

**ACTA
MUSEI
TUTOVENSIS**
Istorie veche și arheologie

ACTA MUSEI TUTOVENSIS

XII₂

**IN HONOREM
ION IONIȚĂ OCTOGENARII**

XII₂

2016

2016

**HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA
IN HONOREM
ION IONIȚĂ OCTOGENARII**

ACTA MUSEI TUTOVENSIS
Publicație a Muzeului „Vasile Pârvan” Bârlad

Str. Vasile Pârvan nr. 1
731050 Bârlad
Tel.: 0235 42 16 91
0335 404 746
Fax: 0235 42 22 11
E-mail: muzeuparvan@gmail.com
Adresă web: www.muzeuparvan.ro

ACTA MUSEI TUTOVENSIS
Publication of „Vasile Parvan” Museum,
Barlad

1 Vasile Parvan Street
731050 Barlad
Phone: 0235 42 16 91
0335 404 746
0235 42 22 11
E-mail: muzeuparvan@gmail.com
Web address: www.muzeuparvan.ro

Colegiul de redacție
Dr. Ion IONIȚĂ
Dr. Dan Gh.TEODOR
Prof. Mircea MAMALAUCA

Redactor șef
Prof. Mircea MAMALAUCA

REVISTA APARE CU SPRIJINUL FINANCIAR AL CONSILIULUI JUDEȚEAN VASLUI

Revistă fondată de prof. Mircea MAMALAUCA.
Are anual din 2006.

În perioada 2016-2014, revista apare cu titlul „Acta Musei Tutovensis”.
Din anul 2005, începând cu nr. 11, apare cu titlul
„Acta Musei Tutovensis. Istorie veche și arheologie”.

MUZEUL “VASILE PÂRVAN” BÂRLAD

**ACTA MUSEI
TUTOVENSIS**

**Istorie veche și arheologie
XII₂**

**HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA
IN HONOREM
ION IONIȚĂ OCTOGENRI**

Editor: Mircea MAMALAUȚĂ

Bârlad * 2016

Revistă editată și tipărită de CASA EDITORIALĂ DEMIURG®
(acreditată de CNCIS în 2003, reacreditată în 2006 și în 2010)
Director: dr. Irina Croitoru
Consilier editorial: dr. Alexandrina Ioniță

Șoseaua Păcurari nr. 68, Bl. 550, Sc. B, Et. 4, Ap. 16
700547 Iași, România
0232/25 70 33; 0745 378 150; 0727 840 275
E-mail: ceddemiurg@gmail.com; ceddemiug@yahoo.fr

Editura răspunde la comenzi în limita tirajului disponibil.

© Muzeului „Vasile Pârvan”

ISSN: 2457-1709
ISSN-L: 2457-1709

SUMAR/CONTENT

TABULA GRATULATORIA	
Mircea MAMALAUĂ , <i>Ion Ioniță-profilul unui distins cercetător .....</i>	11
Vlad VORNIC , <i>O viață dedicată arheologiei. Profesorul Ion Ioniță la 80 de ani .....</i>	13
Lista lucrărilor publicate (1961-2015)	17
Lucian MUNTEANU , <i>The coins of the western pontic greek cities and the „barbarian” populations in the hellenistic period .....</i>	27
George-Dan HÂNCEANU , <i>Vestigii dacice și bastarne dintr-o locuință a sitului de la Roșiori-Neamț Dacian and Bastarnic artifacts from a dwellind the Roșiori – Neamț site .....</i>	40
Valeriu BUBULICI, Ion TENTIUC, ANGELA SIMALCSIK , <i>Un mormânt de incinerare al unui călăreț războinic (sec. II-I a. Chr.) descoperit lângă satul Mana (Orhei) A burial of cremated remains of an armed horseman discovered near the village of Mana (Orhei district) .....</i>	72
Costin CROITORU , <i>Monede descoperite, monede pierdute: despre piesele numismatice de la Smulți, jud. Galați Discovered coins, lost coins: about numismatic findings from Smulți, Galați county ....</i>	111
Virgil MIHAILESCU-BÎRLIBA , <i>Tezaurul de denari romani găsit la Ciolpani (orașul Buhuși, județul Bacău) The hoard of Roman coins from Ciolpani (Buhuși town, Bacău county) .....</i>	120
Alexandru POPA , <i>Despre culturi arheologice și identități etnice de la granițele provinciei romane Dacia. Studiu de caz: cultura Lipița versus Costobocii Archaeological cultures and historical names from the eastern border of Roman Dacia. Case study: Lipița culture versus costoboci .....</i>	133
Liana OȚA, Valeriu SÎRBU , <i>Prima etapă de pătrundere a sarmaților în Muntenia The first stage of sarmatian entry into Wallachia .....</i>	147
Sergiu MUSTEAȚĂ , <i>Producerea pieptenilor din corn de cerb în arealul culturii Sântana de Mureș-Černjachov Production of deer horn combs in the Sântana de Mureș-Černjachov culture's area ....</i>	168
Vlad VORNIC , <i>Cronologia necropolei de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni, r. Orhei Chronology of Santana de Mureș-Černjachov type necropolis from Braviceni commune, Orhei district .....</i>	183
Mircea MAMALAUĂ , <i>Practici funerare întâlnite în unele necropole din secolul IV d. Chr. de la est de Carpați. Rituri și ritualuri funerare Funeral practices encountered in some of the 4th century a. c. necropoles east of the Carpathians – funeral rites and rituals .....</i>	201
Paul CIOBOTARU , <i>Descoperiri întâmplătoare specifice culturii Sântana de Mureș- Cerneachov în nord-vestul județului Galați (II) Fortunate discoveries pertaining to Sântana De Mureș-Cerneachov Culture, in the north-west of Galați County (II) .....</i>	217
Dan Gh. TEODOR , <i>Obiecte vestimentare medievale timpurii la est de Carpați</i>	

<i>Early medieval clothing pieces east of the carpathians .....</i>	237
Sorin LANGU , <i>Realități politice și conexiuni numismatice în sudul Moldovei în secolele VIII-X</i> <i>Political realities and numismatic connections, in the south of Moldova in the 8th-10th centuries</i>	250
RECENZII	
I. Mitrea, <i>Așezarea medievală timpurie de la Ștefan cel Mare - Gutinaș, județul Bacău, Editura Magic Print, Onești, 2015, 172 p. (Dan Gh. TEODOR) .....</i>	258

TABULA GRATULATORIA

Costică ASĂVOAIE (Complexul Muzeal Moldova, Iași)
Mircea BABEȘ (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București)
Alexandru BARNEA (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București)
Mihalache BRUDIU (Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați)
**Valer BUBULICI (Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei,
Chișinău)**
Viorel CĂPITANU (Complexul Muzeal „I. Antonescu”, Bacău)
Ionel CÂNDEA (Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila)
Costel CHIRIAC (Institutul de Arheologie, Iași)
Vasile CHIRICA (Institutul de Arheologie, Iași)
Larisa CIOBANU (Institutul patrimoniului Cultural, Chișinău)
Bogdan CIUPERCĂ (Muzeul Județean de Istorie, Prahova)
Victor COJOCARU (Institutul de Arheologie, Iași)
Costin CROITORU (Muzeul Brăilei „Carol I”)
Vasile DIACONU (Muzeul de Istorie și Etnografie, Tg. Neamț)
Sever DUMITRAȘCU (Universitatea din Oradea)
George HÂNCEANU (Muzeul de Istorie, Roman)
Cătălin HRIBAN (Institutul de Arheologie, Iași)
Ioan IAȚCU (Complexul Muzeal Moldova, Iași)
Mircea IGNAT (Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava)
Lăcrămioara ISTINA (Complexul Muzeal „I. Antonescu”, Bacău)
Cornelia-Magda LAZAROVICI (Institutul de Arheologie, Iași)
Alexandru LEVINSCHI (Directorul Muzeul Științei al AȘM, Chișinău)
Mircea MAMALAUCA (Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad)
Sergiu MATVEEV (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău)
Lucrețiu MIHAILESCU-BÎRLIBA (Institutul de Arheologie Iași)

Virgil MIHAILESCU-BÎRLIBA (Institutul de Arheologie, Iași)
Ioan MITREA (Complexul Muzeal „I. Antonescu”, Bacău)
Lucian MUNTEANU (Institutul de Arheologie, Iași)
**Sergiu MUSTEAȚĂ (Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”,
Chișinău)**
Ion NICULIȚĂ (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău)
**Alexandru POPA (Gießen) (Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf.
Gheorghe)**
Rodica POPOVICI (Institutul de Arheologie, Iași)
Eugenia POPUȘOI (Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad)
Gheorghe POSTICĂ (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău)
Silviu SANIE (Institutul de Arheologie, Iași)
**Eugen SAVA (Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei,
Chișinău)**
Angela SIMALCSIK (Institutul de Antropologie “Francisc J. Rainer”, Iași)
Valeriu SÎRBU (Muzeul Brăilei „Carol I”)
Victor SPINEI (Institutul de Arheologie, Iași)
Simina STANC (Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași)
Lăcrămioara STRATULAT (Complexul Muzeal Moldova, Iași)
**Sergiu TABUNCIC (Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”,
Chișinău)**
Octavian-Liviu ȘOVAN (Muzeul Județean Botoșani)
**Ion TENTIUC (Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei,
Chișinău)**
Dan Gh. TEODOR (Institutul de Arheologie, Iași)
Silvia TEODOR (Institutul de Arheologie, Iași)
Vasile URSACHI (Muzeul de Istorie, Roman)
Nicolae URSULESCU (Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași)
Vlad VORNIC (Agenția Națională Arheologică, Chișinău)

Abrevieri

- Aarbøger - Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, København.
- Abh. Ak. Wiss. München - Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen, Neue Folge, München.
- ABalt-Slav - Acta Baltico-Slavica, Białystok.
- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania. Cluj.
- ActaArch - Acta Archaeologica, København.
- ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ActaPraehistA - Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
- AÉ - L'Année Épigraphique, Paris.
- AGeo - Archaeologia Geographica, Hamburg.
- AGRIA - Annales Musei Agriensis. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, Eger.
- AIIAI/AIIX- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași (von 1990, Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”).
- AIM - Arheologičeskie Issledovanija v Moldavii, Chișinău.
- AKM - Archeologičeskaja Karta Moldavii, Chișinău.
- AKorrBl - Archäologisches Korrespondenzblatt, Römisch – Germanisches Zentralmuseum, Mainz am Rhein.
- AMT – Acta Musei Tutovensis, Bârlad
- AlbReg - Alba Regia. Annales Musei Stephani, Szekesfehervar.
- ANRW - H. Temporini und W. Haase (Hrsg), Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung, Berlin-New-York, 1972 ff.
- Antiquités Nationales - Bulletin publié par le Musée des Antiquités Nationales et par la Société des Amis du Musée et du Château de Saint-Germain-en-Laye, Paris.
- AO – Arheologičeskie Otkrytija, Moskva.
- Apulum - Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
- ArchA - Archäologia Austriaca, Wien.
- Archaeologia Baltica - Archaeologia Baltica. Katedra Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Argessis - Argessis, Complexul Muzeal Județean Argeș, Pitești.
- Arheologija-Kiev – Arheologija, Kiev.
- Arheološki vestnik - Acta archaeologica. Slovenska Akademija Znanosti i Umetnosti, Inštituta za arheologijo, Ljubljana.
- ArhPols - Archeologia Polski, Warszawa.
- AVANS - Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku, Nitra.
- Banatica - Banatica, Muzeul Județean Caraș-Severin, Reșița.
- BAR IntSer - British Archaeological Reports, International Series, Oxford.
- BCH Suppl. - Bulletin de correspondance hellénique. Suppléments, Paris.
- BerRGK - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.
- BJb - Bonner Jahrbücher, Bonn.
- BMI - Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- BROB - Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort-Mariënhof.
- BSNR - Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- BudRég - Budapesti Régiségei, Budapesta.
- Byzantinoslavica - Byzantinoslavica. Revue internationale des Études Byzantines, Praha.
- CCA - Cronica Cercetărilor Arheologice, București.
- CI - Cercetări Istorice, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași.
- CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin, 1863 sqq.
- CommArchHung - Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.
- Cumidava - Cumidava, Muzeul Județean de Istorie, Brașov.
- Dacia - Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumaine, I-XII, 1924-1947; N.S. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, I, 1957 ff.
- Dacoromania – Dacoromania. Jahrbuch für Östliche Latinität, Freiburg/München.
- DIVR - D. M. Pippidi (Hrsg.), Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic - sec. X), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- DSPK - Drevnosti Severnogo Pričernomor'ja i Kryma, Zaporož'e.
- EAIVR – C. Preda (Hrsg.), Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, Editura Enciclopedică, București, I, A-C, 1994; II, D-L, 1996; III, M-Q, 2000.

EAZ - Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift, Berlin.
 ÉBPB - Études Byzantines et Post-Byzantines, București.
 EN – Ephemeris Napocensis, Cluj Napoca.
 EurAnt - Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Berlin.
 FA - Fasti Archaeologici, Firenze.
 FÖ - Fundberichte aus Österreich, Wien.
 FolArch - Folia Archaeologica. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest.
 FMSt - Frühmittelalterliche Studien, Jahrbuch des Institut für Frühmittelalterforschung der Universität Münster, Münster.
 Fornvännan - Fornvännan, Tidskrift för svensk antikvarisk forskning, Stockholm.
 Fra haug ok heidni - Fra haug ok heidni, Tidskrift for Rogaland arkeologiske forening, Stavanger.
 Germania - Germania, Anzeiger der Römisch – Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Mainz am Rhein.
 GDV - Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Berlin – Leipzig.
 Herman Ottó Múzeum - A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
 Ialomița - Ialomița. Materiale de istorie agrară a României, Muzeul Județean Ialomița, Slobozia.
 IDR - Inscriptiile Daciei Romane (Inscriptiones Daciae Romanae), I-III/4, București; III/5, Paris.
 Interacademica - Interacademica, București.
 Istros - Istros. Muzeul Brăilei, Brăila.
 Izvestija MF AN SSSR - Izvestija Moldavskogo Filiala AN SSSR, Chișinău.
 JbRGZM- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
 JGS - Journal of Glass Studies, Corning Museum of Glass, New York.
 KSIA - Kratkie Soobščenija Instituta Arheologij AN SSSR, Moskva.
 KSIIMK - Kratkie Soobščenija Instituta Istorii Material'noj Kul'tury AN SSSR, Moskva.
 Latomus - Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles.
 MAIET - Materialy po Arheologii, Istorii i Etnografii Tavrii, Simferopol.
 Materiale/MCA - Materiale și Cercetări Arheologice, București.
 MIA - Materialy i issledovanija po Arheologij SSSR, Moskva – Leningrad (St. Petersburg).
 MN - Muzeul Național, București.
 Offa - Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie, Neumünster.
 OstbGrenzm - Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde, Passau.
 PArch. - Przegląd Archeologiczny, Instytut Archeologii i Etnologii Polska Akademia Nauk, Wrocław.
 Pontica - Pontica, Muzeul de istorie națională și arheologie, Constanța.
 Prussia - Prussia, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschutz, Königsberg.
 PZ - Prähistorische Zeitschrift, Leipzig/Berlin.
 RB - Rocznik Białostocki, Białystok.
 RI - Revista de Istorie, București.
 RevMuz - Revista Muzeelor, București.
 RGA² - Reallexikon der germanischen Altertumskunde² (HOOPS²), Berlin-New York, 1973 ff.
 RossA/SA - Rossijskaja Archeologija (din 1992, Sovetskaja Archeologija), Moskva.
 SAA - Studia Antiqua et Archaeologica, Iași.
 SCIV(A) - Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
 SE - Sovetskaja Etnografija, Moskva.
 SCN - Studii și cercetări de numismatică, București.
 SIB - Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timisoara.
 SlovArch - Slovenská Archeológia, Bratislava.
 SOF – Süd-Ost Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, München.
 SPDPM - Srednevekove Pam'jatniki Dnestrovsko-Prutskogo Meždureč'ja, Chișinău.
 Starini - Starini. Journal of Balkan Archaeology, Sofia.
 Stratum – Stratum Plus – Vaš arheologičeski žurnal, Chișinău – Odessa – St. Petersburg – București.
 Studia Archaeologica - Studia Archaeologica. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
 ŠtudZves - Študijné Zvesti archeologického ústavu Slovenskej Akadémie Vied, Nitra
 Suceava - Suceava, Muzeul Bucovinei, Suceava.
 TGE - Trudy Gosudarstvennogo Ermitaža, Leningrad-St. Petersburg.
 Thraco-Dacica - Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București.
 Tyragetia - Tyragetia, Muzeul National de Istorie a Moldovei, Chișinău.
 WA - Wiadomości Archeologiczne. Państwowe Muzeum Archeologiczne wWarszawie, Warszawa.
 ZfA - Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
 ZPE - Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

ION IONIȚĂ – PROFILUL UNUI DISTINS CERCETĂTOR

Profesorul Ion Ioniță s-a născut la 8 ianuarie 1936 în satul Pogorăști, com. Răuseni, jud. Botoșani. În anii 1954-1958 urmează cu succes cursurile Facultății de Istorie-Filologie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, îndreptându-și de la bun început atenția spre studiul istoriei și arheologiei.

După încheierea studiilor universitare a devenit cercetător la Institutul de Arheologie din Iași al Academiei Române, o adevărată școală în domeniu de-a lungul mai multor decenii, la care s-au format mulți valoroși specialiști. În instituția pe care nu a părăsit-o niciodată a parcurs toate treptele devenirii profesionale, de la cercetător stagiar la cea de cercetător științific I și de conducător de doctorat, mai întâi în cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” și apoi în cel al Academiei Române.

Doriința continuă de a se perfecționa l-a determinat ca la începutul anilor '80 să se dedice pregătirii unui doctorat, încheiat odată cu susținerea lucrării *Moldova în epoca romană (secolele II-IV e.n.)*, la Universitatea din București, având drept conducător științific inițial pe prof. I. Nestor, iar după decesul acestuia pe prof. Em. Condurachi.

Pe parcursul întregii sale cariere a acordat o atenție aparte studierii îndeosebi a problemelor referitoare la istoria spațiului românesc în prima jumătate a mileniului I d. Hr. Abordarea temelor legate de migrația triburilor sarmatice, de istoria și civilizația dacilor liberi și de interesanta cultură Sântana de Mureș-Černjachov, s-a aflat constant în centrul preocupărilor sale.

Pentru înțelegerea corectă a problemelor legate de temele menționate, extrem de importante s-au dovedit a fi stagiile de pregătire și bursele obținute de-a lungul timpului. În acest sens, merită amintite bursele DAAD și Humboldt din Germania, pe baza cărora a efectuat stagii prelungite de documentare mai ales la Universitățile din Saarbrücken, Bonn, Frankfurt și München. De asemenea, a beneficiat de unele stagii de documentare și în alte țări, cum ar fi Polonia, Suedia, Rusia, Ucraina, Bulgaria și Italia.

În paralel cu stagiile de pregătire și perfecționare, de-a lungul carierei a participat la cercetări arheologice în diferite situri din țară și străinătate. În acest sens amintim șantierele de la Văleni – Roman, Băiceni – Siliște, Miorcani, Iași – Nicolina, Trușești - Cuha, Vaslui, Trifești – Iași, Poieniști – Vaslui, Iași – Fabrica de Cărămizi, Ionășeni – Botoșani, Pogorăști, Botoșani – Dealul Cărămidăriei, Dumitreștii Gălății, Iacobeni – Iași, Siliște – Bârlad, Todireni – Botoșani, Tăcuta – Vaslui, Ipotești – Botoșani, Stâncă – Botoșani, Tocileni, Mihălășeni, participând și la o expediție arheologică germană la Kamid el Loz din Liban.

Obiectele descoperite cu prilejul acestor cercetări se află o parte la Institutul de Arheologie din Iași, acolo unde își continuă cu succes munca de cercetare, dar și în câteva din Muzeele din Moldova, cum ar fi cele de la Botoșani, Iași, Vaslui, Bârlad, unde pot fi văzute și studiate de specialiștii interesați și de publicul larg.

De altfel, muzeele din Moldova au reprezentat constant puncte de mare interes pentru Ion Ioniță. Mărturisesc, cu mândrie, că din rândul acestor instituții face parte de câteva decenii și Muzeul bărlădean. Apropierea nu a fost, fără îndoială, întâmplătoare. Este bine cunoscut faptul că în apropiere de Bârlad, în punctul Valea Seacă, a fost descoperită și cercetată, începând cu anii '70 cea mai mare așezare și necropolă aparținând culturii Sântana de Mureș - Černjachov, tocmai acelei perioade istorice pe care a avut-o și o are în centrul preocupărilor sale. În numeroase rânduri a făcut deplasări la Muzeul „Vasile Pârvan”, unde a avut posibilitatea să cunoască întregul material arheologic rezultat în urma cercetărilor, precum și

contextele în care acesta a fost descoperit. Cele mai importante au fost însă întâlnirile și discuțiile cu descoperitorul marelui sit arheologic, regretatul arheolog Vasile Palade.

În momentul în care s-a pus problema redactării monografiei aşezării și necropolei de la Bârlad-Valea Seacă, atunci când descoperitorul nu mai era printre noi, cu multă bunăvoință și înțelegere, profesorul Ion Ioniță și-a arătat întreaga disponibilitate de a sprijini pe inițiatorii acestui demers. Din nefericire, lucrurile nu s-au derulat așa cum și-ar fi dorit la acel moment, dar acum se află în discuție un proiect prin care se urmărește ca în viitor să se realizeze o nouă prezentare, dintr-o altă perspectivă, a descoperirilor de la Bârlad - Valea Seacă.

Extrem de importantă a fost și pentru mine întâlnirea din urmă cu mai mulți ani, cu omul și specialistul Ion Ioniță, aceasta contribuind substanțial la formarea mea profesională. Începând cu anii 2000, în mai multe rânduri, preocupările profesionale ne-au adus în același loc. Domnia sa a fost unul din specialiștii cu care am colaborat îndeaproape la organizarea expoziției naționale *Obiceiuri de port în aria culturii Sântana de Mureș* (2005), el prefăcând și catalogului care a completat în mod fericit expoziția. Colaborarea noastră a continuat mai apoi prin organizarea în cadrul unui amplu proiect, susținut din fonduri europene, a expoziției și catalogului intitulat *Antichitatea târzie în bazinul Prutului* (2009), expoziția fiind itinerată în mai multe muzee din țară și în Republica Moldova. Seria colaborărilor noastre a continuat cu realizarea, pentru prima dată în cadrul muzeului bârlădean, a unei reviste („Acta Musei Tutovensis”), prin intermediul căreia încercăm promovarea preocupărilor științifice a specialiștilor instituției, dar și a colaboratorilor noștri din țară și străinătate. Revista a ajuns în acest moment la al 12 lea număr, fiecare din ele realizându-le și cu sprijinul nemijlocit al profesorului Ion Ioniță. În urma acestei colaborări am reușit să creștem treptat nivelul publicației, adaptând-o nevoilor și exigențelor momentului.

În ultimii ani cu sprijinul și sub îndrumarea domniei sale pregătim spre publicare o amplă monografie arheologică, care va cuprinde rezultatele unor cercetări în câteva situri arheologice, din preajma Bârladului, aparținând culturii Sântana de Mureș - Černjachov. Sunt convins că și în anii următori Muzeul „Vasile Pârvan” și eu personal vom continua să ne legăm numele de profesorul Ion Ioniță, acesta urmând, fără îndoială, să fie parte din tot ceea ce vom întreprinde în domeniul cercetării arheologice.

Sigur, cele prezentate mai sus reprezintă doar câteva repere din ceea ce a însemnat și înseamnă pentru noi prietenia și colaborarea cu acest distins om și specialist al țării, care de-a lungul a peste 50 de ani de activitate ne-a oferit atât de mult.

Acum, la ceas aniversar, vă mulțumim Domnule Profesor, pentru tot ceea ce ați făcut pentru noi, în general și pentru știință în special, vă dorim viață lungă, plină de bucurii și împliniri.

La Mulți Ani !

Mircea MAMALAUCA*

---

* Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad, mircea_mamalauca@yahoo.com

O VIAȚĂ DEDICATĂ ARHEOLOGIEI. PROFESORUL ION IONIȚĂ LA 80 DE ANI

Profesorul Ion Ioniță, una din personalitățile proeminente ale cercetării academice românești, bine cunoscut în țară și peste hotare pentru valoroasa sa activitate în domeniul arheologiei și istoriei perioadei daco-romane și celei de început a epocii migrațiilor, a împlinit de curând frumoasa vârstă de 80 de ani. Momentul aniversar constituie o fericită ocazie pentru a omagia un distins cercetător și excelent îndrumător, dar și pentru a-i releva succint calea de viață și activitatea profesională plină de realizări.

Născut la 8 ianuarie 1936 în satul Pogorăști din com. Răuseni, jud. Botoșani, Ion Ioniță își face studiile primare la școala din localitatea natală, iar cele secundare la Liceul Pedagogic „Vasile Lupu” din Iași, pe care îl absolvă în anul 1954. Urmează apoi cursurile Facultății de Istorie și Filologie din cadrul prestigioasei Universități „Alexandru Ioan Cuza” din capitala moldavă, unde s-a bucurat de îndrumarea competentă a unor dascăli de mare valoare. Pasiunea pentru arheologie i-a fost cultivată de profesorii Mircea Petrescu-Dîmbovița și Adrian C. Florescu, în perioada studenției participând la cercetări de teren pe câteva șantiere arheologice organizate sub egida Academiei Române.

Încheindu-și studiile universitare, și-a îndreptat pașii către cercetare, în anul 1958 fiind încadrat la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași (reorganizat în 1990 în Institutul de Arheologie și Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”), căruia i-a rămas fidel până în prezent. Îndrumat de către profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița și sfătuit de viitorul conducător de doctorat, profesorul Ion Nestor, s-a specializat în istoria și arheologia dacilor liberi, sarmaților și a goților din prima jumătate a mileniului I p. Chr. Dintre primele sale lucrări, remarcăm studiul de sinteză *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, publicat în 1966, care rămâne și până astăzi unul de referință pentru specialiștii din domeniu.

Drept apreciere a activității sale științifice, la recomandarea profesorului Ion Nestor, a devenit bursier DAAD (1969) și al Fundației Humboldt (1969-1970) la Universitatea din Saarbrücken, avându-l drept conducător pe reputatul savant german Rolf Hachmann. Pe durata acestor stagii de specializare este elaborată o altă valoroasă lucrare, intitulată *Das Gräberfeld von Independența (Valachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov-Sîntana-de-Mureș-Kultur*, publicată la Bonn în 1971. Apariția cărții a reprezentat un eveniment pentru cercetarea arheologică românească, fiind prima lucrare în care metoda statistico-combinatorie și a stratigrafiei orizontale și-au aflat o aplicare sistematică, temeinică și modernă.

În ceea ce privește săpăturile arheologice, de-a lungul prodigioasei cariere științifice, Ion Ioniță a efectuat cercetări sistematice sau de salvare în mai multe situri: Trifești, Poienești, Pogorăști, Dumitreștii-Gălății, Botoșani, Băiceni-Siliște, Iacobeni, Văleni, Miorcani, Iași-Fabrica de cărămizi, Ionășeni, Iași-Nicolina, Todireni, Tăcuta ș.a.

Investigațiile menționate au constituit baza documentară a tezei sale de doctorat: *Moldova în epoca romană (secolele II-IV e. n.)*, începută sub conducerea magistrului Ion Nestor și încheiată, după dispariția prematură a mentorului său, sub auspiciile profesorului Emil Condurachi. În anul 1982, lucrarea apare la Iași în varianta unei solide monografii de sinteză cu titlul *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în sec. II-IV e. n.*, fiind distinsă cu premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române.

O altă monografie valoroasă, elaborată în colaborare cu distinsul muzeograf și arheolog Vasile Ursachi, vizează rezultatele cercetării sistematice a necropolei dacilor liberi de la Văleni (com. Botești, jud. Neamț), care este cel mai mare cimitir dacic descoperit până acum în întreg spațiul carpato-dunăreano-pontic. Lucrarea, editată în 1988, a fost apreciată și ea cu prestigiosul premiu „Vasile Pârvan” al Academiei Române.

Studiile importante publicate, de rând cu cercetarea efectuată riguros și competent, i-au adus profesorului Ion Ioniță recunoașterea binemeritată atât printre specialiștii din țară, cât și printre cei din străinătate. Datorită talentului său de cercetător asiduu, perspicace și inovativ, dar și calităților umane deosebite, a contribuit în bună măsură la continuarea sau constituirea unor colaborări științifice fructuoase dintre arheologii români și germani, reușind să lege și să mențină peste ani relații de prietenie sinceră cu distinși savanți, precum Volker Bierbrauer, Siegmur von Schnurbein ș.a.

Drept recunoaștere a contribuțiilor sale științifice, în anul 1988 prof. dr. Ion Ioniță a fost ales membru corespondent al Institutului Arheologic German, iar zece ani mai târziu – consilier de specialitate (*Fachberater*) în Comitetul de redacție al celebrei și vastei enciclopedii *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (HOOPS²), în paginile căreia a publicat un mare număr de articole.

Numărându-se printre cei mai de seamă specialiști în problematica arheologiei și istoriei secolelor II-IV p. Chr., profesorul Ion Ioniță s-a implicat la realizarea unor proiecte științifice naționale de importanță majoră, cum ar fi, spre exemplu, elaborarea și publicarea tratatului academic *Istoria Românilor* (vol. II, 2001), la care a contribuit prin scrierea mai multor compartimente. De asemenea, Domnia Sa și-a adus aportul la realizarea unor programe științifice internaționale, fiind, de pildă, unul dintre coordonatorii proiectului (pentru România) de mare anvergură *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*, în colaborare cu Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt am Main (începând din 1993) și responsabil pentru proiectul *Descoperiri romane în aria culturii Sântana de Mureș-Černjachov* (începând din 2001).

Spre deosebire de spațiul liber european, în fosta RSSM arheologii de la Chișinău au cunoscut din păcate mai puțin preocupările științifice ale profesorului Ion Ioniță. Abia după 1989 se schimbă radical lucrurile, când în librăriile și bibliotecile chișinăuiene apar fără impedimente lucrările oamenilor de știință și cultură români. În anul 1990 domnul Ion Ioniță împreună cu alți distinși arheologi ieșeni vizitează șantierul de la Hansca (coordonat de cunoscuții specialiști Ion Hîncu și Gheorghe Postică), iar în 1991 și 1996 ne onorează cu prezența la conferințele științifice organizate de Universitatea de Stat din Moldova și Academia de Științe a Moldovei, prezentând două consistente referate consacrate unor probleme fundamentale ale arheologiei și istoriei primei jumătăți a mileniului I p. Chr.

Profesorul Ion Ioniță a fost printre cei mai receptivi oameni de știință din România, care au pus temelia colaborării dintre instituțiile științifice și de învățământ de pe cele două maluri ale Prutului, răspunzând cu fapte și acțiuni concrete solicitărilor colegilor de breaslă basarabeni, ce ne recăpătaserăm dreptul la alfabetul latin firesc și la istoria națională adevărată. În afară de trimiterea la Chișinău a unor consistente loturi de literatură de specialitate, inițierea unor proiecte și a schimbului de experiență științifică, profesorul Ion Ioniță a acceptat cu generozitate să fie și conducătorul de doctorat al unor tineri istorici originari din Basarabia pasionați de arheologie și istorie veche, inclusiv a semnatarului acestor rânduri.

Pe întreaga durată a stagiului de doctorat am beneficiat din partea Domniei Sale de sfaturi, încurajări și sprijin deplin, oferindu-ne cu mărinimie multe lucrări din valoroasa-i bibliotecă și semnalându-ne pe cei mai buni autori din literatura de specialitate occidentală și sovietică necesară pentru elaborarea tezei. Demn de relevat este și faptul că, întotdeauna, ne trata cu prietenie și încredere și nu încerca să-și impună punctul său de vedere, lăsând

învățăceilor libertatea de opinie. Astfel, profesorul Ion Ioniță avea să contribuie decisiv la devenirea mea ca arheolog, eu acum fiindu-i profund recunoscător pentru toate câte am reușit să învăț de la Domnia Sa pe durata studiilor de doctorat de la Iași.

Mai recent, grație receptivității profesorului Ion Ioniță, am beneficiat de un text de prefațare pentru monografia Budești, editată la Chișinău în 2006, iar la scurt timp – și pentru Pruteni, care chiar la sugestia Domniei Sale a inaugurat seria de monografii *Biblioteca de Arheologie* a Centrului de Arheologie din cadrul Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM. Ambele prefețe reprezintă de fapt veritabile sinteze – scurte, dar consistente – în care, printre altele, se tratează diferite aspecte ale evoluției cercetărilor arheologice privind epoca romană din Basarabia de-a lungul mai multor decenii.

A urmat apoi o fructuoasă colaborare la proiectul transfrontalier Phare *Antichitatea târzie în bazinul Prutului*, inițiat de directorul Muzeului de Istorie „Vasile Pârvan” din Bârlad, domnul Mircea Mamalaucă, ce a inclus numeroase și variate manifestări, dintre care se remarcă în primul rând organizarea unei mari expoziții itinerante cuprinzând antichități de excepție din sec. I-V p. Chr. de la muzeele din Bârlad, Chișinău, Botoșani și Tecuci, precum și elaborarea *Catalogului* descoperirilor, tipărit în condiții grafice excelente, avându-l drept prim coordonator pe domnul profesor Ion Ioniță.

Acum, omagiindu-l cu ocazia împlinirii venerabilei vârste de 80 de ani, în numele elevilor și colaboratorilor săi, ca și a întregii bresle a arheologilor de la Chișinău, îi urăm Profesorului Ion Ioniță La Mulți Ani!, sănătate și putere de muncă, pentru a putea aduce noi și valoroase contribuții în elucidarea adevărului istoric.

Vlad VORNIC*

---

*

LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE (1961-2015)

A. VOLUME

1. I. Ioniță, *Das Gräberfeld von Independența (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov - Sîntana-de-Mureș-Kultur* (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 10), Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1971. Recenzie: M. Babeș, în SCIV, 24, 4, 1973, p. 684-689.
2. I. Ioniță, *La nécropole du IVe siècle de n. è. à Miorcani*. Inventaria Archaeologica, Roumanie, Fascicule 8, R42-R51, Editura Academiei, București, 1977.
3. I. Ioniță, V. Ursachi, *La nécropole carpe des IIe-IIIe siècle de n. è. à Văleni*. Inventaria Archaeologica, Roumanie, Fascicule 9, R52-R63, Editura Academiei, București 1977.
- *4. I. Ioniță. *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Editura Junimea, Iași, 1982. Recenzii: V. Mihăilescu-Bîrliba, în "Universitatea Alexandru Ioan Cuza" - Iași, 1982 (ianuarie - iunie), p. 120-123; S. Dumitrașcu, în Crisia, 13, 1983, p. 639-642; M. Andronic, în Suceava, 10, 1983, p. 896-897; Gh. Bichir, în Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 194-202; N. Ciudin, în Cercetări Istorice, S.N, 14-15, 1983-1984, p. 297-300¹.
- *5. I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Editura Junimea, Iași, 1988. Recenzii: C. Pop, în Apulum, 26, 1989, p. 638-640; D. Protase, în ArhMold, 14, 1991, p. 170-171.

B. VOLUME EDITATE

6. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I/1. *Strămoșii înainte de romani* (ed. a II-a), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988 (Text stabilit, note și comentarii: cartea III, capitolele 5-8), p. 260-284.
7. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I/2. *Sigiliul Romei* (ed. a II-a), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988 (Text stabilit, note și comentarii: cartea III și IV), p. 196-250.
8. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II. *Oamenii pământului (Până la anul 100)* (ed. a II-a), Editura Enciclopedică, București, 1992 (Text stabilit, note și comentarii: cartea I și III; Postfață), p. 15-64, 151-193, 357-368.
9. I. Ioniță, M. Mamalaucă, V. Vornic (coord.), *Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Catalog*, Editura Sfera, Bârlad, 2009.

C. STUDII ȘI MATERIALE

10. I. Ioniță, *Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorăști și Răusenii (r. Botoșani, reg. Suceava)*, în ArhMold, I, 1961, p. 295-306.
11. I. Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești*, în Materiale, VIII, 1962, p. 733-739.
12. Al. Andronic, I. Ioniță, Fl. Banu, *Șantierul arheologic de la Vaslui*, în Materiale, VIII, 1962, p. 795-802.
13. I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în ArhMold, II-III, 1964, p. 311-328.
14. I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș - Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în ArhMold, IV, 1966, p. 189-259.

¹ Volumele de la nr. 4 și 5 (*) au primit premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române pe anii 1982 și 1988.

15. D. Teodor, I. Ioniță, *Cercetări arheologice în Podișul Sucevei*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 309-325.
16. I. Ioniță, V. Ursachi, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 211-226.
17. I. Ioniță, *Un cimitir din secolul al IV-lea e. n. la Negrești – Vaslui*, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 293-296.
18. I. Ioniță, *Necropola daco-carpică de la Dumitreștii Gălății (județul Iași)*, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 123-135.
19. I. Ioniță, *Elemente autohtone în cultura Sîntana de Mureș (sec. IV e. n.) din Moldova*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 197-206.
20. I. Ioniță, V. Ursachi, *Nouvelles données archéologiques concernant les Carpo-Daces*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (Prague 21-27 août 1966)*, 2, Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences, Praga, 1971, p. 1022-1024.
21. I. Ioniță, *Probleme der Sîntana-de-Mureș-Černjachov-Kultur auf dem Gebiete Rumäniens*, în U. E. Hagberg (Red.), *Studia Gotica. Die eisenzeitlichen Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa. Vorträge beim Gotensymposium im Statens Historiska Museum, Stockholm, 1970 (Antikvariska serien, 25)*, Kungl. Vitterhets Historiae och Antikvitets Akademien, Stockholm, 1972, p. 95-104.
22. I. Ioniță, *Așezarea de tip Sîntana de Mureș - Cerneahov de la Iași - Fabrica de cărămizi*, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 267-306.
23. I. Ioniță, *Unele probleme privind populația autohtonă din Moldova în secolele II-V e. n.*, în *Crisia*, II, 1972, p. 183-198.
24. I. Ioniță, V. Spinei, *Așezarea prefeudală târzie de la Băiceni-Siliște*, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 307-330.
25. I. Ioniță, *Necropola din secolul IV e. n. de la Miorcani (jud. Botoșani)*, în *Cercetări Istorice*, S.N., V, 1974, p. 81-92.
26. I. Ioniță, *The social-economic structure of society during the Goths' migration in the Carpatho-Danubian area*, în M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu (Eds.), *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania. A collection of studies*, Editura Academiei, București, 1975, p. 77-89.
27. I. Ioniță, *Miorcani. Pogorăști. Văleni*, voci în D. M. Pippidi (Red.), *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 394, 475, 608-609.
28. I. Ioniță, *Quelques problèmes concernant la continuité dace à l'est des Carpates au cours des IIe-IVe s. de n.è.*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*. II. Histoire et archéologie, Editura Academiei, București, 1980, p. 331-338.
29. I. Ioniță, *Civilizația dacică în secolele II-III e. n.*, în *Hierasus*, 1, 1978 (1980), p. 141-146.
30. I. Ioniță, *Die Römer-Daker und die Wandervölker im donauländischen Karpatenraum im 4. Jahrhundert*, în H. Wolfram u. F. Daim (Hrsg.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980, p. 123-129 und 5 Abb.*
31. I. Ioniță, *La romanisation des Daces du Sud de la Moldavie*, în *Roumanie. Pages d'histoire*, 5, 1, 1980, p. 126-136.
32. I. Ioniță, *Despre unele formațiuni teritoriale ale dacilor liberi de la est de Carpați (sec. II-III e. n.)*, în *Muzeul Național*, V, 1981, p. 103-108.
33. I. Ioniță, *Moldova în epoca romană (secolele II-IV e. n.)*. Rezumatul tezei de doctorat,

București, 1981.

34. I. Ioniță, *Eine Siedlung der Jüngerer Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Iași - Nicolina (Rumänien). Ein Beispiel für die Möglichkeiten chronologischer Gliederungen von Siedlungsmaterial*, în D. Papenfuss, V. M. Strocka (Hrsg.), *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor- und Frühgeschichtlern*. Tagungsbeiträge eines Symposium der Alexander von Humboldt-Stiftung, Bonn-Bad Godesberg, veranstaltet vom 25.-30. November 1979 in Berlin, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1982, p. 567-586.
35. I. Ioniță, *Necropola din secolul IV e. n. de la Horlești (com. Rediu, jud. Iași)*, în *Studia antiqua et archaeologica*, I (Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata), Iași, 1983, p. 194-199, Fig. 1.
36. I. Ioniță, O. L. Șovan, *Săpăturile arheologice de la Ipotești (jud. Botoșani)*, în *Hierasus*, IV, 1981 (1983), p. 45-49.
37. I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e. n.*, Iași, 1982, în *Cărți noi în științele istorice. Referate și recenzii. Material documentar în sprijinul cadrelor didactice și cadrelor de științe sociale*, București, 1983/1, p. 14-28.
38. I. Ioniță, *Idei despre romanizarea lumii dace în opera lui Pârvan*, în *Hierasus*, V, 1983 (1984), p. 329-333.
39. I. Ioniță, O. L. Șovan, *Necropola dacică de la Sîнца (comuna Ștefănești, județul Botoșani)*, în *Hierasus*, V, 1983 (1984), p. 89-121.
40. I. Ioniță, *Importante descoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în așezarea de la Iași-Nicolina*, în *ArhMold*, X, 1985, p. 30-49.
41. I. Ioniță, *Chronologie der Sîntana-de-Mureș-Černjachov-Kultur (I)*, în J. Kmiecinski (Hrsg.), *Peregrinatio Gothica*, I (Archaeologia Baltica, VII), Łódź, 1986, p. 295-351.
42. I. Ioniță, *Obârșia vocației pentru universal*, în I. Agrigoroaie, Gh. Buzatu, V. Cristian (Red.), *România în istoria universală*, I, Editura Academiei, Iași, 1986, p. 1-3.
43. I. Ioniță, *Mărturii milenare în vatra Iașilor*, în *Fortus*. Un deceniu în universul muncii și creației tehnice românești, Combinatul de Utilaj Greu, Iași, 1986, p. 60-84.
44. I. Ioniță, *Viața social-politică și statală în Dacia liberă*, în *File din istoria militară a poporului român*. Studii, 17, 1987, p. 156-174.
45. I. Ioniță, *Veränderungen der Bestattungssitten im Gräberfeld von Tîrgșor*, în J. Kmiecinski (Hrsg.), *Peregrinatio Gothica*, II (Archeologia Baltica, VIII), Łódź, 1989, p. 159-183.
46. I. Ioniță, *Die Fibel mit umgeschlagenem Fuß in der Sîntana-de-Mureș-Černjachov-Kultur*, în E. Straume und E. Skar (Red.), *Peregrinatio Gothica*, III, Fredrikstad, Norway, 1991 (Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Nr. 14), Universitetsforlaget, Oslo, 1992, p. 77-90.
47. I. Ioniță, *Die Fibel als Kleidungszubehör in der Tracht der Daker (2.-3. Jh. u. Z.)*, în *Folia Archaeologica*, 16 (Festschrift J. Kmiecinski), 1992, p. 179-189.
48. I. Ioniță, *Continuitate dacică, migratori și romanizare în spațiul carpato-nistriean în prima jumătate a mileniului I e. n.*, în A. Petrencu (Red.), *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale. Culegere de studii și materiale*, Editura Universitas, Chișinău, 1992, p. 88-98.
49. I. Ioniță, *Elemente creștine în practica riturilor de înmormântare din Moldova în secolele IV-V e. n.*, în *Teologie și Viață. Revistă de gândire și spiritualitate (Serie nouă)*, 3 (69), Nr. 4-7 (Aprilie-Iulie), 1993, p. 54-59.
50. I. Ioniță, *Prefață la: V. Sîrbu, Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor (pornind de la descoperiri arheologice din Câmpia Brăilei)*. Biblioteca Istros, 3, Editura Porto-Franco, Galați, 1993, p. 13-16.
51. I. Ioniță, *Cultura di Sîntana-de-Mureș: Romania e Repubblica Moldava*, în "I Goti", Milano, Palazzo Reale, 28 gennaio – 8 maggio 1994. Ausstellungskatalog, Electa

- Lombardia, Milano, 1994, p. 93-107 (Cat. n. I.28-I.33), Fig. I,137-I,173.
52. I. Ioniță, *Bogdănești 2; Broscăuți; Comarna*, voci în C. Preda (Coord.), Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, I (A-C), Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 191, 215, 336.
  53. I. Ioniță, *Römische Einflüsse im Verbreitungsgebiet der Sântana-de-Mureș-Černjachov-Kultur*, în ArhMold, XVII, 1994, p. 109-116.
  54. I. Ioniță, O. L. Șovan, *Einzelne Bronzefunde aus der Moldau und Siebenbürgen*, în Bronzefunde aus Rumänien, bearbeitet und redigiert von Tudor Soroceanu. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, 10, Berlin, 1995, p. 255-259.
  55. I. Ioniță, *Elemente creștine în practica riturilor de înmormântare din Moldova în secolele IV-V e.n.*, în Din istoria Europei romane /From the history of the roman Europe. Omagiu D. Protase, volum îngrijit de S. Dumitrașcu, V. Moga, A. Chiriac și S. Șipo, Oradea, 1995, p. 253-262.
  56. I. Ioniță, *Romanizarea Daciei răsăritene în prima jumătate a mileniului I d. Hr.*, în Limba română. Revistă de știință și cultură filologică, VI, Nr. 5-6 (29-30), Chișinău, 1996, p. 180-187. Retipărit în: Seminarul cu statut permanent. Probleme actuale ale istoriei, economiei și culturii moldovenilor de la Est de Prut. Caietul 2. Materialele sesiunii „Romanizarea la est de Carpați” din 3 iulie 1996, Chișinău 1996, p. 24-34. Retipărit în: Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău, 1999, 1-2, p. 19-26.
  57. I. Ioniță, *Dancu; David 1; Dochia 2; Doina; Dumăștii Vechi; Dumitreștii Gălății; Hănești; Iacobeni 2; Iași; Ionășeni; Lețcani; Lunca 1*, voci în C. Preda (Coord.), Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, II (D-L), Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 26, 28, 68, 93, 223, 246-248, 264, 308, 334.
  58. I. Ioniță, *Archéologie des Goths en Roumanie: paganisme et christianisme*, în M. Rouche (Réd.), Clovis. Histoire et mémoire. Actes du Colloque international d'histoire de Reims. Vol. I: Clovis et son temps, l'événement, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris, 1997, p. 159-170.
  59. I. Ioniță, *Eine Glasschale mit eingeritztem Wabenmuster und Facettenschliff von Iacobeni (Bez. Iași)*, în Dacia, N.S., XXXVIII-XXXIX, 1994-1995 (1997) (Hommage à Ion Nestor. Vingt ans après sa disparition), p. 151-162.
  60. I. Ioniță, *Die freien Daker an der nordöstlichen Grenze der römischen Provinz Dakien. Dacii liberi la granița nord-estică a provinciei Dacia romană*, în N. Gudea (Hrsg.), Romani și barbari la frontierele Daciei romane. Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daziens. Acta Musei Porolissensis, XXI, Publicație separată. Sondererscheinung, Zalău, 1997, p. 879-905.
  61. I. Ioniță, *Die Fibeln mit umgeschlagenem Fuß Almgren Gruppe VI,1*, în Jürgen Kunow (Hrsg.), 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.-28. Mai 1997, Kleinmachnow, Land Brandenburg. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Verlag Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte, Wünsdorf, 1998, p. 231-240.
  62. I. Ioniță, *Eine scheibengedrehte Schale mit Sonnensymbolen bei Tăcuta*, în J. Ilkjæra und A. Kokowski (Red.), 20 lat archeologii w Masłomęczu, II. Goście, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 1998, p. 55-60.
  63. I. Ioniță, *Geto-dakische Kultur und Kunst*, în RGA², 11, Berlin - New York, 1998, p. 569-577.
  64. I. Ioniță, *Sondajul arheologic de la Tăcuta (județul Vaslui)*, în ArhMold, XX, 1997 (1999), p. 89-106.
  65. I. Ioniță, *Jutas*, în RGA², 16, Berlin - New York, 2000, p. 140-141.
  66. I. Ioniță, *Karpaten (2. Archäologisches)*, în RGA², 16, Berlin - New York, 2000, p. 318-322.
  67. I. Ioniță, *Kerč*, în RGA², 16, Berlin - New York, 2000, p. 462-464.
  68. I. Ioniță, *Vase de sticlă romane la dacii liberi (secolele II-III p. Chr.)*, în Istros, X, 2000,

- p. 325-361.
69. I. Ioniță, *Mihălășeni, Miorcani, Moara Nica, Negrești, Nemțișor, Onișcani, Petricani I, Podu Pietriș, Pogorăști, Probota*, voci în C. Preda (Coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, III (M-Q), Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 72, 79, 86-87, 181, 183, 232, 307, 330-331, 333-334, 378.
  70. I. Ioniță, *Istoria Românilor: II. Daco-romani, romanici, alogeni* (coord. D. Protase, Al. Suceveanu), Editura Enciclopedică, București, 2001. Autor al următoarelor capitole: *Dacii liberi. Cadrul general; Dacii liberi din Muntenia; Dacii liberi din Moldova; Relațiile dacilor liberi cu romanii, sarmații și cu germanii; Populația locală în secolul al IV-lea în regiunile extracarpatice; Sarmații; Goții* (p. 401-437, 449-463, 617-637, 663-693, 742-744, 750-754; în total 113 p.).
  71. I. Ioniță, *Krimgoten (4. Archäologisches)*, în *RGA*², 17, Berlin - New York, 2001, p. 375-377.
  72. I. Ioniță, *O necropolă aparținând dacilor liberi la Dumești Vechi (com. Dumești, jud. Vaslui)*, în *Adevărul* omeneste posibil pentru rânduirea binelui. Volum omagial Sever Dumitrașcu, îngrijit de L. Cornea, M. Drecin, B. Ștefănescu, A. Chiriac și I. Crișan, Oradea, 2001, p. 235-247.
  73. I. Ioniță, *Malaja Pereščepina*, în *RGA*², 19, Berlin - New York, 2001, p. 182-184.
  74. I. Ioniță, *Martynovka*, în *RGA*², 19, Berlin - New York, 2001, p. 369-371.
  75. I. Ioniță, *Medieșu Aurit*, în *RGA*², 19, Berlin - New York, 2001, p. 480-482.
  76. I. Ioniță, *Mezőberény*, în *RGA*², 20, Berlin - New York, 2002, p. 8-10.
  77. I. Ioniță, *Morești und Noșlac*, în *RGA*², 20, Berlin - New York, 2002, p. 241-243.
  78. I. Ioniță, *Odobescu Alexandru*, în *RGA*², 21, Berlin - New York, 2002, p. 561-562.
  79. *Die Fibeln mit umgeschlagenem Fuß Almgren Gruppe VI,1*, în J. Kunow (Hrsg.), 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.-28. Mai 1997 in Kleinmachnow, Land Brandenburg. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg, 5, Verlag Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte, Wünsdorf 1998 (2002), p. 231-240.
  80. I. Ioniță, *Olbia (2. Archäologisches)*, în *RGA*², 22, Berlin - New York, 2003, p. 83-86.
  81. I. Ioniță, *Osztrópataka*, în *RGA*², 22, Berlin - New York, 2003, p. 376-378 Taf. 12-13.
  82. I. Ioniță, *Penkovka-Kultur*, în *RGA*², 22, Berlin - New York, 2003, p. 553-558.
  83. I. Ioniță, *Vase de sticlă romane la dacii liberi (secolele II-III d. Hr.)*, în *ArhMold*, XXIII-XXIV, 2000-2001 (2003), p. 219-247.
  84. I. Ioniță, *Porumbenii Mici*, în *RGA*², 23, Berlin - New York, 2003, p. 298-300.
  85. I. Ioniță, *Proștea Mică*, în *RGA*², 23, Berlin - New York, 2003, p. 508-509.
  86. I. Ioniță, *Rumänien und Republik Moldau (3. Völkerwanderungszeit)*, în *RGA*², 25, Berlin - New York, 2003, p. 479-483.
  87. I. Ioniță, *Ein gehenkelter Toneimer der Sântana-de-Mureș-Kultur aus Miorcani*, în *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Małomęczu. Monumenta Studia Gothica*, IV, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2004 (2005), p. 163-171.
  88. I. Ioniță, *Sântana-de-Mureș-Āernjachov-Kultur*, în *RGA*², 26, Berlin - New York, 2004, p. 445-455.
  89. I. Ioniță, *Sarmaten (2. Archäologisches)*, în *RGA*², 26, Berlin - New York, 2004, p. 508-512.
  90. I. Ioniță, *Masivul Carpatic – un reper geografic de rezonanță în istoria Europei (mileniul I d. Hr.)*, în Mariana Crînguș, Simona Regep-Vlascici, Atalia Ștefănescu (Red.), *Studia Historica et Archaeologica*. In Honorem Magistrae Doina Benea. Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, VI, Editura Eurostampa, Timișoara, 2004, p. 217-229.
  91. I. Ioniță, *Prefață* la: V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad – Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea – a doua jumătate a sec. al V-lea)*, Editura ARC 2000, București, 2004, p. 7-32.

92. I. Ioniță, *Les Carpates pendant la préhistoire et la protohistoire: une barrière entre l'Occident et l'Orient de l'Europe?*, în: *Famille, violence et christianisation au Moyen Âge. Mélanges offerts à Michel Rouche. Études réunies par Martin Aurell et Thomas Deswarte. Cultures et Civilisations Médiévales, N° 31, Presses de l'Université Paris Sorbonne, Paris, 2005, p. 283-298.*
93. I. Ioniță, *Tombes tumulaires pendant l'antiquité tardive et la grande migration des peuples dans l'espace Carpato-Dniéstrien*, în *ArhMold*, XXVI, 2003 (2005), p. 59-90.
94. I. Ioniță, *Șeica Mică*, în *RGA*², 30, Berlin - New York, 2005, p. 247-249.
95. I. Ioniță, *Obiceiuri de port în secolul IV d. Hr. (Podoabe, amulete, accesorii vestimentare și obiecte de toaletă)*, în M. Mamalaucă (Coord.), *Obiceiuri de port în aria culturii Sântana de Mureș. Catalogul expoziției Muzeului "Vasile Pârvan" Bârlad, 15 mai – 15 iunie 2005*, Editura ASA, București, 2005, p. 12-15.
96. I. Ioniță, *Miorcani* (P.129-144; T.60-61; V.136-138), voci în: M. Mamalaucă (Coord.), *Obiceiuri de port în aria culturii Sântana de Mureș. Catalogul expoziției Muzeului "Vasile Pârvan" Bârlad, 15 mai – 15 iunie 2005*, Editura ASA, București, 2005, 64-67, 83-84, 99, 119.
97. I. Ioniță, *Prefață* la: O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș – Černjachov de la Mihălășeni (Jud. Botoșani)*. Bibliotheca Archaeologica „Hierasus”. Monographica, I, Editura Cetatea de Scaun, Târgovoște, 2005, p. 7-9.
98. I. Ioniță, *Valea lui Mihai*, în *RGA*², 32, Berlin - New York, 2006, p. 42-43.
99. I. Ioniță, *Prefață* la: Vl. Vornic, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș – Černjachov de la Budești*, Editura Pontos, Chișinău, 2006, p. 9-17.
100. I. Ioniță, *Necropola din secolul al IV-lea d. Hr. de la Rânzești (com. Fălciu, jud. Vaslui)*, în *Acta Musei Tutovensius*, II, 2007, p. 63-69.
101. I. Ioniță, *Prefață* la: V. Ursachi, Săbăoani. Monografie arheologică, vol. I, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007, p. 9-15.
102. I. Ioniță, *Barboși – Tirighina (Piroboridava ?) après dix-sept décennies depuis l'apparition de la monographie par Gh. Săulescu*, în: V. Sîrbu (Ed.), *Important Sites from the Pre-Roman and Roman Time on the Lower Danube Valley (4th century BC – 4th century AD)*. Proceedings of the International Colloquium Galați, 10th – 12th of May 2007. Supplementum Istros, XIV, Brăila, 2007, p. 71-80.
103. I. Ioniță, *Prefață* la: Vl. Vornic, N. Telnov, V. Bubulici, L. Ciobanu, Pruteni. *Un centru de olărie dacic din epoca romană (Cercetările din 2001 și 2003)*. Biblioteca de arheologie, I, Chișinău, 2007, p. 7-12.
104. I. Ioniță, *Antichitatea târzie în bazinul Prutului. Un proiect transfrontalier Phare / Late Antiquity in Prut' basin. A Phare transboundary project*, în I. Ioniță, M. Mamalaucă, Vl. Vornic (coord.), *Antichitatea târzie în bazinul Prutului*, Editura Sfera, Bârlad, 2009, p. XIII-XIX.
105. I. Ioniță, *Istoria Românilor*, vol. II, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2010. Autor al următoarelor capitole: *Dacii liberi. Cadrul general; Dacii liberi din Muntenia; Dacii liberi din Moldova; Relațiile dacilor liberi cu romanii, sarmații și cu germanii; Populația locală în secolul al IV-lea în regiunile extracarpătice; Sarmații; Goții* (p. 433-469, 481-495, 741-761, 787-817, 876-879 și 884-889; în total 114 pagini).
106. I. Ioniță, *Sacrificii și înhumări rituale de animale în așezarea dacilor liberi de la Băiceni – Siliște (com. Cucuteni, jud. Iași)*, în I. Căndea (Ed.), *Tracii și vecinii lor în antichitate // The Thracians and Their Neighbours in Antiquity. Studia in honorem Valerii Sîrbu*, Editura Istros, Brăila, 2010, p. 649-659.
107. I. Ioniță, *Un cuptor de olărie din secolul al IV-lea d. Hr. descoperit la Siliștea (com. Iana, jud. Vaslui)*, în *Acta Musei Tutovensius*, V, 2010, p. 191-206.

108. I. Ioniță, *Necropola dacilor liberi de la Siliștea (com. Iana, jud. Vaslui)*, în *Acta Musei Tutovensis*, VI, 2011, p. 35-47.
109. I. Ioniță, *Stațiunea arheologică de la Lunca – Cieri (com. Gherghești, jud. Vaslui)*, în *Acta Musei Tutovensis*, VII, 2012, p. 137-146.
110. I. Ioniță, *O necropolă a dacilor liberi la Hârtoape (com. Vânători, jud. Iași)*, în *Cercetări Istorice*, S.N., XXX-XXXI (2011-2012), Iași, 2012, p. 39-54.
111. I. Ioniță, *Prefață* la: I. Iațcu, *Construcții religioase creștine în Provincia Scythia. Secolele IV-VI d. Chr.*, Editura Istros, Brăila 2012, p. 7-10.
112. I. Ioniță, O. L. Șovan, *O necropolă a dacilor liberi la Ștefănești (jud. Botoșani)*, în *Acta Musei Tutovensis*, VIII, 2013, p. 47-52.
113. I. Ioniță, O. L. Șovan, *Jetoane de sticlă romane descoperite în așezări ale dacilor liberi din Moldova*, în *Acta Musei Tutovensis*, IX-X, 2014, p. 145-150.
114. I. Ioniță, O. L. Șovan, *O necropolă de tip Sântana de Mureș descoperita la Cucorâni (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani)*, în *Acta Musei Tutovensis*, XI, 2015, p. 161-166.

D. ALTE LUCRĂRI

115. I. Ioniță, *Abitato dacico del III-IV sec. e. n.*, în *Fasti Archaeologici*, 18-19, 1968, p. 399 (nr. 5605).
116. I. Ioniță, *Pogorăști*, voce în J. Filip (Hrsg.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, 2, Verlag der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, Praga, 1969, p. 1053.
117. I. Ioniță, *Expediția de săpături arheologice de la Kamid el-Loz, Liban*, în *AIIAI*, 10, 1973, p. 651-652.
118. I. Ioniță, *Simpozionul de la Zwettl – Austria*, în *AIIAI*, 15, 1978, p. 680.
119. I. Ioniță, *Geto-dacii în context european. Simpozion româno-vestgerman de istorie și arheologie*, în *AIIAI*, 19, 1982, p. 892-894.
120. I. Ioniță, *Simpozionul de arheologie organizat de Fundația Alexander von Humboldt*, în *AIIAI*, 19, 1982, p. 891-892.
121. I. Ioniță, *Călătorie de documentare științifică în R. F. Germania*, în *AIIAI*, 21, 1984, p. 715.
122. I. Ioniță, *Mutations démographiques au debut du Moyen Age: autochthones et migrants*, în A. Nitschke (Réd.), *XVle Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart du 25 août au 1er septembre 1985*, III. Actes. Grand themes, methodologie, sections chronologiques, tables rondes, organismes affilies et commissions internes, Stuttgart, 1986, p. 418.
123. I. Ioniță, *Contribuții* în: Bohuslav Novotny (Hrsg.), *Enzyklopedia archeologie*, Bratislava, 1986.
124. I. Ioniță, *Simpozionul internațional de arheologie de la Białe Błota – Pommerania*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 287-288.
125. I. Ioniță, *O nouă călătorie de studii în R. F. Germania: 25 august - 14 septembrie 1985*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 293.
126. I. Ioniță, *Simpozionul de la Isegran - Fredrikstad, Norvegia, 26-31 octombrie 1991*, în *ArhMold*, XV, 1992, p. 224.
127. I. Ioniță, *Simpozionul "Geoarheologia tumulilor în Europa antică (mileniul I î. e. n. - mileniul I e. n.)" organizat la Cosenza / Calabria (iunie 1993)*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 347.
128. I. Ioniță, *Expoziția "I Goti" de la Milano, 27 ianuarie - 8 mai 1994*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 347-348.
129. I. Ioniță, *Sesiune de lucru la Academia de Științe din Göttingen*, în *ArhMold*, XXI, 1998 (2000), p. 350-351.

E. RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

130. G. B. Fedorov, *O dvuch obrjadach pogrebenija v černjachovskoj kul'ture, po pamjatnikam Moldavii* (Sov. Arch., 3, 1958, p. 234-243), în SCIV, 12, 1, 1961, p. 170-174.
131. J. Werner, *Herkuleskeule und Donar-Amulett* (Jahrb. RGZM, 11, 1964, p. 176-199), în Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 555-559.
132. E. B. Thomas, *Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde*, Akadémiai Kiadó, în ArhMold, VIII, 1975, p. 320-321.
133. V. M. Cigilik, *Naselennja verchn'ogo Podnistrov'ja peršych stolit' našoi eri. Plemena liypiy'koï kul'turi*, Kiev, 1975, în ArhMold, IX, 1980, p. 144-145.
134. G. Schramm, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart, 1981, în AIIAI, 19, 1982, p. 743-749.
135. G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1980, în Carpica, 15, 1983, p. 269-273.
136. H. Roth, *Kunst der Völkerwanderungszeit*, Propyläen Kunstgeschichte, Supplementband 4, Propyläen Verlag, Frankfurt a. M. - Berlin - Wien, 1979, în ArhMold, X, 1985, p. 118-120.
137. V. Mihăilescu-Bîrliiba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*. Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies XXIII, Editura Academiei, București, 1980, în ArhMold, X, 1985, p. 113-117.
138. *Carpica*, 15, Bacău, 1983 (1984), în AIIAI, 22, 1985, p. 963-964.
139. Th. S. Burns, *A History of the Ostrogoths*, Indiana University Press, Bloomington, 1984, în Germania, 64, 2, 1986, p. 657-660.
140. M. Tempelmann-Maczyńska, *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Römisch-Germanische Forschung 43, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1985, în ArhMold, XII, 1988, p. 335-337.
141. D. Claude, *Der Handel im westlichen Mittelmeer während des Frühmittelalters. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas im Jahre 1980*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, 3. Folge, Nr. 144, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1985, în ArhMold, XII, 1988, p. 337-338.
142. B. A. Raev, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, BAR International Series, 278, Oxford, 1986, în Germania, 67, 1, 1989, p. 243-246.
143. E. Straume, *Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr.* The Institute for Comparative Research in Human Culture. Serie B: Skrifter LXXIII, Universitetsforlaget, Oslo, 1987, în Germania, 71, 1993, 1, p. 266-267.
144. A. Kokowski, *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*. Lubelskie Materiały Archeologiczne, IV, Lublin, 1991, în ArhMold, XVI, 1993, p. 327-329.
145. T. Capelle, *Die Miniaturenkette von Szylágyosomlyó (Șimleul Silvaniei)*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 22. In Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 1994, în Germania, 75, 1997, 2, p. 804-806.
146. H. Friesinger, F. Daim (Hrsg.), *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Teil II. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich*. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 13, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 204. Band, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1990, în Dacia, N.S., XL-XLII, 1996-1998 (2000), p. 517-519.

F. ANIVERSARIA

147. *Volker Bierbrauer la 65 de ani*, în *ArhMold*, XXX, 2007 (2008), p. 467-476.
148. *Siegmar von Schnurbein la 65 de ani*, în *ArhMold*, XXX, 2007 (2008), p. 477-484.

G. OBITUARIA

149. *Nicolae Gostar [1922-1978]*, în *ArhMold*, IX, 1980, p. 149-150.
150. *Emil Condurachi (1912-1987)*, în *ArhMold*, XIII, 1990, p. 277-278.
151. *Vasile Palade (1923-1993)*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 353-354.
152. *Joachim Werner (1909-1994)*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 357-359.
153. *Helmut Roth (1941-2003)*, în *ArhMold*, XXVI, 2005, p. 368-370.
154. *Stela Țau (21 noiembrie 1941 – 26 februarie 2015)*, în „Acta Musei Tutovensisi”, XI, 2015, p. 269-270.

REFERIRI DESPRE ION IONIȚĂ

- Chirica V., Aparaschivei D., *Institutul de Arheologie Iași*. Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, XIII, Editura Helios, Iași, 2004, p. 81-92.
Filip J. (Hrsg.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, 2, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Praga, 1969, p. 1734.
Firca, Gheorghe-Bujor et alii (eds.), *Romanian Fellows of the Alexander von Humboldt Foundation*, Bucharest, Encyclopedic Publishing House, 1994, p.128-131.
Iațcu I., *Profesorul Ion Ioniță la 75 de ani*, în *ArhMold*, XXXIV, 2011, p. 388-390.
Miscellanea romano-barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniță oblata. Ediderunt Virgil Mihailescu-Bîrliba, Cătălin Hriban, Lucian Munteanu. Honoraria, 2, Editura Academiei Române, București, 2006.
Preda C., *Ioniță, Ion*, în Șt. Ștefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 182.
Vornic V., Ciobanu L., *Profesorul Ion Ioniță la 75 de ani*, în „Revista Arheologică”, S.N., VII, 1-2, Chișinău, 2011, p. 303-310.
Who's Who in the World, 14th Edition, 1997.

THE COINS OF THE WESTERN PONTIC GREEK CITIES AND THE “BARBARIAN” POPULATIONS IN THE HELLENISTIC PERIOD*

Lucian MUNTEANU**

Key words: Istros, Tomis, Callatis, “barbarian” populations, coin finds, coin use.

The study only refers to certain aspects of the relations between the Western Pontic Greek poleis (Istros, Tomis, Callatis) and the “barbarian” world (Getic, Thracian, Scythian) during the Hellenistic period, meaningly in terms of coin finds. The numismatic magnitude of these relations has been highlighted over time particularly through the contributions of B. Mitrea¹, C. Preda², Gh. Poenaru Bordea³ and recently of G. Talmațchi⁴.

In general, the monetary discoveries of the three Greek cities, dating to the Hellenistic period, are well known and studied in the scientific literature. In a summary repertoire, effected quite recently, we managed to gather more than 5600 pieces, both isolated and in hoards⁵. Most of these western Pontic coins (over 75%) were located in the territory of Dobroudja. Within this region two distinct monetary featured areas take shape. The first one is the coastline with the Greek cities, adjacent territories and some of the settlements in their neighborhood. The density of small change discoveries, either isolated or in small hoards, and their considerable amount proves the existence of a real money circulation here, with all its characteristics⁶. As for the rest of Dobroudja, a particular picture is

---

* This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0054.

** The Institute of Archaeology of the Romanian Academy, Iași branch; lucanas2000@yahoo.com.

¹ B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V-IV î.e.n.*, in „Studii Clasice”, 7, 1965, p. 143-167; idem, *La monnaie de la ville d’Histria chez les geto-daces est-Carpathiques*, in „Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche”, 12, 1983, Lugano, p. 119-133; idem, *Geto-dacii și monedele vest-pontice din secolele III-I î.e.n.*, in „Thraco-Dacica”, 6, 1-2, 1985, p. 50-58 etc.

² C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 40-84, 111-115; idem, *Note numismatice. I. Circulația monetară în așezările extra-carpătice de tip dava*, in „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie” (abbreviated SCIVA), 59-60, 2008-2009 (2010), p. 173-182 etc.

³ Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare ale atelierelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î.Hr.-III d.Hr.). Un stadiu al problemei*, in G. G. Potra (red.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 56-70; idem, *La diffusion des monnaies d’Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d’influences et ailleurs*, in V. Marrazza, D. Romagnoli, A. Stazio, M. Taliercio (cur.), *Presenza e funzioni della moneta nelle chora delle colonie greche dall’Iberia al Mar Nero, Atti del XII Convegno organizzato dall’Università “Federico II” e dal Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 16-17 giugno 2000*, Roma, 2004, p. 27-70; idem, *Coloniile grecești din Dobrogea. e). Emisiunile monetare*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*², București, 2010, p. 585-599 etc.

⁴ G. Talmațchi, *Aspecte privind circulația monedelor în spațiul extracarpatic dintre Dunăre și Nistru emise de coloniile grecești vest-dobrogene (sec. V-I a.Chr.)*, in I. Căndea, V. Sîrbu, M. Neagu (ed.), *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 175-182; idem, *Les monnaies autonomes d’Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006; idem, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epoca autonomă. Iconografie, legendă, metrologie, cronologie și contramarcare*, Cluj-Napoca, 2011 etc.

⁵ L. Munteanu, *Legăturile orașelor grecești vest-pontice cu populațiile „barbare” în epoca elenistică. Evidența numismatică*, in F. Panait-Bârzescu, I. Bîrzescu, F. Matei-Popescu, A. Robu (ed.), *Poleis în Marea Neagră: Relații interpontice și producții locale*, București, 2013, p. 358-365; 386-392 (Annexes I-III).

⁶ G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes...*; idem, *Politici monetare în contextul realităților politico-militare și*

revealed, both in regard to the quantity of coin pieces, less numerous, and their quality, mostly made of precious metal often hoarded. Only in half of the Getic sites, especially close to the Danube, in the northern and south-western part of the province, were found coins. Silver issues prevail, especially in the form of accumulations, while bronze pieces appear sporadically towards the end of the 2nd-1st centuries BC. The discoveries within the Getic communities in Dobroudja seem to indicate that the Greek cities were able, only to a limited extent, to attract local partners in a business relation with real monetary levers. Most likely the use of coins as a means of exchange in Dobroudja was done in exceptional circumstances, in certain areas and in a late stage⁷.

Only a quarter of the west Pontic coin finds dated to the Hellenistic period was located north of the Danube. They have mostly reached here in the form of valuable denominations of gold and silver, in already made deposits, sometimes even of bronze. From the quantitative perspective, they represent only a small part of the total monetary discoveries, found either in hoards or isolated, north of the Danube and dated in the 4th -1st cent. BC⁸. Also, very few west Pontic coins were found in the settlements of this area, most of them coming from the period of maximum development of the indigenous civilisation⁹. Thus, the available data allow us to regard with scepticism the existence of an effective movement of Pontic coins in this area¹⁰. They are rather the consequence of a penetration phenomenon, characteristic of most Mediterranean peripheral territories¹¹.

A recent review of the numismatic discoveries round the pre-Roman Dacia demonstrates that, by the early first century BC, the existence of a monetary economy and, therefore, of a monetary movement, cannot be concretely supported. The foreign trade was undoubtedly very intense and rich with the Greek trade partners, as evidenced by the archaeological finds, and was based on the practical exchange of goods (barter)¹². A confirmation of this position may be sought in reference to the monetary discoveries from the local sites from Poiana and Barboși, considered as centres of retail for the Greek goods and of supply for the Getic neighbouring areas¹³. The first site benefited from long

---

comerciale-economice din Dobrogea preromană. Evidența numismatică, in „Apulum”, 45, 2008, p. 19.

⁷ See also G. Talmațchi's opinion on this matter (idem, *Aspecte privind circulația monedelor...*, p. 177; idem, *op. cit.*, in „Apulum”, 45, 2008, p. 19; idem, *Aspecte ale prezenței monedelor geto-dacice în teritoriul pontic prin prisma noilor descoperiri*, in „Pontica”, 41, 2008, p. 506-507; idem, *About a small hoard including. Istrian silver coins of Apollon type discovered in Dobruja*, in „Pontica”, 43, 2010, p. 402; idem, *Date noi privind realitățile monetare din Dobrogea preromană*, in „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica”, 8, 2011, p. 18; idem, *Aspecte ale circulației și penetrației monetare în teritoriul pontic (secolele VI - I a. Chr.)*, in „Pontica”, 44, 2011, p. 451-453; G. Talmațchi, T. Cliante, *Descoperiri de semne monetare, monede grecești autonome și macedonene în Tomis, apărute în urma cercetărilor arheologice*, in „Cercetări Numismatice” (abbreviated CN), 12-13, 2006-2007, p. 23).

⁸ We referred to the latest numismatic database, achieved by T. Părpăuță (T. Părpăuță, *Moneda în Dacia preromană (secolele IV a. Chr.-I p. Chr.)*, Iași, 2006, p. 152, 154, 167-309 - Annexes I-II and 407-430 - Annex VI; There was a total of 13.303 indexed foreign and local coins, of which only 1.200 were struck by Istros, Callatis and Tomis).

⁹ *Ibidem*, p. 156, 431-460 - Annex VII and Tab. VI-VIII (there was a total of 61 settlements registered in pre-Roman Dacia, with 2.373 coins, but the relative lists are incomplete, since several sites are missing on them, such as those from Benești, Căbești or Hotarele). According to our calculations in only 17 of these sites were found isolated 46 west Pontic coins.

¹⁰ Such regard, singular at the time, see at V. Mihailescu-Bîrliiba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 50; subsequently, it was reinforced, particularly through G. Talmațchi's researches (G. Talmațchi, *Aspecte privind circulația monedelor...*, p. 176-177; idem, *Les monnaies autonomes...*, p. 44; idem, *op. cit.*, in „Pontica”, 41, 2008, p. 506; idem, *op. cit.*, in „Pontica”, 44, 2011, p. 452-453).

¹¹ G. Gorini, *La penetrazione della moneta greca in Italia settentrionale*, in G. Gorini (cur.), *Forme di contatto tra moneta locale e moneta straniera nel mondo antico. Atti del Convegno Internazionale, Aosta, 13-14 ottobre 1995*, Padova, 1990, p. 71, 74, 77.

¹² V. Mihailescu-Bîrliiba, *Comerț fără monedă și monedă fără comerț în Dacia preromană*, in „CN”, 9-11, 2003-2005, p. 100-102; see also V. Banaru, *Comerț organizat sau schimb de mărfuri? Considerații cu privire la modalitățile de difuzare a importurilor grecești în nord-vestul Pontului Euxin*, in F. Panait-Bârzescu, I. Bîrzescu, F. Matei-Popescu, A. Robu (ed.), *op. cit.*, p. 250-277.

¹³ S. Teodor, *Regiunile est-carpătice ale României în secolele V-II î.d.Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic*, București, 1999, p. 94; R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, București, 2003, p. 106 (Poiana); S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Galați-Barboși*, în S. Sanie,

systematic investigations and proved extremely generous in terms of numismatics. The list of the coins found here, throughout the existence of the settlement, contains only eight west Pontic coins¹⁴, which represents only 2.4% of the total number of isolated discoveries¹⁵; the figure will slightly increase (to 3.9%) if we include the hoards in these calculations as well¹⁶. An even smaller number of such coins¹⁷ come from the Geto-Dacian fortress from Barboși. Their percentage of the total number of isolated pieces (17.4%) seems unlikely because the number of discoveries on which we have reliable data is very limited¹⁸.

In most cases, the penetration ways of Pontic coins in the local environment are non-commercial, and in order to recognize them we must appeal to different categories of sources, epigraphic, literary or archaeological. Generally following the written records, we tried to identify some possible ways by which the Greeks' coins could have got into the hands of "barbarians"¹⁹.

1. The first one is the amounts paid on the basis of agreements concluded with the "barbarian" peoples²⁰. One may distinguish different ways of payment, depending on the nature, duration and purpose of the agreements provided. The most substantial of these was probably the (regular?) tribute (Φόρος) in return for military protection, set in the long-term treaties by precise clauses (ὁμολογία)²¹. In Istros's case, there are mentions of this sort of relations with local *basilei* of various ethnic origins, such as: Zalmodegikos (during the 3rd century BC)²², Ates (at the end of the 3rd century BC)²³ and Rhemaxos and his son (the beginning of the 2nd century BC)²⁴. Similar evidence came from Olbia²⁵

T.-E. Marin (ed.), *Geto-dacii dintre Carpați și Nistru (secolele II a. Chr-II p. Chr.)*, I, Iași, 2011, p. 47 (with the older bibliography) (Barboși).

¹⁴ Istros – 5 AR (B. Mitrea, *Monedele descoperite în cetățuia geto-dacă de la Poiana*, in „Arheologia Moldovei”, 34, 2011, p. 195, nr. 2; 198, nr. 1; 202, nr. 1-3) and Callatis – 3 AE (*ibidem*, p. 198, nr. 2; 202, nr. 4-5; 216, nr. 1 [?]).

¹⁵ We used the Catalogue drafted by B. Mitrea (*ibidem*, p. 192-205).

¹⁶ *Ibidem*, p. 192-216.

¹⁷ Istros – 1 AE (S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (III). Materiale arheologice recoltate. B. Piese din metal. b) Arme; c) Podoabe. C. Tezaur și monede izolate; D. Importuri elenistice și romane*, in „Arheologia Moldovei”, 14, 1991, p. 53, nr. 1; C. Preda, *Monede descoperite în situl daco-roman de la Barboși-Galați*, in „Studii și cercetări de numismatică” (abbreviated SCN), s.n., 2 (14), 2011, p. 161, nr. 2) and Tomis – 3 AE (S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 53, nr. 2-4).

¹⁸ Were taken into account the batches published by *idem*, *op. cit.*, 2011, p. 125-128, no. 1-16 and C. Preda, *op. cit.*, p. 161-162, no. 1-9 (with the notice that pieces no. 1 and 10, of the first batch, and no. 2 and 4, of the second batch, respectively, are identical).

¹⁹ A similar scheme, well elaborated and documented, was conceived by A. Bursche with regard to the relations between the Roman Empire and *Barbaricum* during the 3rd-4th centuries AD (A. Bursche, *Later Roman-Barbarian contacts in central Europe: numismatic evidence. Spätromische Münzfunde aus Mitteleuropa: ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen Rom und den Barbaricum im 3. und 4. Jh. n. Chr.*, Berlin, 1996, p. 105-121).

²⁰ More precise data on the context in which these relations function and their juridical and diplomatic nature see especially at D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 167-221; A. Ștefan, *Relations étrangères des cités du Pont Gauche à l'époque hellénistique*, în J. Harmatta (éd.), *Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques*, I, Budapest, 1984, p. 329-338; Al. Avram, *Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci*, in „Symposia Thracologica. Al XII-lea Simpozion Național de Tracologie, Tulcea, septembrie 1989”, 7, 1989, p. 70-93; *idem*, *Les premiers peuples germaniques sur le Bas Danube. Autour du décret SEG 52, 754*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, Pisa-Roma, p. 62-64, 70-71 and L. Ruscu, *Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj-Napoca, 2002, p. 268-326.

²¹ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 208; A. Ștefan, *op. cit.*, p. 333; Al. Avram, *op. cit.*, in „Symposia Thracologica”, 7, 1989, p. 86; *idem*, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 62; L. Ruscu, *op. cit.*, p. 272-273.

²² ISM I 8. In this case, we can only assume there was a treaty with the "barbarian" leader. See D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 173-180; Al. Avram *op. cit.*, in „Symposia Thracologica”, 7, 1989, p. 85.

²³ SEG LII 724. The decree was recently dated in the period ca. 215-210 BC, during the raids of Skiri in Dobroudja (an exhaustive discussion on this important document see at Al. Avram, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 27-76).

²⁴ ISM I 15. The inscription was recently dated in ca. 190 BC (V. Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a. Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași, 2004, p. 386) and ca. 200 BC (Al. Avram, *op. cit.*, p. 60, note 93; 71). The hypothetic Skiri origin of Rhemaxos might also be plausible

and Mesambria²⁶ and it is dated, broadly, in the same period.

A special category consists of the amounts paid irregularly, for the ransom of the city's territory²⁷. They are signalled in agreements with a specific purpose and a limited period, such as those concluded by the Milesian colony with Zoltes, a "barbarian" chief of Thracian origin²⁸. We might also assume that, for a while, before setting a long-term treaty, the city of Istros had applied to *ad hoc* agreements with Ates, paying him "protection fees"²⁹. By renewing periodically the ceasefires with the same unreliable partners, as the Thracians proved to be, incidental payments could have become, over time, regular tributes for the permanent ransom of the territory, according to the scenario described by Polybius in regard to Byzantion³⁰. Finally, even if not mentioned in the sources, the Greeks' certain pecuniary commitments must have been found in the temporary military alliances with the "Barbarian" neighbours, like the Thracians and Scythians against Lysimach, recorded in various terms by Diodorus³¹.

All these categories of payments were most likely made in precious metal coins. The gold prevailed, as often mentioned in the Hellenistic inscriptions of the three west Pontic cities³². However, only at Istros is attested the use of gold coins in the relations with the "barbarian" populations³³. In the Pontic area, similar situations, dated, broadly, in the same period, are recorded at Olbia³⁴, Mesambria³⁵ and Byzantion³⁶. Most probably, it is about gold staters of Alexander the Great and Lysimach type³⁷, struck in local workshops, but also similar coins coming from numerous Greek-Macedonian centres, arrived on the market of cities³⁸. Most deposits containing such posthumous staters from the 3rd - 2nd centuries BC discovered in the "barbarian" environment must be connected to the financial obligations, of diverse nature, of the north-west Pontic Greek cities³⁹. Unfortunately, any more precise correlation between the numismatic document and written sources is nearly impossible to make in the present state of discoveries. The association of the horizon of hoards in southern Moldova,

---

(*ibidem*, p. 64-65).

²⁵ IOSPE I² 32; recent chronological framing, at V. Cojocaru, *op. cit.*, p. 400 (the years 250-214/212 BC) and Al. Avram, *op. cit.*, p. 53-54, 71 (ca. 220-210 BC).

²⁶ IGB I² 307 (the years 281-277 BC).

²⁷ A. Ștefan, *op. cit.*, p. 333; Al. Avram *op. cit.*, in „Symposia Thracologica”, 7, 1989, p. 86; *idem*, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 62-63; L. Ruscu, *op. cit.*, p. 270-272.

²⁸ ISM I 15.

²⁹ See also Al. Avram, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 60, note 91; 62-63.

³⁰ Polybius IV, 45, 1-8; 46, 3-4 (trans. W. R. Paton, vol. II, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/ London, 2006); Al. Avram *op. cit.*, in „Symposia Thracologica”, 7, 1989, p. 87; *idem*, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 60, note 91; 63, 67-68, 70-71.

³¹ Diodorus Siculus XIX, 73, 1-5 (trans. R. M. Geer, vol. X, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/ London, 1962); A. Ștefan, *op. cit.*, p. 332; Al. Avram *op. cit.*, in „Symposia Thracologica”, 7, 1989, p. 87; L. Ruscu, *op. cit.*, p. 85, 292 (the numismatic interpretation of these events, on which we reserve judgement), 269-271 (remarks on the terms used by the Greek author).

³² ISM I 1, 9, 15, 19, 58; SEG LII 724 (Istros); ISM II 1, 2 (Tomis); ISM III 3, 35 (Callatis).

³³ ISM I 15, r. 31: [ἀ]πὸ χρυσῶν ἐξ[ακ]οσίων; SEG LII, 724, r. 23-24: [χρ]υσούς [e.g. ἐξα|κο]σίους.

³⁴ IOSPE I² 32.

³⁵ IGB I² 307.

³⁶ Polybius IV, 46, 3-4.

³⁷ G. Mihailov, in IGB I², p. 261; D. M. Pippidi, in ISM I, p. 74; Al. Avram, in ISM III, p. 294-295; see also *idem*, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 62, nota 98.

³⁸ Strict control mechanisms over the foreign coins are certified at Olbia since the middle of the 2nd century BC (IOSPE I² 24; SEG XLVIII 1013) as they could assure the cities of the needed amount of precious metal (see recently J. G. Vinogradov, P. O. Karyškovskij, *Das Olbische Münzdekret des Kanobos und der Wert der Edelmetalle am Pontos in 4. Jh. V. Chr.*, in Ju. G. Vinogradov, *Pontische Studien. Kleine Schrift en zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, Mainz, 1997, p. 250-275; J. R. Melville Jones, *Testimonia numaria. Greek and Latin Texts concerning Ancient Greek Coinage. II. Addenda and commentary*, London, 2007, p. 200-201, no. 349).

³⁹ The origin of most Greek-Macedonian staters discovered north of the Danube must be looked for among the north and west Pontic Greek colonies (V. Mihailescu-Bîrlița, *Dacia răsariteană...*, p. 60; Al. Avram, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 64).

dated in the beginning of the 2nd century BC (the core from Mărășești⁴⁰, Anadol⁴¹, Cazacii Vechi [obl. Odesa, Ukraine]⁴² and Pavlovca [obl. Odessa, Ukraine]⁴³) with the decree in honour of Agathokles from the same period, is strictly hypothetical⁴⁴.

It has been speculated on less solid bases that part of the Greeks' payments would have included silver coins as well⁴⁵. Such a possibility is worth taking into consideration, especially in regard to earlier periods, before the advent of colonial gold issues. In this respect, the massive concentrations of hoards of Istrian silver coins from north Dobroudja, as well as from south-west Dobrudja and north-east Bulgaria, containing batches of large dimensions, such as those discovered at Dăieni⁴⁶, Ion Corvin⁴⁷ or Măcin⁴⁸, could testify the existing political dialogue with the neighbouring native partners⁴⁹. A similar interpretation may be offered with regard to the same kind of discoveries, but later dated, from north of the Danube.

2. Large amounts of money reach the "barbarian" environment by compensating the military benefits, in the Hellenistic period the mercenary being considered a real "economic sector"⁵⁰. For an earlier period we only have the example of Istros, which, in order to defend its territory against the Thracians and Skirii, used paid soldiers, archers⁵¹ and horsemen⁵² recruited probably among neighbouring natives. We may suppose that one of the likely destinations of the "Scythian type" coins, struck in the Greeks' workshops, during the 2nd-1st centuries BC⁵³, would have constituted just the reward for such military services⁵⁴.

---

⁴⁰ Gh. Poenaru Bordea, *Le trésor de Mărășești. Les statères en or des cités du Pont Gauche et le problème des relations avec le monde grec et les populations locales aux VIe-Ier siècles av.n.è.*, in „Dacia”, N.S., 18, 1974, p. 103-125.

⁴¹ IGCH, 866.

⁴² A. A. Nudel'man, *Očerki istorii monetnogo obračšenija v Dnestrovsko-Prutskom regione (s drevnejšich vremen do obrazovanija feodal'nogo Moldavskogo gosudarstva)*, Chișinău, 1985, p. 160, nr. 9.

⁴³ IGCH, 877.

⁴⁴ Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 125; C. Preda, *Istoria monedei...*, p. 114-115.

⁴⁵ A. Ștefan, *op. cit.*, p. 335 (clues in this regard might be found in IOSPE I² 32; ISM I 15 and at Polybius IV, 46, 3-4); M. Dima, *Monedele de argint ale cetății Istros în epoca elenistică*, in „SCN”, 4 (16), 2013, p. 27-28; idem, *The Silver Coinage of Istros during the Hellenistic Period*, Wetteren, 2014, p. 20-21.

⁴⁶ C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în Ținuturile românești învecinate (Vechiul teritoriu geto-dac)*, in „Buletinul Societății Numismatice Române” (abbreviated BSNR), 10, 1913, 19, p. 22, nr. 14; G. Custurea, G. Talmațchi, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011, p. 189, nr. 36.I.

⁴⁷ C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în Ținuturile românești învecinate (Vechiul teritoriu geto-dac)*, in „BSNR”, 10, 1913, 20, p. 63, nr. 23 (Cuzgun); G. Custurea, G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 229, nr. 65.

⁴⁸ B. Mitrea, *op. cit.*, in „Studii Clasice”, 7, 1965, p. 162, nr. 33; G. Custurea, G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 266, nr. 86.III.

⁴⁹ With regard to the political evolution of the two Getic formations from Dobroudja, see the latest view at L. Ruscu, *op. cit.*, p. 68-70, 84-85, 280-292; M. Irimia, *Considerații privind așezările getice din Dobrogea și problema existenței unor emporia în zona Dunării inferioare*, in „Pontica”, 40, 2007, p. 137-225.

⁵⁰ On the monetary implications of this activity see: F. de Callataÿ, *Guerres et monnayages à l'époque hellénistique*, in F. de Callataÿ (éd.), *Dossiers d'Archéologie: Numismatique grecque, romaine et celte*, 248, novembre 1999, Dijon, p. 28-35; idem, *Armies poorly paid in coins (the Anabasis of the Ten-Thousands) and coins for soldiers poorly transformed by the markets (the Hellenistic Thasian-Type tetradrachms) in Ancient Greece*, in „Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie” (abbreviated RBN), 155, 2009, Brussels, p. 51-70.

⁵¹ ISM I 15, with the commentary of D. M. Pippidi at p. 88; idem, *Contribuții ...*, p. 102-103.

⁵² SEG LII 724; Al. Avram, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 61.

⁵³ Convincing arguments are offered by G. Talmațchi, Gh. Andreescu, *Monede de „tip scitic” aflate într-o colecție particulară din Constanța*, in „Pontica”, 41, 2008, p. 458-464. Recently, Istros was included among the workshops that struck such issues (E. Petac, Șt. Vasiliță, V. Ioniță, *Considerații privind un tip monetar Istrian rar din perioada elenistică*, in „SCN”, s.n., 1 (13), 2010, p. 185-186).

⁵⁴ During this period, the Scythians could have established on the Callatian territory as mercenaries (Al. Avram, *Untersuchungen zur Geschichte des Territoriums von Kallatis in griechischer Zeit*, in „Dacia”, N.S., 31, 1991, p. 128-130); also, the systematic use of bronze coins for military payments is attested during the Hellenistic era (S. Psoma, *Tas sitarchias kai tous misthous ([Arist.], OEC. 1351b). Bronze Currencies and Cash-Allowances in Mainland Greece, Thrace and the Kingdom of Macedonia*, in „RBN”, 155, 2009, p. 3-38).

But the best documented episode using the help of several categories of sources is at the time of Mithridatic Wars. In the Pontic king's army there were numerous "barbarian" mercenaries from the Danube and Black Sea area, including Thracian people, among whom were also probably Getae⁵⁵, some of them employed through the west Pontic allies⁵⁶. Local currencies, specially struck for this purpose, were used to pay them. They consisted of late staters of Lysimach type that seemed to meet all the characteristics of exceptional issues: low style, lightweight, variable title, narrow chronological range of striking and impressive quantities⁵⁷. For the time being, in this category of findings may only be included the hoards from Mărășești (with reference to the pieces subsequently added to the initial deposit)⁵⁸, Graničar⁵⁹ and Cumpăna⁶⁰, and some of the isolated pieces we have recorded without any clear context of discovery, which might indicate the existence of scattered deposits.

3. The ransom of captives could be done by the city itself, but most often it involved private initiatives⁶¹. Through its representatives, Istros negotiated, probably surcharge, the release of over 60 hostages from Zalmodegikos. Their volunteer detain served to strengthen the agreement between the two parties⁶². Different situations are presented by some of the Istrian documents that honoured the philanthropists contributing to the liberation of the captive ones (prisoners)⁶³. With regard to our context, we have identified only one case in which an official of the city, Aristagoras, negotiated with the "barbarians", probably the Getae of Burebista, having redeemed his fellow citizens held in captivity, giving them, to this end, interest-free loans⁶⁴.

4. Robberies also included valuable monetary pieces, even if it is nowhere mentioned explicitly. In the Hellenistic period, the territories of cities and their related settlements were frequently attacked by neighboring "barbarian" people as the Thracians of Zoltes or Skirii of Ates⁶⁵. Even the partial destruction of Istros, as in the case of Olbia⁶⁶, during the expeditions of robbery and plunder of Burebista, is known from epigraphic and archaeological sources⁶⁷. According to a recent

---

⁵⁵ Appianus XII, 5, 32 (one of his officers bears the name of Dromichaites); 3, 15; 10, 69 (trans. H. White, vol. II, The Loeb Classical Library, London/Cambridge, Massachusetts, 1972).

⁵⁶ See the interpretation of the funerary finds from Istros and Callatis attributed by A. Rustoiu to warriors coming from the Oltenia area of Danube and hired in the Pontic king's army (A. Rustoiu, *Mercenari "barbari" la Histria și Callatis în sec. I a. Chr. Interpretări arheologice și istorice*, in „Istros”, 10, 2000, p. 277-282).

⁵⁷ Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, in „Dacia”, N.S., 18, 1974, p. 124; idem, *Les statères ouest-pontiques de type Alexandre le Grand et Lysimaque*, in „RBN”, 125, 1979, p. 48-51; idem, *A propos du Pont Occidental et du Bas-Danube à l'époque de Mithridate VI Eupator* in „RBN”, 145, 1999, p. 158-159; idem, *Mithridates (Mithradates) (Mitridate) VI Eupator Dionysos*, in C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, III (M-Q), București, 2000, p. 85; F. de Callataș, *Les derniers statères posthumes de Lysimaque émis à Istros, Tomis et Callatis*, in S. Torbatov, V. Yotov (red.), *Numismatic and Sphragistic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobruđja. International Symposium, Dobrich 1993/ „Dobruđza” 12*, Dobrič, 1995, p. 39-45; idem, *L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies*, Louvain-la-Neuve, 1997, p. 139-150; recent analyses of the composition and title of these issues see at A. Vilcu, E. Petac, B. Constantinescu, C. Chiojdeanu, D. Stan, Gh. Niculescu, *Considerations regarding the Greek gold coins struck during the 4th to the 1st centuries B.C. in the light of the XRF analysis*, in „Peuce”, S. N., 9, 2011, p. 507, 509-510.

⁵⁸ Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, in „Dacia”, N.S., 18, 1974, p. 109, nr. 81-83, 87-88; 122-125;

⁵⁹ IGCH, 974.

⁶⁰ G. Custurea, G. Talmățchi, *op. cit.*, p. 188, nr. 35.

⁶¹ A debate upon the way the ransom of captives was paid ("voie privée" vs "voie officielle") see at A. Bielman, *Retour à la liberté. Libération et sauvetage des prisonniers en Grèce ancienne. Recueil d'inscriptions honorant des sauveteurs et analyse critique*, Lausanne, 1994, p. 277-309.

⁶² ISM I 8; see opinions on the significance of terms at D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 177; Al. Avram, *op. cit.*, in „Symposia Thracologica”, 7, 1989, p. 86; L. Ruscu, *op. cit.*, p. 273.

⁶³ ISM I 4, 16, 54; SEG XLVII 1125.

⁶⁴ ISM I 54, with the commentary of D. M. Pippidi at p. 144.

⁶⁵ At the end of the 3rd century BC, the Skiri might have settled north of the Danube Delta, from where they could easily carry out raids on Dobruđja (Al. Avram, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 53-60).

⁶⁶ Dion Chrysostomos XXXVI, 4 (trans. J. W. Cohoon, H. Lamar Crosby, The Loeb Classical Library, Cambridge, 1940).

⁶⁷ Detailed analyses of this event see especially at L. Ruscu, *op. cit.*, p. 299-307 and recently at Al. Avram, *Coloniile grecești din Dobrogea. i) Istoria politică a coloniilor grecești din Dobrogea*, în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *op. cit.*, p. 639-641; A. Rădulescu, Al. Suceveanu, *Coloniile grecești din*

opinion, the bronze coins of the Milesian colony, discovered in the area of the fortresses from Orăștiei Mountains, were included in the spoils of Dacian fighters who participated in this campaign⁶⁸. Perhaps the hoards with staters of Lysimach type, both those we identified in documents⁶⁹ and those recently found in Sarmizegetusa's surroundings⁷⁰, should be interpreted in relation to this episode. Unfortunately, at present, we do not have enough data about these pieces in order to make more concrete judgments on their presence in the "barbarian" environment, where they could have come in the form of booty, tribute or mercenary payments⁷¹.

5. The diplomatic actions of cities consisted probably in gifts as well, some of them even in the form of money given to local chiefs, in order to gain their goodwill⁷². Five inscriptions from Istros honour the officials of the city who have fulfilled many missions round the "barbarian" rulers, passing through areas full of dangers⁷³.

6. Another aspect that should be taken into consideration is the mobility of people living in the Pontic area, who were reaching north of the Danube with various affairs. Part of the bronze coins, dated in the 2nd – 1st centuries AD and discovered in the Getic *davae*, might originate in the "pocket money" for the Greeks who arrived here⁷⁴, possibly having a restricted use in the "barbarian" environment.

The non-commercial ways of penetration of the Pontic coins into the "barbarian" world seem to be many and varied. Unfortunately, only some of them can be specifically associated with existing numismatic documents. In the case of most findings we can only assume some of the above solutions without being able to identify them more accurately.

All the forms of contact we have classified are defined from the perspective of the civilized partner (the Greeks) and the modern specialists. In the natives' view they occurred most likely as exchange of ceremonial, valuable goods or of services⁷⁵. Once entering the "barbarian" environment the functions of coins change as a result of the remoteness in front of the warrant authority (the Pontic

---

Dobrogea. e) Burebista și politica pontică, în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *op. cit.*, p. 679-680.

⁶⁸ M. Macrea, *Monetele din cetatea dacă de la Costești*, in „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, 2, 1933-1935 (1936), p. 159-160; a resumption of this hypothesis, using recent numismatic arguments, see at S. Grămăticu, E. Oberländer-Târnoveanu, *Un depozit de monede autonome histriene descoperit la Călan, jud. Hunedoara*, in „CN”, 9-11, 2003-2005, p. 31-32. The Istrian coins found in this region were also interpreted as: a tribute of the city (M. Macrea, *op. cit.*, p. 59-160); a result of monetary circulation (I. H. Crișan, *Monede grecești descoperite în cetățile dacice din Munții Sebeșului*, in „Pontica”, 24, 1991, p. 344-346); pocket money for the Greek merchants (B. Mitrea, *Monede pontice la daco-geții lui Burebista*, in „Pontica”, 11, 1978, p. 95; idem, *op. cit.*, in „Thraco-Dacica”, 6, 1-2, 1985, p. 55) or money for the Greek craftsmen (I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 346; Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies...* p. 37).

⁶⁹ L. Munteanu, *Quelques considérations concernant les découvertes des monnaies d'or de type Lysimaque dans la Dacie intracarpaticque*, in V. Cojocaru (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea (from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest)*, Iași, 2005, p. 237-254. In the present state of research, it is asserted that the power centre of Burebista's dominion, regardless of the controversies on his origin (summarised at L. Ruscu, *op. cit.*, p. 295-297; Al. Vulpe, *Burebista. a) Preliminarii*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *op. cit.*, p. 669-670) was in the area of Orăștiei Mountains (probably at Costești - „Cetățuie” (I. Glodariu, *Burebista. b) Ascensiunea lui Burebista*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *op. cit.*, p. 671-672).

⁷⁰ A. Vilcu, *Sur les statères en or de type Koson*, în R. Băjenaru, G. Bodi, C. Opreanu, V. V. Zirra, (eds.), *Recent Studies on Past and Present. I. Human Heritage and Community: Archaeology in the Carpathians and Lower Danube Area From Prehistory to the Early Medieval Age/ „Transylvanian Review”, 19, Suppl. 5.1, Cluj-Napoca, 2010, p. 202. Perhaps there are other such findings, some of them recovered by the Romanian authorities in recent years, on which, however, we only have uncertain information.*

⁷¹ Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, in „RBN”, 125, 1979, p. 50; idem, *op. cit.*, in „RBN”, 145, 1999, p. 159; L. Ruscu, *op. cit.*, p. 301, 305, 307; L. Munteanu, *op. cit.*, p. 253-254; A. Vilcu, *op. cit.*, p. 207.

⁷² E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de nord (sec. VI î.e.n.-I e.n.)*, in „Pontica”, 11, 1978, p. 65; B. Mitrea, *op. cit.*, in „Arheologia Moldovei”, 34, 2011, p. 191; see also the case of Olbia (IOSPE I 2 32, and the comments of V. Cojocaru, *op. cit.*, p. 398-403).

⁷³ ISM I 8, 12, 15, 54; SEG LII 724. See recently Al. Avram, *op. cit.*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, p. 62.

⁷⁴ B. Mitrea, *op. cit.*, in „Pontica”, 11, 1978, p. 95; idem, *op. cit.*, in „Thraco-Dacica”, 6, 1-2, 1985, p. 55-56.

⁷⁵ A. Bursche, *op. cit.*, p. 105.

city, in this case) and of the absence of an agreement on its use in the new area⁷⁶. Due to its metal content, the coin only preserves, most often, the function of value guarantee, and in addition to it, new attributes related to the field of social, political relations or magical-religious manifestations. The coins of precious metal were a category of personal goods, of individual wealth. Large hoards, such as those from Anadol, Mărășești, or even from Dăieni and Ion Corvin, which concentrated considerable values, attest the holders' rank, power and prestige within the community⁷⁷. We may also assume the existence of an ideological component related to the iconography of Greek coins. The Hellenistic dynasty members' image possession and display, such as that of Alexander on the Lysimach type staters, for example, was a testament to the prestige of local elites⁷⁸.

Also, the use of Pontic coins in the natives' religious practices is documented. In connection with handing in of offerings have been interpreted the pieces discovered in two pits of worship, from different points of the dava from Piscu Crăsani (an Istrian drachm and two Tomitan bronzes respectively). They were buried ritually, along with other goods and materials (ceramics, an arrowhead)⁷⁹. A similar situation from the local environment was recently reported after the archaeological research undertaken on the highway route around Constanța⁸⁰. Other discoveries of the same kind appear in funerary contexts, being handed in intentionally as "the obol of Charon", both in cremation and burial graves. North of the Danube, it seems that they have been selected amongst the Istrian drachms (in Butori [r. Grigoriopol, Republic of Moldavia]⁸¹ and Dervent [obl. Odessa, Ukraine]⁸²), while in Dobroudja, the coins of common metal were favoured (in Ciucurova⁸³ and Medgidia⁸⁴).

The numerous metallographic analyses made especially in recent years confirm that the late Greek coins from Thasos, Macedonia Prima, Dyrrachium and Apollonia, represented an important source of raw material for the adornments crafted in the indigenous environment⁸⁵. In the absence of any objective data as those previously mentioned, we can only assume a similar use of some of the silver coins of Istros in an area without resources, but rich in discoveries of local artefacts made of precious metal. The only indications of this could be represented by the hoards from Bunești and Durlești - Chișinău (Republic of Moldavia), both east of the Carpathians. First deposit, located inside the settlement, contained numerous silver brooches, bracelets and rings, locally produced, together with one Istrian drachm⁸⁶. From the second deposit were recently recovered one similar coin of the

⁷⁶ V. Mihailescu-Bîrlița, *op. cit.*, in „CN”, 9-11, 2003-2005, p. 100; A. Bursche, *Function of Roman coins in Barbaricum of Later Antiquity. An anthropological essay*, in A. Bursche R. Ciołek, R. Wolters (eds.), *Roman Coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH exploratory Workshop, Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland), 3-6 September 2005*, Wetteren, 2008, p. 396-397.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 403.

⁷⁸ The ideological function of coins will only predominate starting with the Roman era (*ibidem*, p. 400).

⁷⁹ N. Conovici, *Noi descoperiri monetare în perimetrul davei getice de la Piscul Crăsani*, in „CN”, 5, 1983, p. 39-40, 42-43; see this interpretation of the "pits of worship" on M. Babeș, *Civilizația geto-dacă din a doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr. Până la începutul secolului al II-lea p. Chr. c) Descoperirile funerare*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *op. cit.*, p. 780.

⁸⁰ G. Talmațchi, *op. cit.*, in „Pontica”, 43, 2010, p., 401-402 and note 3.

⁸¹ A. I. Meljukova, *Raskopki kurganov u s. Butory Grigoriopol'skogo rajona*, in „Archeologičeskie issledovanija v Moldavii”, 3, 1972 (1974), Chișinău, p. 81.

⁸² S. I. Andrukh, E. F. Suničuk, *Zachoroneniya zažitočnyh Skifov v nizov'jach Dunaja*, in G. A. Dzis-Rajko (ed.), *Novye issledovanija po archeologii Severnogo Pričernomor'ja: Sbornik naučnyh trudov*, Kiev, 1987, p. 45.

⁸³ G. Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au Ier siècle av. n. è.*, in „Thraco-Dacica”, 1, 1976, p. 163.

⁸⁴ G. Talmațchi, *Monedele de tip macedonean în Dobrogea. De la începuturi până la crearea regatului de la Tylis în Thracia*, Sfântu Gheorghe, 2006, p. 93-94, no. 28.

⁸⁵ E. Oberländer-Târnoveanu, Gh. Niculescu, M. Georgescu, B. Constantinescu, D. Stan, C. Păuna, R. Bugoi, T. Martin, *Aurul și argintul Daciei în lumina ultimelor cercetări arheometrice, Simpozion Archaeomet 28-29 octombrie 2010*, p. 5-9. (<http://www.romarchaeomet.ro/ro/evenimente/simpozion2010/program.html>).

⁸⁶ V. V. Bazarciuc, *Cetea geto-dacă de la Bunești - Dealul Bobului (jud. Vaslui)*, in „Materiale și cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea 1980”, 14, 1980, p. 169-171; eadem, *Tezaurul geto-dacic de la Bunești - Vaslui*, in „SCIIVA”, 32, 4, 1981, p. 563-570; see also Măndescu's remarks (D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și*

initial seven ones, together with a coin of Tyras and several pairs of earrings⁸⁷. It is a tempting hypothesis the assigning of a similar aim to the Istrian coins contained by the late Wallachian hoards, such as those from Crementari⁸⁸, Râncăciuv⁸⁹ or Târnavă⁹⁰, on which we have, however, very little knowledge. Only in one case, the bronze coins of the Milesian colony are associated with adornments made of the same metal. It is the largest deposit of this kind of coins, located north of the Danube, at Fedești, which included, it seems, a ring and a bracelet, made of bronze, using the technique of casting into bivalve moulds⁹¹.

The documentary value of monetary finds should not be restricted solely to the field of economic and trade relations. Correlated with other types of sources, they can attest more complex links between the west-Pontic Greek cities and “barbarian” populations during the Hellenistic period.

BIBLIOGRAPHY

- S. I. Andrukh, E. F. Suničuk, *Zachoroneniya zažitočnyh Skifov v nizov'jach Dunaja*, in G. A. Dzis-Rajko (ed.), *Novye issledovanija po archeologii Severnogo Pričernomor'ja: Sbornik naučnyh trudov*, Kiev, 1987, p. 38-46.
- Al. Avram, *Les premiers peuples germaniques sur le Bas Danube. Autour du décret SEG 52, 754*, in „Studi ellenistici”, 29, 2015, Pisa-Roma, p. 27-76.
- Al. Avram, *Coloniile grecești din Dobrogea. i) Istoria politică a coloniilor grecești din Dobrogea*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*², București, 2010, p. 617-644.
- Al. Avram, *Untersuchungen zur Geschichte des Territoriums von Kallatis in griechischer Zeit*, in „Dacia”, N.S., 31, 1991, p. 103-137.
- Al. Avram, *Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci*, in „Symposia Thracologica. Al XII-lea Simpozion Național de Tracologie, Tulcea, septembrie 1989”, 7, 1989, p. 70-93.
- M. Babeș, *Civilizația geto-dacă din a doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr. Până la începutul secolului al II-lea p. Chr. c) Descoperirile funerare*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*², București, 2010, p. 776-782.
- V. Banaru, *Comerț organizat sau schimb de mărfuri? Considerații cu privire la modalitățile de difuzare a importurilor grecești în nord-vestul Pontului Euxin*, in F. Panait-Bârzescu, I. Bîrzescu, F. Matei-Popescu, A. Robu (ed.), *Poleis în Marea Neagră: Relații interpontice și producții locale*, București, 2013, p. 250-277.
- V. V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești - Dealul Bobului (jud. Vaslui)*, in „Materiale și cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea 1980”, 14, 1980, p. 164-176.
- V. V. Bazarciuc, *Tezaurul geto-dacic de la Bunești - Vaslui*, in „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 32, 4, 1981, p. 563-570.
- A. Bielman, *Retour à la liberté. Libération et sauvetage des prisonniers en Grèce ancienne. Recueil d'inscriptions honorant des sauveteurs et analyse critique*, Lausanne, 1994.
- A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor monetare (I)*, in „Tyragetia, Arheologie. Istorie Antică”, s.n., 1 (14), nr. 1, Chișinău, p. 351-360.
- A. Bursche, *Function of Roman coins in Barbaricum of Later Antiquity. An anthropological essay*, in A. Bursche R. Ciolek, R. Wolters (eds.), *Roman Coins outside the Empire. Ways and Phases*,

---

Balcani, Brăila, 2010, Catalog, p. 36-37, no. 90).

⁸⁷ A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor monetare (I)*, in „Tyragetia, Arheologie. Istorie Antică”, s.n., 1 (14), nr. 1, Chișinău, p. 354, no. 1.

⁸⁸ O. Iliescu, *Însemnări referitoare la descoperiri monetare (II)*, in „SCN”, 2, 1958, p. 449-450, no. 5.

⁸⁹ B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1978 (XXII)*, in „Dacia”, N.S., 23, 1979, p. 372, nr. 14; Gh. Poenaru Bordea, P. I. Dicu, *Monede romane târzii și bizantine (secolele IV-XI) descoperite pe teritoriul județului Argeș*, in „SCN”, 9, 1989, p. 79, note 15.

⁹⁰ B. Mitrea, *Notiță despre un tezaur necunoscut de monede romane republicane descoperit în Muntenia*, in „SCN”, 4, 1968, p. 381-384.

⁹¹ Unfortunately, although correct and valuable, this information is very little known in the scientific literature (C. Buzdugan, M. Rotaru, *Antichitățile Elanului*, Bârlad, 1997, p. 28, 86, figs. 2-3).

- Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH exploratory Workshop, Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland), 3-6 September 2005*, Wetteren, 2008, p. 395-416.
- A. Bursche, *Later Roman-Barbarian contacts in central Europe: numismatic evidence. Spätromische Münzfunde aus Mitteleuropa: ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen Rom und den Barbaricum im 3. und 4. Jh. n. Chr.*, Berlin, 1996.
- C. Buzdugan, M. Rotaru, *Antichitățile Elanului, Bârlad*, 1997.
- F. de Callataÿ, *Guerres et monnayages à l'époque hellénistique*, in F. de Callataÿ (éd.), *Dossiers d'Archéologie: Numismatique grecque, romaine et celte*, 248, novembre 1999, Dijon, p. 28-35.
- F. de Callataÿ, *Armies poorly paid in coins (the Anabasis of the Ten-Thousands) and coins for soldiers poorly transformed by the markets (the Hellenistic Thasian-Type tetradrachms) in Ancient Greece*, in „Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie”, 155, 2009, Brussels, p. 51-70.
- F. de Callataÿ, *L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies*, Louvain-la-Neuve, 1997.
- F. de Callataÿ, *Les derniers statères posthumes de Lysimaque émis à Istros, Tomis et Callatis*, in S. Torbatov, V. Yotov (red.), *Numismatic and Sphragistic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobrudja. International Symposium, Dobrich 1993/ „Dobrudža”* 12, Dobrič, 1995, p. 39-50.
- V. Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a.Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași, 2004.
- N. Conovici, *Noi descoperiri monetare în perimetrul davei getice de la Piscul Crăsani*, in „Cercetări Numismatice”, 5, 1983, p. 39-50.
- I. H. Crișan, *Monede grecești descoperite în cetățile dacice din Munții Sebeșului*, in „Pontica”, 24, 1991, p. 343-346.
- G. Custurea, G. Talmațchi, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011.
- M. Dima, *Monedele de argint ale cetății Istros în epoca elenistică*, in „Studii și cercetări de numismatică”, 4 (16), 2013, p. 7-72;
- M. Dima, *The Silver Coinage of Istros during the Hellenistic Period*, Wetteren, 2014.
- I. Glodariu, *Burebista. b) Ascensiunea lui Burebista*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate²*, București, 2010, p. 671-672.
- G. Gorini, *La penetrazione della moneta greca in Italia settentrionale*, in G. Gorini (cur.), *Forme di contatto tra moneta locale e moneta straniera nel mondo antico. Atti del Convegno Internazionale*, Aosta, 13-14 ottobre 1995, Padova, 1990, p. 71-79.
- S. Grămăticu, E. Oberländer-Târnoveanu, *Un depozit de monede autonome histriene descoperit la Călan, jud. Hunedoara*, in „Cercetări Numismatice”, 9-11, 2003-2005, p. 25-36.
- O. Iliescu, *Însemnări referitoare la descoperiri monetare (II)*, in „Studii și cercetări de numismatică”, 2, 1958, p. 447-443.
- M. Irimia, *Considerații privind așezările getice din Dobrogea și problema existenței unor emporia în zona Dunării inferioare*, in „Pontica”, 40, 2007, p. 137-225.
- M. Macrea, *Monetele din cetatea dacă de la Costești*, in „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, 2, 1933-1935 (1936), p. 147-163.
- D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila, 2010.
- A. I. Meljukova, *Raskopki kurganov u s. Butory Grigoriopol'skogo rajona*, in „Arheologičeskie issledovanija v Moldavii”, 3, 1972 (1974), Chișinău, p. 77-95.
- J. R. Melville Jones, *Testimonia numaria. Greek and Latin Texts concerning Ancient Greek Coinage. II. Addenda and commentary*, London, 2007.
- V. Mihailescu-Bîrliba, *Comerț fără monedă și monedă fără comerț în Dacia preromană*, in „Cercetări Numismatice”, 9-11, 2003-2005, p. 99-103.
- V. Mihailescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990.
- B. Mitrea, *Monedele descoperite în cetățuia geto-dacă de la Poiana*, in „Arheologia Moldovei”, 34, 2011, p. 187-219.
- B. Mitrea, *Monede pontice la daco-geții lui Burebista*, in „Pontica”, 11, 1978, p. 89-96.
- B. Mitrea, *Geto-dacii și monedele vest-pontice din secolele III-I î.e.n.*, in „Thraco-Dacica”, 6, 1-2, 1985, p. 50-58.
- B. Mitrea, *La monnaie de la ville d'Histria chez les geto-daces est-Carpathiques*, in „Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche”, 12, 1983, Lugano, p. 119-133.

- B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1978 (XXII)*, in „Dacia”, N.S., 23, 1979, p. 371-376.
- B. Mitrea, *Notiță despre un tezaur necunoscut de monede romane republicane descoperit în Muntenia*, in „Studii și cercetări de numismatică”, 4, 1968, p. 381-384.
- B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V-IV î.e.n.*, in „Studii Clasice”, 7, 1965, p. 143-167.
- C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în Ținuturile românești învecinate (Vechiul teritoriu geto-dac)*, in „Buletinul Societății Numismatice Române”, 10, 1913, 19, p. 19-22.
- C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în Ținuturile românești învecinate (Vechiul teritoriu geto-dac)*, in „Buletinul Societății Numismatice Române”, 10, 1913, 20, p. 62-64.
- L. Munteanu, *Quelques considérations concernant les découvertes des monnaies d'or de type Lysimaque dans la Dacie intracarpatique*, in V. Cojocaru (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea (from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest)*, Iași, 2005, p. 237-254.
- L. Munteanu, *Legăturile orașelor grecești vest-pontice cu populațiile „barbare” în epoca elenistică. Evidența numismatică*, in F. Panait-Bârzescu, I. Bîrzescu, F. Matei-Popescu, A. Robu (ed.), *Poleis în Marea Neagră: Relații interpontice și producții locale*, București, 2013, p. 362-394.
- A. A. Nudel'man, *Očerki istorii monetnogo obračšeniija v Dnestrovsko-Prutskom regione (s drevnejšich vremen do obrazovaniija feodal'nogo Moldavskogo gosudarstva)*, Chișinău
- E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de nord (sec. VI î.e.n.-I e.n.)*, in „Pontica”, 11, 1978, p. 59-87.
- E. Oberländer-Târnoveanu, Gh. Niculescu, M. Georgescu, B. Constantinescu, D. Stan, C. Păuna, R. Bugoi, T. Martin, *Aurul și argintul Daciei în lumina ultimelor cercetări arheometrice, Simpozion Archaeomet 28-29 octombrie 2010*. <http://www.romarchaeomet.ro/ro/evenimente/simpozion2010/program.html> (accessed at 10. 12. 2012).
- T. Părpăuță, *Moneda în Dacia preromană (secolele IV a. Chr.-I p. Chr.)*, Iași, 2006.
- E. Petac, Șt. Vasiliță, V. Ioniță, *Considerații privind un tip monetar histrian rar din perioada elenistică*, in „Studii și cercetări de numismatică”, s.n., 1 (13), 2010, p. 181-187.
- D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României²*, București, 1967.
- Gh. Poenaru Bordea, *Coloniile grecești din Dobrogea. e). Emisiunile monetare*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate²*, București, 2010, p. 585-599.
- Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d'influences et ailleurs*, in V. Marrazza, D. Romagnoli, A. Stazio, M. Talierno (cur.), *Presenza e funzioni della moneta nelle choraie delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero, Atti del XII Convegno organizzato dall'Università "Federico II" e dal Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 16-17 giugno 2000*, Roma, 2004, p. 27-70.
- Gh. Poenaru Bordea, *Mithridates (Mithradates) (Mitridate) VI Eupator Dionysos*, in C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, III (M-Q)*, București, 2000, p. 83-86.
- Gh. Poenaru Bordea, *A propos du Pont Occidental et du Bas-Danube à l'époque de Mithridate VI Eupator* in „Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie”, 145, 1999, p. 155-164.
- Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare ale atelierelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î.Hr.-III d.Hr.). Un stadiu al problemei*, in G. G. Potra (red.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 56-70.
- Gh. Poenaru Bordea, *Les statères ouest-pontiques de type Alexandre le Grand et Lysimaque*, in „Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie”, 125, 1979, p. 37-51.
- Gh. Poenaru Bordea, *Le trésor de Mărășești. Les statères en or des cités du Pont Gauche et le problème des relations avec le monde grec et les populations locales aux VIe-Ier siècles av.n.è.*, in „Dacia”, N.S., 18, 1974, p. 103-125.
- Gh. Poenaru Bordea, P. I. Dicu, *Monede romane târzii și bizantine (secolele IV-XI) descoperite pe teritoriul județului Argeș*, in „Studii și cercetări numismatice”, 9, 1989, p. 76-88.
- C. Preda, *Monede descoperite în situl daco-roman de la Barboși-Galați*, in „Studii și cercetări de numismatică”, s.n., 2 (14), 2011, p. 159-164.
- C. Preda, *Note numismatice. I. Circulația monetară în așezările extra-carpătice de tip dava*, in „Studii

- și cercetări de istorie veche și arheologie”, 59-60, 2008-2009 (2010), p. 173-182.
- C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.
- S. Psoma, *Tas sitarchias kai tous misthous ([Arist.], OEC. 1351b). Bronze Currencies and Cash-Allowances in Mainland Greece, Thrace and the Kingdom of Macedonia*, in „Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie”, 155, 2009, p. 3-38.
- A. Rădulescu, Al. Suceveanu, *Coloniile grecești din Dobrogea. e) Burebista și politica pontică*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate²*, București, 2010, p. 674-680.
- L. Ruscu, *Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj-Napoca, 2002.
- A. Rustoiu, *Mercenari “barbari” la Histria și Callatis în sec. I a. Chr. Interpretări arheologice și istorice*, in „Istros”, 10, 2000, p. 277-288.
- S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Galați-Barboși*, în S. Sanie, T.-E. Marin (ed.), *Getodacii dintre Carpați și Nistru (secolele II a. Chr-II p. Chr.)*, I, Iași, 2011, p. 46-161.
- S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (III). Materiale arheologice recoltate. B. Piese din metal.b) Arme; c) Podoabe. C. Tezaur și monede izolate; D. Importuri elenistice și romane*, in „Arheologia Moldovei”, 14, 1991, p. 45-55.
- G. Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au Ier siècle av. n. è*, in „Thraco-Dacica”, 1, 1976, p. 143-163.
- A. Ștefan, *Relations étrangères des cités du Pont Gauche à l’époque hellénistique*, în J. Harmatta (éd.), *Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d’Études Classiques*, I, Budapeșt, 1984, p. 329-338.
- G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epoca autonomă. Iconografie, legendă, metrologie, cronologie și contramarcare*, Cluj-Napoca, 2011.
- G. Talmațchi, *Date noi privind realitățile monetare din Dobrogea preromană*, in „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica”, 8, 2011, Sibiu, p. 9-26.
- G. Talmațchi, *Aspecte ale circulației și penetrației monetare în teritoriul pontic (secolele VI-I a. Chr.)*, in „Pontica”, 44, 2011, p. 449-468.
- G. Talmațchi, *About a small hoard including. Histrian silver coins of Apollon type discovered in Dobruja*, in „Pontica”, 43, 2010, p. 399-406.
- G. Talmațchi, *Politici monetare în contextul realităților politico-militare și comerciale-economice din Dobrogea preromană. Evidența numismatică*, in „Apulum”, 45, 2008, p. 1-27.
- G. Talmațchi, *Aspecte ale prezenței monedelor geto-dacice în teritoriul pontic prin prisma noilor descoperiri*, in „Pontica”, 41, 2008, p. 473-532.
- G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d’Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006.
- G. Talmațchi, *Monedele de tip macedonean în Dobrogea. De la începuturi până la crearea regatului de la Tylis în Thracia*, Sfântu Gheorghe, 2006.
- G. Talmațchi, *Aspecte privind circulația monedelor în spațiul extracarpatic dintre Dunăre și Nistru emise de coloniile grecești vest-dobrogene (sec. V-I a.Chr.)*, in I. Cîndea, V. Sîrbu, M. Neagu (ed.), *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 175-182.
- G. Talmațchi, Gh. Andreescu, *Monede de „tip scitic” aflate într-o colecție particulară din Constanța*, in „Pontica”, 41, 2008, p. 451-472.
- G. Talmațchi, T. Cliante, *Descoperiri de semne monetare, monede grecești autonome și macedonene în Tomis, apărute în urma cercetărilor arheologice*, in „Cercetări Numismatice”, 12-13, 2006-2007, p. 13-26.
- S. Teodor, *Regiunile est-carpatice ale României în secolele V-II î.d.Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic*, București, 1999.
- A. Vîlcu, *Sur les statères en or de type Koson*, în R. Băjenaru, G. Bodî, C. Opreanu, V. V. Zirra, (eds.), *Recent Studies on Past and Present. I. Human Heritage and Community: Archaeology in the Carpathians and Lower Danube Area From Prehistory to the Early Medieval Age/ „Transylvanian Review”*, 19, Suppl. 5.1, Cluj-Napoca, 2010, p. 199-212.
- A. Vîlcu, E. Petac, B. Constantinescu, C. Chiojdeanu, D. Stan, Gh. Niculescu, *Considerations regarding the Greek gold coins struck during the 4th to the 1st centuries B.C. in the light of the XRF analysis*, in „Peuce”, S. N., 9, 2011, p. 501-512.

- Al. Vulpe, *Burebista. a) Preliminarii*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*², București, 2010, p. 667-671.
- J. G. Vinogradov, P. O. Karyškovskij, *Das Olbische Münzdekret des Kanobos und der Wert der Edelmetalle am Pontos in 4. Jh. V. Chr.*, in Ju. G. Vinogradov, *Pontische Studien. Kleine Schrift en zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, Mainz, 1997, p. 250-275
- R. Vulpe, S. Teodor, Piroboridava. *Așezarea geto-dacică de la Poiana*, București, 2003.

ABBREVIATIONS

- IGCH - M. Thompson, O. Mørkholm, C. M. Kraay (eds.), *An Inventory of Greek Coin Hoards*, New York, 1973.
- IGB I² - *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. I². Inscriptiones orae Ponti Euxini* (ed. G. Mihailov), Sofia, 1970.
- IOSPE I² - *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latine. I². Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae aliorum locorum a Danubio usque ad Regnum Bosporanum* (ed. V. V. Latyšev), St.- Petersburg, 1916.
- ISM I, II, III - *Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae. I. Inscriptiones Histriae et vicinae* (ed. D. M. Pippidi), București, 1983; II. *Tomis et territorium* (ed. I. Stoian), București, 1987; III. *Callatis et territorium* (ed. A. Avram), București-Paris, 1999.
- SEG XLVII, XLVIII, LII - *Supplementum Epigraphicum Graecum*, XLVII (1997) (ed. H. W. Pleket, R. S. Stroud, A. Chaniotis, J. H. M. Strubbe), Amsterdam, 2000; XLVIII (1998) (ed. H. W. Pleket, R. S. Stroud, A. Chaniotis, J. H. M. Strubbe), Amsterdam, 2001; LII (2002) (ed. A. Chaniotis, T. Corsten, R. S. Stroud, R. A. Tybout), Leiden-Boston, 2006.

MONEDELE ORAȘELOR GRECEȘTI VEST-PONTICE ȘI POPULAȚIILE „BARBARE” ÎN EPOCA ELENISTICĂ

În lucrarea de față aducem în discuție anumite manifestări ale relațiilor dintre polisurile grecești vest-pontice (Histria, Tomis, Callatis) și lumea „barbară” (getică, tracică, scitică) din perspectiva unei categorii specifice de materiale: documentele numismatice. Motivele și mijloacele prin care aceste bunuri sunt difuzate în mediul negrecesc variaza în funcție de regiunea și perioada analizată. Descoperirile arheologice confirmă existența relațiilor comerciale, cărora li se poate asocia, în anumite situații, o componentă monetară. De asemenea, sursele scrise păstrate (autori antici și, mai ales, inscripții) înregistrează numeroase alte modalități posibile, non-comerciale, prin care monedele grecești ajung în mâna „barbarilor”: tribut (singular sau anual), plata unor sume prevăzute în tratate de alianță, răscumpărarea captivilor, plăți militare către mercenari, daruri diplomatice sau jafuri. În legătură cu astfel de situații trebuie studiate conotațiile complexe, de ordin social, politic sau religios, pe care le capătă o parte din piesele monetare ajunse în mediul „barbar”.

VESTIGII DACICE ȘI BASTARNE DINTR-O LOCUINȚĂ A SITULUI DE LA ROȘIORI – NEAMȚ

George-Dan HÂNCEANU*

Key words: dwelling, geto-dacians, bastarnae, pottery, stamped handle, Moldova river, Roșiori.

Reluarea săpăturilor arheologice¹ în situl de pe malul Moldovei, de la Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț, ne-a permis descoperirea, printre altele, de noi vestigii dacice și bastarne, cunoscute încă din primele campanii (2004-2005) efectuate în așezarea de pe terasa superioară a râului amintit. Însă, deși dovedită material această prezență a enclavei bastarne, alături de o comunitate geto-dacică, nu a fost susținută și stratigrafic, situație care ne-a indicat o posibilă locuire temporară, sezonieră.

Campania arheologică din 2015 a adus noi rezultate, privind conviețuirea celor două grupuri umane, prin intermediul descoperirii unei locuințe adâncite (notată L.1), a cărei podea se afla la -0,80m adâncime (*pl. I/2*). Complexul închis a fost descoperit și cercetat în cadrul casei D (notată cas. D – *pl. I/1*) și conținea, în amestec, fragmente ceramice dacice și bastarne, iar pe alocuri, de la dacii liberi (stratul superior care suprapune și deranjează nivelul inferior). Ceramica caracteristică geto-dacilor și bastarnilor are trăsături diferite și este reprezentată de vase borcan, căni, vase de provizii și străchini, tipuri descoperite și în campaniile anterioare, care au fost valorificate prin intermediul unor articole speciale².

Prezența unei scurte locuiri la Roșiori nu ne surprinde, întrucât teritoriul actual al județului Neamț și al Moldovei în general a fost preferat de triburile bastarne. De altfel, actuala graniță de sud a grupei *Poienesti-Lukașevka* este pe ruta Piatra Neamț – la sud de Roman – Crasna – Tiraspol³.

Revenind la situl de la Roșiori, cunoscut mai degrabă pentru nivelurile de locuire din secolele II – III p. Chr. și VI – VII p.Ch., descoperirea și cercetarea unei locuințe geto-dacice cu elemente bastarne a fost o noutate față de rezultatele cunoscute până atunci. Potrivit dimensiunilor păstrate, locuința avea circa 8m diametru. Din păcate, poziționarea sa chiar pe buza terasei (în timp prăbușită) nu a permis surprinderea exactă a formei, iar din podea s-a păstrat doar o parte (*pl. III/2*). În latura opusă terasei (ultima la est) se afla un lan de porumb (proprietate privată) care nu ne-a îngăduit să ne extindem, pentru o cercetare exhaustivă. Doar în latura sudică am reușit să surprindem câteva mici gropi de pari, de la susținerea pereților din nuiele a locuinței, iar spre nord și sud am surprins limita locuinței. Pe podea am găsit și fragmente de chirpici din componența pereților (*pl. XI/4, lângă scară*). Nu am găsit intrarea, poate era pe latura opusă vetrei, adică la vest, sud-vest, așa cum este întâlnită de obicei în locuințe similare din Moldova.

---

* Muzeul de Istorie din Roman, str. Cuza Vodă, nr. 19, email: georgehanceanu@yahoo.com.

¹ Situl de la Roșiori a fost cercetat anterior între anii 2004 – 2007.

² G. D. Hânceanu, *Două strecurători bastarne din așezarea carpică de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *Carpica*, XXXV, 2006, p. 61-64; Idem, *Ceramica bastarnă din așezarea de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *Arh.Mold.*, XXX/2007, 2008, p. 277-286.

³ M. Babeș, *Dacii și bastarnii*, în *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 218 (în continuare, prescurtat *Dacii...*).

Potrivit situației păstrate, se pare că în interiorul locuibil era o vatră deschisă, rotundă, situată spre est, nord-est (*pl. I/2*). Aceasta era inițial mai mare, fapt sugerat de lipitura circulară păstrată pe podea, în latura dreaptă vetrei (*pl. IV/1*). Pe podeaua bătătorită s-au conturat la șpăcluire două pete mari, de culoare cenușie (*pl. I/3*), care după cercetarea integrală s-au dovedit a fi două gropi „scobite” în podeaua din lut galben (*pl. III/1, 3*). În fața vetrei era situată groapa mai mică, pentru deservirea instalației, de formă neregulată, după care urma o altă groapă, tot neregulată, mai mare decât precedenta, folosită ca spațiu amenajat pentru locuire. Cele două gropi erau despărțite prin intermediul unui ring din pietre mari de râu (*pl. XI/4*), multe arse, zgurificate, de la cărbunii și cenușa primei gropi a vetrei. Pietrele erau așezate de-a latul gropilor, fiind așezate pe un pat de pământ galben cruțat. La cercetarea locuinței, unele dintre ele s-au desprins din aliniamentul inițial, dând senzația unei linii discontinue (*pl. II/2*). Cu siguranță, ringul de piatră avea rolul de a stăvili înaintarea focului vetrei și de a-i proteja pe membrii locuinței de un eventual incendiu. După cercetarea conținutului gropilor am constatat că acestea au fost scobite circa 0,30-0,40m adâncime în podeaua locuinței (*pl. III/1*). Ceramica geto-dacică (*pl. V/1-4*) descoperită pe lângă vatră, în groapa de deservire și pe ringul de piatră era puternic zgurificată (din fragmente s-au restaurat doar două vase – *pl. VI*), situație ce indică utilizarea lor la pregătirea alimentelor ori la încălzirea acestora; pe când, în a doua groapă, după ringul de piatră, ceramica geto-dacică și cea bastarnă (*pl. V/5, 6*) nu avea urme de zgurificare, întrucât era folosită doar pentru păstrarea și servirea alimentelor și lichidelor.

În preajma vetrei s-au găsit mai multe piese, dintre care cea mai importantă este un fragment dintr-o brățară de bronz, lucrată manual, dintr-o foiță plată, decorată la exterior cu linii incizate vertical, dispuse între două șanțuri orizontale (*pl. XII/1*). Acestea i se adaugă două fusaiole discoidale fragmentare, un idol fragmentar, o lingură și o piatră mare, neregulată, probabil folosită ca râșniță pentru semințe (*pl. IV/2-5; XI/3a-b*), măcinate manual cu percuțoare (trei găsite în locuință – *pl. XI/2*).

În inventarul locuinței predomină vasele fragmentare și celelalte obiecte geto-dacice din lut, modelate la mână, care reprezintă circa 60% din total. În comparație, ceramica bastarnă este mai puțină, însă acoperă o gamă tipologică variată.

I. Ceramica geto-dacică

Majoritară în inventarul locuinței, aceasta s-a găsit doar în stare fragmentară. Din fragmente s-au restaurat doar două vase borcan (*pl. VI*). Restul fragmentelor provin, în general, de la vase borcan, străchini, strecurători, căni și vase miniaturale (*pl. VII/1-3; X/2*). De regulă, ceramica era concentrată în preajma vetrei, rămasă în groapa de deservire, dar și în zona „ringului de piatră” care delimita perimetrul destinat vetrei.

I.1. Vase borcan: 36 de fragmente de la un număr de 32 de vase lucrate la mână, de culoare cărămizie (9), cenușie (13) și gălbui-cărămizie (14). Dintre fragmente majoritatea sunt buze, unele evazate (11), altele drepte (12), corpuri (8) și funduri (5) (*pl. XIV*). Două dintre vase sunt grosiere și au dimensiuni mai mari (*pl. XIV/4; XVI/5*). La unele fragmente se observă arderea secundară (9), iar altele sunt zgurificate (*pl. XVI/1, 2, 7*), situație ce sugerează utilitatea casnică a vaselor. Ornamentele sunt prezente pe cinci vase (*pl. XIII/1-5*), care au alveole pe buze sau/și pe corp, iar un exemplar are perechi de găuri, care indică repararea vasului (*pl. XIII/10*). O parte din totalul fragmentelor vaselor borcan fiind de dimensiuni reduse nu au mai fost selectate pentru desen.

Importante sunt și cele două vase restaurate. Primul are buza ușor evazată, plată (strâmbă din fabricație), gâtul scurt și corpul bombat, finalizat cu un fund drept. Pasta este friabilă, de culoare gălbui-cenușie (*pl. XVI/1*). La exterior, recipientul este crăpat și zgurificat, datorită expunerii la temperaturi ridicate. Dimensiuni: H – 115mm; DG – 170mm; DMAX – 180mm; DB – 80mm. Cel de-al doilea vas este lucrat manual, dintr-o pastă omogenă,

compactă, de culoare gălbui-cărămizie. Recipientul are gura evazată, rotunjită, gâtul scurt și corpul puternic bombat, terminat cu un fund drept (*pl. XVI/2*). Lustruit la exterior, vasul este afectat pe alocuri de arderea secundară și are porțiuni zgurificate. Dimensiuni: H – 170mm; DG - 190mm; DMAX – 205mm; DB – 90mm.

I.2. Străchini: 7 fragmente de buze drepte, 4 cenușii, 2 cărămizii și 1 roșie. Mici sau medii ca dimensiuni, fragmentele păstrate sunt nedecorate (*pl. XV/1, 2, 5-7, 9*). Din totalul lor, unul este nedesenat, fiind prea mic.

I.3. Strecurători: 4 fragmente de la trei exemplare (*pl. X/2*). Obiectele erau lucrate la mână, dintr-o pastă omogenă, de culoare gălbui-cărămizie și cenușie. Conice, strecurătorile aveau buza dreaptă, iar perforațiile începeau chiar de sub buză (*pl. XIX/2a,b-4*). Similare celor de la Băiceni (jud. Iași)⁴, Borosești (jud. Iași)⁵ și Stâncești (jud. Botoșani)⁶.

I.4. Căni: 4 fragmente de la trei vase. Două torți pline, simple, cenușii, de formă plată și alte două fragmente cărămizii de la o cană bitronconică (*pl. XIII/8, 9; XVI/3*), prevăzută cu o toartă circulară, ruptă din vechime.

I.5. Vase miniaturale: 4 fragmente de la trei recipiente. Toate sunt buze drepte, dintre care două (lipite) provin de la un vas cenușiu, cu ardere secundară, iar celelalte două sunt tot cenușii, dar fără ardere secundară (*pl. XV/3, 4*). Din totalul lor, unul este nedesenat, fiind prea mic.

I.6. Castron: 1 fragment de buză rotunjită, de culoare cărămizie, care păstrează pornirea tronconică a pereților corpului (*pl. XV/8*).

I.7. Cătuie: 1 fragment din corpul unui recipient tronconic, de culoare cărămizie, cu ardere secundară pe interior, iar la exterior decorat, prin incizie, cu un brăduț (*pl. XIII/6*).

În cazul vaselor borcan, caracteristice sunt buzele drepte, uneori trase spre interior, câteva decorate cu alveole, corpul bombat și fundul drept. Torțile sunt sub forma unor apucători de tip șa, unele perforate (*pl. XIII/7, 11, 12*). Ca ornamente întâlnim brăurile cu alveole ori crestături. La un vas s-au păstrat găurile de reparație. Aceste ultime detalii le întâlnim în multe situri cu elemente geto-dacice și bastarne din Moldova, precum la Cucorâni (jud. Botoșani)⁷ și Borosești (jud. Iași)⁸. Toate recipientele au servit în scopuri casnice, fiind utilizate la prepararea, încălzirea și servirea alimentelor de membrii locuinței respective. În total avem 57 de fragmente de la 50 de vase, la care se adaugă cele două vase borcan restaurate. Cele 52 de vase de uz-casnic, geto-dacice sunt 34 de vase borcan, 7 străchini, 3 strecurători, 3 căni, 3 vase miniaturale, 1 castron și 1 cătuie.

În privința analogiilor, toate cele șapte tipuri de vase își găsesc asemănări în majoritatea siturilor geto-dacice, din secolele IV – II a.Chr., din Moldova și din restul teritoriului românesc.

II. Ceramica bastarnă

Descoperită în amestec cu ceramica geto-dacică, aceasta este variată tipologic și mai puțină. Starea fragmentară nu a permis restaurarea vreunui recipient. Majoritatea fragmentelor provin de la vase borcan, des reutilizate în necropolele bastarne, dar și de la străchini, căni, vase de provizii. Fragmentele sunt de la vase negre, fine, lustruite la exterior (*pl. VIII/1*), cât și de la recipiente nelustruite, semifine, de culoare galbuie-neagră (arse neuniform) (*pl. VIII/2*). Semnalăm și prezența ceramicii cu aspect grosier, barbotinată, reprezentată prin fragmente de la un vas mare de provizii.

⁴ A. Laszlo, *Așezarea daco-getică de la Băiceni (secolele IV – II î.e.n.)*, în *Arh.Mold.*, VI, 1969, p. 84 (fig. 18/4).

⁵ M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn, 1993, Tafel 20/7-9 (în continuare, prescurtat *Die Poienești...*).

⁶ A. Florescu, Marilena Florescu, *Cetățile traco-getice din secolele VI-III a.Chr. de la Stâncești (jud. Botoșani)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, fig. 102.

⁷ Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)*, în *Arh.Mold.*, VIII, 1975, p. 160 (fig. 21/10), 162 (fig. 23/1, 3, 4, 7-9), 165 (fig. 26/1-7), 166 (fig. 27/2, 3, 5, 7) (în continuare, prescurtat *Săpăturile de la Cucorâni...*).

⁸ M. Babeș, N. Mirițoiu, *Practici funerare birtuale prelungite în spațiul carpato-dunărean în secolele V-III a.Chr.*, în *Arh.Mold.*, XXXIV, 2011, p. 138 (fig. 7/3).

II.1. Ceramica fină, lustruită:

II.1.a. Vase borcan: 11 fragmente de la tot atâtea vase. Buzele sunt drepte, fațetate, gâtul este scurt, corpul bombat și fundul drept (*pl. XVII/3-7, 9-14*). Majoritatea sunt de dimensiuni medii și mari, asemenea celor reutilizate ca urne în necropolele de la Poieniști (jud. Vaslui)⁹ și Borosești (jud. Iași)¹⁰, dar și din așezările de la Târpești (jud. Neamț)¹¹ și Lunca Ciurei (jud. Iași)¹². Recipientele sunt lucrate manual, dintr-o pastă fină, de culoare neagră, lustruită la exterior. Din cele 11 fragmente (8 buze, 2 corpuri și 1 fund), 6 sunt arse incomplet, neuniforme, de culoare gălbuie-neagră.

II.1.b. Străchini: 12 fragmente de la tot atâtea vase. Buzele sunt drepte, fațetate, gâtul este scurt, corpul tronconic (la unele bombat, iar la altele prelins în zona de legătură cu gâtul) și fundul drept (*pl. XVIII/1, 2, 4-9, 11*). Majoritatea sunt de dimensiuni mari, asemenea celor reutilizate drept capace în necropolele de la Poieniști (jud. Vaslui)¹³ și Borosești (jud. Iași)¹⁴, dar și din așezările de la Târpești (jud. Neamț)¹⁵ și Lunca Ciurei (jud. Iași)¹⁶. Recipientele sunt lucrate manual dintr-o pastă fină, de culoare neagră, lustruită la exterior. Din cele 12 fragmente (11 buze cu părți din corpuri și 1 fund), 7 sunt arse incomplet, neuniforme, de culoare gălbuie-neagră. Dintre ele se distinge un fragment de exemplar diferit, din pastă semifină, dar lustruită, care are gâtul prelung, buza evazată, corpul ușor bombat, diferențiat printr-o nervură circulară (*pl. XVIII/5*). Această formă aduce cu cea a strecurătorilor geto-dacice lucrate la roată.

II.1.c. Căni: 4 fragmente de la tot atâtea vase. Buzele sunt diferite, una este dreaptă, fațetată, din pastă fină, neagră, lustruită (*pl. XVII/20*). Alte două sunt evazate, fațetate, din pastă semifină, arsă incomplet, de culoare gălbuie-neagră (*pl. XVII/17, 19*). Dacă ultimele două erau de dimensiuni medii, ultimul fragment de corp este de la o cană mare, din pastă semifină, arsă incomplet, de culoare gălbuie-neagră (*pl. XVII/18*). Asemănări la Poieniști (jud. Vaslui)¹⁷ și la Borosești (jud. Iași)¹⁸.

II.1.d. Vas de provizii: 1 fragment de la o buză grosieră, evazată, modelată la mână, din pastă semifină, lustruită, arsă incomplet, de culoare gălbuie-neagră (*pl. XVII/16*). Similar celui de la Borosești (jud. Iași)¹⁹.

Potrivit descrierilor, această categorie include patru tipuri de vase, cu două în plus față de următoarea categorie. De asemenea, în cadrul ei, avem câteva excepții, cinci vase (trei căni, o strachină și vasul de provizii) care îmbină elemente specifice primelor două categorii ceramice, de la prima având lustruiala, iar de la a doua pasta semifină.

⁹ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieniști din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 342 (fig. 157, 160), 343 (fig. 162), 344 (fig. 164), 351 (fig. 183), 362 (fig. 209), 365 (fig. 217), 367 (fig. 225) (în continuare, prescurtat *Săpăturile...*); M. Babeș, N. Mirițoiu, Magda Istrate, Gh. Coman, *Raport preliminar privind reluarea săpăturilor de la Poieniști-1979*, în *AMM*, II, 1980, p. 42 (fig. 1).

¹⁰ M. Babeș, *Die Poieniști...*, Bonn, 1993, Tafel 1/1, 4a; 4/23a; 5/29a; 9/86a; 11/128a, 13/4, 10, 12, 13.

¹¹ Idem *The Bastarnae, în Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania* (by Silvia Marinescu Bîlcu), BAR International Series 107, Oxford, 1981, fig. 225/5, 6, 8-10, 11, 13-15; fig. 227/1, 3, 9.

¹² Silvia Teodor, *Cercetările arheologice de la Ciurea, județul Iași*, în *Arh.Mold.*, XI, 1987, p. 88 (fig. 19/3, 2, 4, 6-9) (în continuare, prescurtat *Cercetările arheologice...*).

¹³ R. Vulpe, *Săpăturile...*, în *Materiale*, I, 1953, p. 371 (fig. 234/1), 392 (fig. 287, 288), 412 (fig. 338), 413 (fig. 341).

¹⁴ M. Babeș, *Die Poieniști...*, Bonn, 1993, Tafel 1/4b, 7b; 2/9b, 13b; 3/14b, 16/b, 17/b; 4/23b, 25b; 5/29b; 6/35b; 13/1-3.

¹⁵ Idem, *op. cit.*, în *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania* (by Silvia Marinescu Bîlcu), BAR International Series 107, Oxford, 1981, fig. 225/12; fig. 227/11, 14-21.

¹⁶ Silvia Teodor, *Cercetările arheologice...*, în *Arh.Mold.*, XI, 1987, p. 74 (fig. 8/2, 3, 5), 88 (fig. 19/3, 5).

¹⁷ R. Vulpe, *Săpăturile...*, în *Materiale*, I, 1953, p. 347 (fig. 170), 366 (fig. 223).

¹⁸ M. Babeș, *Die Poieniști...*, Bonn, 1993, Tafel 1/7a; 4/25a; 6/36a; 9/90a.

¹⁹ *Ibidem*, Tafel 6/31a.

II.2. Ceramica semifină, nelustruită:

II.2.a. Vase borcan: 7 fragmente (5 buze și 2 funduri) de la tot atâtea vase. Buzele sunt drepte, fațetate, gâtul este scurt, corpul bombat și fundul drept. Majoritatea sunt de dimensiuni mari. Spre deosebire de fragmentele anterioare, acestea sunt modelate dintr-o pastă semifină, de culoare neagră, nelustruite (*pl. XVII/1, 2, 8, 15*). Datorită dimensiunilor reduse, unele dintre ele nu au fost desenate.

II.2.b. Străchini: 3 fragmente de la tot atâtea vase. Ele reprezintă două variante de vase: prima cu buzele drepte, trase spre interior, gâtul scurt, corpul puternic bombat, rotund, iar fundul probabil era terminat drept (*pl. XVIII/10, 12*); iar a doua, seamănă ca formă cu cele descrise la categoria lustruită, are buza evazată, formă tronconică, cu umerii rotunjiți și fundul posibil drept (*pl. XVIII/3*).

II.3. Ceramica grosieră cu barbotină:

II.3.a. Vase de provizii: 4 fragmente de la trei vase (*pl. VII/4*). Două dintre fragmente sunt de la corpuri, unul cenușiu, iar altul cărămiziu, ultimul intens zgurificat (nedesenate). Celelalte două provin de la un vas cărămiziu, din care s-a păstrat buza evazată, cu o parte a gâtului prelins și corpul bombat, barbotinat, precum și fundul drept (*pl. XVI/6*). Ca dimensiuni și aspect, ultimul vas descris seamănă cu exemplarele din așezările de la Șorogari (jud. Iași)²⁰, Botoșana (jud. Suceava)²¹, Borosești (jud. Iași)²², Târpești (jud. Neamț)²³ și Glăvănești (jud. Bacău)²⁴.

În total, pentru ceramica bastarnă din primele două categorii avem un număr de 38 de fragmente, de la tot atâtea vase, la care adăugăm cele 4 fragmente de la trei vase barbotinate. Comparativ cu ceramica geto-dacică, unde dispunem de fragmente de la 50 de vase (plus alte două recipiente restaurate), ceramica bastarnă este mai puțină, însă diferența nu este semnificativă (41 față de 52 geto-dacice), importantă fiind varietatea tipologică.

III. Ceramică de import

Semnalăm doar două fragmente de la două amfore diferite, grecești. Primul fragment provine de la un fund drept, de culoare roșie, refolosit ca fusaiolă (*pl. XX/5*). Potrivit formei și pastei, fragmentul poate fi de la o amforă rhodiană (*pl. X/1, piesa din mijloc*). Cel de-al doilea fragment este de la o toartă de culoare cărămizie, șampilată pe orizontală. Dimensiuni: L – 65mm; GR – 20mm; D_{legătură gât} – 60mm. Spartă, șampilă este dreptunghiulară, englifă, și conține cuvinte grecești dispuse pe patru rânduri. Datorită spărturii, din mesajul textului s-au păstrat doar câteva litere disparate ori grupate²⁵ (*pl. X/3a-c; XX/6*). O posibilă transcriere²⁶, pe baza unor asemănări²⁷, ar putea fi următoarea:

[ἄσ]τ[υνόμου]
[Π]υθό[χ]ρ[ησ]του

²⁰ Silvia Teodor, *Așezarea din secolele III-II î.e.n. de la Șorogari*, în *Arh.Mold.*, VI, 1969, p. 324-325 (fig. 3/3).

²¹ Idem, *Unele date cu privire la cultura geto-dacică din nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Botoșana*, în *SCIV*, t. 20, 1969, 1, p. 35 (fig. 1/1).

²² M. Babeș, *Dacii...*, în *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 223 (fig. 2/5).

²³ Idem, *op. cit.*, în *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania* (by Silvia Marinescu Bîlcu), BAR International Series 107, Oxford, 1981, fig. 228/25.

²⁴ Idem, *Die Poienești...*, Bonn, 1993, Tafel 28/9.

²⁵ Desenul a redat textul așa cum s-a conturat la mulaj, anterior determinării inscripției, de unde și diferențele apărute pe alocuri. Am preferat această soluție, pentru a nu influența rezultatul final al desenului.

²⁶ Doresc să mulțumesc pentru determinarea și transcrierea ei colegului de la Institutul de Arheologie din Iași, dr. Ștefan Honcu.

²⁷ Livia Buzoianu, *Considerații asupra ștampilelor sinopeene de la edificiul roman cu mozaic*, în *Pontica*, 14, 1981, p. 135.

Potrivit elementelor caracteristice (pastă, formă, dispunerea textului pe patru rânduri, asociații de nume astynom-producător) toarta este sinopeană. Întrucât este spartă în mare parte, textul păstrat este ușor ilizibil. Primele trei rânduri se referă la astynom (numele și patronimicul magistratului, ultimul fiind precedat de articolul του), iar pe ultimul rând este trecut producătorul amforei. Din inscripția păstrată s-a identificat astynomul, însă literele de pe ultimul rând nu dezvăluie și numele producătorului, deși în tandem cu respectivul magistrat, pe alte torți, apar doi producători *Εὐμάχος* și *Μένων*²⁸. Probabil, avem de-a face cu alt producător, diferit de cei amintiți.

Astynomul Πυθόχρηστος – Ἀπολλωνίδου este întâlnit îndeosebi pe ștampilele din siturile dobrogene de la Histria (pe 5 exemplare)²⁹, Tomis (8 exemplare)³⁰, Callatis (2 exemplare)³¹ și Costinești (1 exemplar)³². Toate aceste argumente sugerează ipoteza unei difuzări dinspre nord spre sud a ștampilelor acestui astynom³³.

Prezența fusaiolei lucrată dintr-un fund de amforă rhodiană nu ne surprinde, întrucât torțile amforelor de Rhodos sunt des întâlnite în așezările cu vestigii getice și bastarne. De asemenea, torțile și alte fragmente de la amforele sinopeene sunt numeroase cantitativ în descoperirile din spațiul Moldovei³⁴. De altfel, în zona coloniilor grecești din Dobrogea (Histria, Callatis, Tomis), pe primele două locuri cantitativ se situează amforele amintite, situație ce sugerează practicarea unui comerț simultan, cel puțin pe piața tomitană³⁵.

Pentru secolele IV – II a.Chr. Sinope este în rândul marilor exportatori de vin, ulei de măsline și măsline sărate³⁶, poate și pe fondul diminuării exportului amforistic al Heracleei și Thasosului, fapt ce argumentează numărul mare al amforelor fragmentare, din perioada respectivă, găsite în Dobrogea, Muntenia și Moldova. Ștampilarea amforelor sinopeene comerciale începe de prin anii 360-350 a.Chr., procedeu ce va fi utilizat până în anul 183 a.Chr., când insula este cucerită de regele Bosforului, Pharnakes I³⁷.

Amfora ajunsă prin intermediul schimburilor la Roșiori, adusă cu siguranță de comercianții care practicau negoțul în zona dobrogeană a Mării Negre, face parte din tipul II, cel mai cunoscut și mai răspândit dintre „ambalajele amforistice” sinopeene, cunoscut ca tipul clasic, cu o circulație cuprinsă între al doilea sfert al secolului al IV-lea a.Chr. și până în al treilea sfert al secolului al III-lea a.Chr. Ca dimensiuni, un recipient avea până la 67cm înălțime, un diametru care varia între 33-37cm și o capacitate medie de 20-22 litri³⁸.

În privința datării restrânse a torții sinopeene de la Roșiori, astynomul Πυθόχρηστος – Ἀπολλωνίδου, care activează în grupa VI cronologică (mai exact, încadrat în subgrupa VIB)³⁹,

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, Ed. Academiei, București, 1957, p. nr. 333, 3:H, 335, 336.

³⁰ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Amfore ștampilate din Tomis*, în *SCIV*, t. 19, 1968, 1, p. 54, nr. 27-28, 55, nr. 29; Livia Buzoianu, *op. cit.*, în *Pontica*, 14, 1981, p. 137.

³¹ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Amphora stamps from Callatis and south Dobrudja*, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 215, catalog nr. 577-578.

³² *Ibidem*, p. 261, catalog, nr. 1125.

³³ Livia Buzoianu, *op. cit.*, în *Pontica*, 14, 1981, p. 137.

³⁴ Semnalăm doar una din cuprinzătoarele sinteze cu descoperiri din Moldova: D. Tudor, *Răspândirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 37-80.

³⁵ Livia Buzoianu, *op. cit.*, în *Pontica*, 14, 1981, p. 134, inclusiv nota 7.

³⁶ Natalia Mateevici, *Importul amforelor grecești în spațiul bugo-carpatic în sec. VI – începutul sec. II a.Chr.*, Chișinău, 2004, p. 26.

³⁷ *Ibidem*, p. 26, 53.

³⁸ *Ibidem*, p. 40.

³⁹ Y. Garlan, *Les timbres céramiques sinopeens sur amphores et sur tuiles trouvés à Sinope. Présentation et catalogue*, *Varia Anatolica*, XVI, Paris, 2004, p. 83, 97, tab. VI.

se datează în anii 50 ai secolului al III-lea a. Chr.

Pe lângă ceramica geto-dacică, bastarnă și grecească, în locuință s-au descoperit și alte obiecte din lut, piatră, os și bronz⁴⁰:

IV. Obiecte geto-dacice din lut

Exceptând ceramica fragmentară, în inventarul locuinței s-au găsit și alte obiecte din lut, care ilustrează diverse activități casnice:

IV.1. *Lingură* lucrată manual, dintr-o pastă omogenă, cu aspect grosier, de culoare gălbuie. Păstrat pe jumătate, obiectul are partea activă adâncită, cu marginea rotunjită, iar coada este dreaptă (**pl. IX/1a-b; XIX/5**). Dimensiuni: L – 50mm; LA – 30mm; GR – 5mm. Piesă găsită lângă vatră. Dintre analogii le amintim pe cele de la Cucorâni (jud. Botoșani)⁴¹, Borosești (jud. Iași)⁴², Lunca Ciurei (jud. Iași)⁴³ și Stâncești (jud. Botoșani)⁴⁴.

IV.2. *Greutate* modelată la mână, dintr-o pastă cu aspect grosier, de culoare cărămizie.

Obiectul este circular, prevăzut cu o perforație transversală (**pl. IX/3a-b; XIX/6**). Dimensiuni: H – 45mm; D – 90mm. Greutatea putea fi folosită la războiul de țesut ori la plasa de pescuit.

IV.3. *Idol antropomorf* lucrat la mână, dintr-o pastă fină, de culoare cenușie. Din figurină s-au păstrat doar picioarele și o mică parte din corp (**pl. IX/2a-b; XIX/1**). Dimensiuni: L – 25mm; LA – 20mm; GR – 8mm. Dintre asemănările le semnalăm pe cele de la Dumbrava – Ciurea (jud. Iași)⁴⁵ și Huși-Corni (jud. Vaslui)⁴⁶.

IV.4. *Fusaiole* modelate la mână, din pastă fină, de culoare gri sau cenușie-neagră. Două sunt plate, fragmentare (una cu suprafața exterioară lustruită), decupate din pereții unor vase (**pl. XX/1, 2**), iar alte două sunt bitronconice (una întreagă) (**pl. X/1; XX/3, 4**). Seamănă cu exemplarele din siturile de la Băiceni (jud. Iași)⁴⁷, Cucorâni (jud. Botoșani)⁴⁸, Lunca Ciurei (jud. Iași)⁴⁹ și Cotu-Copălău (jud. Botoșani)⁵⁰. Lor li se adaugă acea fusaiolă, menționată deja, confecționată dintr-un fund de amforă, probabil rhodiană, de culoare roșie (**pl. XX/5**), asemenea celor de la Lunca Ciurei (jud. Iași)⁵¹.

V. Obiecte geto-dacice din piatră

Din această materie primă avem trei percutoare (**pl. XI/2; XV/10-12**) și un fragment de râșniță (**pl. XI/3a-b**), folosite la pisat semințe și diverse cereale. Obiectele se aflau în laterala dreaptă a vetrei. De asemenea, am găsit fragmente de la trei cute de ascuțit (**pl. XI/1**), de forme diferite și un proiectil de praștie, circular (**pl. XV/13**).

Alături de obiectele din piatră s-au găsit și fragmente de oase animaliere, unul având un capăt terminat cu trei zimți, precum și un rest dintr-un corn de căprior (**pl. XI/5; XIX/7-9**).

⁴⁰ Pe parcursul articolului au fost utilizate următoarele prescurtări: D – diametru; DB – diametrul bazei; DG – diametrul gurii; DMAX – diametrul maxim; GR – grosime; H – înălțime; L – lungime; LA – lățime.

⁴¹ Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorâni...*, în *Arh.Mold.*, VIII, 1975, p. 170 (fig. 31/8), 176 (fig. 37/1).

⁴² M. Babeș, *Die Poienești...*, Bonn, 1993, Tafel 20/3, 4.

⁴³ Silvia Teodor, *Cercetările arheologice...*, în *Arh.Mold.*, XI, 1987, p. 99 (fig. 28/13).

⁴⁴ A. Florescu, Marilena Florescu, *op. cit.*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, fig. 103.

⁴⁵ S. Sanie, Șeiva Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (comuna Ciurea, jud. Iași)*, în *C.I., S.N.*, IV, 1973, p. 83 (fig. 15/3a-b), 88.

⁴⁶ Silvia Teodor, Violeta Bazarciuc, *Considerații privind cultura geto-dacică din Moldova în secolele IV – III î.e.n.*, în *AMM*, I, 1979, p. 61 (fig. 2/7).

⁴⁷ A. Laszlo, *op. cit.*, în *Arh.Mold.*, VI, 1969, p. 76 (fig. 9/4, 6).

⁴⁸ Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorâni...*, în *Arh.Mold.*, VIII, 1975, p. 163 (fig. 24/4, 7), 164 (fig. 25/8), 170 (fig. 31/7), 171 (fig. 32/8).

⁴⁹ Idem, *Cercetările arheologice...*, în *Arh.Mold.*, XI, 1987, p. 97 (fig. 26/1, 2, 4, 6, 7-9).

⁵⁰ O. L. Șovan, M. Ignat, *Așezarea getică fortificată de la Cotu-Copălău (jud. Botoșani)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, p. 97 (pl. 10/17), 98 (pl. 11/1, 6, 8).

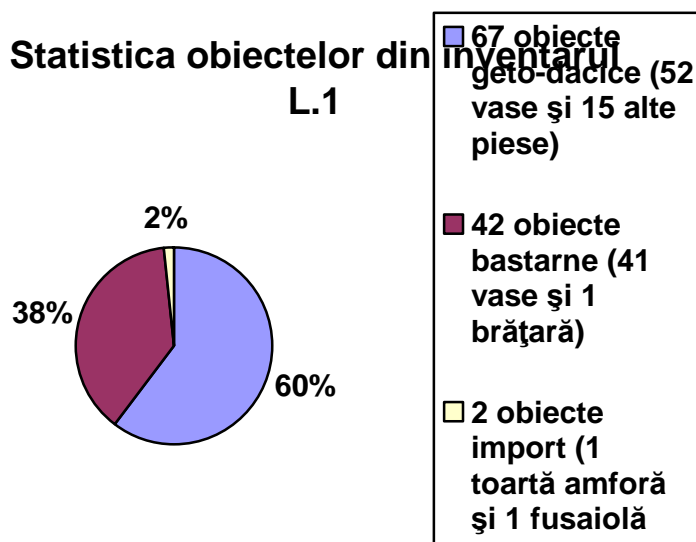
⁵¹ Silvia Teodor, *Cercetările arheologice...*, în *Arh.Mold.*, XI, 1987, p. 99 (fig. 28/3, 14).

VI. Piesă din bronz

În apropierea vetrei am descoperit un fragment dintr-o mică *brățară de bronz*. Piesa este lucrată manual, dintr-o bandă plată, decorată cu linii scurte verticale, incizate între două șanțuri dispuse la extremități (*pl. XVI/4*). Întrucât fragmentul provine dintr-o brățară spiralată banda este deviată (*pl. XII/2, 3*). Potrivit aspectului, obiectul de podoabă ar părea autohton, însă este un fragment dintr-o brățară bastarnă (cunoscută sub denumirea de *Spiralarmbandes*); o asemănare găsim în necropola de la de la Borosești (jud. Iași)⁵², în inventarul mormântului de incinerare, M.136, care conține o brățară spiralată lucrată tot manual, dintr-o bandă de bronz, cu decor similar format din linii scurte verticale. Din punct de vedere etnic atribuim această piesă bastarnilor și cu siguranță a ajuns în locuință prin intermediul unui schimb. Ea a fost purtată de o femeie sau un copil, supoziție bazată pe dimensiunile sale reduse: D – 42mm; LA – 5mm; GR – 1mm.

În total, în inventarul L.1 de la Roșiori s-a găsit un număr de 111 obiecte (exceptând fragmentele, oasele animaliere de mici dimensiuni și vestigiile pătrunse din nivelul anterior al dacilor liberi), dintre care 93 de vase și 16 piese geto-dacice și bastarne (trei percutoare, trei cute, o râșniță și un proiectil din piatră, patru fusaiole, un idol, o lingură și o greutate din lut, o brățară de bronz), la care se adaugă 2 obiecte de import, grecești⁵³.

Pentru a ilustra diferența dintre artefactele descoperite în inventarul locuinței le-am evidențiat grafic:

**

Alături de gama vaselor getice, de uz casnic (printre care căni, străchini, strecurători, vase borcan cu buza dreaptă ori trasă spre interior, corpul bombat, cu torțile în șa și fundul drept), unele cu ardere secundară, iar altele cu ornamentații caracteristice (alveole, brăduți), întâlnim ceramica bastarnă neagră, fină, lustruită, cu buzele fațetate și torțile sub forma literei X. Acestei categorii cu aspect lustruit i se adaugă cea semifină, nelustruită (vase borcan negre) și grosieră, cu vase de provizii barbotinate, un element decorativ întâlnit în lumea Latene germanică, până la Marea Nordului și în Scandinavia⁵⁴. Prezența ceramicii getice și bastarne în cadrul aceleiași locuințe este un argument al legăturilor economice, politice și posibil matrimoniale dintre membrii grupurilor respective⁵⁵.

⁵² M. Babeș, *Die Poienești...*, Bonn, 1993, p. 191 (Grab 136), Tafel 15/15.

⁵³ Din totalul pieselor, o parte au fost selectate și desenate. Mulțumim desenatorului Muzeului de Istorie din Roman, muzeograful Dan Spătariu pentru claritatea redării lor.

⁵⁴ M. Babeș, *Dacii...*, în *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 224.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 227.

În privința datării locuinței, deși formele vaselor getice și bastarne sunt comune, des întâlnite în siturile cu descoperiri similare din Moldova, ne bazăm pe toarta de amforă cu ștampilă fragmentară. De regulă, în așezările cu ceramică preponderent getică ori bastarnă s-au descoperit torți de amfore rhodiene (precum la Lunca Ciurei⁵⁶ și Borosești⁵⁷, jud. Iași), însă la Roșiori doar fusaiola din fund de amforă roșie este o dovadă că în zonă au ajuns și amfore rhodiene. Toarta ștampilată este însă sinopeană și se datează, potrivit magistratului la mijlocul secolului al III-lea a.Chr., fiind cu siguranță folosită și pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului amintit. Întrucât amforele au fost contemporane, cu siguranță datarea cronologică poate urca până spre anul 220, pe baza fragmentului rhodian. De altfel, în funcție de magistrații care apar menționați pe torțile rhodiene datarea complexelor de locuire se prelungește, fiind inclusă între anii 220 – 180/150 a.Chr., și sugerează că nu doar geto-dacii dar și bastarnii pot fi consumatorii mărfurilor respective (vin, ulei)⁵⁸. Așadar, locuința de la Roșiori poate avea ca punct de plecare anul 250 a.Chr., iar în asociere cu fragmentul de amforă rodiană (refolosit ca fusaiolă) poate să se extindă etapizat, până spre anul 220 a.Chr. De altfel, caracteristicile fundului de amforă (scurt, fără cavitate și ușor tronconic) sunt cele specifice recipientelor (ambalajelor) din a doua jumătate a secolului al III-lea a.Chr.⁵⁹. Poate campaniile ulterioare ne vor oferi în plus alte elemente care să confirme propunerea cronologică actuală.

Conform procentajului ceramicii din locuință, dar și a descoperirilor mai vechi, din anii 2004-2007 de la Roșiori (când tot fragmentele geto-dacice sunt mai numeroase), avem de-a face cu o locuire temporară a unui grup geto-dacic, care avea în preajmă o enclavă bastarnă, situație dovedită și de numărul redus de complexe închise. Dacă ar fi să o categorisim, așezarea este preponderent geto-dacică, ceramica autohtonă de până acum ocupând un procent de circa 70% din totalul descoperirilor⁶⁰. În această situație, stratul de locuire de la Roșiori poate să se alăture așezărilor preponderent geto-dacice, precum cele de la Băiceni-*Mlada*⁶¹, Dumbrava-*Căprărie* (jud. Iași)⁶² și nivelului II de la Cucorăni-*Medeleni* (jud. Botoșani)⁶³.

Important pentru situl de la Roșiori este noutatea adusă de campania anului 2015, care a confirmat vechile bănuieli legate de prezența unui nou nivel de locuire, întrucât fragmentele răzlețe din săpăturile anterioare nu aveau un suport stratigrafic. În stadiul actual al cercetărilor, primul nivel aparține geto-dacilor și bastarnilor (secolul III a.Chr.), al doilea este al dacilor liberi (secolele II – III p.Chr.) și ultimul, cel mai recent, datează din secolele VI – VII p.Chr.

⁵⁶ Silvia Teodor, *Cercetările arheologice...*, în *Arh.Mold.*, XI, 1987, p. 94 (fig. 23), 95 (fig. 24/1-4, 6).

⁵⁷ M. Babeș, *Dacii...*, în *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 221 (fig. 1/18).

⁵⁸ D. Tudor, *op. cit.*, în *Arh.Mold.*, V, 1968, p. 38-40; M. Babeș, *Dacii...*, în *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 218; Silvia Teodor, *Bastarnii pe teritoriul Moldovei*, în *Studii și materiale*, III, 1973, p. 41; Natalia Mateevici, *op. cit.*, Chișinău, 2004, p. 44, 55-56.

⁵⁹ Natalia Mateevici, *op. cit.*, Chișinău, 2004, p. 44.

⁶⁰ G. D. Hânceanu, *Cercetările arheologice din 2005 de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *Mem.Antiq.*, XXIV, 2007, p. 427-435 (pl. IV-IX); Idem, *Cercetarea sitului arheologic de la Roșiori-Neamț (2006-2007). Contribuții la cultura dacilor liberi de pe malul Moldovei*, în *AMT*, VII, 2012, p. 32-33, 71-75 (pl. IX-XIV)

⁶¹ A. Laszlo, *op. cit.*, în *Arh.Mold.*, VI, 1969, p. 75-78.

⁶² S. Sanie, Șeiva Sanie, *op. cit.*, în *C.I.*, S.N., IV, 1973, p. 61.

⁶³ Silvia Teodor, *Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolele III-II î.e.n. din Moldova*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 41-42.

BIBLIOGRAFIE

- Babeș M., *Dacii și bastarnii*, în *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 215-236.
- Idem *The Bastarnae*, în *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania* (by Silvia Marinescu Bîlcu), BAR International Series 107, Oxford, 1981, p. 109-113.
- Idem, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn, 1993.
- Babeș M., Mirițoiu N., Istrate M., Coman Gh., *Raport preliminar privind reluarea săpăturilor de la Poienești-1979*, în *AMM*, II, 1980, p. 35-44.
- Babeș M., Mirițoiu N., *Practici funerare birituale prelungite în spațiul carpato-dunărean în secolele V-III a.Chr.*, în *Arh.Mold.*, XXXIV, 2011, p. 103-149.
- Buzoianu L., *Considerații asupra ștampilelor sinopeene de la edificiul roman cu mozaic*, în *Pontica*, 14, 1981, p. 133-151.
- Canarache V., *Importul amforelor ștampilate la Istria*, Ed. Academiei, București, 1957.
- Florescu A., Florescu M., *Cetățile traco-getice din secolele VI-III a.Chr. de la Stâncești (jud. Botoșani)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005.
- Garlan Y., *Les timbres céramiques sinopeens sur amphores et sur tuiles trouvés à Sinope. Présentation et catalogue*, Varia Anatolica, XVI, Paris, 2004.
- Gramatopol M., Poenaru Bordea Gh., *Amfore ștampilate din Tomis*, în *SCIV*, t. 19, 1968, 1, p. 41-61.
- Idem, *Amphora stamps from Callatis and south Dobruđa*, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 127-282.
- Hânceanu G. D., *Două strecurători bastarne din așezarea carpică de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *Carpica*, XXXV, 2006, p. 61-64.
- Idem, *Cercetările arheologice din 2005 de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *Mem.Antiq.*, XXIV, 2007, p. 419-461.
- Idem, *Ceramica bastarnă din așezarea de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *Arh.Mold.*, XXX/2007, 2008, p. 277-286.
- Idem, *Cercetarea sitului arheologic de la Roșiori-Neamț (2006-2007). Contribuții la cultura dacilor liberi de pe malul Moldovei*, în *AMT*, VII, 2012, p. 24-116.
- Laszlo A., *Așezarea daco-getică de la Băiceni (secolele IV – II î.e.n.)*, în *Arh.Mold.*, VI, 1969, p. 65-90.
- Mateevici N., *Importul amforelor grecești în spațiul bugo-carpatic în sec. VI – începutul sec. II a.Chr.*, Chișinău, 2004.
- Sanie S., Sanie Ș., *Cercetările arheologice de la Dumbrava (comuna Ciurea, jud. Iași)*, în *C.I.*, S.N., IV, 1973, p. 61-92.
- Șovan O. L., Ignat M., *Așezarea getică fortificată de la Cotu-Copălău (jud. Botoșani)*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005.
- Teodor S., *Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolele III-II î.e.n. din Moldova*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 25-45.
- Idem, *Așezarea din secolele III-II î.e.n. de la Șorogari*, în *Arh.Mold.*, VI, 1969, p. 321-327.
- Idem, *Unele date cu privire la cultura geto-dacică din nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Botoșana*, în *SCIV*, t. 20, 1969, p. 33-42.
- Idem, *Bastarnii pe teritoriul Moldovei*, în *Studii și materiale*, III, 1973, p. 37-46.
- Idem, *Săpăturile de la Cucorâni (jud. Botoșani)*, în *Arh.Mold.*, VIII, 1975, p. 121-201.
- Idem, *Cercetările arheologice de la Ciurea, județul Iași*, în *Arh.Mold.*, XI, 1987, p. 65-102.
- Teodor S., Bazarciuc V., *Considerații privind cultura geto-dacică din Moldova în secolele IV – III î.e.n.*, în *AMM*, I, 1979, p. 57-70.
- Tudor D., *Răspândirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în *Arh.Mold.*, V, 1967, p. 37-80.
- Vulpe R., *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 213-506.

DACIAN AND BASTARNIC ARTIFACTS FROM A DWELLING IN THE ROȘIORI – NEAMȚ SITE

In 2015 we reopened the archaeological excavations on the site from Roșiori (Dulcești village), Neamț county; on this occasion we discovered a dwelling place with geto-dacian and bastarnic materials. Given the positioning of the place, right on the edge of the superior terrace of the Moldova river (almost entirely collapsed) it was impossible to determine the shape of the hut but we noticed the diameter of almost 8 m and the location of the floor at -0,80 m deep.

Inside we identified a circular fireplace; on the floor two pits were dug (separated by a stone ring), one in front of the fireplace for common use and the other for living. 60 % of the inventory consists of pottery (large jars, bowls, cups, sieve, miniature vessels), other geto-dacian clay and stone artifacts (spindle whorls, a spoon, a loom weight, an idol, hammerstones, a whetstone, a stone grinder). There must also be added different types of bastarnic pottery (black or yellow-black, fine or semifine, polished or unpolished) particularly the barbotine jars and a bronze bracelet fragment with incised lines, coiled type.

The whole archaeological level can be dated at the half of the IIIrd century B. C. based on a fragment of a Sinopean amphora handle.

Figures explanation

Figure I: 1, photography of section D; 2, the fireplace and the floor of the dwelling; 3, profile of pit no. 1.

Figure II: 1, the floor with the two pits; 2, the stone ring that separates the pits; 3, the fireplace and the pits.

Figure III: 1, photography with the final contour of the dwelling; 2, plan and stratigraphy of section D (that also included the dwelling no. 1).

Figure IV. The fireplace and the artifacts around: 1, the hearth and the initial daub (from fired clay) of the fireplace; 2, the stone grinder near the daub; 3, flat clay spindle whorl; 4, fragmentary clay idol; 5, fragmentary clay spoon.

Figure V. Pottery discovered *in situ* from the inventory of the dwelling no.1: 1-5, fragmentary geto-dacian jars found inside the pits and on the stone ring; 6, fragmentary bastarnic jars found together with the geto-dacian pottery.

Figure VI. Geto-dacian pottery: 1, distorted, coarse jar with flare rim, slaged at the exterior; 2, coarse jar with rounded rim, slaged at the exterior (both pieces, initially fragmented, were found on the stone ring near the hearth; they were restored).

Figure VII. Geto-dacian (1-3) and bastarnic (4) pottery: 1-3, fragmentary jars, cups, bowls with straight or flared rim, simple or decorated, with saddle shaped handles (some of them perforated), curved body (sometimes with repair holes) and a straight base; 4, fragmentary, coarse storage jar, flared rim, curved body and straight base with barbotine slip.

Figure VIII. Fine and semifine bastarnic pottery: 1, fragmentary, black, polished jars, little cups and bowls with faceted rim; 2, fragmentary black or yellow-black, unpolished jars, cups, bowls with straight or faceted rim.

Figure IX. Clay objects: 1, fragmentary spoon; 2 fragmentary antropomorphic idol; 3, fragmentary circular loom weight.

Figure X: 1, biconical and flat spindle whorls (the one from the middle was found inside an amphora); 2, fragmentary sieve; 3a-c, handle of a amphora (from Synope) with inscription.

Figure XI: 1, whetstone; 2, hammer stone; 3a-b, stone grinder; 4, two stones from the ring that separates the pits and an adobe fragment from the dwelling walls; 5, fragmentary deer horn.

Figure XII: 1, fragmentary bronze bracelet *in situ*; 2, 3, restored bracelet with incised decoration (short, vertical lines arranged between two marginal grooves).

Figure XIII. Geto-dacian pottery: 1-5, 7, 10-12, fragmentary jars which present alveoli both on the rim and on the body; some pieces present repair holes or have saddle shaped handles, simple or perforated; 6, body of a censer decorated with an incised tree; 8, 9, cup handles.

Figure XIV. Geto-dacian pottery: 1-12, fragmentary coarse jars (from clay with micro pebbles), with straight or flared rim, curved or oblong body and straight base.

Figure XV. Clay and stone artifacts: 1, 2, 5-7, 9, bowls with straight rim; 3, 4, rims of miniature pottery; 8, tureen with rounded rim; 10-12, spherical hammerstone (one ditching, 12); 13,

projectile stone.

Figure XVI: 1, 2, restored jars with flared rim, rounded body and straight base, slaged; 3, fragmentary bitronconical cup, slaged; 4, bastarnic fragmentary bronze bracelet with linear incised decoration; 5-7, fragmentary jars with flared rim, oblong or curved body and straight base (6, bastarnic pot with barbotine; 7, geto-dacian slaged pot).

Figure XVII. Bastarnic pottery: 1-15, jars made from black, polished, fine clay (5-7, 9, 13) or from yellow-black, polished, fine clay (3, 4, 10-12, 14) or from black, unpolished, semifine clay (1, 2, 8, 15); 16, storage jar made from yellow-black, polished, semifine clay; 17-20, cups made from yellow-black (17-19) or black, polished, fine clay.

Figure XVIII. Bastarnic pottery: 1-12, bowls with flared or straight rims, vertical or rounded walls, straight base made from black, polished, fine clay (1, 7, 8, 11) or from yellow-black, polished, semifine clay (2, 4-6, 9) or from black, unpolished, semifine clay (3, 10, 12).

Figure XIX. Clay and bone artifacts: 1, fragmentary antropomorphic idol; 2/a,b-4, fragmentary sieve with straight rim; 5, fragmentary spoon; 6, fragmentary circular loom weight; 7-9, animal bones and horn, one piece has a jagged end (8).

Figure XX. Clay artifacts: 1-5, spindle whorls (1, 2, flat; 3, 4, biconical; 5, an used amphora base); 6, stamped greek amphora handle.

1

2

3

Planșa I: 1, foto Cas. D; 2, vatra și podeaua locuinței; 3, conturul Gr. 1 de pe podeaua L. 1.

1

2

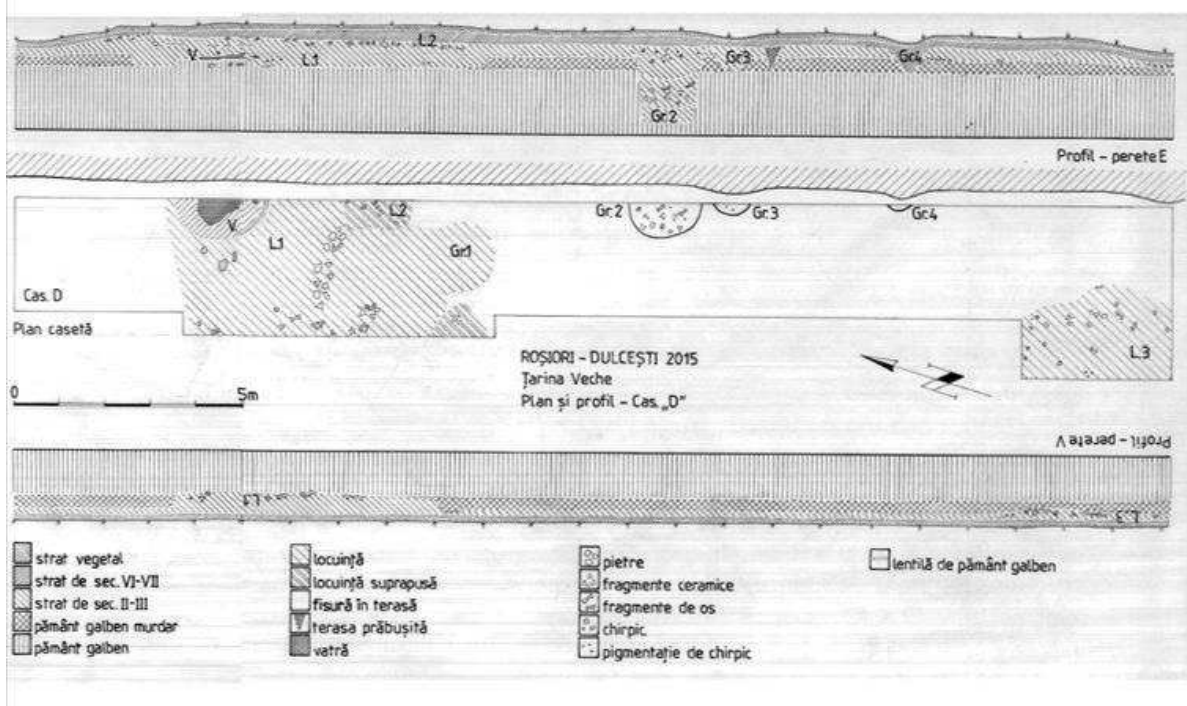
3

Planșa II: 1, L.1 cu ambele gropi; 2, ringul de piatră care desparte gropile; 3, vatra și gropile.

1

2

Planșa III: 1, fotografie cu aspectul final al L.1; 2, planul și stratigrafia Cas. D, care include și L.1.

1

2

3

4

5

Planșa IV. Vatra și obiectele din preajma ei: 1, vatra și lipitura inițială a instalației de foc;
2, râșnița din preajma lipiturii vetrei; 3, fusaiolă plată de lut; 4, fragment de idol din lut;
5, fragment de lingură din lut.

Planșa V. Ceramică in situ din inventarul L.1: 1-5, fragmente de la vase borcan geto-dacice găsite în gropile din podea și pe ringul de piatră; 6, fragmente de la vase borcan bastarne descoperite în amestec cu cele geto-dacice.

Planșa VI. Ceramică geto-dacică: 1, vas borcan deformat, grosier, cu buza evazată, zgurificat la exterior; 2, vas borcan, grosier, cu buza rotunjită, zgurificat la exterior (restaurate, ambele au fost găsite fragmentar pe ringul de piatră din preajma vetrei).

1

2

3

4

Planșa VII. Ceramică geto-dacică (1-3) și bastarnă (4): 1-3, fragmente de la vase borcan, căni, străchini cu buza dreaptă ori evazată, simplă sau decorată, cu torți în formă de șa, unele perforate, corpul bombat (uneori cu găuri de reparație) și cu baza dreaptă; 4, vas de provizii fragmentar cu aspect grosier, buza evazată, corpul bombat și fundul drept, barbotinat.

1

2

Planșa VIII. Ceramica bastarnă fină și semifină: 1, fragmente de vase borcan, cănițe și străchini cu buza fațetată, de culoare neagră, lucioasă; 2, fragmente de vase borcan, căni, străchini, vase de provizii, unele cu buza dreaptă, iar la altele fațetată, de culoare neagră ori gălbuie-neagră, nelustruită.

1a

1b

2a

2b

3a

3b

Plaușă IX. Obiecte din lut: 1, fragment de lingură; 2, idol antropomorf fragmentar;
3, greutate circulară fragmentară.

1

2

3a

3b

3c

Planșa X: 1, fusaiole bitronconice și plate (cea din mijloc este dintr-un fund de amforă);
2, strecurători fragmentare; 3a-c, toartă de amforă sinopeană cu inscripție.

Plansa XI: 1, cute din piatră; 2, percutoare din piatră; 3a-b, râșniță de piatră; 4, două pietre din ringul despărțitor al gropilor și un fragment de chirpici de la pereții locuinței; 5, fragment corn de căprior.

1

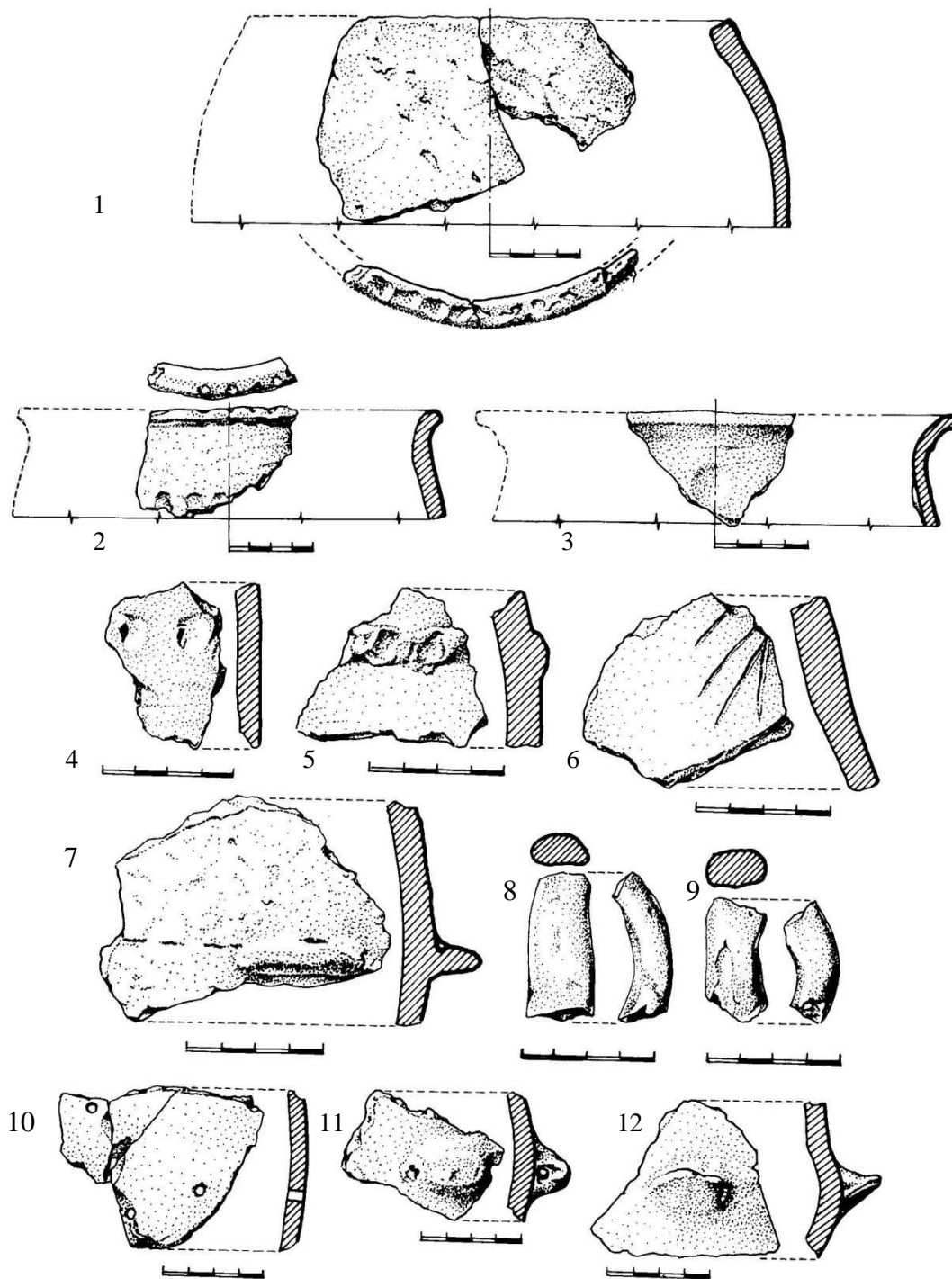
2

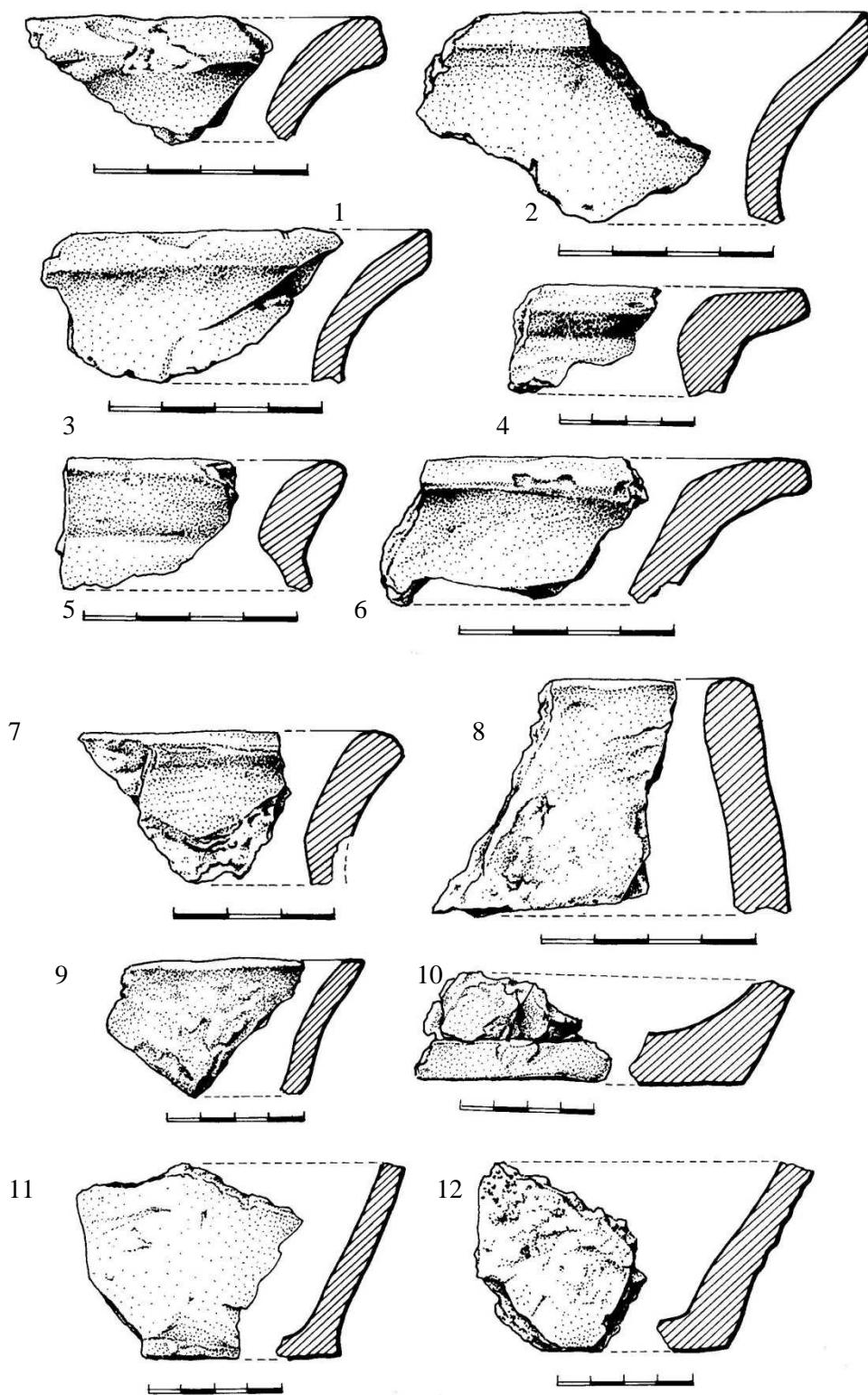
3

Planșa XII: 1, brățară fragmentară de bronz *in situ*; 2, 3, brățara restaurată, cu decor incizat (linii scurte verticale dispuse între două șanțuiri marginale).

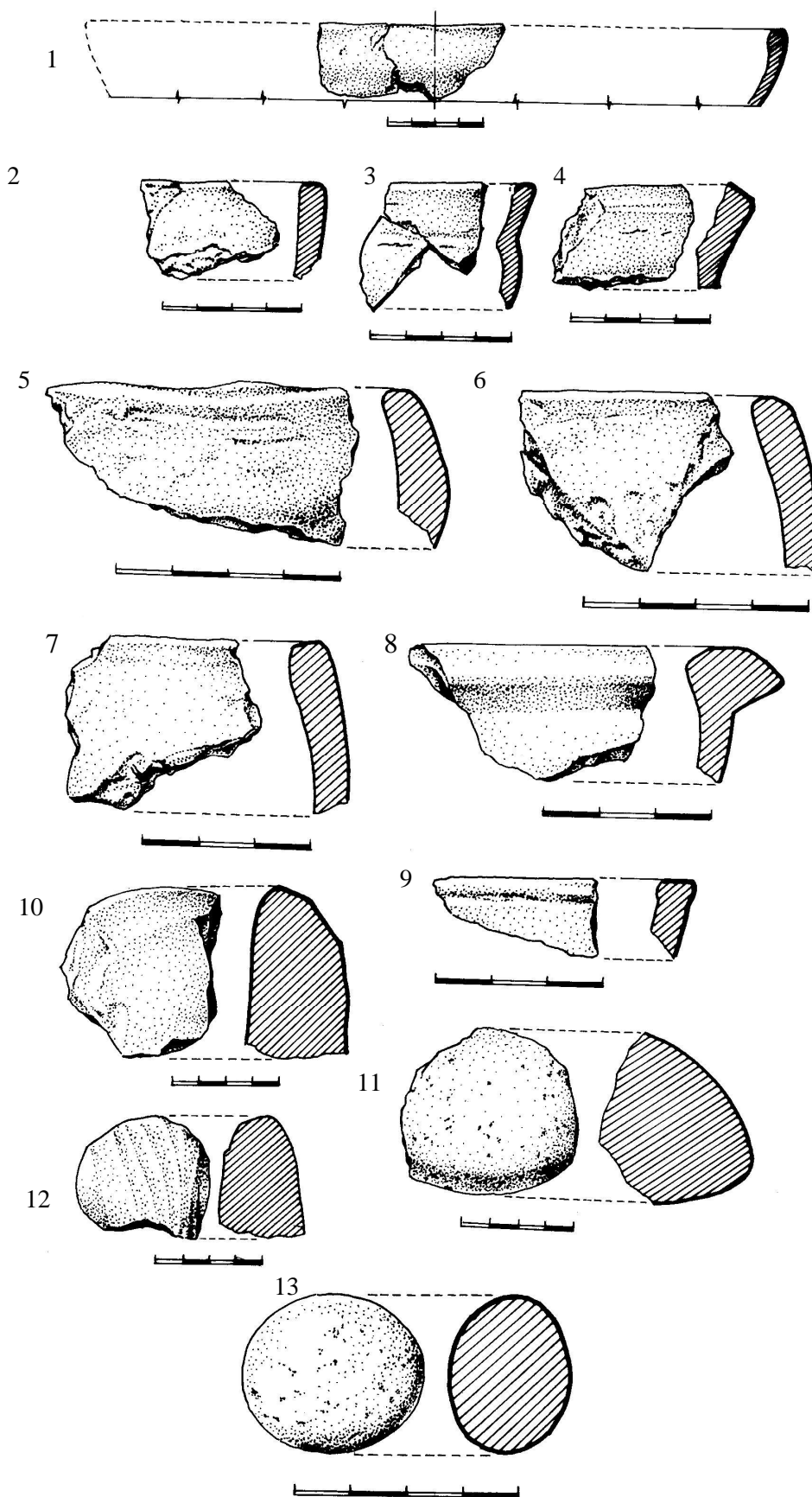

Planșa XIII. Ceramică geto-dacică: 1-5, 7, 10-12, fragmente de vase borcan, unele decorate pe buză, corp cu alveole, iar altele au găuri de reparație ori sunt prevăzute cu torți de tip șa, simple ori și perforate; 6, corp de căfuie ornamentat prin incizie cu brăduț; 8, 9, torți de căni.

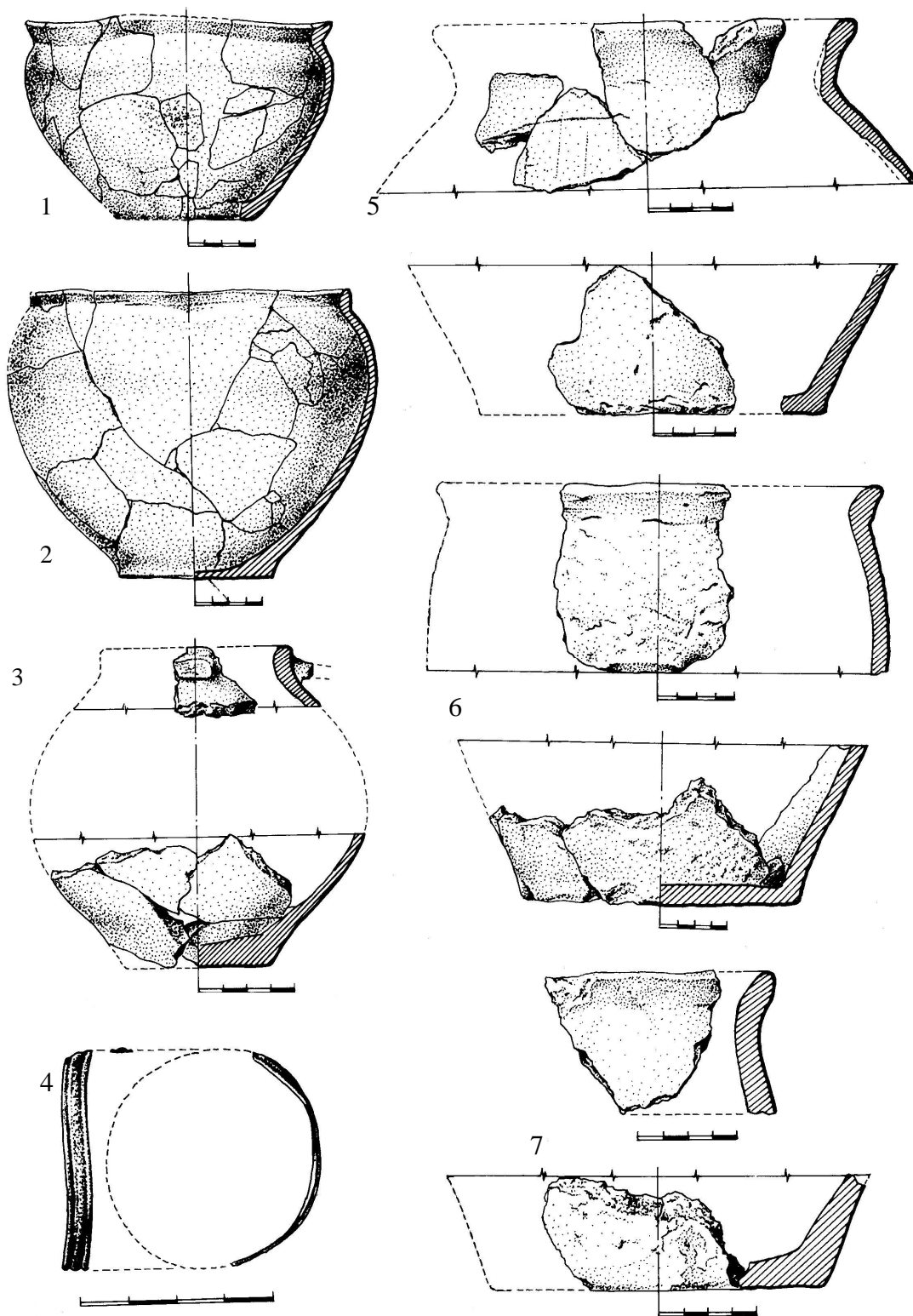

Planșa XIV. Ceramică geto-dacică: 1-12, fragmente de vase borcan din pastă cu microprundișuri, de aspect grosier, cu buza dreaptă ori evazată, corpul bombat sau prelins și fundul drept.

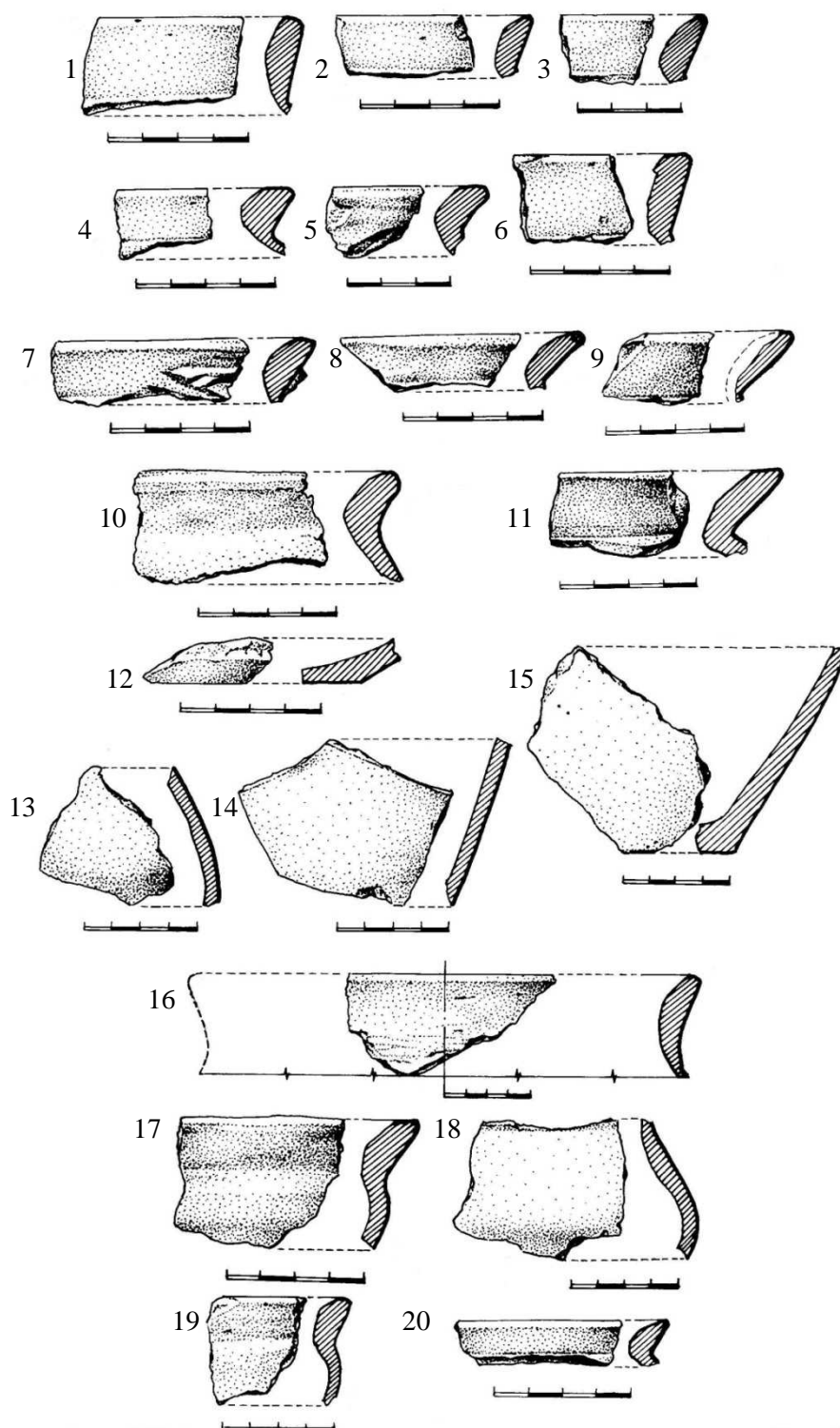

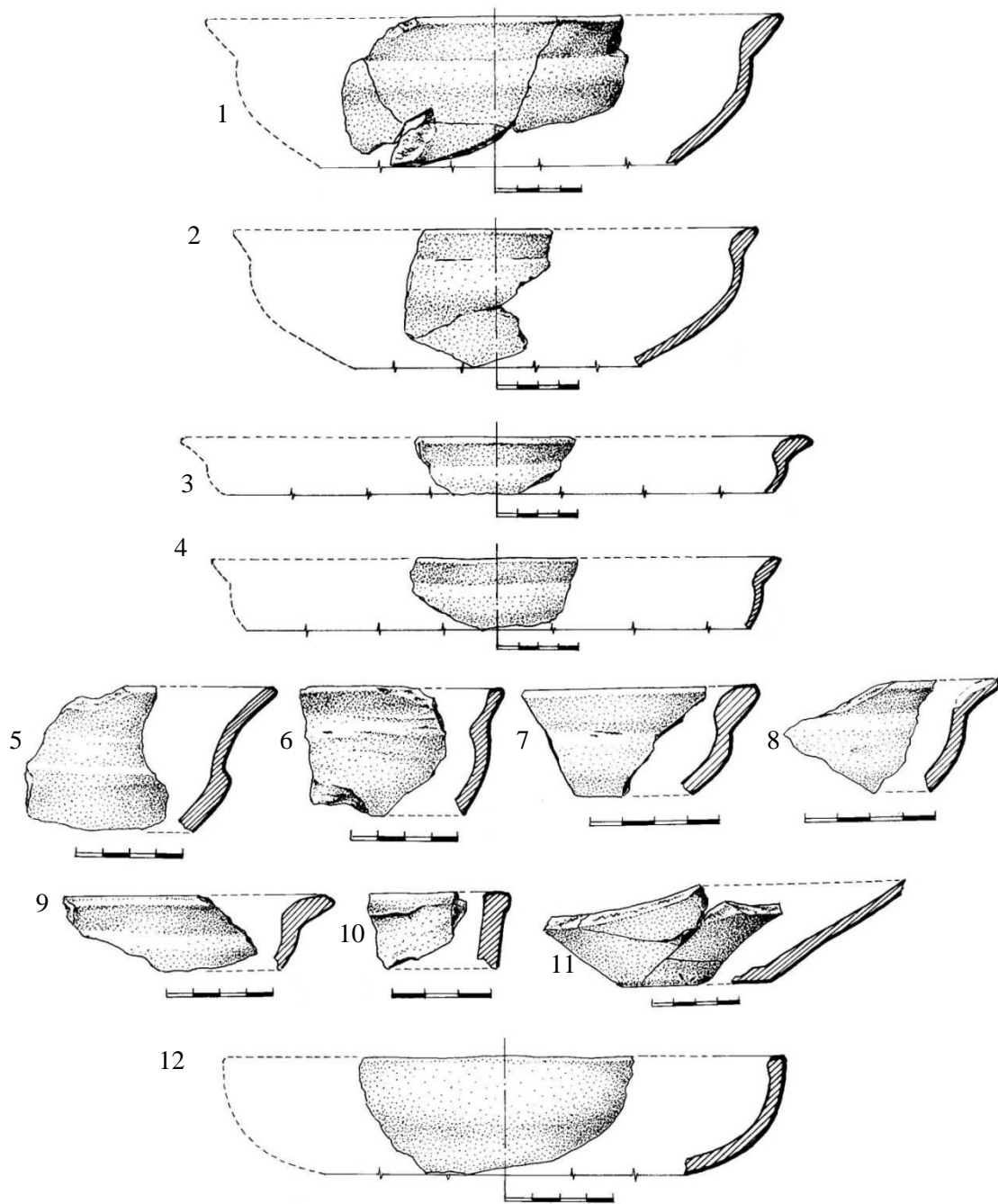
Planșa XV. Obiecte din lut și piatră: 1, 2, 5-7, 9, străchini cu buza dreaptă; 3, 4, buze de vase miniaturale; 8, castron cu buza rotunjită; 10-12, percutoare din piatră sferice, dintre care unul șanțuit (12); 13, proiectil de piatră.

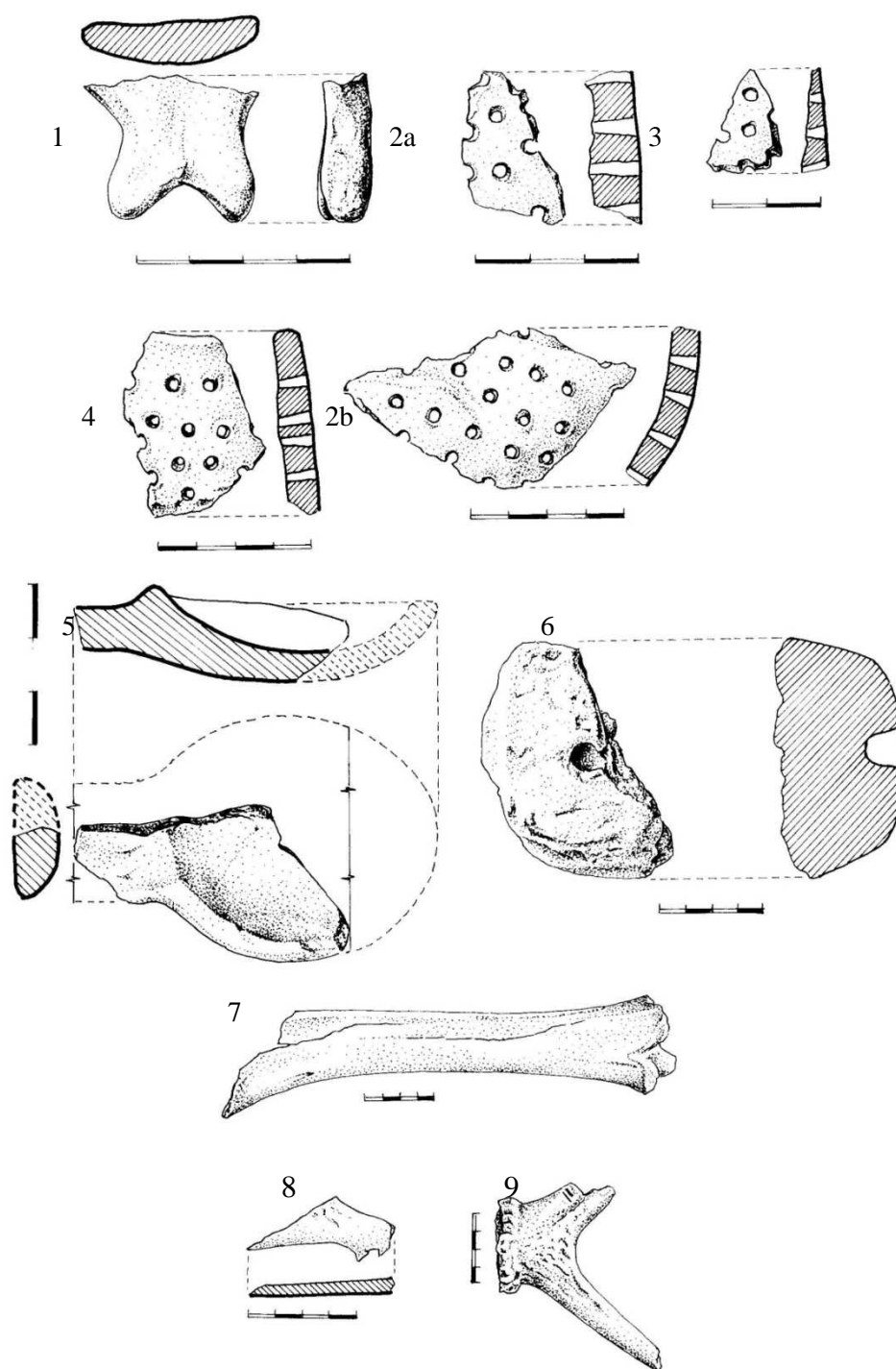
Planșa XVI: 1, 2, vase borcan restaurate cu gura evazată, corpul rotunjit și fundul drept, zgurificate; 3, cană bitronconică fragmentară, zgurificată; 4, brățară bastarnă fragmentară, de bronz, cu decor liniar incizat; 5-7, vase borcan fragmentare, cu buza evazată, corpul prelinș ori bombat și fundul drept (6, vas bastarn cu barbotină; 7, vas geto-dacic zgurificat).

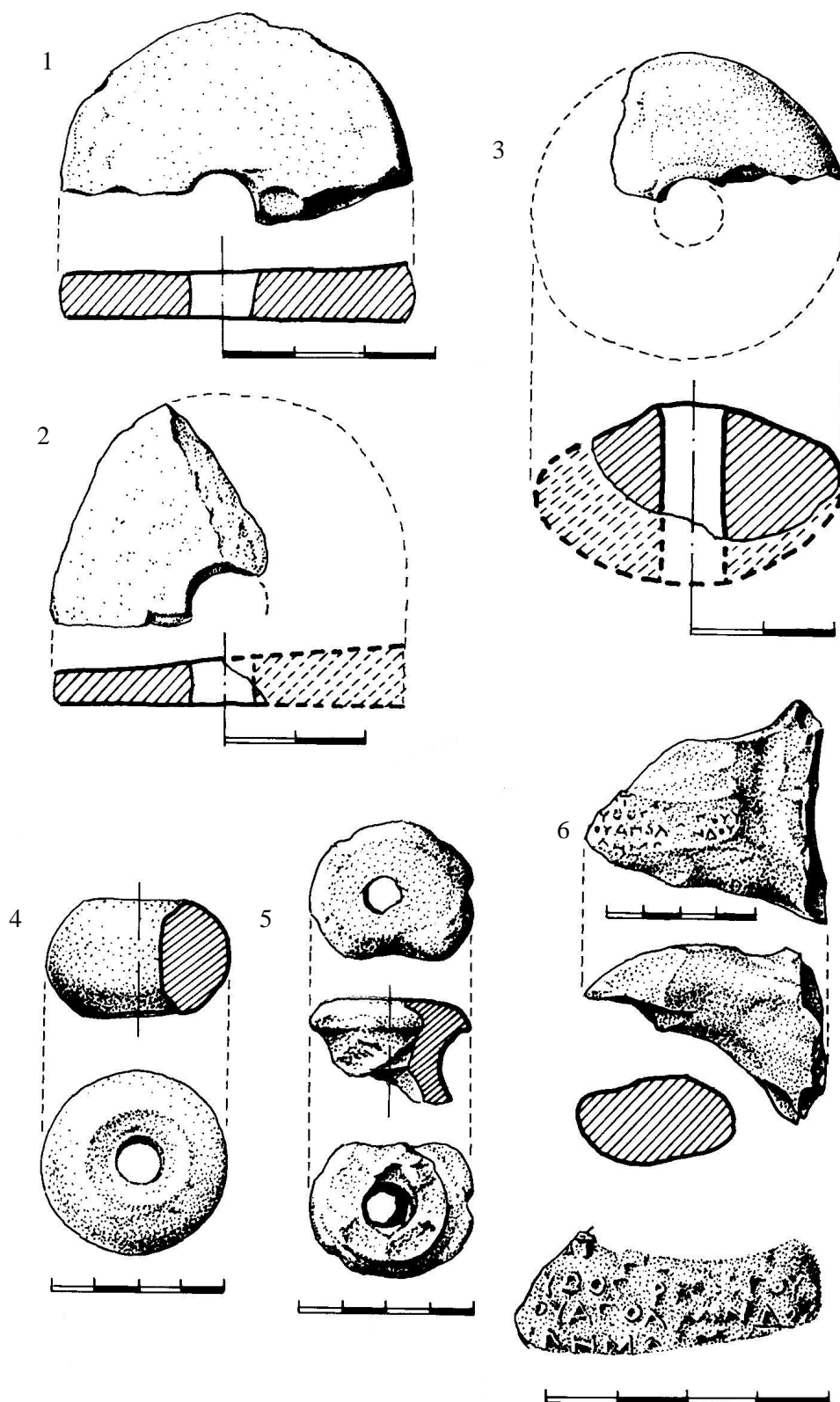
Planșa XVII. Ceramica bastarnă: 1-15, vase borcan din pastă fină, neagră, lustruită (5-7, 9, 13) ori din pastă fină, gălbuie-neagră, lustruită (3, 4, 10-12, 14) sau din pastă semifină, neagră, nelustruită (1, 2, 8, 15); 16, vas de provizii din pastă semifină, gălbuie-neagră, lustruită; 17-20, căni din pastă fină, gălbuie-neagră (17-19) ori neagră, lustruite.

Planșa XVIII. Ceramică bastarnă: 1-12, străchini cu buze evazate ori drepte, cu pereții drepți sau rotunjiți, fundul drept, din pastă fină, neagră, lustruită (1, 7, 8, 11) sau din pastă semifină, gălbuie-neagră, lustruită (2, 4-6, 9) ori din pastă semifină, neagră, nelustruită (3, 10, 12).

Plansa XIX. Obiecte din lut și os: 1, idol antropomorf fragmentar; 2/a,b-4, fragmente de strecurători cu buza dreaptă; 5, lingură fragmentară; 6, greutate circulară fragmentară; 7-9, oase și corn de animale, dintre care unul are capătul zimțat (8).

Plansa XX. Obiecte din lut: 1-5, fusaiole (1, 2, plate; 3, 4, bitronconice și 5, un fund de amforă refolosit); 6, toartă de amforă grecească cu ștampilă

UN MORMÂNT DE INCINERAȚIE AL UNUI CĂLĂREȚ RĂZBOINIC (SEC. II-I A. CHR.) DESCOPERIT LÂNGA SATUL MANA (ORHEI)

Valeriu BUBULICI*, Ion TENTIUC**, ANGELA SIMALCSIK***

Key words: burial, cremation, bronze situla, horseman, weapons ritually damaged.

Introducere¹

Setul de materiale donat Muzeului Național de Istorie a Moldovei (din Chișinău) în anul 2011, de evidentă semnificație funerară și de certă factură arheologică², a condus la deplasare unei echipe de cercetători la locul descoperirii (fig. 1) pentru colectarea de informație suplimentară privind vestigiile mormântului de incinerație înzestrat cu arme îndoite ritualic.

Investigațiile de suprafață și sondajul de verificare, efectuat pe locul complexului funerar de la Mana, reprezentând un mormânt de incinerație, au permis identificarea gropii în care au fost depuse urna, armele și resturile rugului funerar, și cercetarea integrală a acesteia. Totodată, s-a reușit stabilirea cadrului geografic³ și a contextului arheologic al descoperirii, elemente absolut necesare înțelegerii fenomenelor complexe legate de corelarea dintre mediul geografic, antropic și practicile funerare. Astfel, a fost stabilit că mormântul de incinerare izolat⁴ era situat pe un promontoriului înalt, format între două văi adânci. Spațiul cuprins între cele două râpe s-a dovedit a fi propice pentru edificarea, în perioada getică (sec. IV-III a. Chr.), a unei fortificații formată din șanțuri și valuri de pământ, dintre care un șanț și un val delimitau incinta dinspre câmpie și un altul (șanț și val) a fost realizat pe locul de joncțiune dintre cele două râpe adânci.

Conform informațiilor obținute de la descoperitor și verificate de investigațiile noastre, mormântul de incinerație a fost identificat la adâncimea de circa 0,6-0,8 m de la nivelul actual de călcare. Drept urnă funerară a fost folosită o situlă de bronz. În interiorul vasului de metal erau depuse oase calcinate, cenușă și resturi de cărbuni de lemn. Deasupra acestora, dar și lângă urna de bronz, au fost descoperite fragmente de la o strachină lucrată de mână, întregită ulterior, utilizată în calitate de capac. Tot aici au fost găsite arme, îndoite intenționat (după ardere), piese de port și de podoabă, toate din fier, aparținând echipamentului unui călăreț

---

¹ Articolul prezintă varianta românească a studiului publicat în engleză. Vezi: I. Tentiuc, V. Bubulici, A. Simalcsik, *A cremation burial of a horseman near the village of Mana (the Orhei district)*, in *Tyragetia, Arheologie, Istorie Antică*, serie nouă, Vol. IX [XXIV], nr. 1, Chișinău, 2015, p. 221-248.

* Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, vbubulici@mail.ru

** Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, ion_tentiuc@yahoo.com

*** Secția de Cercetări Antropologice, Academia Română - filiala Iași, angellisimal@gmail.com

² Piesele au fost donate muzeului de către sculptorul S. Golubev, care ne-a acordat ajutor în acțiunea de identificare a locului descoperirii.

³ Pentru detalii privind descrierea sitului Mana III sau Codreanca-Lingurari și a contextului descoperirii mormântului de incinerație, a se vedea articolul A. Zanoci, O. Munteanu, I. Tentiuc, V. Bubulici, *Noi descoperiri arheologice din epoca fierului în preajma satului Mana, raionul Orhei*, in *Tyragetia, Arheologie, Istorie Antică*, serie nouă, Vol. IX [XXIV], nr. 1, Chișinău, 2015, p. 209-220.

⁴ Până la efectuarea unor cercetări sistematice în punctul Mana III, în vederea cunoașterii realităților arheologice de detaliu, mormântul de incinerație descoperit aici va fi considerat unul izolat.

războinic⁵ (fig. 2/1-2).

Investigațiile de verificare efectuate de către noi au fost de natură să identifice, cu toată precizia, locul unde s-a făcut descoperirea și să o completeze cu noi informații. Am reușit, astfel, să descoperim locul și să apreciem dimensiunile, conturul și forma gropii funerare din care provin materialele. Groapa funerară avea formă circulară în plan, cu diametrul de 60 cm. Până la adâncimea de 30 cm, de la nivelul solului, groapa avea pereții verticali, după care aceștia se îngustau formând fundul albiat al gropii funerare. Adâncimea până la care a fost săpată groapa nu depășea 0,8 m (fig. 2/3-4). În partea inferioară a umpluturii gropii funerare au fost descoperite și adunate oasele calcinate, aruncate de descoperitori, dar și mici fragmente de la teaca din fier a spadei. Tot aici a fost găsită o piesă din fier care, probabil, reprezintă una dintre scoabele cu care era consolidată sau înfrumusețată teaca.

Analiza osteologică a resturilor cinerare⁶ descoperite în situla de bronz a permis constatarea că mormântul aparține unui adolescent (juvenis), de sex masculin, cu vârsta cuprinsă între 14 și 16 ani. Totodată, printre oasele umane au fost descoperite 12 resturi incinerate de origine animală (două de la falangele mijlocii și zece de la falangele distale, corespunzătoare ghearelor). Expertiza arheozoologică a concluzionat că aceste resturi aparțin unui urs matur⁷. Este necesar să menționăm că nu există diferență între gradul de combustie a oaselor umane și a celor animale. Se pare că acestea din urmă erau parte a unei “mantii” din blană de urs, împreună cu care a fost incinerat tânărul războinic.

I. Descrierea pieselor depuse în mormântul de incinerare

1. *Situla de bronz (urnă)* (fig. 3/1-2). Vasul este confecționat prin batere, din tablă de bronz groasă de circa 0,1 cm. Gâtul de formă tronconică, lung de 4,2 cm, se sfârșește cu buza înclinată și îngroșată, până la 0,2 cm, către partea exterioară. Situla are umerii înalți și rotunzi. Pereții se îngustează în partea de jos. Vasul are fundul plat, cu o ușoară retragere pe partea de mijloc. Fundul a fost reparat prin adăugarea unei table din bronz prinsă prin nituire. S-au păstrat 29 din cele 32 de nituri utilizate. Înălțimea vasului (acesta este puțin înclinat) variază între 23,5 și 24,6 cm; diametrul buzei este de 20,8 cm; diametrul la nivelul gâtului este de 17,1 cm; diametrul maxim (la nivelul umerilor) este de 26,8 cm, iar diametrul fundului variază între 15,5 și 16,8 cm. Pe umeri, într-un pseudo-cartuș format din două linii paralele incizate, lungi de 2,6 (cea superioară) și de 3,2 cm (cea inferioară), așezate la distanța de 0,8 cm una față de alta, a fost realizată o linie în zigzag, asemănătoare unei rune, care pare să fi fost efectuată de la dreapta spre stânga (fig. 3/2).

2. *Strachină de ceramică* (fig. 4/1-2). Este lucrată de mână, din pastă fină, amestecată cu nisip mărunț și cu mici concreții calcaroase. Arderea este completă și uniformă. Suprafața vasului este de culoare neagră, omogen lustruită. Unele porțiuni ale suprafeței au pierdut lustrul și prezintă un aspect mat. Strachina are buza evazată și fațetată, umerii rotunjiți și fundul îngust și plat. Diametrul gurii variază între 28,5 și 29,1 cm, diametrul fundului variază între 8,6 și 9,3 cm; înălțimea este de 9,1-9,5 cm. Vasul a trecut prin foc sau a stat în preajma lui, pentru că suprafața exterioară și interioară a pereților erau acoperite cu un strat de circa 0,1-0,2 cm de funingine.

⁵ Conform descoperitorului, în apropierea gropii mormântului a mai fost găsit “un cuțit cu lama curbă”, de tip *sica* (?), care nu s-a păstrat.

⁶ Vezi analiza osteologică a descoperirilor din groapa de incinerare, în cuprinsul articolului nostru.

⁷ Aducem mulțumiri, și pe această cale, doamnei dr. Luminița Bejenaru, cercetător științific la Secția de Cercetări Antropologice, Filiala Iași a Academiei Române, și drd. Tudor Obadă, cercetător științific la Institutul de Zoologie al Academiei și Științe din Moldova, pentru binevoiența de a determina aceste materiale. A se vedea: L. Bejenaru, A. Simalcsik, I. Tentiuc, V. Bubulici. *Remains of bear-skin in a cremation burial of late Iron Age, discovered in Mana-Orhei (Republic of Moldova)*, in *Death and Animals from Prehistory to Middle Ages. International Symposium on funerary anthropology*, 18-21 October 2015, Alba Iulia, 2015, p. 24-25.

3. *Spadă din fier cu două tăişuri* (fig. 5/1-3). Spada este îndoită ritualic. Are lungimea (desfășurată) de 102,3 cm. și lățimea de 4,7 cm. Lama propriu-zisă, înzestrată cu două tăişuri și o nervură mediană reliefată, are lungimea de 86,0 cm. Nervura de rigiditate face să confere lamei, în secțiune, o formă romboidal alungită. Vârful spadei este rotunjit. Trecerea de la lamă spre mâner este realizată prin îngustare în trepte, numită uneori, impropriu, „în formă de clopot”. Această trecere este lată de 2,8-2,3 cm, prezentând treapta de fixare a gărzii. Mânerul armei reprezintă o tijă cu lungimea de 16,3 cm. În secțiune tija este patrulateră, cu dimensiunile de 0,8×0,4 cm. Aceasta se subțiază, treptat, spre extremitatea superioară, unde se sfârșește cu un buton de formă semisferică cu diametrul de 0,8×1,0 cm.

4. *Teaca* (fig. 6/1-2). Teaca este confecționată din tablă de fier. Starea de conservare este nesatisfăcătoare. De la ea s-au păstrat fragmente de diferite dimensiuni. Are lungimea de aproximativ 84 cm și lățimea de 5,5-5,6 cm. Teaca este prevăzută cu „creastă mediană”. În partea superioară s-au păstrat resturi (diforme) ale unui ornament, executat perpendicular pe lungimea piesei în discuție. Acesta pare să reprezinte doi butoni alăturați, situați pe partea centrală, uniți cu bordura de la marginea tecii prin intermediul unor nervuri în relief, cu mici nodozități. Pe reversul tecii încă se mai află atașul, realizat din lamă de fier, prin care aceasta se prindea de curea. Atașul, prins cu două nituri, situate la distanța de 5,0 cm unul de altul, are lungimea (păstrată) de 8,5 cm și lățimea de 1,8 cm. Acest element era rotunjit la extremități, în timp ce la mijloc era îndoit, formând un spațiu de 0,6×2,5 cm. Buterola, păstrată fragmentar, este scurtă și are capătul ușor rotunjit, iar pe interiorul fiecărei laturi are câte două proeminente ascuțite.

5. *Vârf de lance din fier* (fig. 7/1-3) este îndoit ritualic. Face parte din categoria celor cu dulie scurtă, de secțiune rotundă și lama lungă și îngustă, de formă foliformă cu secțiune rombică. Vârful de lance are lungimea actuală (îndoită) de 23,5 cm, lungimea inițială (desfășurată) de 48,8 cm și lățimea maximală de 3,5 cm. Grosimea maximă a lamei este de 1,2 cm. Dulia are lungimea de 7,5 cm. La bază tubul are formă rectangulară cu dimensiunile de 1,6×1,7 cm și cu diametrul de 2,1 cm în partea superioară. Aici dulia este prevăzută cu două perforații prin care era trecut un cui de fier cu secțiunea circulară, cu ajutorul cărui era fixată coada lăncii. Nervura de rigiditate de pe ambele laturi ale vârfului face ca în secțiune acesta să fie de formă romboidală.

6. *Umbo* (fig. 8/1-2). Printre piesele depuse lângă urna funerară a fost descoperită și piesa metalică centrală a unui scut, reprezentată de un *umbo* de formă circulară în plan și cu calotă conică în secțiune. S-a păstrat satisfăcător doar calota. Este confecționat din tablă de fier cu grosimea medie a peretelui garniturii metalice de 0,2-0,3 cm. S-a reușit reconstituirea grafică a acestuia. Are formă circulară și, împreună cu marginea (borul), are diametrul total de 17,8 cm. Înălțimea totală este de 6,6 cm. Diametrul calotei *umbo*-ului în punctul de legătură cu marginea este de 11,8 cm. Marginea, perfect orizontală, are lățimea medie de 3,6 cm. Între suprafața marginii și baza conică a *umbo*-ului, acesta formează un „guler” aproape vertical, înalt de 1,5 cm. Diametrul calotei în partea de sus a „gulerului” este de 11,4 cm. Suprafața marginii *umbo*-ului este perforată de șase orificii circulare cu diametrul de 0,5 cm, pentru niturile de prindere, situate la distanțe aproximativ egale între ele.

S-au păstrat toate cele șase nituri (fig. 8/3-4) prin intermediul cărora *umbo*-ul se prindea de scut. Acestea aveau pălăria de formă circulară cu diametrul variind de la 2,8 la 3,1 cm. Spinul acestora, la distanța de 1,5 cm de pălărie, este îndoit sub unghi drept, după care, la distanța de 2,2 cm este îndoit repetat. Astfel, lungimea tijei niturilor putea fi de circa 4,2-4,3 cm. Pornind de la aceasta putem crede că grosimea placajului de lemn al scutului, de care era prins *umbo*-ul, era de 1,5 cm. Pe două laturi dispuse simetric ale marginii *umbo*-ul este prevăzută cu două orificii circulare cu diametrul de 2,0 cm.

7. *Pinteni din fier (2 piese)* (fig. 9/1-2). Sunt confecționați din bară de fier cu secțiunea circulară, groasă de 0,3 cm, arcuită aproape semicircular, cu spin la mijloc, având capetele

terminate în butoni aplatizați, cu diametrul de 2,3 cm. Distanța dintre capetele brațelor este de 6,0 și, respectiv, de 6,3 cm. Spinul scurt, are lungimea de 2,3 și respectiv, 2,4 cm, este rectangular în secțiune și are capătul ascuțit. Grosimea secțiunii, măsurată la baza spinului, este de 0,5 cm.

8. *Verigă din fier cu buton (agățătoare pentru teacă de sabie - ?)* (fig. 6/3-4). Are forma unei verigi lucrată prin ciocănire dintr-o bară de fier cu secțiunea rectangulară, groasă de 0,4-0,5 cm. Capetele barei dreptunghiulare în secțiune, îndoite în unghi drept față de axa verigii, prin batere, au format un cârlig terminat în buton. Veriga are diametrul extern de 3,7 cm. Butonul semisferic al cârligului are diametrul de 0,7 cm.

9. *Brățară spiralată din fier cu terminațiile în butoni* (fig. 10/1-2). Este confecționată din bară circulară în secțiune, groasă de 0,4 cm. Bara din fier formează două spirale incomplete și a fost îndoită în așa fel încât să aibă terminațiile libere. Capetele deschise ale brațelor se termină în butoni semisferici cu diametrul de 0,7 cm. Fața butonilor semisferici este decorată cu două șiruri de puncte poansonate, așezate cruciform. Brățara are diametrul intern de 6,5 cm și diametrul extern de 7,3 cm.

10. *Scoabă din fier (de la teacă - ?)* (fig. 6/5-6). Este lucrată dintr-o bară plată, cu secțiunea dreptunghiulară, având unul din capete, cel păstrat, lățit, în care, prin nituire, a fost prinsă, perpendicular, o bară circulară în secțiune, cu diametrul de 0,5 cm. Lungimea păstrată a acestei de la urmă este de 2,6 cm. Bara plată, cu secțiunea dreptunghiulară, este îndoită formând în plan un segment de arc. Lungimea păstrată a piesei este de 4,6 cm. Aceasta are suprafață atent șlefuită. Pare să reprezinte una dintre scoabele care consolida și înfrumuseța teaca.

11. *Falange distale de urs (10 piese)*⁸ (fig. 11/1-2). Au fost identificate, împreună cu scoaba din fier, printre oasele umane incinerate, recuperate de noi în anul 2015 de pe fundul gropii funerare, unde au fost aruncate de către descoperitori. Oasele poartă urme de ardere comparabilă cu gradul de combustie a oasele umane descoperite în urna-situlă de bronz. Determinările arheozoologice au stabilit că ele aparțin unui urs matur de circa 3-4 ani⁹. Starea de conservare a oaselor este satisfăcătoare. Acestea par să reprezinte ghearele labelor din față ale animalului. Lungimea ghearelor¹⁰ variază de la 2,1 cm pentru cele mai scurte, până la 4,3 cm pentru cele mai lungi.

II. Încadrarea culturală a ritului și ritualului funerar

Componenta lotului, urna de bronz cu resturi cinerare, asocierea categoriilor de obiecte frecvent întâlnite în inventarele unor morminte (spadă de fier, teaca, vârful de lance, *umbo*-ul, pintenii de fier, veriga de la curea), ne îndreptătesc să considerăm descoperirea drept mormântul unui călăreț războinic. Prezența, alături de urna din bronz cu resturi incinerate, a unei străchini de ceramică de culoare neagră, cu suprafața lustruită și buza fațetată, permite să atribuim acest complex funerar culturii Poienești-Lucașeuca și/sau fiind în tangență cu purtătorii acestei culturi – bastarnii. Din descrierea făcută de descoperitor, se pare că strachina de ceramică a servit în calitate de capac pentru urna funerară a mormântului de incinerare.

În spațiul est-carpatic sunt cunoscute mai mult de 130 de puncte cu vestigii aparținând acestui facies cultural, dintre care circa 120 sunt așezări. În alte 12 puncte au fost descoperite necropole plane sau mormintele izolate. Până în prezent, au fost cercetate câteva necropole aparținând culturii Poienești-Lucașeuca. Cele mai cunoscute sunt necropolele de la Poienești (jud. Vaslui) – 115 morminte¹¹; Borosești (jud. Iași) – 150 morminte¹²; Lucașeuca (r. Orhei) –

⁸ La acestea se adaugă două oase din rândul mijlociu de falange.

⁹ Vezi supra nota 5.

¹⁰ În rezultatul arderii lungimea ghearelor a fost afectată astfel că dimensiunile actuale nu reprezentau dimensiunile naturale ale ghearelor, care trebuie să fi fost mult mai impresionante în.

¹¹ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, București, 1953; M. Babeș, *Die Poienești-Lukasevka Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum ostlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Cristi Geburt*,

21 morminte¹³; Dolineni (reg. Cernăuți) – 24 morminte¹⁴ și Buhăiești (jud. Vaslui) – 3 morminte¹⁵, toate datate de către cercetători în secolele II-I a. Chr.¹⁶ sau sfârșitului secolului al III-lea - mijlocul sau sfârșitul (ultimul sfert) secolului I a. Chr.¹⁷.

Importantă pentru atribuirea culturală a descoperirii de la Mana este strachina lucrată de mână, de culoare neagră, care a servit în calitate de capac pentru urna funerară a mormântului de incinerare. Din punct de vedere al tehnicii de lucru și al formei, vasul de lut își găsește analogii directe în vestigiile unor morminte a necropolei Lucașeuca (a se vedea M. 1, M. 3, M. 5, M. 10, M.12, M. 15 și M.16)¹⁸, situată în apropiere, dar și în așezarea omonimă¹⁹, ambele cercetate în anii 60 ai secolului XX²⁰. Totodată, între cele mai apropiate analogii în care străchinile de acest tip erau utilizate în calitate de capac la urnele funerare de incinerare, menționăm cimitirele de la Poienești²¹ (vezi de ex.: M. 84; M. 377; M. 561 etc.) și Borosești²² (vezi: M. 13, M. 17, M. 21, M. 23, M. 52, M. 68 etc.).

Pe lângă necropolele plane menționate, aparținând culturii Poienești-Lucașeuca, în spațiul est-carpatic au fost cercetate mai multe *morminte izolate de incinerare*, aparținând acestei perioade. Morminte singulare de incinerare au fost descoperite la Bădeni (jud. Iași)²³ (incert), Cârliști (jud. Bacău)²⁴, Costuleni (jud. Iași)²⁵, Cruglic (reg. Cernăuți)²⁶, Glăvănești (jud. Iași)²⁷, Grinciuk (reg. Hmelnitzki)²⁸, Mihoveni (jud. Suceava)²⁹, Răcătău (Bacău)³⁰, Satu Nou (jud. Vaslui)³¹, Sipoteni (r. Călărăși)³².

Saarbrucker beitrage zur altertumkunde, Band 30, Bonn, 1993, p. 208-214; M. Babeș, N. Mirițoiu, M. Istrate, Gh. Coman, *Raport preliminar privind reluarea săpăturilor de la Poienești – 1979*. in *Acta Moldaviae Meridionalis. Anuarul Muzeului județean Vaslui*, II, 1980, p. 38-39.

¹² M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 183-192.

¹³ G. B. Fedorov, Lukasevskij mogilnik, in *КСИИМК* (n. 68), 1957, s. 51-62; G.B. Fedorov, *Naselenie prutsko-dnestrovskogo mejdurecia v I tyseacetii n.e.* in: *МИА* (n. 89), Москва, 1960, s. 22-25.

¹⁴ G. I. Smirnova, *Mogilnik tipa Poenesti-Lukasevka u s. Dolineany na Bukovine*. in *Советская Археология* (n. 3), 1981, s. 193-201.

¹⁵ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 194.

¹⁶ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 182-227; Idem, *Celții în spațiul carpato-dunărean*, in *Istoria României*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, ed. A II-a, revăzută și adăugită, București, 2010, p. 548-550.

¹⁷ S. P. Pačkova, *Zarubinetzkaja kultura i latenizirovannye kultury Evropy*, Киев, 2006, s. 542-543; V. Iarmulschi, *Contribuții la poziția cronologică a necropolei de tip Poienești-Lucașeuca de la Dolinșany*, in *Revista arheologică s.n.*, 2013, IX/1-2, p. 41.

¹⁸ G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1957, s. 51-57, fig. 17/1, 5, 7, 9, 12, 15; 19/5.

¹⁹ Așezarea și necropola Lucașeuca sunt situate la circa 3,7 km spre est de locul descoperirii mormântului de la Mana.

²⁰ G. B. Fedorov, *op. cit.*, 1957, s. 51-62; G.B. Fedorov, *op. cit.*, 1960, s. 22-25; M. A. Romanovskaja, *Selisce Lukasevka I*, in *Советская Археология*, (n. 2), 1962, s. 292-298.

²¹ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, Taf. 33/377b; 37/561b.

²² M. Babeș, *op. cit.*, 1993, Taf. 2/13b; 3/17b; 4/21b; 4/23b; 7/52b; 8/68b etc.

²³ S. Sanie, *Importuri elenistice și romane în câteva cetăți și așezări dacice din Moldova*, in *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 427, pl. 11/3; Idem, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. - III e.n.)*, Iași, 1981, p. 60, pl. 56/3.

²⁴ I. Mitrea, *Șantierul arheologic Izvoare-Bahna*, in *Materiale și cercetări arheologice*, XIV, 1980, p. 433-434, fig. 2-3.

²⁵ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 195.

²⁶ B. A. Timosciuk, I.S. Vinokur, *Pameatniki epohi polej pogrebenij na Bukovine*, in *КСИА* (n. 90), 1962, s. 73-70.

²⁷ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 200.

²⁸ S. P. Pačkova, *Urnove trupospalennea v s. Grinciuk na Sredniomu Dnistri*, in *Археология* (n.19), 1979, s. 113-11.

²⁹ N. Ursulescu, V.-P. Batariuc, *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava) – 1973*, in *Suceava –Anuarul Muzeului Județean*, V, Suceava, 1978, p. 89-91; M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 206.

³⁰ Al. Vulpe, V. Căpitanu, *Une tombe isolee de l'epoque de Latene a Răcătău*, in *Apulum*, IX, 1971, p. 155-164.

³¹ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 215.

³² G. P. Sergeev, *Nahodka mednyh sosudov v Moldavii*, in *Izvestija Moldavskogo Filiala AN SSSR*, (n. 4) (31), Кишинев, 1956, s. 135-141; G.B. Fedorov, *op. cit.*, 1960, s. 25-26; M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 182-231; S. Pačkova, *Cultura Poienești-Lucașeuca*, in *Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V)*, Chișinău, 2010, p. 537.

Cultura Poienești-Lucaseuca face parte din culturile La Tène – izate apărute la sfârșitul secolului al III-lea a. Chr. și începutul celui următor, care se răspândesc în spațiile imense dintre Scandinavia, în nord, și Marea Neagră, în sud, unde populația utiliza ceramica lucrată de mână și arme de tradiție celtică (spade de fier cu două tăișuri, vârfuri de suliță, pintoni etc.), înmormântându-și defuncții utilizând în exclusivitate incinerarea. Conform cercetărilor, cultura cunoaște trei faze principale de dezvoltare³³ sau, după alții, pot fi evidențiate patru etape (impulsuri)³⁴ sau faze³⁵ ale evoluției acestei culturi în regiunile de la est de Carpații orientali. În calitate de fenomen arheologic și cultural, cultura Poienești-Lucaseuca dispare în ultimul sfert al secolului I a. Chr., chiar dacă purtătorii, de numele cărora este legată originea și evoluția ei în spațiul est carpatic – bastarnii, apar episodic în mențiunile surselor istorice antice și în primele secole ale erei noi (Eutropius IX, 25; Orosius VII, 25, 12), așa cum au menționat, pe bună dreptate, cercetătorii fenomenului³⁶.

* * *

Ritul funerar al mormântului de la Mana, depunerea de resturi cinerare în urna acoperită, asociată cu inventar funerar, își găsește cele mai multe analogii în culturile La Tène – izate din Europa nord-centrală, cum ar fi culturile Przeworsk și Oknywsk, pentru care sunt caracteristice incinerarea cu depunerea armelor, distruse ritualic prin îndoire, în groapa funerară. Pentru o altă cultură din spațiul germanic cuprins între Oder și Elba, cultura Jastorf, pentru care este caracteristică incinerarea defuncțiilor, nu este specifică utilizarea armelor în ritul funerar, cu excepția grupului Kraghede. Se consideră că obiceiul de a depune arme (dar și unelte) în mormintele de incinerare ar fi fost preluat de la celți³⁷. Înainte de a fi depuse în morminte armele (în special cele de dimensiuni mari: spadele, vârfurile de lance etc.) erau distruse prin îndoire. Pe de altă parte, se consideră că și tracii nordici din grupul Ferigile, practicau acest ritual încă din secolul VI a. Chr.³⁸. Cercetările din ultimii ani au confirmat că tradiția elitelor tracice și getice consemnează armament (uneori fastuos, de paradă) depus în morminte³⁹.

1. Morminte în situlă de bronz

Situlă de bronz, fără atașe și toartă, cu resturi de incinerare de la Mana poate fi atribuită tipului Eggers 23 după unii cercetători⁴⁰, Eggers 20, după Eremenko⁴¹ sau apropiate celor de tip Eggers 20-22, după B.A. Raev⁴². S-a acreditat și ideea că ele nu ar aparține nici unui din tipurile evidențiate de Eggers, motivând lipsa lor în Germania Magna din această perioadă⁴³.

În spațiul est-carpatic sunt cunoscute două morminte de incinerare, aparținând

³³ M. Babeș, *Bastarnii în răsăritul Daciei*, in *Istoria României, vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, ed. A. II-a, revăzută și adăugită, București, 2010, p. 548.

³⁴ V. E. Eremenko, "Kelitskaja vuali" i zarubinezskaja kultura. *Opyt rekonstrukcii etnopoliticeskih protsessov III-I vv. n.e. v Tzentrainoj i Vostocinjoj Evrope*, Санкт Петербург, 1997, s. 105-118.

³⁵ V. Iarmulski, *op. cit.*, 2013, p. 33-37.

³⁶ M. Babeș, *op. cit.*, 2010, p. 542-543.

³⁷ J. Kostrzewski, *Die ostgermanische kultur der spätlatenzeit*. in *Mannus-Bibliothek*, Nr. 18-19, Leipzig-Würzburg, 1919, c.106, fig. 99.

³⁸ Al. Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popești*, in *Thraco-Dacica*, I, 1976, p. 213.

³⁹ V. Sîrbu, C. Borangic, *Paznicii trecătorilor. Mormintele dacice de pe valea Oltului*. In: *ArheoVest, III, In Memoriam Florin Medeleț. Interdisciplinaritate în arheologie*, Timișoara, 2015, p. 369- 390.

⁴⁰ E. F. Redina, A.V. Simonenko, "Klad" kontza II-I v. do n.e. iz Veseloj Doliny v krugu analogicinyh drevnostej Vostocinjoj Evropy, in *Materialy i issledovanija po arheologii Kubani*, vyp. II, Krasnodar, 2002, s. 84.

⁴¹ V. E. Eremenko, *op. cit.*, 1997, s. 177.

⁴² B. A. Raev, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, Oxford, 1986, s. 350.

⁴³ Iu. P. Zajtzev, *Votivnye klady Severo-Zapadnogo Pricernomorija III-I vv. do n.e. Chronologija i kulturnaja prinadleznosti*. B: *Drevnee Pricernomorie*. vyp. VIII. Odessa, 2008, s. 146-152.

acestei perioade, depuse în situle de bronz. În primul caz este vorba despre o descoperire fortuită, realizată în timpul unor lucrări gospodărești, lângă satul Sipoteni (Călărași), fiind atribuit secolului al II-lea a. Chr.⁴⁴. Conform descoperitorilor, în situla de bronz cu oase incinerate mai erau depuse un fragment de vas de culoare neagră cu suprafața lustruită, o fibulă de argint, un inel de fier cu capetele apropiate și o altă piesă de fier, deformată⁴⁵. Fibula de argint din mormântul de la Sipoteni este identică cu fibula de fier din M. 9, cercetat în necropola de la Lucașeuca⁴⁶, și este de schemă Latène mijlocie (grupa II), aparținând tipului II.3b sau *Kostrzewski B*. Tot aici, la Sipoteni, a fost descoperită încă o situlă de bronz (de tip Eggers 20) fără resturi cinerare (sau poate aruncate de descoperitori ?)⁴⁷. Se crede ca mormântul de incinerare de la Sipoteni ar face parte dintr-o necropola distrusă⁴⁸. Situla de la Sipoteni este identică cu vasul de bronz cu resturi cinerare descoperit la Mana⁴⁹.

Cel de-al doilea mormânt, de la Răcătău (Bacău), descoperit și el fortuit, distrus de lucrările agricole, a beneficiat, totuși, de o cercetare de specialitate, bine documentată, chiar dacă groapa funerară a fost distrusă irecuperabil. Aici, împreună cu alte piese de inventar aparținând unui războinic (fragmente cămașă de zale *lorica aquamata*, confecționată din inele metalice, fragmente de spadă etc.), a fost descoperit un vas de bronz (*chaudron en bronze*, conform autorilor) și resturi de la un altul, acestea reprezentând depuneri rituale ale unui mormânt de incinerare, datat în prima jumătate a secolului I a. Chr.⁵⁰ sau chiar la sfârșitul acestui secol⁵¹. Fragmentele ceramice găsite în stratul cultural din zona proximă descoperirii, caracteristice culturii Poienești-Lucașeuca, au permis atribuirea mormântului unui militar bastarn⁵², însă au fost emise și alte ipoteze⁵³.

Se admite (prin analogie) că și descoperirea de la Bădeni (jud. Iași), cu materiale adunate în perioade diferite de timp, ar aparține unui mormânt de incinerare, în situlă de bronz fără atașe și toarte. Aici au mai fost găsite o lamă de pumnal și un fragment de la o brățară⁵⁴. Situla descoperită aici, ca și cea de la Sipoteni, este identică cu vasul de bronz descoperit la Mana.

Situle aparținând tipului Eggers 20, sau apropiate lui, au mai fost descoperite la Brad (jud. Bacău)⁵⁵, Craiva (jud. Alba)⁵⁶ și Tilișca (jud. Sibiu)⁵⁷. O situlă de bronz, aparținând acestui tip, a fost descoperită în cadrul bogatului mormânt incinerat din tumulul II de la Cugir (jud. Alba), datat în prima jumătate a secolului I a. Chr.⁵⁸. Aceasta de la urmă este înzestrată cu atașe și a servit în calitate de urnă funerară⁵⁹.

Câteva situle de bronz, identice sau aproape identice cu modelului de vas descoperit în

⁴⁴ G. P. Sergeev, *op. cit.*, 1956, s. 135-139, fig. 2 și fig. 3; G.B. Fedorov, *op. cit.*, 1960, s. 25-26.

⁴⁵ La Sipoteni au fost descoperite două situle din bronz, dintre care doar una conținea oase incinerate. Este posibil ca resturile funerare din cea de-a doua să fi fost aruncate de către muncitorii care le-au descoperit.

⁴⁶ Г. Б. Федоров, *op. cit.*, 1957, s. 55, fig. 18/5; Г. Б. Федоров, *op. cit.*, 1960, s. 22-25.

⁴⁷ Г. П. Сергеев, *op. cit.*, 1956, fig. 1.

⁴⁸ В. Е. Еременко, *op. cit.*, 1997, s. 116.

⁴⁹ Pornind de la prezența a două situle la Sipoteni, unii cercetători consideră că aici ar fi fost descoperite două morminte (vezi: V. Iarmulschi, *op. cit.*, 2013, p. 37).

⁵⁰ Al. Vulpe, V. Căpitanu, *Une tombe isolée de l'époque de Latène à Răcătău*, in *Apulum*. IX, 1971, p. 156-164.

⁵¹ M. Babeș, *Daci și bastarni*, in *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 233 și nota 66.

⁵² Al. Vulpe, V. Căpitanu, *op. cit.*, 1971, p. 163-164.

⁵³ C. Borangic, *Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (sec. II a. Chr. – sec. II p. Chr.). Partea I*, in *Terra Sebus. Acta Musei Sabasiensis*, 3, 2011, p. 184-185.

⁵⁴ S. Sanie, *op. cit.* 1981, 60, fig. 56/3; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, 1985, p. 365.

⁵⁵ V. Ursachi, Zargidava. *Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p. 132, pl. 15/16.

⁵⁶ I. Glodariu, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, BAR Supplementary Series 8, Oxford, 1976, p. 196.

⁵⁷ I. Glodariu, *op. cit.* 1976, p. 201, nr. 32a.

⁵⁸ I. H. Crișan, *Necropola dacică de la Cugir. Considerații preliminare*. in *Apulum* XVIII, 1980, p. 81-87.

⁵⁹ A. Rustoiu, *A Late Republican bronze situla (Eggers type 20) from Cugir (Alba County), Romania*, in *Instrumentum*, 29, 2009, p. 33-34.

mormântul de la Mana, aparținând tipului Eggers 23, cum crede E. F. Redina și A. V. Simonenko⁶⁰, Eggers 19 sau 20, după V. E. Eremenko⁶¹, au fost descoperite în componența așa-numitor „*depozite stranii*”⁶², publicate în ultimele decenii. În cadrul acestor depozite au fost descoperite materiale cu încadrare cronologică în secolele II-I î. Chr. Din componența lor fac parte situle de bronz scoase la lumina zilei în procesul investigării unor tumuli la Bădragii Noi (r. Edineț) (depozit în tumul)⁶³, Veselaja Dolina (r. Tarutino, reg. Odesa)⁶⁴; Marjevka (r. Domanevskij, reg. Nikolaev)⁶⁵, Čistenikoe (Simferopol, Crimeea)⁶⁶, Novocerkask etc. M. Babeș consideră că situlele de la Bădragii Noi și de la Bădeni pot fi încadrate cronologic în prima jumătate a secolului I a. Chr.⁶⁷. Conform investigațiilor efectuate de E.F. Redina și A.V. Simonenko, aceste vase de bronz ar fi fost depuse în cadrul unor *complexe de cult*, atribuite războinicilor sarmați⁶⁸. V. E. Eremenko consideră că situlele de bronz descoperite în *Sarmatia* pot fi atribuite etapei Latèn C2 sau anilor 200-120 a. Chr.⁶⁹. Pe de altă parte, se crede că acestea ar fi apărut în spațiul controlat de sarmați ca rezultat al participării lor active la războaiele lui Mitridate VI Eupator împotriva romanilor, de la începutul secolului I a. Chr., iar materialele descoperite, inclusiv situlele de bronz din componența lor, pot fi atribuite, cronologic, sfârșitului secolului II-I a. Chr.⁷⁰, dar nu mai devreme de a doua jumătate a secolului II-I a. Chr.⁷¹. D. Spânu consideră că situlele de bronz fac parte din categoria primelor importuri italice pătrunse în Transilvania și la Dunărea de Jos⁷².

2. Morminte cu arme

Materialele asociate mormântului de incinerare de la Mana – spada din fier cu două tăișuri, teaca, vârful de lance din fier, *umbo*-ul, pintenii din fier și veriga cu buton de la curea - reprezintă, indubitabil, inventarul unui călăreț războinic.

Trebuie menționat că din cele circa 360 de morminte cercetate ale culturii Poienești-Lucașeuca, doar în două au fost depistate arme⁷³. Este vorba despre mormântul 29 din necropola de la Borosești (Iași) (cu spadă cu două tăișuri de tip Latène mijlociu, *umbo* de scut dreptunghiular, vârf de lance, cuțit și fibulă)⁷⁴ și de mormântul de la Răcățâu (Bacău) (cu spadă cu două tăișuri, *umbo* circular și garnitură de scut, cămașă de zale și două vase de bronz), datat în prima jumătate a secolului I a. Chr.⁷⁵, care dețineau panoplii complete. Spada de la Corni-La Hrubă (Botoșani)⁷⁶, considerată „de tip celtic”, descoperită fortuit, fără un

⁶⁰ E. F. Redina, A.V. Simonenko, *op. cit.*, s. 84.

⁶¹ B. E. Eremenko, *op. cit.*, s. 177.

⁶² M. B. Sciukin, *Na rubeje er. Opyt istoriko-arheologiceskoj rekonstrucții politiceskih sobytij 3 v. do n.e. - 1 v. n.e. v Vostocinoj i Tzentralinoj Evrope*, Sankt Peterburg, 1994, s. 97-98.

⁶³ E. V. Iarovoj, A. Iu. Cirkov, *Otcet o polevyh issledovanijah Prutskoj novostroecnoj ekspedicii v 1988 g.*, Kisinev, 1989, s. 20-22, fig. 14/1. Arhiva arheologică a MNIM, nr. inv. 287.

⁶⁴ E.F. Redina, A. V. Simonenko, *op. cit.*, 2002, s. 78-96.

⁶⁵ B. A. Raev, A. B. Simonenko, M. Iu. Treister, *Etrusco-Italic and Celtic Helmets in Eastern Europe* în *Jahrbuch d. Römisch-Germ. Zentralmuseums*, Mainz, Bd.38, 1991, s. 483-488.

⁶⁶ A.V. Simonenko, *Pogrebenie u s. Cistenikoe i "strannye" komplekсы poslednih vekov do n.e.* în: *Nijnevoljskij arheologiceskij vestnik*, vyp. 4, (Volgograd 2001), s. 92-104.

⁶⁷ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 87-88 și nota.

⁶⁸ E. F. Redina, A.V. Simonenko, *op. cit.*, 2002, s. 86.

⁶⁹ V. E. Eremenko, *op. cit.*, 1997, s. 177.

⁷⁰ E. F. Redina, A.V. Simonenko, *op. cit.*, 2002, s. 85-86.

⁷¹ A.V. Simonenko, *Rimskij import u sarmatov Severnogo Pricernomorija*, Sankt Peterburg, 2011, s. 49.

⁷² D. Spânu, *Un mormânt de epocă târzie Latene de la Dubova*, în *SCIVA*, 52-53, 2001-2002, p. 83-133.

⁷³ M. Babeș *Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele secole înaintea erei noastre*, în *SCIVA*, 36/3, 1985, p. 198-200.

⁷⁴ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 185, Taf. 5.

⁷⁵ Al. Vulpe, V. Căpitanu, *op. cit.*, 1971, p. 161.

⁷⁶ E. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 299; Al. Paunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului*

context arheologic, pare a fi una medievală, după cum a sugerat Cătălin Borangic.

Spada din fier cu două tăişuri, descoperită în mormântul de la Mana, face parte din categoria celor celtice, de tip Latène mijlociu, care se întâlnesc în complexe funerare până în faza mijlocie a epocii preromane recente a fierului sau a fazei Latène D1 care, în termeni cronologici, corespunde anilor 120-60 a. Chr. P. Luczkiewicz a inclus spadele cu lungimea de circa 100 cm în categoria celor de tipul I/1⁷⁷. O spadă de tip celtic, îndoită ritual, a fost descoperită în bogatul mormânt de la Cugir (jud. Alba)⁷⁸. De la Corcova (jud. Mehedinți) provine o spadă de tip celtic, apropiată celei menționate mai sus⁷⁹. O armă identică provine din mormântul de incinerare în groapă, descoperit în anul 1973 la Mangalia⁸⁰.

Câteva spade din fier cu două tăişuri, similare piesei descoperite în mormântul de la Mana, au fost descoperite în mormintele de incinerare (M. 11, M. 12 și M. 13) din necropola de la Malaja Kopanja (punctele Čelennizta și Serednij Grunok), dar și în câteva complexe fără resturi funerare (de incinerare) din cadrul aceluiași sit⁸¹. Autorul a realizat o tipologie a spadelor încadrându-le în două perioade distincte⁸². Cele descoperite în necropola Malaja Kopanja-Čelennizta au fost atribuite orizontului ce corespunde fazei Latène D1, datat în anii 120-60 a. Chr, iar spadele descoperite în punctul Malaja Kopania-Serednij Grunok, au fost cuprinse în perioada sfârșitului secolului I - începutului secolului al II-lea p. Chr.⁸³. Elementele care le apropie, capetele rotunjite ale atașului de la teacă, buterola rotunjită a acesteia, garda „în formă de clopot” a spadei, capătul rotunjit al spadei, sunt caracteristice spadelor de tip celtic de la sfârșitul secolului al II-lea - începutul secolului I a. Chr.

Dintre ultimele descoperiri ale unor spade în complexe funerare, menționăm pe cea de lângă Šipivtzy (reg. Ternopol, Ucraina) unde, în anul 2000, a fost cercetat un mormânt de incinerare reprezentat de fragmente de vase lucrate cu mâna, dar și de o spadă de fier cu teacă, asemănătoare celei de la Mana. Spada are vârful rotunjit și lungimea de 101,4 cm. Lama este lată de 3,4-4,3 cm. Tot aici a fost descoperit o verigă cu buton de prindere a centironului, asemănătoare celei de la Mana. Conform autorului descoperirii, lângă Šipivtzy (la sud-vest de sat) a fost identificată o așezare atribuită culturii Poienești-Lucașeuca⁸⁴. În același context, menționăm și mormântul de incinerare descoperit lângă Mutin (reg. Sumy, Ucraina)⁸⁵. Resturile cinerare de aici au fost găsite într-o situlă de bronz cu atașe și toartă, care, la rândul ei, era depusă într-un vas de ceramică. Vasul ceramic era acoperit cu un *umbo* de fier. În vas se mai găseau o spadă și un vârful de lance, îndoite ritualic, doi pinteni (identici celor de la Mana), o fibulă, un cuțit și părți de la o cingătoare. Autorii au atribuit mormântul

---

Botoșani, vol. I, București, 1976, p. 83.

⁷⁷ P. Luczkiewicz, *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*, Lublin, 2006, s. 23-76.

⁷⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, 1980, p. 81-87.

⁷⁹ V. Sîrbu, *Les Thraces entre les Carpaters, les Balcans et la Mer Noire (Ve s. av. J.-C. - Ier s. apr. J.-C.)*. *Quatre conférences données à la Sorbonne*, Brăila, 2004, fig. 17/1; V. Sîrbu, A. Rustoiu, G. Crăciunescu, *Descoperiri funerare din La Tène-ul târziu din zona Porților de Fier*, in *Thraco-Dacica XX*, 1999, fig. 1.

⁸⁰ A. Rustoiu, *Mercenari „barbari” la Histria și Callatis în sec. I a. Chr. Interpretări arheologice și istorice*, in *Istros X*, 2000, p. 278.

⁸¹ V. G. Kotigorosko, *Malokopaniskij nekropoli (ur. Cellenizta)*. in: *Karpatika. Zbirnik naukovyh protzi*, vyp. 38, Ujgorod, 2009, s. 58-133.

⁸² V. G. Kotogorosko, *Meci Malokopanickogo mogilnika*, in: *Karpatika. Zbirnik naukovyh protzi*, vyp. 37, Ujgorod, 2008, s. 35-45.

⁸³ *Ibidem*, 2008, s. 40-45.

⁸⁴ Ia. A. Mihajlovskij, *Sproba kulturnoj atributii pohovannja z mecem z s. Scipivtzy*, in: *Arheologija i davnjaja istorija Ukraini*, vyp. 2, Kiiv, 2010, s. 107-110.

⁸⁵ R. Terpilovskij, *Truposojjenje rubeja er i pameatniki tipa Harievka v Srednem Posemie*, in: *Inter ambo maria. Contacts Between Scandinavia and Crimea in the Roman Period, International conference*, October, 21-25, 2010, Gaspra, Crimee, Ukraine. Abstracts (Simferopol 2010), s. 146-153; R. Terpilovskij, L.I. Bilinskaja, *Truposojjenje znatnogo voina rubeja er na Sejme*, in: *Germania-Sarmatia II. Sbornik naucinyh statej po arheologii narodov Tzentralnoj i Vostocinoy Evropy posveascennyh pameati M.B. Sciukina*, Kaliningrad, 2010, s. 101-111.

sfârșitului secolului I a. Chr. - începutului celui următor⁸⁶.

O spadă aproape similară ca formă și lungime (97,0 cm) de la Racovița, publicată recent, ce provine dintr-un complex funerar distrus, a fost datată de cercetători în intervalul secolelor II-I î. Chr.⁸⁷.

Pentru *teaca de fier* de la Mana analogii apropiate găsim în necropolele de la Borosești (M. 29)⁸⁸ și Malaja Kopanja⁸⁹, dar și în mormintele izolate de la Mangalia și Histria⁹⁰, și în mormântul tumular dacic, deja amintit, de la Cugir (jud. Alba)⁹¹.

Veriga de fier cu buton de la curea este o piesă cu o prezență mai rară în complexele funerare. Pentru piesa noastră găsim analogii la Malaja Kopanja (r. Vinogradov, reg. Transcarpatică)⁹² și la Šipivtzy (reg. Ternopol)⁹³. Pentru datarea verigei cu buton din complexul funerar de la Mana putem aduce exemplul mormântului 7 din necropola de la San Bernardo, din nordul Italiei. Acesta conținea, împreună cu o spadă asemănătoare celei de la Mana, și o verigă identică. Autoarea a datat complexul funerar în intervalul cronologic 120/100 și 90/80 a. Chr.⁹⁴.

Vârful de lance din fier face parte din categoria celor cu lama foarte lungă și îngustă, cu dulia foarte scurtă. Face parte din tipul L/2, după clasificarea lui P. Luczkiewicz⁹⁵. Piesa de la Mana își găsește analogii apropiate, dar nu identice, la Răcățau, Căpâlna, Cozia, Grădiștea Muncelului, Costești etc.⁹⁶. Mai apropiată de piesa noastră, ca formă și lungime (46,1 cm), este vârful de lance de la Racovița, publicat recent⁹⁷.

Cât privește *umbo*-ul din fier, descoperit în mormântul de la Mana, pentru acesta se găsesc analogii apropiate în vestigiile din tumulul 4 (distrus de lucrările agricole) de la Popești (jud. Giurgiu), unde a fost descoperit împreună cu o spadă cu teacă îndoită, un vârf de lance, resturi de la cămașa de zale etc. și atribuit secolului I a. Chr.⁹⁸, la Cetățeni (jud. Argeș), unde a fost găsit într-un mormânt de incinerare atribuit secolului al II-lea a. Chr., la Dubova (jud. Mehedinți)⁹⁹, Lăceni (jud. Teleorman)¹⁰⁰, Luncani-Piatra Roșie¹⁰¹, Căpâlna (jud. Alba)¹⁰² și la Cugir (jud. Alba) (Crișan 1980, 81), toate în contexte ce au aparținut dacilor.

La sud de Dunăre, în Bulgaria, au fost descoperite la Borovan (Montana), Kamburovo

⁸⁶ R. Terpilovskij, L. I. Bilinskaja, *op. cit.*, 2010, s. 110-111.

⁸⁷ V. Sîrbu, C. Borangic, *Paznicii trecătorii. Mormintele dacice de la Valea Oltului*, in: *ArheoVest, III. In Memoriam Florin Medeleț. Interdisciplinaritate în arheologie*, Timișoara, 2015, p. 371-372, fig. 1/2 și 2/1.

⁸⁸ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, Taf. 5/d.

⁸⁹ V. G. Kotogorosko, *op. cit.*, 2009, s. 59-133.

⁹⁰ A. Rustoiu, *Mercenari „barbari” la Histria și Callatis în sec. I a. Chr. Interpretări arheologice și istorice*, in *Istros X*, 2000, p. 278.

⁹¹ I. H. Crișan, *op. cit.*, 1980, p. 81-87.

⁹² V.G. Kotogorosko, *Rezultaty issledovanija Malokopaniskogo mogilnika*, 2004, s. 403, fig. 2/13. http://www.archaeology.ru/Download/Kotigoroshko/Kotigoroshko_Rezultaty_Kopan.pdf.

⁹³ Ia. A. Mihajlovskij, *op. cit.*, 2010, s. 107-110.

⁹⁴ S. Martin-Kilcher, *Gräber der späten Republik und der frühen Kaiserzeit am Lago Maggiore: Tradition und Romanisierung*. in Fasold P., Fischer T., H. von Hesberg, Witteyer M. (eds.), *Bestattungssitte und Kulturelle Identität. Grabanlagen und Grabbeigaben der frühen römischen Kaiserzeit in Italien und den Nordwest-Provinzen*. Xantener Berichte 7, (Koln 1998), s. 191-252, 1998, Tab. 31/2a.

⁹⁵ P. Luczkiewicz, *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*, Lublin, 2006, c. 99-145.

⁹⁶ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. - I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 132-134.

⁹⁷ V. Sîrbu, C. Borangic, *op. cit.*, p. 372, fig. 3/1 și 4/1.

⁹⁸ Al. Vulpe, *op. cit.*, 1976, p. 193-215, fig. 14/5.

⁹⁹ D. Spânu, *Un mormânt de epocă târzie Latène de la Dubova*, in *SCIVA*, 52-53, 2001-2002, București, 2004, p. 83-132.

¹⁰⁰ E. Moscalu, *Sur les rites funéraires des Géo-Daces de la Plaine du Danube*, in *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 331, fig. 7.

¹⁰¹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, 1979, p. 129-132, fig. 73/6.

¹⁰² I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Cîpîlna*, București, 1989, p. 105, fig. 83/16.

(Târgoviște) și la Plevna (Loveci) etc.¹⁰³. Cele mai multe dintre ele au fost descoperite în contexte arheologice atribuite secolelor II-I a. Chr., dar în special secolului I a. Chr.¹⁰⁴.

Pinteni din fier. Chiar dacă fac parte din costumul călărețului, pintenii din mormântul de incinerare de la Mana constituie un element important al echipamentului individual al călărețului, fapt ce ne îndreptățește să-i analizăm în această ordine. Piesele descoperite fac parte din subgrupa A, după clasificarea lui E. Ghinalski, sau tipului II după Cristian Dima¹⁰⁵ și pot fi atribuiți perioadei târzii ai epocii preromane. Cele mai apropiate analogii se găsesc la Brad (jud. Bacău)¹⁰⁶, la Răcătău (jud. Bacău)¹⁰⁷, Pietroasele-Gruuiu Dării (jud. Buzău)¹⁰⁸, Dubova (jud. Mehedinți)¹⁰⁹, Ocnița (jud. Vâlcea)¹¹⁰, Popești (jud. Argeș)¹¹¹, la Măgura Moigradului (jud. Zalău)¹¹², Merești (jud. Harghita)¹¹³ și Malaja Kopanja (reg. Transcarpatică, Ucraina)¹¹⁴. Din analiza efectuată și din catalogul prezentat de Cristian Dima¹¹⁵, înțelegem că pintenii au circulat în special în intervalul de timp cuprins în secolele I a. Chr. - I. p. Chr. Astfel, din cele 27 de puncte în care au fost descoperiți pintenii de fier, mai rar de bronz, în 19 situri aceștia au fost identificați în contexte arheologice care au permis atribuirea perioadei respective (secolele I a. Chr. - I. p. Chr.); în cinci cazuri au fost ancorați cronologic în secolele II-I a. Chr., și doar în patru cazuri nu s-a reușit indicarea cadrului cronologic al sitului sau a descoperirii. Majoritatea absolută a pintenilor sunt confecționați din fier, însă nu lipsesc nici pintenii din bronz¹¹⁶.

Pintenii erau un privilegiu al aristocrației războinice. Pornind de la faptul că în cele mai multe cazuri în complexe s-a găsit doar un singur pinte, a fost acreditată ideea că pintenii erau purtați doar la un singur picior¹¹⁷. După părerea noastră este puțin probabilă o asemenea situație. Amintim aici că pe teritoriul Poloniei, în cadrul culturilor Przeworsk și Oknywsk, au fost descoperite mai multe complexe funerare în care erau depuși câte doi pintenii¹¹⁸. Prezența pintenilor în complexe funerare, alături de alte piese din echipamentul militar sau de podoabă, constituie un însemn distinctiv al elitelor sociale ale perioadei¹¹⁹.

¹⁰³ E. Moscalu, *op. cit.*, 1977, p. 335-336; V. Bârcă, *Echipamentul și armamentul defensiv al geto-dacilor în preajma războaielor daco-romane*, în *Istros VIII*, 1997, p. 83-85.

¹⁰⁴ I. Glodariu, I. Iaroslavschi, *op. cit.*, 1979, p. 130; V. Bârcă, *op. cit.*, 1997, p. 83-84; C.-P. Constantin, *Piese de echipament defensiv la geto-daci. Umbo-uri de scut*, în *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandru V. Matei*. Bibliotheca Musei Porolissensis, XIII, Cluj-Napoca, 2011.

¹⁰⁵ C. Dima, *Pinteni dacici din epoca regatului*. în *Sargetia*, XXXIII, 2005, p. 179-195.

¹⁰⁶ V. Ursachi, Zargidava. *Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, pl. 49.

¹⁰⁷ V. Căpitanu, *Unelte și arme de fier descoperite în așezarea geto-dacică de la Răcătău, com. Horgești, jud. Bacău*, în *Carpica*, 17, 1985, p. 53-54, fig. 15.

¹⁰⁸ V. Dupoi, V. Sîrbu, *Incinta dacică fortificată de la Pietroasele-Gruuiu Dării, județul Buzău (I)*, Buzău, 2001, p. 34, fig. 54/1-4.

¹⁰⁹ D. Spânu, *op. cit.*, 2003, p. 83-133.

¹¹⁰ D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 38, pl. 39/5.

¹¹¹ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, pl. 29.

¹¹² Al. V. Matei, H. Pop, *Măgura Moigradului. Zona Sacră (sec. I î. Hr.) și așezarea dacică fortificată (sec. I. d. Hr.)*, în *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 253-277, pl. 2/3.

¹¹³ V. Crișan, *Așezarea dacică de la Merești (jud. Harghita). Cercetările arheologice din anii 1986-1993*, în *Acta Musei Napocensis* 31/I, 1994, p. 377-432, 1994, 377-432.

¹¹⁴ B. Г. Kotigoroško, *op. cit.*, 2004, c. 405, fig. 5/31.

¹¹⁵ C. Dima, *op. cit.*, 2005, p. 179-195.

¹¹⁶ *Ibidem*, 179-183, și Catalogul, la p. 183-186.

¹¹⁷ C. Dima, *op. cit.*, 2005, p. 183.

¹¹⁸ P. Luszczkiewicz, 2006, c. 146, Tabl. 8.

¹¹⁹ C. Borangic, M. Barbu, *Incursiune în fenomenul evestru geto-dacic. Studiu de caz: zăbala de tip tracic*, în *Acta Centri Lucusensis*, nr. 1, 2013, p. 31.

3. Morminte cu brățări

Brățară spiralică din fier. Chiar dacă pentru această perioadă cronologică au fost cercetate mai multe complexe funerare cu brățări, nu ne este cunoscută o piesă absolut identică. În arealul culturii Poienești-Lucașeuca și în culturile din regiunile limitrofe, ale acestei perioade, sunt cunoscute morminte cu depunere de brățări din fier, bronz, argint și aur. Cele mai apropiate analogii ale unor brățări depuse în morminte de incinerare, păstrate în stare fragmentară, par a fi cele identificate în necropola de la Lucașeuca. Aici, în mormintele M. 1, M. 10, M. 17 și M. 18, au fost găsite fragmente de brățară din fier. În trei morminte de aici (M. 4, M. 10 – 2 piese; M. 11) au fost găsite fragmente de brățări confecționate din bronz. Mormântul 10, împreună cu fragmentele de la două brățări din bronz (una tubulară și alta confecționată din bară circulară), conținea cinci fragmente de brățări din argint, realizate din sârmă spiralată¹²⁰. Un alt mormânt (M. 6) conținea un fragment de brățară din aur. Brățări din fier sau bronz au mai fost identificate la Borosești¹²¹, la Aradul Nou, necropolă, M. 2¹²² și la Malaja Kopanja (r. Vinogradov, reg. Transcarpatică)¹²³ etc.

Dintre elementele caracteristice ce evidențiază brățara de la Mana sunt terminațiile în butoni a barei din care este confecționată. Terminațiile în butoni ale brățării de fier din M. 136 de la Borosești sunt apropiate cu cele de pe brățara de la Mana, însă bara din care este confecționată este modelată/ornamentată diferit¹²⁴. O brățară spiralată de bronz a fost descoperită și în M. 581 de la Poenești¹²⁵, care, însă, are capetele barei ușor subțiate. Câteva brățări din fier au fost descoperite și în necropola de la Dolineni (reg. Cernăuți) (M. 2, M. 4, M. 7 și M. 21), având și ele un sistem diferit de realizare ale capetelor barei din care sunt confecționate¹²⁶.

Mai apropiate sunt brățările din bronz, de tipul 3, din necropola atrubuită *Latène*-ului final de la Giubiasco, din sudul Elveției, descoperite în majoritate în morminte de femei¹²⁷, cu diametrul (circa 8 cm), foarte apropiat piesei de la Mana (circa 7 cm) (vezi aici: M. 16/5; M. 365/1; M. 434/5 și M. 464/4).

Mai multe brățări de argint, dublu spiralate, au fost descoperite în tezaure din Transilvania și Crișana. Acestea corespund caracteristicilor tipului D4 din tipologia lui Kurt Horedt¹²⁸ și, asociate cu fibulele cu nodozități ale orfevrăriei dacice, sunt plasate la începutul și mijlocul secolului I a. Chr.¹²⁹. D. Spânu a propus pentru aceste piese denumirea de brățări cu torsadă dublă¹³⁰. Tot atât de practic poate fi termenul *spiralat*. Astfel, brățările la care bara din care sunt confecționate cuprinde brațul de două/trei ori, să fie numite brățări dublu/triplu spiralate.

III. Datarea, apartenența și contextul istoric

Corelarea materialelor componente ale mormântului de la Mana, anume situla de bronz cu resturi cinerare, strachina din ceramică neagră, lucrată de mână, utilizată în calitate de capac, spada cu două tășuri de tradiție celtică, teaca, vârful de lance, *umbo*-ul, pintenii, veriga cu buton și brățara spiralată din fier cu terminații în butoni, permite datarea acestuia la

¹²⁰ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, Taf. 49.

¹²¹ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, Taf. 15/13.

¹²² A. Rustoiu, *op. cit.*, 2005, p. 47, fig. 2/1-2.

¹²³ B. Г. Kotigoroško, *op. cit.*, 2004, c. 403, рис. 6/37.

¹²⁴ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, Taf. 15/13.

¹²⁵ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, p. 213, Taf. 38/9.

¹²⁶ M. Babeș, *op. cit.*, 1993, Taf. 47 și Taf. 48.

¹²⁷ L. Pernet, E. Carlevaro, *La necropoli di Giubiasco (TI)*, vol. II, *Le tombe de La Tene finale et d'epoque romaine*, Zürich, 2006, p. 117-199.

¹²⁸ K. Horedt, *Die dakische Sichelberfunde*, in *Dacia*, XVII, 1973, S. 140, Abb. 6.

¹²⁹ D. Spânu, *op. cit.*, 2003, p. 12.

¹³⁰ D. Spânu, *op. cit.*, 2003, p. 11.

sfârșitul secolului al II și începutul sau mijlocul secolului I a. Chr., sau, în termeni de cronologie absolută, în intervalul 120-60 a. Chr.

Astfel, spre exemplu, se consideră că celții ar începe să utilizeze pintenii aproximativ în anii 120-100 a. Chr., în perioada La Tene D1¹³¹, iar *umbo*-urile, care erau de formă rectangulară, tot în această perioadă, sunt înlocuite cu piese de formă circulară¹³².

Unele elemente ale materialelor cu valoare cronologică ne face să credem că mormântul a fost incinerat, cel mai probabil, la mijlocul secolului I a. Chr.

Atât ritul funerar, cât și inventarul în ansamblul său, sugerează faptul că incineratul a fost un bărbat, un călăreț războinic. Prezența brățării de fier, piesă atestată, de regulă, în mormintele de femei, într-un complex de materiale tipice pentru militari, impune mai multe întrebări. Una dintre ele ar fi, după cum a observat și Mircea Babeș, dacă mormântul de la Mana nu ar fi unul dublu. Analiza mai multor complexe funerare din perioada preromană recentă a fierului, în care au fost descoperit echipament militar, a permis să constatăm că în cadrul acestora nu lipsesc piesele de podoabă, inclusiv brățările¹³³. Totuși, pornind de la corelarea de materiale din mai multe morminte, s-a constatat că, în majoritate, brățările se întâlnesc în morminte aparținând unor femei.

Este necesar să menționăm că panoplia, setul de piese din inventarul unui călărețului războinic incinerat la Mana, amintește foarte mult de inventarul mormintelor din cadrul grupului Padea-Panagjurski Kolonii (PPK), evidențiat de Z. Wozniak la Dunărea de Jos, a cărui arie de răspândire cuprinde nord-vestul Bulgariei, nord-estul Serbiei și regiunile nord-vestice ale Olteniei¹³⁴. Asemănările dintre ritul și ritualul funerar a grupului Padea-Panagjurski Kolonii cu cel din Poienești-Lucașeuca, l-au făcut pe reputatul cercetător polonez să considere că incinerările unor militari pot fi explicate de influența venită dinspre mediul PPK spre bastarnii germanici ai culturii Poienești-Lucașeuca sau ale altor culturi pre-romane din Europa central-nordică¹³⁵. Prezența în mormântul de incinerare de la Mana a pieselor de echipament militar și de vestimentație, care poartă pecetea influenței grupului PPK, poate fi explicată ca urmare a campaniilor militare ale bastarnilor împotriva triburilor iliro-tracice din Balcani, dar și a romanilor, consemnate pe la începutul secolului I a. Chr. În acest sens este de reținut ipoteza enunțată de I.V. Ferencz, care consideră că contactele și influențele dintre bastarni și celți au avut loc ca rezultat al pătrunderii acestora în Transilvania¹³⁶, fenomen documentat prin cercetările de la Morești (jud. Mureș) și Șeușa (jud. Alba), unde au fost găsite complexe și materiale de factură bastarnică.

În cazul mormântului de la Mana credem că panoplia completă ar reflecta, mai degrabă, contactele bastarnilor din arealul culturii Poienești-Lucașeuca cu zona grupului Padea-Panagjurski Kolonii¹³⁷, atribuit geto-dacilor¹³⁸, unde se întâlnesc frecvent înmormântări cu piese de armament, distruse ritualic, ca la Popești, Radovanu, Cetățeni, Cepari, Lăceni, etc.

¹³¹ V. E. Eremenko, M. B. Sciukin, *Kimvry, mevmony, kelitoskify i nekotorye voposy hronologii rubeja crednego i pozdnego latena*, in *Problemy hronologii epohi latena i rimskogo vremeni*, Sankt Peterburg, 1992, s. 87; K. Godlowski, *Okres latenski w Europie*, Krakow 1977, Tabl. VI/6, 14.

¹³² B. E. Еременко, М. Б. Шукин, *op. cit.*, 1992, s. 87, fig. 1/7.

¹³³ L. Pernet, E. Carlevaro, *op. cit.*, 2006, p. 117-119.

¹³⁴ Z. Wozniak, *Wschodnie pogranicze kultury Latenskiej*, Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1974, s. 74-126.

¹³⁵ Z. Wozniak, *op. cit.*, 1974, s. 81-82.

¹³⁶ I. V. Ferencz, *Relații etnice sau relații interculturale? Privire asupra unor relații istorice ale Transilvaniei în secolul al II-lea î. Chr.*, in I. M. Țiplic, S. I. Purece (eds.) *Relații interetnice în spațiul românesc. Populații și grupuri etnice (sec. II î. Chr. – V d. Chr.)*, Alba Iulia, 2006, p. 49-71.

¹³⁷ O trasătură caracteristică a grupului Padea-Panagjurski Kolonii este prezența în complexe funerare a pumnalelor curbe de tip *sica*. În apropierea mormântului de la Mana, conform descoperitorilor, a fost găsit „*un cuțit cu lama curbă*”, care s-a pierdut. Un pumnal de tip *sica*, descoperit recent în această zonă (s. Furceni, rn. Orhei), se află în curs de publicare.

¹³⁸ V. Sîrbu, C. Borangic, *Paznicii trecătorii. Morminte dacice de pe Valea Oltului*, in *ArheoVest, III, In Memoriam Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în arheologie*, Timișoara, 2015, p. 378-379.

Tacitus, descriind viața vechilor germanici, menționa că la căsătorie bărbatul trebuie să prezinte, în calitate de zestre, o spadă, lancea și scutul¹³⁹, arme care erau un indiciu direct al maturității sale. Totodată, autorul subliniază ca aceste arme trebuiau să însoțească războinicul și la înmormântare¹⁴⁰. Astfel, Tacitus evidențiază importanța prezenței armelor la germanici în două momente cruciale ale vieții omului – căsătoria și moartea.

IV. Analiza osteologică a conținutului situlei de bronz cu resturi cinerare.

În situla de bronz descoperită lângă satul Mana (raionul Orhei) au fost identificate două tipuri de resturi osoase incinerate, umane și animale. Analiza acestora s-a realizat separat, după metodologia specifică fiecărei categorii în parte.

1. Metodologia de analiză.

Analiza osteologică a debutat cu procedeul de curățare și categorisire a materialului. Resturile osoase de origine umană au fost separate de impurități (cenușă, granule de pământ, granule de cărbune, nisip, pietricele) și de resturile scheletice animale¹⁴¹.

Resturile osoase faunistice au fost analizate conform indicațiilor propuse de T. R. Whyte¹⁴² și determinate anatomic și taxonomic, prin metode specifice arheozoologiei, după M. Udrescu, L. Bejenaru, C. Hriscu,¹⁴³ din 1999 și E. J. Reitz, E. S. Wing,¹⁴⁴ din 2008.

Resturile osoase de origine umană au fost cântărite și numărate pe categorii (craniu, coloana vertebrală, centuri, membre, neidentificabile). Din cauza fragmentării accentuate și a absenței numeroaselor părți osoase, resturile analizate nu s-au pretat restaurării.

Estimarea vârstei la deces s-a realizat prin analiza evoluției dentiției, a gradului de obliterare a epifizelor osoase, dar și prin dimensiunile componentelor scheletului cranian și apendicular, după metodologia recomandată de C. F. A. Moorrees, E. A. Fanning, E. E. Hunt¹⁴⁵; D. H. Ubelaker¹⁴⁶; J. I. McKinley, Ch. Roberts¹⁴⁷; S. Mays¹⁴⁸; T. D. White, P. A. Folkens¹⁴⁹ și M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer¹⁵⁰.

Pentru determinarea sexului am utilizat indicatori precum grosimea peretelui osos cranian (parietal) și postcranian (femur, humerus, radius), dezvoltarea inserțiilor musculare, gradul de robusticitate al osaturii și modificările țesutului spongios din epifizele oaselor lungi, după metodele recomandate de Gy. Acsadi, J. Nemeskeri¹⁵¹; D. Brothwell¹⁵²; J. I. McKinley,

---

¹³⁹ Tacitus, *Germania*, XVIII.

¹⁴⁰ *Ibidem*, XXVII.

¹⁴¹ Analiza resturilor osoase de origine animală s-a realizat cu ajutorul și bunăvoința doamnei dr. Luminița Bejenaru, arheozoolog, conferențiar la Facultatea de Biologie a Universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cercetător științific gradul II la Secția de Cercetări Antropologice a Academiei Române – Filiala Iași, și a domnului Theodor Obadă, paleontolog, cercetător științific la Institutul de Zoologie al Academiei de Științe din Moldova. Adresăm domniilor lor mulțumiri pentru sprijinul acordat în realizarea acestui studiu.

¹⁴² T. R. Whyte, *Distinguishing Remains of Human Cremations from Burned Animal Bones*, in *Journal of Field Archaeology*, 2001, p. 28, 3/4, 437-448.

¹⁴³ M. Udrescu, L. Bejenaru, C. Hriscu, *Introducere în arheozoologie*, Iași, 1999.

¹⁴⁴ E. J. Reitz, E. S. Wing, *Zooarchaeology*, IInd edition, Cambridge, 2008.

¹⁴⁵ C. F. A. Moorrees, E. A. Fanning, E. E. Hunt, *Age variation of formation stages for ten permanent teeth*. in *Journal of Dental Research*, 42, 1963, p. 1490-1502.

¹⁴⁶ D. H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*, Washington 1989, p. 35-38.

¹⁴⁷ McKinley J. I., Roberts Ch., *Excavation and post-excavation treatment of cremated and inhumed human remains*, IFA Technical Paper, 13, 1993.

¹⁴⁸ S. Mays, *The archaeology of human bones*, Ed. Routledge, London, New York 1998, p. 205-224.

¹⁴⁹ T. D. White, P. A. Folkens, *The Human bone manual*, Elsevier Academic Press, Burlington, San Diego, London 2005.

¹⁵⁰ M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, *Juvenile osteology*, Elsevier Academic Press, Burlington, San Diego, London 2009.

¹⁵¹ Gy. Acsadi, J. Nemeskeri, *History of Human Life Span and Mortality*, Budapest, 1970.

¹⁵² Brothwell D., *Digging Up Bones: The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains*, Ithaca

Ch. Roberts¹⁵³; J. Wahl¹⁵⁴; S. Mays¹⁵⁵ și T. D. White, P. A. Folkens¹⁵⁶.

Gradul de incinerare și temperaturile de ardere au fost estimate morfoscopic, utilizând scara coloristică Red-Green-Blue (R.G.B.), formată din 12 trepte coloristice (de la os neincinerat până la os puternic calcinat), recomandată de P. L. Walker, K. W. P. Miller, R. Richman¹⁵⁷.

Modelul de fisurare / fracturare a peretelui osos a fost observat și notat după P. Shipman¹⁵⁸; (D. H. Ubelaker¹⁵⁹; J. I. McKinley, Ch. Roberts¹⁶⁰; S. Mays¹⁶¹; T. R. Whyte¹⁶² și S. S. Symes et al.¹⁶³.

Prelevarea datelor biometrice de pe fragmentele osoase s-a realizat după metodele propuse de L. Bondioli, D. Formenti, L. Salvadei¹⁶⁴; S. Mays¹⁶⁵; J. McKinley¹⁶⁶; M. Brickley, J. I. McKinley¹⁶⁷; D. H. Ubelaker¹⁶⁸; Schmidt, Symes¹⁶⁹; J. B. Devlin, N. P. Herrmann¹⁷⁰ și S. I. Fairgrieve¹⁷¹. Încadrarea dimensională a fost realizată astfel: fragmente de dimensiuni mari (peste 10 mm), fragmente de dimensiuni medii (între 5 și 10 mm), fragmente de dimensiuni mici (între 2 și 5 mm) și fragmente de dimensiuni foarte mici (sub 2 mm). Pentru atingerea acestui obiectiv resturile au fost triate cu ajutorul celor trei site dimensionale (cu ochiuri de 10 mm, de 5 mm și de 2 mm).

Prezența sau absența traumatismelor produse *ante mortem* a fost evaluată conform metodologiei propuse de E. J. Pope, O. C. Smith¹⁷².

Aprecierea stării oaselor în momentul incinerării („verde”¹⁷³ sau „uscată”¹⁷⁴) s-a

---

1981, p. 72; idem, *The relationship of tooth wear to aging*, in M. Y. Ýtcan (ed.), *Age Markers in the Human Skeleton*, Illinois, 1989, p. 303-316.

¹⁵³ McKinley J. I., Roberts Ch., *Excavation and post-excavation treatment of cremated and inhumed human remains*, IFA Technical Paper, 13, 1993.

¹⁵⁴ J. Wahl, *Erfahrungen zur metrischen Geschlechtsdiagnose bei Leichenbränden*, in „Homo”, 1996, 47 (1-3), p. 339-359.

¹⁵⁵ S. Mays, *The archaeology of human bones*, Ed. Routledge, London, New York, 1998, p. 205-224.

¹⁵⁶ T. D. White, P. A. Folkens, *op. cit.*, 2005.

¹⁵⁷ P. L. Walker, K. W. P. Miller, R. Richman, *Time, temperature, and oxygen availability: an experimental study of the effects of environmental conditions on the color and organic content of cremated bone*, in C. W. Schmidt and S. A. Symes (eds.), *The Analysis of Burned Human Remains*, London, 2008, p. 129-136.

¹⁵⁸ P. Shipman, *Burnt bones and teeth: an experimental study of color, morphology, crystal structure and shrinkage*, in *Journal of Archaeological Science*, 1984, 11, 4, p. 307-325.

¹⁵⁹ D. H. Ubelaker, *op. cit.*, 1989, p. 35-38.

¹⁶⁰ J. I. McKinley, Ch. Roberts, *op. cit.*, 1993.

¹⁶¹ S. Mays, *op. cit.*, 1998, p. 205-224.

¹⁶² T. R. Whyte, *op. cit.*, 2001, p. 437-448.

¹⁶³ S. S. Symes, D. K. Dirkmaat, S. Ousley, E. Chapman, L. Cabo, *Recovery and Interpretation of Burned Human Remains, Final Technical Report*, National Institute of Justice, Washington, 2012.

¹⁶⁴ L. Bondioli, D. Formenti, L. Salvadei, *Metodologie di analisi quantitative di resti umani combusti*, in *Bullettino di Paleontologia Italiana*, 85, 1994, p. 385-398.

¹⁶⁵ S. Mays, *op. cit.*, 1998, p. 205-224.

¹⁶⁶ J. McKinley, *The analysis of cremated bone*, in M. Cox, S. Mays (Eds.), *Human Osteology in Archeology and Forensic Science*, London, 2000, p. 403-421.

¹⁶⁷ M. Brickley, J. I. McKinley, *Guidelines to the Standards for Recording Human Remains*. Institute of Field Archaeologists, BABAO, Southampton, 2004, p. 9-13.

¹⁶⁸ D. H. Ubelaker, *op. cit.*, 1989, p. 35-38.

¹⁶⁹ C. W. Schmidt, S.A. Symes (eds.), *The Analysis of Burned Human Remains*, London, 2008.

¹⁷⁰ J. B. Devlin, N. P. Herrmann, *Bone colour as an interpretive tool of the depositional history of archaeological cremains*, in W. Schmidt and S. A. Symes (eds.), *The Analysis of Burned Human Remains*, Elsevier Ltd., London, 2008, p. 109-128.

¹⁷¹ S. I. Fairgrieve, *Forensic Cremation. Recovery and Analysis*, New York, 2008.

¹⁷² E. J. Pope, O. C. Smith, *Identification of Traumatic Injury in Burned Cranial Bone: An Experimental Approach*, in *Journal of Forensic Sciences*, 49, 3, 2004, p. 431-440.

¹⁷³ Termenul „os incinerat în stare verde” se referă la osul care în momentul incinerării este în stare proaspătă, adică acoperit cu mușchi și tegumente, și cu canalul medular plin. În această categorie intră resturile osoase

realizat după metodologia recomandată de C. Wells¹⁷⁵; M. D. Thurman, J. Willmore¹⁷⁶; R. Heglar¹⁷⁷; F. Guillon¹⁷⁸; D. H. Ubelaker¹⁷⁹; J. E. Buikstra, M. Swegle¹⁸⁰; T. R. Whyte¹⁸¹; S. I. Fairgrieve¹⁸², dar și S. S. Symes et al.¹⁸³.

2. Analiza osteologică a resturilor de origine umană.

Resturile osoase de origine umană prezintă un grad de fragmentare moderată și stare de conservare satisfăcătoare, urna funerară în care au fost depuse protejându-le, într-o oarecare măsură, de acțiunea factorilor tafonomici.

Osemintele aparțin unui singur individ – un juvenil (adolescent) de sex masculin, cu vârsta la deces cuprinsă în intervalul 14-16 ani (categoria de vârstă *juvenis*).

Sexul a fost determinat atât prin metode morfoscopice, după inserțiile musculare destul de accentuate și după dimensiunile epifizelor postcraniene (capul humerusului și platoul tibiei), cât și prin metode biometrice, după grosimea osului parietal din regiunea suturii coronare (5-6 mm) și după grosimile pereților compacți ai diafizei femurului (5,1 mm), humerusului (3,2 mm) și radiusului (2,1 mm). Vârsta la deces a fost estimată după epifiza proximală neosificată a humerusului (până în 16 ani) și după epifiza proximală a primei falange distale de la

---

provenite de la subiecți incinerati *in vivo* sau imediat *post mortem*, în cea din urmă categorie încadrându-se atât cadavrele, cât și oasele parțial descarnate. În timpul incinerării osul “verde” trece prin etapa carbonizării, când peretele osos extern poate asimila o parte din componentele rugului (cărbbuni, cenușă), care rămân aderente la suprafața osului. Odată cu creșterea temperaturii, în zonele fierbinți încep să se formeze insule alburii, care vor cuprinde în final întreaga suprafață a osului. O secțiune realizată prin os în acest stadiu va arăta prezența colorației albe doar pe o porțiune subțire a peretelui osos extern (de circa 0,5-1 mm), restul fiind negru. Acesta este aspectul osului “*placat în alb*”, fenomen tranzitoriu ce apare doar în cazul resturilor scheletice incinerate în stare “verde”. Ulterior osul se fisurează și se fracturează în numeroase locuri. Direcția fisurilor / fracturilor este transversală pe axul osului, liniile de fractură fiind curbilinii paralele. Apar și fracturi profunde neregulate, longitudinale. În zonele mai puțin compacte ale osului apar fisurile zimțate (în regiunile metafizare ale oaselor postcraniene) și cele reticulare (pe oasele neurocraniului și pe epifizele oaselor postcraniene). Odată cu creșterea temperaturii, toate suprafețele devin albe. Culoarea albă (alb-calcinat, alb-cenușiu, alb-albăstrui, alb-violet) indică arderea completă a componentelor organice. Adesea fragmentele provenite de la oasele incinerate în stare proaspătă se contorsionează și se deformează, fenomen ce rezultă în urma contracției osoase. Oasele incinerate care au aparținut copiilor sau femeilor, spre deosebire de cele masculine, sunt mult mai susceptibile la deformare și contorsionare, pentru că sunt mai gracile, au peretele osos mai subțire și mai puțin compact.

¹⁷⁴ Sintagma *os incinerat în stare uscată* se referă la osul vechi, deshidratat, care și-a pierdut în timp majoritatea componentelor organice, la osul care în momentul incinerării nu este învelit în țesut muscular și nu are măduvă. În această categorie intră doar resturile osoase incinerate *post mortem*, după ce au trecut de procesul natural de descompunere a țesuturilor moi. În timpul arderii osul uscat trece prin etapa negrului moarat combinat cu insule maronii. În zonele negricioase apar fisuri de suprafață, dar și fracturi profunde, mai mult sau mai puțin paralele, direcționate mai mult sau mai puțin longitudinal pe linia axului osului. Osul incinerat în stare uscată nu prezintă fisuri sau fracturi transversale curbilinii. În zonele mai fierbinți apar insule alb-gălbui, dificil de distins, care, treptat, se întind și cuprind întregul perete osos. În final, toată grosimea peretelui osului devine gălbuie-maronie și rămâne așa până la încetarea arderii. Subliniem absența stadiului *placare în alb* pe osul incinerat în stare uscată, dar și absența fisurilor transversale curbilinii, acestea fiind principalele criterii distinctive care-l deosebesc de osul incinerat în stare proaspătă. O altă precizare importantă este că în cazul osului incinerat în stare uscată lipsește fenomenul de contorsionare și deformare.

¹⁷⁵ C. Wells, *A Study of Cremation*, in *Antiquity*, 1960, 34, p. 29-37.

¹⁷⁶ M. D. Thurman, J. Willmore, *A Replicative Cremation Experiment*, in *North American Archaeologist*, 1981, 2, p. 275-283.

¹⁷⁷ R. Heglar, *Burned Remains*, in T. A. Rathbun, J. E. Buikstra (eds.), *Human Identification: Case Studies in Forensic Anthropology*, 1984, Springfield, IL: Charles C. Thomas, p. 148-158.

¹⁷⁸ F. Guillon, *Brules frais ou brules secs ?*, in *Anthropologie physique et Archéologie*, CNRS, Paris, 1986, p. 191-194.

¹⁷⁹ D. H. Ubelaker, *op. cit.*, 1989, p. 35-38; idem, 2009, p. 1-5.

¹⁸⁰ J. E. Buikstra, M. Swegle, *Bone Modification Due to Burning: Experimental Evidence*, in R. Bonnicksen, M. H. Sorg (eds.), *Bone Modification*, Orono, ME, Center for the Study of the First Americans, 1989, p. 247-258.

¹⁸¹ T. R. Whyte, *op. cit.*, 2001, p. 437-448.

¹⁸² S. I. Fairgrieve, *op. cit.*, 2008.

¹⁸³ S. S. Symes et al., *op. cit.*, 2012.

membrul inferior drept (circa 14-15 ani) (fig. 12). Un alt element care ne-a ajutat în estimarea vârstei la deces este molarul I inferior stâng definitiv (singurul dinte prezent în proba osoasă), care are apexul radicular complet închis și coroana ușor uzată (fig. 13).

Greutatea totală a resturilor osoase umane este de circa 1200 g, iar numărul total al fragmentelor, de circa 550. Fragmentele au dimensiuni variabile. Gradul de fragmentare este moderat. Predomină resturile de dimensiuni medii (între 5 și 10 mm), urmate de cele mici (între 2 și 5 mm). În probă sunt prezente și resturi de dimensiuni mari (peste 10 mm) și foarte mici (sub 2 mm), însă în număr mult mai mic decât precedentele. Raportându-ne la dimensiunile unui os juvenil integru, dimensiunile resturilor osoase provenite de la acest individ sunt mijlocii spre mari, situație comună în cazul unei incinerări incomplete. În inventarul osteologic au fost identificate fragmente din aproape toate segmentele scheletice: craniu, coloană vertebrală, centură scapulară, bazin, membre superioare și inferioare.

Fragmentele craniene sunt în număr de 34, cu o greutate totală de 68,6 g. Au fost identificate porțiuni din frontal, parietale, temporale (porțiunea pietroasă) (fig. 14) și condilul mandibular drept (fig 15). Cel mai mare fragment provine dintr-un os parietal, din proximitatea suturii coronare, are o dimensiune de 41 x 31 mm și o grosime de circa 5 mm. În ceea ce privește dentiția, aceasta este reprezentată de o singură unitate – molarul I inferior stâng definitiv, care este foarte bine conservat, cu regiunea radiculară complet dezvoltată și cu apexul radicular închis. Uzura coroanei dentare este slabă, de tip atriție (uzură fiziologică). Nu au fost identificate procese patologice pe acest dinte.

Segmentul postcranian este reprezentat prin 500 fragmente, cu o greutate de circa 1000 g. Au fost identificate anatomic fragmente din: coloana vertebrală (în număr de 13), coxale (5), claviculă (1), coaste (15), epifize (5), metafize (23), diafize (350) și falanga distală I a membrului inferior drept. La acestea adăugăm circa 100 de fragmente provenite de la același individ, neidentificabile din punct de vedere anatomic, din cauza dimensiunilor extrem de mici și a absenței indiciilor clare privind locația. Cel mai mare fragment din segmentul postcranian este un corp vertebral lombar (35 x 38 mm) (fig. 16a). În ordine descrescătoare, acesta este urmat de un corp vertebral toracic (30 x 27 mm) (fig. 16b), de unul cervical, de un fragment provenit din diafiza unui femur (68 x 19 mm) și de un fragment costal (25 x 11 mm).

Referitor la modelul de fisurare / fracturare a peretelui osos, acesta este unul tipic pentru incinerarea la temperaturi ridicate, în stare "verde". Pe fragmentele provenite din calota craniană fisurile sunt reticulare și destul de profunde, prezente atât pe *tabula externa ossis cranii*, cât și pe *tabula interna ossis cranii*. Fragmentele postcraniene sunt, de asemenea, fracturate în profunzime. Cele incinerate la temperaturi moderate prezintă, în special, fisuri longitudinale neregulate, care pătrund doar superficial în peretele osos. Oasele care indică temperaturi mari sunt cele provenite din diafizele oaselor membrelor superioare și inferioare. Acestea prezintă fracturi longitudinale, dar mai ales fracturi și fisuri curbilunii orientate transversal pe axul osului (fig. 17 și fig. 18). Fragmentele diafizare sunt aproape calcinate și emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite. Fisuri profunde apar și pe fragmentele provenite din coxale (fig. 19). Spre deosebire de diafize, care sunt mai compacte, epifizele oaselor membrelor sunt fisurate într-un mod asemănător tăbliei craniene externe, adică după un model reticular (fig. 20), în timp ce metafizele oaselor postcraniene prezintă fisuri mai mult sau mai puțin zimțate.

Unele resturi ale acestui schelet au rămas în stadiul de carbonizare (fig. 21), altele sunt contorsionate și deformate sub acțiunea factorului termic. Este prezent și fenomenul *placare în alb*, în special pe unele fragmente provenite din diafizele oaselor antebrațelor (fig. 22). Prezența acestui fenomen susține cu predilecție incinerarea în stare *verde*. Am identificat aderențe provenite de la rug (cenușă, cărbuni) pe aproape toate fragmentele ce indică temperaturi moderate de ardere (400-500°C).

În ceea ce privește temperatura rugului, observațiile privind coloristica sunt în

conformitate cu modelul fisurării / fracturării peretelui osos. Temperatura de ardere variază în limite destul de largi, între 200 și 900°C. Resturile craniene indică ardere de cel mult 600-800°C, iar cele provenite din coaste și din diafizele oaselor postcraniene, de maxim 700-800°C și sunt aproape calcinate. Puține resturi, conform scării coloristice R.G.B., au ajuns la 900°C, acestea însă, fără excepție, provin din diafizele femurelor și humerusurilor. Valori mai mici, cuprinse în intervalul 500-700°C, sunt înregistrate pentru resturile provenite din labele membrelor inferioare și din vertebrele lombare. În segmentul toracic al coloanei vertebrale temperatura a ajuns la cel mult 400-500°C. Valori de circa 300-400°C au fost atinse de oasele bazinului și de extremitățile oaselor care se articulează la centuri, cum ar fi epifizele proximale ale humerusului și femurului (300-400°C). Cea mai mică temperatură (200°C) a fost înregistrată de resturile provenite din segmentul vertebral cervical.

Dacă privim în ansamblu resturile scheletice umane, cea mai mare parte se încadrează din punct de vedere coloristic în intervalul 600-800°C (fig. 23). Doar în câteva cazuri peretele osos indică temperaturi care se apropie de 900°C, iar aici ne referim, în special, la fragmentele provenite din diafizele oaselor brațelor și coapselor. Suntem de părere că la asemenea temperatură se putea ajunge doar în situațiile în care rugul funerar era realimentat cu combustibil (probabil, cu lemn de esență tare) și, poate, prin rearanjarea resturilor umane pe parcursul incinerării, în scopul replasării acestora în mijlocul rugului¹⁸⁴.

Nu am semnalat fragmente care să prezinte margini netede, ceea ce înseamnă că fracturarea peretelui osos s-a produs în timpul procesului de incinerare și nu *perimortem*, înainte de incinerare, ceea ce exclude posibilitatea morții violente. Toate resturile analizate prezintă margini ascuțite ale fracturilor, produse în timpul incinerării. Nu au fost identificate procese patologice, nici în segmentul cranian, nici în cel postcranian.

Putem considera că arderea defunctului s-a produs intens, însă incomplet. Temperatura rugului a ajuns la valori ridicate doar la nivelul craniului, coastelor, brațelor, coapselor și parțial a gambelor. Aderențele de la rug (cenușă, cărbuni) sunt prezente doar pe unele fragmente postcraniene. Este prezent fenomenul „*placare în alb*”. În momentul ciocnirii, fragmentele aproape calcinate (provenite din craniu, coaste și diafizele oaselor membrelor) emit sunet metalic. Sunt prezente fenomenele de contorsionare și deformare. Astfel, caracteristicile morfoscopice ale resturilor osoase provenite de la acest individ juvenil de sex masculin indică incinerare neuniformă, incompletă, în stare „*verde*”. La figura 23 sunt reprezentate grafic, pe zone anatomice, temperaturile maxime, observate conform coloristicii și modelului de fisurare / fracturare ale peretelui osos.

Analogii. Chiar dacă au fost cercetate amănunțit de către arheologi, puține descoperiri funerare în situle / urne funerare au beneficiat de o analiză antropologică adecvată. Cea mai apropiată analogie pentru descoperirea de la Mana (raionul Orhei), atât din punct de vedere geografic, cât și cronologic și cultural, sunt două vase / situle din cupru, descoperite în anul 1954 la Sipoteni (raionul Călărași). Doar într-una din cele două situle au fost identificate resturi incinerate de origine umană, cealaltă fiind goală¹⁸⁵.

Analiza osteologică a evidențiat numeroase asemănări între descoperirea de la Mana și cea de la Sipoteni, dar și câteva deosebiri importante¹⁸⁶. În ambele urne au fost depuse resturi

---

¹⁸⁴ Combustibilul cel mai comun și la îndemână era lemnul, preferabil, de esență tare, acesta având un rol esențial în procesul de incinerare. Arderea lemnului, care este compus, în mare parte, din carbohidrați (care conțin, în proporție ridicată, atomi de oxigen), reprezintă, de fapt, finalizarea procesului de oxidare început de plantă. La fel de importante sunt și grăsimile din compoziția corpului incinerat (atât cele subcutanate, cât și cele din țesutul medular hematopoetic), acestea având un rol catalizator pentru flacără. Nu este exclusă nici utilizarea grăsimilor (trigliceridele) de origine animală care, având carbohidrați în compoziție, dar și acizi grași, ard puternic în timpul procesului de incinerare și generează cantități mari de căldură (P.L. Walker, K. W. P. Miller, R. Richman, *op. cit.*, 2008, p. 129-136; S.I. Fairgrieve, *op. cit.*, 2008).

¹⁸⁵ G. P. Sergheev, *op. cit.*, 1956, p. 135-141.

¹⁸⁶ Conținutul urnei de cupru descoperite în 1954 la Sipoteni (raionul Călărași) este în curs de analiză. În lucrarea

cinerare provenite de la câte un singur individ de sex masculin, doar că în situla de bronz de la Mana defunctul incinerat este un juvenil (adolescent), în timp ce în urna de cupru de la Sipoteni era un adult cu vârsta cuprinsă între 20-30 ani (categoria *adultus*). Scheletul din urna de la Sipoteni este aproape complet, foarte bine reprezentat. În probă au fost identificate resturi provenite din toate segmentele scheletice. Gradul de fragmentare este mult mai accentuat decât al juvenilului descoperit la Mana (raionul Orhei), implicit și numărul fragmentelor mult mai mare (de ordinul miilor). În medie, resturile din urna de la Sipoteni se încadrează, din punct de vedere coloristic, în intervalul 700-900°C. Temperatura rugului a atins valori de 900°C la nivelul craniului, coastelor și a membrilor superioare și inferioare, ceea ce înseamnă că acestea au ajuns la calcinare. Resturile calcinate din urna de la Sipoteni emit sunet metalic intens atunci când sunt ciocnite între ele. Valori termice mai mici (500-700°C) indică fragmentele provenite din coloana vertebrală, oasele centurilor și epifizele oaselor care se articulează la centuri. Numeroase fragmente sunt contorsionate și deformate. Este prezent fenomenul „*placare în alb*”. Aproape toate resturile descoperite în urna de la Sipoteni prezintă margini ascuțite ale fracturilor, produse în timpul procesului de incinerare, ceea ce ar putea exclude posibilitatea morții violente. Un singur fragment însă, provenit din diafiza unui radius, prezintă margine rotunjită și netedă, indiciu care ne determină să presupunem că bărbatul a suferit *ante mortem* sau *perimortem* o fractură de antebraț. Până la finalizarea analizei paleopatologice, rămânem rezervați în atribuirea diagnosticului. Nu au fost identificate alte procesele patologice.

În concluzie, privite comparativ, caracteristicile morfoscopice ale resturilor osoase din cele două situle / urne funerare indică incinerare în stare „*verde*”, doar că, spre deosebire de juvenilul de sex masculin de la Mana (raionul Orhei), incinerarea bărbatului adult descoperit la Sipoteni (raionul Călărași) s-a produs mai intens și aproape complet, la o temperatură mai mare. Un alt aspect important, care deosebește cele două urne, este prezența *versus* absența resturilor faunistice. Reamintim că în situla de bronz descoperită la Mana (raionul Orhei) au fost identificate 12 resturi osoase provenite de la membrele anterioare ale unui urs (două fragmente de la falangele mijlocii și 10 falange distale corespunzătoare ghearelor), în timp ce în urna de cupru de la Sipoteni (raionul Călărași) resturile osteologice de origine animală lipsesc cu desăvârșire.

O altă analogie importantă pentru descoperirea de la Mana este arhicunoscutul tumul princiar de la Cugir (județul Alba)¹⁸⁷. Greutatea totală a oaselor incinerate (umane și animale) descoperite în tumulul de la Cugir este de circa 37 kg, din care doar o mică parte sunt de origine umană. Analiza antropologică a relevat că resturile umane aparțin unui individ de sex masculin, cu vârsta cuprinsă în intervalul 40-45 de ani. Autorii constată că incinerarea defunctului s-a produs la temperaturi ridicate. Resturile osoase sunt puternic deformate și contorsionate sub acțiunea factorului termic. Coloristica peretelui osos extern susține temperatura ridicată la care a ajuns rugul funerar. Modelul de fisurare și fracturare a peretelui osos indică faptul că defunctul a fost incinerat în conexiune anatomică, oasele fiind în stare „verde” (cu mușchi și tegumente) în momentul incinerării. Analiza paleopatologică a evidențiat că în momentul decesului acest bărbat prezenta un abces dentar și trei dinți căzuți *intra vitam*. Printre multe alte constatări interesante, atragem atenția asupra prezenței unor piese de argint topite, cu care, probabil, erau ornamentate veșmintele purtate de bărbat.

---

de față oferim, pe scurt, principalele rezultate ale analizei resturilor incinerate umane descoperite în urnă. Autorii își rezervă în viitorul apropiat publicarea detaliată a rezultatelor antropologice privind urna de cupru cu oseminte umane incinerate de la Sipoteni (raionul Călărași).

¹⁸⁷ T. Ceuca, *Studiu asupra osemintelor de animale din mormântul princiar de la Cugir*, in *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”*, Iași, 32/2, 1986, p. 125-128; E. Teleaga, A. Bălășescu, A. Soficaru, W. Schoch, *Die Scheiterhaufen aus Cugir und Tarinci. Ein Beitrag zu den Bestattungssitten der Balkanhalbinsel und des vorromischen Dakiens in der Spätlatenzeit*, in *Praehistorische Zeitschrift*, 89 (2), 2014, s. 305-336.

Autorii studiului sunt de părere că respectivele accesorii au fost expuse la aceleași temperaturi ca și corpul neînsuflăit și, ținând cont de punctul de topire al argintului, se deduce că rugul a atins o temperatură de cel puțin 961,8°C.

După cum am menționat anterior, în tumulul de la Cugir, alături de resturile scheletice umane a fost descoperită o cantitate semnificativă de resturi faunistice incinerate. Acestea provin de la *Equidae* (doi cai de tracțiune și un cal de călărie), *Suidae* și *Bovidae*. La acest impresionant inventar osteologic faunistic se adaugă nouă falange distale, corespunzătoare ghearelor, provenite de la o blană de urs. Se pare că defunctul a fost incinerat împreună cu veșmintele sale, inclusiv cu blana de urs. Pe lângă inventarul funerar spectaculos, toate aceste atribute, cu accentul pus pe blana de urs, dovedesc statutul social ridicat al defunctului descoperit în tumulul princiar de la Cugir¹⁸⁸.

Nu putem să nu remarcăm, în unele privințe, asemănarea dintre mormântul princiar de la Cugir (județul Alba) și situla de bronz de la Mana (raionul Orhei): ambii defuncți sunt de sex masculin; ambii bărbați au fost incinerați împreună cu „mantia” confecționată din blană de urs; comunitatea din care făceau parte le-a acordat un „tratament” funerar aparte, potrivit statutului social deținut în timpul vieții.

3. Analiza osteologică a resturilor faunistice.

Resturile de origine animală sunt bine conservate, ceea ce a înlesnit încadrarea taxonomică. În probă sunt prezente, în total, 12 fragmente osoase faunistice. Determinarea anatomică și taxonomică a relevat că toate cele 12 fragmente aparțin unui singur animal: două sunt părți din rândul mijlociu de falange, iar 10 sunt falange distale / terminale (corespunzătoare ghearelor) ale membrilor anterioare provenite de la un urs (*Ursus arctos*), subiect adult (fig. 11). Falangele indică o temperatură de incinerare de circa 700-800°C și caracteristici specifice oaselor incinerate în stare „uscată”, adică *post mortem*. În ceea ce privește culoarea peretelui osos extern, aceasta este neuniformă, variind între alb-gălbui și gălben-maroniu. Se pot distinge cu claritate fisurile și fracturile neregulate, mai mult sau mai puțin longitudinale. Lipsesc fisurile transversale curbilinii, situație valabilă și pentru contorsionare și deformare, falangele distale păstrându-și foarte bine forma anatomică. Menționăm că aceeași temperatură de incinerare (de circa 700-800°C) la care au ajuns falangele distale de urs în timpul arderii este indicată și de fragmentele osoase de origine umană provenite din craniul, coastele și diafizele humerusului defunctului. Această „potrivire de situație”, alături de caracteristicile morfoscopice ale falangelor ursului (care indică incinerare *post mortem*), ne determină să presupunem că defunctul a fost incinerat pe același rug cu resturile osoase ale ursului (și anume, cu falangele mijlocii și terminale). Probabil, defunctul purta o “mantie” confecționată din blană de urs sau era învelit într-una, după cum au fost identificate și alte cazuri similare din Europa¹⁸⁹. Întrucât s-au găsit falangele distale doar de la două membre, putem presupune că în ritualul de înmormântare a fost folosită o blană incompletă.

4. Reprezentări ale ursului în contexte arheologice din spațiul est-carpatic

Un aspect important al mormântului de incinerare de la Mana, împreună cu bogatul inventar de arme de tip *Latène*, piesele de port și de podoabă, toate trecute prin foc și îndoite intenționat, care reprezintă echipamentul complet al unui călăreț războinic, este prezența, printre oasele umane incinerate, a falangelor distale (corespunzătoare ghearelor) ale unui urs (*Ursus arctos*), arse împreună cu primele. Numărul acestora (zece) ne face să presupunem că este vorba despre un „set” de oase, reprezentând cele două labe anterioare ale animalului. La acestea se mai adaugă alte două fragmente osoase incinerate, aparținând falangelor mijlocii de

¹⁸⁸ E. Teleaga, A. Bălășescu, A. Soficaru, W. Schoch, *op. cit.*, s. 311-312.

¹⁸⁹ M. Schönfelder, *Bear-claws in Germanic graves*, in *Oxford Journal of archaeology*, 13 (2), 1994, p. 217-227.

la labele anterioare (care preced ghearele), identificate de arheozoologi printre resturile umane incinerate¹⁹⁰.

Încercând explicația prezenței acestora în urna funerară, împreună cu oasele umane incinerate, putem presupune (în calitate de ipoteză) că pe rugul funerar au fost depuse, drept ofrandă, și arse împreună cu defunctul, labele anterioare ale ursului. Totuși, cel mai probabil, după cum am menționat mai sus, falangele distale și mijlocii descoperite în mormânt (labele ursului), puteau fi parte componentă a unei „mantii” din blană de urs care a fost „modelată” în așa fel, încât să fie păstrate doar labele din față (ca simbol al puterii și invincibilității), pentru a fi purtată de tânărul călăreț războinic. În momentul depunerii defunctului pe rugul de incinerare (*ustrinum*), acesta purta un echipament militar complet, fiind îmbrăcat, acoperit sau înfășurat cu o „mantie” din blană de urs, care era parte componentă a vestimentației luptătorului.

Prezența unor oase (canini sau gheare) de urs într-un mormânt, chiar dacă mai rar întâlnite pentru regiunea noastră (Europa de sud-est), nu este un caz singular în ritul și ritualul funerar din perioada preromană târzie și romană timpurie. Cercetările arheologice recente și mai vechi din Europa de Vest permit să umplem golurile legate de cunoașterea locului și a rolului ursului în credințele religioase și practicile funerare din această perioadă. Investigațiile au scos la lumina zilei mai multe morminte de incinerare în care au fost descoperite de la unu până la 10 sau chiar 15 gheare de urs. Cercetătorul german Martin Schönfelder menționează că cele mai vestice complexe funerare cu resturi osoase (gheare) aparținând unor *Ursidae* sunt vestigiile descoperite în siturile de la Baldock și Wewyn Garden Sity din Marea Britanie, iar cele din Germania au fost descoperite la Altenbauna (Kassel), Ehestorf (Hamburg), Haimbach/Weis (Neuwied), Parum (Hagenow), Putensen (Hamburg), Schkopau/Suevenhock (Merseburg) și Clemency (Luxemburg)¹⁹¹. Cel mai estic sit de acest fel este reprezentat de mormintele de la Tisice, în Cehia¹⁹².

Venerat în calitate de mijlocitor/intermediar între oameni și zei, sau chiar în calitate de zeu la popoarele din emisfera nordică, începând cu comunitățile *ainu* din arhipelagul japonez și până la *laponii* din nord-vestul Europei, ursul a fost în toate timpurile un animal pe cât de admirat, pe atât și de temut, ale cărui însușiri au fost mereu dorite și căutate de războinicii din comunitățile umane. Studiile antropologice, etnologice, lingvistice sau ale istoricilor religiilor, au pus în valoare rolul și calitățile ursului brun (*Ursus arctos*) pentru care acesta s-a bucurat de cea mai mare apreciere din partea oamenilor de rând, a războinicilor sau chiar a regilor¹⁹³. Reputația de invincibilitate, calitățile fizice (anumite trăsături comune ființei umane – mersul biped, acuplarea prin îmbrățișare etc., evidențiate de bestiarele medievale), l-au transformat în eroul miturilor, tradițiilor orale, legendelor sau a poveștilor în cuprinsul unor arii culturale euroasiatice impresionante¹⁹⁴.

În preistorie, în antichitate și evul mediu timpuriu majoritatea popoarelor din Europa l-au venerat pentru puterea și vigoarea sa, calități care erau râvnite de toți. Dorința de a însuși puterea impresionantă a ursului l-au făcut totem, dar și emblemă. De cea mai mare admirație ursul s-a bucurat la germanici și celți¹⁹⁵, la sciți¹⁹⁶ și la geto-daci¹⁹⁷, la carpi¹⁹⁸ și la sarmați¹⁹⁹,

¹⁹⁰ L. Bejenaru, A. Simalcsik, I. Tentiuc, V. Bubulici, *op. cit.*, p. 24-25.

¹⁹¹ Pentru a enumera doar câteva din cele circa 30 de puncte evidențiate.

¹⁹² Schönfelder Martin, *Bear-claws in Germanic graves*, in *Oxford Journal of Archaeology* 13 (2), 1994, p. 217-227.

¹⁹³ James George Frazer, *Creanga de aur*, vol. IV, București, 1980, p. 84-109.

¹⁹⁴ M. Pastoureau, *O istorie simbolică a evului mediu occidental*, Chisinau, 2004, p. 66-69.

¹⁹⁵ U. Lehmkuhl, *Bärenkrallen aus einem Bronzekessel von Parum, Kr. Hagenow*, in *Ausgrabungen und Funde*, 32, 1987, S. 106-110; Kunter M., *Bestimmung der Leichenbrandreste von Clemency*. in Metzler J., et al., *Clemency et les tombes de l'aristocratie en Gaule Belgique*, Luxemburg, 1991, p. 104-105.

¹⁹⁶ V. A. Romasko, S. A. Skoryj, *Bliznetzy-2: Skifskij aristokraticeskij kurgan v Dnestrovskom pravoberejnem nadporojie*, Dnepropetrovsk, 2009, s. 19, 68-69, fig. 22/1-5. Cele cinci gheare descoperite în mormânt au fost interpretate drept resturi ale unei labe de urs.

¹⁹⁷ R. Vulcănescu, *Mitologia română*, București, 1985, p. 92-93.

la slavi și la laponii din Scandinavia²⁰⁰, însă nu lipsește nici la greci sau la romani²⁰¹. Mărturii elocvente despre existența unui cult al ursului sunt prezente și în spațiul circumcarpatic și est-carpatic. Fără a zăbovi asupra datinilor, poveștilor sau a legendelor (dar și datelor antroponimiei), legate de rolul și locul ursului în tradițiile populare românești²⁰², care încă nu au fost elucidate la justa valoare și la dimensiunea cuprinsă în datinile și obiceiurile românești, dar și cele carpato-balcanice, ne vom axa doar pe câteva din materialele documentare avute la dispoziție.

Ursul este considerat de români drept un animal sacru²⁰³, având închinată mai multe sărbători, dintre care unele (Martini de Toamnă – 12-14 noiembrie și Martini de Iarnă – 1-3 februarie)²⁰⁴ se țin câte trei zile, măturie a importanței deosebite a personajului²⁰⁵. Atribuindu-i-se, ca și în alte culturi europene, o origine umană (“așa-i de cuminte, dacă-i din om”²⁰⁶), totuși forța nemăsurată a ursului, râvnită de oameni, este cea care a rămas reflectată cel mai bine în credințele și superstițiile românești (ungerea copiilor la naștere cu untură de urs pentru “a fi om tare”²⁰⁷; afumarea cu păr de urs împotriva speriatului, etc.), demonstrează atitudinea deosebită care i s-a acordat, aceasta fiind perpetuată în colindele augurale de Anul Nou sau în “jocul ursului”²⁰⁸.

Informația lui Porphyrios din Gaza, în *Viața lui Pitagora*, că „lui Zalmoxis la naștere i se aruncase deasupra o blană de urs”²⁰⁹ demonstrează indubitabilă investire a zeului suprem al geto-dacilor cu puterea nemăsurată a celui mai redutabil dintre animalele cunoscute la acea vreme, acesta purtând pe umăr blana animalului totemic²¹⁰. Pe de altă parte, s-a acreditat și ideea că la origine Zalmoxis era un zeu-urs²¹¹. Evocarea blănii de urs în acest context este suficient de explicită pentru a documenta existența timpurie la traci a cultului ursului, fiară puternică, dar solitară.

Cercetările arheologice au scos la lumina zilei mai multe vestigii care mărturisesc despre vechimea existenței unei anumite atitudini ale comunităților umane din spațiul est-carpatic față de acest animal feroce. Astfel, pentru prima epocă a fierului au fost identificate piese din argilă care reflectă existența unor culte, a unor ritualuri deosebite care pot fi puse în legătură cu locul și rolul ursului brun în viața comunităților umane locale. Edificatoare în

---

¹⁹⁸ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 85-86.

¹⁹⁹ Kurceatov S. I., Bubulici V. G., *Obraz medvedea v sarmatskoj kulture Severo-Zapadnogo Pricernomorija*, in *Davnjaja istorija Karpato-Dunajnikogo arealu ta sumijnih regioniv*, Ujgorod, 2004, s. 129-143.

²⁰⁰ M. Pastoureau, *Ursul. Istoria unui rege decăzut*, Chișinău, 2007, p. 16-17, 52-57.

²⁰¹ Biserica creștină, în toată perioada evului mediu, a dus o luptă acerbă pentru a diminua puternica influență în rândul maselor, reușind să transforme ursul, dintr-un rege feroce al animalelor, cel mai puternic dintre toate animalele prezente pe sol european, într-o banală păpușă de pluș din secolul XX (Pastoureau, 2007, p. 19).

²⁰² Sărbătorile românești de iarnă abundă în manifestări la care sunt utilizate simboluri reprezentând ursul. Gheorghe Spătaru, *În lumea teatrului popular*, Chișinău, 1984, p. 8-9.

²⁰³ R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 502; Mihai Coman, *Bestiarul mitologic românesc*, București, 1996, p. 142-146.

²⁰⁴ Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, I, București, 1994, p. 183-185.

²⁰⁵ Ion Ghinoiu, *Vîrstele timpului*, Chișinău, 1994, p. 86-89.

²⁰⁶ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Cernăuți, 1903, p. 952.

²⁰⁷ Ovid Densușeanu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p.232.

²⁰⁸ Iulian Filip, *Teatru folcloric*, in *Cît îi Maramureșul...*, Chișinău, 1993, p. 64-65; Gh. Spătaru, *În lumea teatrului popular*, Chișinău, 1984, p. 8-9; Popovici Iu. V., *Moldavskie novogodnie prazdniki*, Kishinev, 1974, s. 50.

²⁰⁹ Porphyrios din Gaza, *Viața lui Pitagora*, 14. Într-o altă variantă: „la naștere fusese învelit într-o blană de urs, numită de geți salmos”. A se vedea analiza pertinentă a pasajului la Zoe Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, București, 2004, p.276-277, dar și la C. Borangic, Paliga S., *Note pe marginea originii și a rolului armurilor geto-dacilor în ritualurile funerare*, in *Acta Centri Lucusiensis*, I, 2013, p. 7-8.

²¹⁰ R. Vulcănescu, *Mitologie română*, p. 501-502. Autorul consideră că Zalmoxe se trăgea dintr-un trib tracic care folosea totemul ursului (p. 92).

²¹¹ M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980. p. 26, 59.

acest sens, pentru prima epocă a fierului sunt etichete de urs, modelate din lut, descoperite în aşezările hallstattiene de la Cozia (Iaşi)²¹² şi de la Hansca (Ialoveni)²¹³, ambele atribuite secolelor X-IX a. Chr. Se pare că imaginea unui cap de urs a fost sculptată în os (psalie - ?) şi depusă în mormântul de incinerare de la Pârjolteni (Călăraşi), datat în secolele VI-V a. Chr.²¹⁴

În siturile din perioada geto-dacică prezenţa unor figurine miniaturale din lut sau a unor imagini pe piese de torenică, reprezentând diverse categorii de animale sălbatice, nu constituie un fapt divers. Printre acestea sunt evidenţiate şi piese determinate de cercetători ca aparţinând imaginii unor urşi sau ursuleţi²¹⁵. Sunt de remarcat aplicile frontale în formă de cap de urs din tumulul de la Oguz (Herson)²¹⁶ considerate de origine tracică. Imagini ale ursului apar şi pe piese din tezaurile de la Agighiol (Tulcea)²¹⁷ şi Craiova²¹⁸, atribuite secolului IV a. Chr. Mai mult figurine miniaturale modelate din lut, reprezentând ursuleţi, au fost descoperite în siturile de la Poiana (Galaţi)²¹⁹, Moreşti (Mureş)²²⁰, Cucorăni (Botoşani)²²¹, Botoşana (Suceava)²²² sau Piscul Crăşani (Ialomiţa)²²³, toate datate în intervalul secolelor III-II sau III-I a. Chr.²²⁴.

Figurinele izolate de urşi şi ursuleţi, modelate din lut, din perioada secolelor III-I a. Chr., au fost perpetuate de către carpi care le utilizează cu predilecţie în riturile şi ritualurile funerare. Vase sau capace cu toartă în formă de ursuleţi, utilizate în calitate de urnă funerară, au fost descoperite în mai multe morminte din necropolele de la Bărboasa-Gălăneşti (Bacău)²²⁵, Moldoveni-Gabăra (Neamţ)²²⁶, Poieneşti (Vaslui)²²⁷, Popeşti (Giurgiu)²²⁸. Totodată, vase cu toarte reprezentând ursuleţi au fost identificate şi în unele aşezări, cum ar fi cele de la Botoşani-Dealul Căramidăriei²²⁹, Vlădiceni-Bâzgoaia (Neamţ)²³⁰ sau Pruteni (Făleşti)²³¹. Chiar dacă unii cercetători au văzut în aceste forme de toarte zoomorfe doar

²¹² Atila Laszlo, *O aşezare hallstattiană de la Cozia*, în *Arheologia Moldovei*, VII, Bucureşti, 1972, p. 210, fig. 4a, b.

²¹³ I. T. Niculitze, *Galistskoe poselenie v Haniskom mikrorajone*. în *Arheologiceskie issledovanija v Moldavii (1974-1976 gg.)*, Kishinev, 1981, s. 72-74, fig. 1,2.

²¹⁴ V. L. Lapusnean, *Rannie frakijty X – naceala IV vv. do n.e. v lesostepnoj Moldavii*, Kishinev, 1978, fig. 3/13; Kurceatov S. I., Bubulici V. G., *Obraz medvedea v sarmatskoj kulture* s. 133-134.

²¹⁵ Valeriu Sîrbu, *Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor (pornind de la descoperiri arheologice din Câmpia Brăilei)*, Galaţi, 1993, p. 62, 122-124, Anexa 24.

²¹⁶ Fialko E. E., *Frakijskaja uzda iz kurgana Oguz*, în *Rossijskaja arheologija*, 1, 1995, s. 141, 145. fig. 8.

²¹⁷ D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 60-62, fig. 18/6, 9-10; 43/2-3; 44/1-4.

²¹⁸ V. Sîrbu, G. Florea, *Imaginar şi imaginaţie în Dacia preromană*, Brăila, 1997, p. 65.

²¹⁹ Radu Vulpe, *Şantierul Poiana*, în *SCIV*, 3, 1952, p. 210, fig. 26/5. Vezi şi V. Sîrbu, *Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor (pornind de la descoperiri arheologice din Câmpia Brăilei)*, Galaţi, 1993, p. 124, nr. 21.

²²⁰ K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einer vor- und Frühgeschichtlichen Siedlung in Sibenburg*, Bucureşti, 1979, s. 48, Taf. 22/1, 4-16, 22.

²²¹ Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoşani)*, în *Arheologia Moldovei*, 8, 1975, p. 129-136, fig. 31/78, 32/4-5, 7-8.

²²² Silvia Teodor, *Aşezarea de epocă Latene de la Botoşana, judeţul Suceava*, în *SCIVA*, 31, 2, 1980, p. 217, fig. 16/5, 17/7.

²²³ V. Sîrbu, *Credinţe şi practici funerare...* p. 124, nr. 19.

²²⁴ Credem că şi piesele de la Cîrlomăneşti (Buzău), interpretate ca reprezentând lupi, sunt imagini ale unor urşi. Spre aceasta înclină forma urechilor animalului reprezentat, dar şi ghearele imaginare accentuate. A se vedea: M. Babeş, *Statuetele geto-dace de la Cîrlomăneşti*, în: *SCIVA*, 28, nr. 3, p. 319-352, fig. 1a-c, 2a-b.

²²⁵ V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de incinerare din secolele II-III e.n. de la Gălăneşti-Bărboasa, com. Onceşti, judeţul Bacău*, în *Carpica*, VI, 1975, p. 63-116, fig. 6/1, 3.

²²⁶ I. Antonescu, *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 452, fig. 4.

²²⁷ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 85-86, pl. CXXXVIII/1; pl. CXXXIX/2.

²²⁸ M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979, p. 170-172, fig. 29/3.

²²⁹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 69, pl. 200/11.

²³⁰ Două figurine, reprezentând ursuleţi, provin din săpăturile efectuate de Marius Alexianu, cărui îi mulţumim şi pe această cale pentru amabilitatea de a permite consultarea pieselor.

²³¹ V. Vornic, N. Telnov, V. Bubulici, L. Ciobanu, *Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană*

influența sarmatică²³², totuși originile lor par să fie mai degrabă de descendență *Latène*²³³.

Figurine de urși sau ursuleți, din argilă, lemn sau bronz, se întâlnesc și în complexe atribuite sarmaților. Câteva dintre acestea au fost identificate în complexe funerare ale acestora din spațiul pruto-nistrean. Astfel, un vas ceramic cu toartă în formă de ursuleț a fost descoperit într-un mormânt sarmatic tumular de la Dumeni (Râșcani)²³⁴, iar altele două, confecționate din lemn, cu torți stilizate în forma unor ursuleți cu zgardă și botniță (!), au fost investigate într-un mormânt tumular bogat cercetat la Olănești (Ștefan Vodă)²³⁵. La acestea de la urmă zgarda și botnița au fost imaginate prin mici plăcuțe din argint prinse la gâtul și botul animalului. O amuletă din bronz, reprezentând o labă de urs cu orificiu de prindere, a fost identificată în necropola sarmatică de la Bocani (Fălești)²³⁶. Toate aceste descoperiri au fost atribuite de către cercetători secolelor I-II p. Chr.

După cum vedem, prezența ursului sub diverse forme și reprezentări în complexele arheologice din mileniul I a. Chr. și din primele secole ale erei creștine nu este una întâmplătoare. Cea mai apropiată analogie pentru mormântul de la Mana, cât privește prezența unor gheare de urs într-un complex de incinerare, o găsim în cunoscutul tumul princiar de la Cugir. Aici, împreună cu bogatul inventar funerar, printre oasele incinerate, au fost descoperite și nouă gheare de urs²³⁷. Se pare ca la Cugir avem aceeași situație ca și la Mana: defunctul a fost incinerat împreună cu „mantia” sa regală/princiară, purtată în timpul vieții (sau utilizată doar în cadrul ritului funerar), în semn de recunoaștere a înaltei poziții ierarhice sociale, deținută de defunct în timpul vieții.

Revenind la resturile de oase ale labelor anterioare de urs, descoperite în mormântul de incinerare de la Mana, despre care presupunem că sunt parte a unei mantii purtate pe spate sau peste umeri de un reprezentat al elitei locale, bastarne, aducem ca exemplu și două pietre de mormânt (stele funerare) care imaginează ostași romani, putători ai stindardului imperial, în care aceștia sunt asociați cu labele de urs. În primul caz este vorba despre stela funerară cu portretul *imaginiferului* Cenialis, descoperită în anul 1906 la Weisenau (Germania Superioară), care se păstrează la Mainz Landesmuseum (fig. 24). Aici, peste umărul stâng al ostașului trece o blană de urs, reprezentată de labele din față, care atârnă pe piept până la brâu²³⁸. Cea de-a doua stelă funerară se păstrează la Grosvenor Museum din cadrul West Cheshire Museums din Chester, Marea Britanie (fig. 25). Pe piatra tombală este reprezentat *imaginiferul* Aurelius Diogenes, care poartă pe spate o blană de urs având labele anterioare legate în partea din față. De data aceasta labele sunt trecute peste ambii umeri ai purtătorului stindardului imperial²³⁹.

Așadar, prin exemplele aduse înțelegem că luptătorul de la Mana făcea parte dintr-o

---

(cercetările din anii 2001 și 2003), Chișinău, 2007, p. 105-107, pl. 32/3, fig. 1/15.

²³² R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, in *Materiale*, I, p. 455; D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 150; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 85-86;

²³³ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 73.

²³⁴ V. I. Grossu, *Sarmatskie pameatniki Srednego poprutija*, in *Arheologiceskie issledovanija v Moldavii v 1983 g.*, Kishinev, 1988, s. 86, identificată aici ca fiind o figurină de mistreț; Idem, *Hronologija pamjatnikov srmatskoj kultury Dnestrovsko-Prutskogo mejdurecija*, Kishinev, 1990, fig. 12/4.

²³⁵ A. I. Meliukova, *Sarmatskoe pogrebenie iz kurgana u s.Olonesty (Moldavskaja SSR)*, in *Sovetskaja arheologija*, 1962, 1, s. 204-205; S. I. Kurceatov, V. G. Bubulici, *Sarmatskoe pogrebenie iz kurgana u s. Olonesty 40 let spustea*, in *Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic*, Chișinău, 2003, p. 301, fig. 7/1-2.

²³⁶ G. B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo mejdurecija v I tyseaceletii n.e.*, in *Materialy n issledovanija po arheologii*, Moskva, 1960, 89, tabl. 38.

²³⁷ T. Ceuca, *Studiu asupra osemintelor de animale din mormântul princiar de la Cugir*, in *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”*, Iași, 32/2, 1986, p. 125-128, fig. A-E; E. Teleaga, A. Bălășescu, A. Soficar, W. Schoch, *op. cit.*, s. 305-336.

²³⁸ A se consulta la adresa: <http://www.ubi-erat-lupa.org/monument.php?id=15756>

²³⁹ Se păstrează în Colecția romană din cadrul Grosvenor Museum, West Cheshire Museums, Chester, Marea Britanie.

categorie socială de înaltă demnitate. Statutul social înalt al defunctului este demonstrat atât de armele, vestimentația și podoabele bogate pe care le purta, cât și de mantia din blană de urs împreună cu care a fost incinerat. Pe de altă parte, armele care însoțeau războinicii germanici în cele mai importante momente ale vieții, la căsătorie și la moarte, evidențiate sugestiv de Tacitus, ne fac să presupunem că la naștere acesta putea fi învelit într-o blană de urs, care să-i confere putere și invincibilitate, însoțindu-l pe tot parcursul vieții, elemente comune pentru indoeuropeni.

Concluzii

Componența lotului de materiale descoperite în complexul funerar de la Mana, situla de bronz cu resturi cinerare și strachina din ceramică neagră, lucrată de mână, utilizată în calitate de capac, ne fac să înțelegem că mormântul a aparținut unui membru al comunității bastarnilor, stabiliți în secolele II-I a. Chr. în regiunile centrale și nordice ale spațiului cuprins între Carpați și Nistru, zonă unde a fost evidențiată cultura Poienești-Lucașeuca. Inventarul asociat mormântului – spada din fier cu două tăișuri, teaca, vârful de lance, *umbo*-ul, pintenii din fier și veriga cu buton de la centură reprezintă, indubitabil, parte din echipamentul unui călăreț războinic.

Analiza resturilor osteologice descoperite în situla de bronz a permis concluzia că decedatul a fost un adolescent (*juvenis*), de sex masculin, cu vârsta cuprinsă între 14 și 16 ani. Printre oasele umane incinerate au mai fost descoperite 10 falange distale (gheare) ale membrelor anterioare provenite de la un urs (*Ursus arctos ssp.*). La acestea se adaugă alte două fragmente osoase incinerate, aparținând falangelor intermediare (care preced ghearele) de la labele anterioare. Falangele distale și cele intermediare, descoperite în mormânt, reprezentând labele ursului, puteau fi parte componentă a unei „mantii”, din blana animalului, purtată pe umeri de tânărul călăreț războinic. Aceasta era legată în așa fel încât ghearele să atârne în față, pe pieptul luptătorului, etalând statutul social deosebit al purtătorului mantiei.

În momentul depunerii pe rugul de incinerare (*ustrinum*), defunctul purta un echipament militar aproape complet, fiind îmbrăcat/acoperit/înfașurat în „mantia”, din blană de urs, ca parte componentă a vestimentației luptătorului. Studiile antropologice, etnologice, lingvistice și ale istoricilor religiilor au pus în valoare rolul ursului în comunitățile de războinici. Calitățile și însușirile lui fizice (forța deosebită, reputația de invincibilitate) au fost mereu dorite și căutate, acesta bucurându-se de cea mai mare apreciere din partea războinicilor, care îi râvneau puterea și vigoarea. Cercetările arheologice din spațiul est-carpatic și circumcarpatic confirmă existența pe toată perioada mileniului I a. Chr. a unui cult al ursului la traci și geto-daci, la fel ca și în majoritatea comunităților est-, central- și vest-europene.

Setul de piese din mormântul călărețului războinic incinerat la Mana amintește foarte mult de inventarul complexelor funerare din cadrul grupului Padea-Panagjurski Kolonii²⁴⁰ (PPK). Asemănările dintre ritul și ritualul funerar al grupului Padea-Panagjurski Kolonii cu cel din Poienești-Lucașeuca i-au făcut pe unii cercetători să considere că ritul incinerației în necropole plane sau tumulare ale unor militari din zona Dunării de Jos pot fi explicate de influența venită din mediul PPK spre germanicii bastarni ai culturii Poienești-Lucașeuca sau a altor culturi pre-romane din Europa central-nordică. Piese de echipament militar din mormântul de incinerație de la Mana poartă pecetea influenței grupului PPK și pot fi rezultatul influențelor campaniilor militare ale bastarnilor împotriva triburilor iliro-tracice din Balcani, dar și romanilor, consemnate pe la începutul secolului I a. Chr. Acestea reflectă contactele bastarnilor din arealul culturii Poienești-Lucașeuca cu zona grupului Padea-Panagjurski Kolonii, unde se întâlnesc frecvent înmormântări cu piese de armament, incinerate și distruse ritualic. Pe de altă parte, nu putem exclude nici influența unor grupuri

²⁴⁰ Analiza realităților cultural-arheologice a permis cercetătorilor să aprecieze că defuncții acestui grup au aparținut geto-dacilor. A se vedea: V. Sîrbu, C. Borangic, *op. cit.*, 2015, p. 378-379.

germanice venite dinspre Europa de nord-vest, probabil în siajul unor grupuri/triburi celtice, care s-ar infiltrat în mediul culturii Poienești-Lucașeuca până către sfârșitul secolului I a. Chr.

Un aspect aparte îl constituie simbolismul pronunțat al întregului ansamblu funerar de la Mana, unde un adolescent este însoțit de un echipament militar deosebit de bogat care, în cea mai mare parte, este sacrificat prin îndoirea armelor lungi și distrugerea ritualică a celorlalte. Atât situla de bronz cu resturi umane și animale cinerare, cât și armele (spada cu două tășuri, teaca, vârful de lance, *umbo*-ul), piesele de vestimentație (pintenii din fier și veriga cu buton de la centură) și podoabele (brățara de fier dublu spiralată cu terminațiile în butoni), depuse în mormânt, plasează călărețul de la Mana în categoria elitelor sociale ale nobililor războinici²⁴¹. Pornind de la ideea că *ritul și ritualul funerar practicate subliniau valoarea individului, nu doar cea din timpul vieții, ci și cea postumă*²⁴², sacrificarea intenționată a echipamentului, în special a armelor, iar după caz și a calului, era condiția *sine qua non* ca acestea să îl urmeze, “ucise” și ele, în viața de apoi, la fel ca și modalitatea de a sublinia apartenența luptătorului la elita militară războinică. Este posibil ca unele materiale descoperite în apropierea mormântului (aici putea fi locul rugului de incinerare), purtând urme puternice de ardere²⁴³, să fi făcut parte din același complex (daca, eventual, nu este vorba despre prezența pe acest loc și a altor complexe funerare.

Corelarea tuturor materialelor descoperite în complexul funerar al călărețului războinic de la Mana, analogiile evidențiate, ne permit să presupunem că înmormântarea a fost realizată pe la jumătatea secolului I a. Chr., probabil în urma campaniei pontice și a cuceririlor lui Burebista din răsăritul Daciei, de la anul 55 a. Chr., când regele dac cucerește Olbia la gurile Bugului²⁴⁴ și ajunge până la Nipru, cum cred unii cercetători²⁴⁵, respingându-i, în drumul său, pe bastarni spre nord (sau, după caz, aliindu-se cu aceștia), iar pe sarmați spre est.

Materialele descoperite în mormântul de la Mana, par să indice un adevărat amalgam de contacte, influențe și interferențe care au avut loc într-o perioadă de intense și masive mișcări de populație, reflectând pătrunderea în spațiul est-carpatic a bastarnilor nordici care au lăsat vestigiile culturii Poienești-Lucașeuca, a tradițiilor celtice resimțite atât la sud, cât și est de Carpați, în special prin armele performante a căror producere a fost preluată de geto-daci, de rând cu înaintarea dinspre sud-vest a legiunilor romane, dar și a pătrunderii importurilor venite dinspre nordul Italiei. Toate acestea reflectă o perioadă de maxime bulversări și intense contacte între comunitățile geto-dacilor, bastarnilor și ale sarmaților infiltrați dinspre est, fenomene care se estompează asupra mentalităților, identităților și a ideologiilor comunităților din spațiul circumcarpatic, modificate de noile realități socio-militare, spirituale și mai ales politice, care au loc în spațiul dacic.

A BURIAL OF CREMATED REMAINS OF AN ARMED HORSEMAN DISCOVERED NEAR THE VILLAGE OF MANA (ORHEI DISTRICT)

In 2011, the National Museum of History of Moldova has received some very interesting archaeological objects. The composition of the material (bronze situla (Fig. 3); modeled bowl (fig. 4); long double-edged iron sword (Fig. 5) with scabbard (Fig. 6/1-2); iron spearhead (both of these items were deliberately bent); paired spurs (Fig. 9); round in plan and pyramidal in profile iron shield boss (Fig. 8/1-2) and its rivets (Fig. 8/3-4); iron double-spiral bracelet with ends in the shape of buds (Fig. 10); iron buckle for a sword belt (Fig. 6/3-4) and an iron bracket of a sheath) allowed to define them as goods belonging to a grave with cremated remains of an armed horseman.

²⁴¹ Mulțumim și pe această cale arheologului Cătălin Borangic pentru observațiile pertinente, recomandările și sfaturile utile pe care ni le-a dat în procesul elaborării acestui articol.

²⁴² V. Sîrbu, C. Borangic, *op. cit.*, 2015, p. 375.

²⁴³ A. Zanoci, O. Munteanu, I. Tentiuc, V. Bubulici, *op. cit.*, p. 210-215, fig. 5.

²⁴⁴ A. Rădulescu, A. Suceveanu, *op. cit.*, 2010, p. 677-680.

²⁴⁵ М. Щукин, *op. cit.*, 1994, с. 169.

Anthropological analysis of the remains of bones from the urn allowed us to determine that they belonged to a young man at the age of 14-16 years (Fig. 14-24). It should be noted that among the burnt human bones there were found 10 end phalanxes (claws) of adult bear's forepaws. Presumably, they were part of the "mantle" of bearskin (Fig. 11), which was burnt together with the young warrior.

The discovered grave goods, including the modeled black-polished wide bowl with a faceted rim, rounded body and a narrow flat bottom, which belongs to the Poienești-Luceșeuca type, as well as analogies related to funerary rites (Babeș 1993, 181-227), allowed us to attribute the complex to La Tène D1, or in terms of absolute chronology to 120-60 years BC, possibly closer to the middle of the 1st century BC (although some items – paired spurs – suggest the end of the 1st century BC).

The discovery of the cremation burial near the village of Mana (Orhei District) (Fig. 1), situated at a distance of about 5.3 km to the west of the Luceșeuca settlement and ground burial, the presence of a bronze (Roman) situla as a funerary urn, armaments and ornaments of Celtic origin or La Tène traditions, a black-polished modeled bowl as an urn lid of the Bastarnae tradition – all this reflects the complex processes of population movements in North, Central and Eastern Europe, the penetration of the first Germanic people (Bastarnae) from Northern Europe, the movement of the Celts from the Carpathian Basin to the south and to the east and the movement of the Roman legions in the Balkans, as well as complex military-political and demographic / ethnical situation in the east of the Carpathians and between the Prut and the Dniester in the last two centuries of the 1st millennium BC.

If our assumptions about the chronology of burial are correct (mid-1st century BC), the burial can be attributed to the Pontic campaign and the eastern conquests of Burebista. In 55 BC, displacing the Bastarnae to the north and the Sarmatians to the east, he conquers Olbia at the mouth of the Southern Bug (Rădulescu, Suceveanu 2010, 677-680), reaching the Dnieper, where the fall of a number of hillforts is associated with the onset of Getae (Gavrilovka, Zolotaya Balka, etc.), whereas other hillforts were urgent built in the neighboring areas (Шукин 1994, 169).

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1. Harta cu locul descoperiri mormântului de incinerare de la Mana.
Fig. 2. Mana. Groapa mormântului de incinerare.
Fig. 3. Mana. Situla de bronz-urnă.
Fig. 4. Strachina-capac din ceramică, lucrată de mână.
Fig. 5. Mana. Spadă din fier cu două tășuri.
Fig. 6. Mana. Teaca (1-2), verigă din fier cu buton (3-4) și scoabă din fier (5-6).
Fig. 7. Mana. Vârf de lance din fier.
Fig. 8. Mana. Umbo-ul de fier de la scut (1-2) și cuiele de prindere (3-4).
Fig. 9. Mana. Pineni din fier.
Fig. 10. Mana. Brățara spiralată din fier cu terminații în butoni.
Fig. 11. Mana. Resturi animale incinerate provenite de la *Ursus arctos ssp.* Falangele distale ale membrelor anterioare.
Fig. 12. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Falanga I distală a membrului inferior drept.
Fig. 13. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Molarul I inferior stâng definitiv.
Fig. 14. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Fragmente craniene.
Fig. 15. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Condil mandibular drept.
Fig. 16. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Corpuri vertebrale (stânga – lombar, dreapta – toracal).
Fig. 17. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Humerus, fragmente din diafiză.
Fig. 18. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Femur, fragmente din diafiză.
Fig. 19. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Fragmente provenite din oasele coxale.
Fig. 20. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Humerus, epifiză proximală.
Fig. 21. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Fragmente din diafizele radiusului rămase în stadiul de carbonizare.
Fig. 22. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Fragment din diafiza unui radius, „placare în alb”.
Fig. 23. Mana. Bărbat, 14-16 ani. Temperaturile maxime conform coloristicii și modelului de fisurare

ale peretelui osos.

Fig. 24. Stela funerară a *imaginiferului* Cenialis de la Mainz Landesmuseum, Germania.

Fig. 25. Stela funerară a *imaginiferului* Aurelius Diogenes de la Grosvenor Museum, Chester, Marea Britanie.

List of illustrations

Fig. 1. Map with indication of the cremation grave near the village of Mana.

Fig. 2. Mana. Cremation grave.

Fig. 3. Mana. Bronze situla (urn).

Fig. 4. Hand-made bowl (lid).

Fig. 5. Mana. Double-edged sword.

Fig. 6. Mana. Iron scabbard (1-2), iron attaching hanger (3-4) and iron clam (5-6).

Fig. 7. Mana. Iron spearhead.

Fig. 8. Mana. Iron umbo (1-2) and rivets for its fastening to the shield (3-4).

Fig. 9. Mana. Iron spurs.

Fig. 10. Mana. Iron double spiral bracelet.

Fig. 11. Mana. Burned animal remains. The distal (terminal) phalanges of a mature bear (*Ursus arctos ssp.*).

Fig. 12. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. The first distal phalanx from the right foot.

Fig. 13. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. The first mandibular permanent molar.

Fig. 14. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. Fragments of the skull.

Fig. 15. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. The right mandibular condyle.

Fig. 16. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. Spine bones: a – lumbar vertebra; b – thoracic vertebra.

Fig. 17. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. Diaphysis fragments of the humerus.

Fig. 18. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. Diaphysis fragments of the femur.

Fig. 19. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. Fragments of the hip bones.

Fig. 20. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. The proximal epiphysis of the humerus.

Fig. 21. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. The charred diaphysis fragments of radius.

Fig. 22. Mana. Burned human remains. Male, 14-16 years old. The diaphysis of the radius with traces of the “white-coat”.

Fig. 23. Mana. Male, 14-16 years old. Maximal temperature mode by the color gamma and bone-cracking model.

Fig. 24. Tombstone of Cenialis, *imaginifer* (standard bearer), Mainz Landesmuseum (Germany).

Fig. 25. Tombstone of Aurelius Diogenes, *imaginifer* (standard bearer), Grosvenor Museum, Chester (England).

Abrevieri

MNIM – Muzeul Național de Istorie a Moldovei (de la Chișinău).

SCIV – Studii și cercetări de istorie veche

КСИА - Краткие Сообщения Института Археологии

КСИИМК – Краткие Сообщения Института Истории Материальной Культуры

МИА – Материалы и Исследования по Археологии

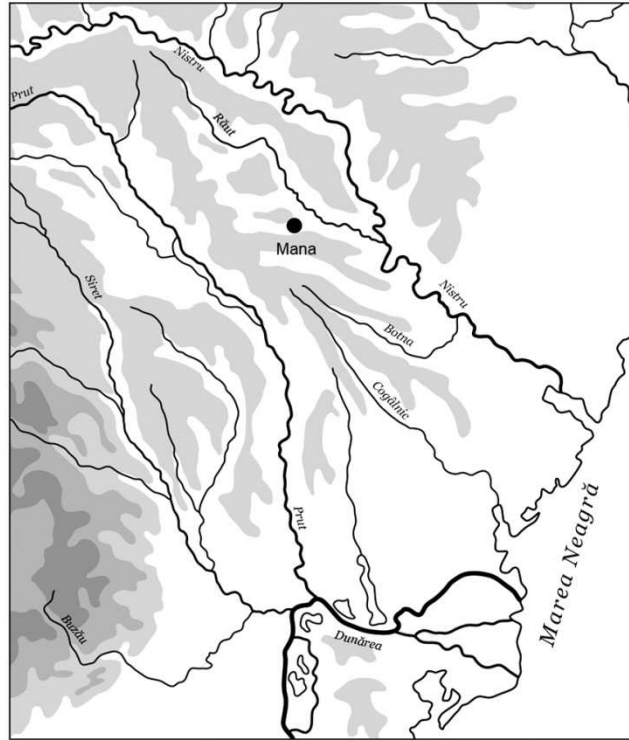

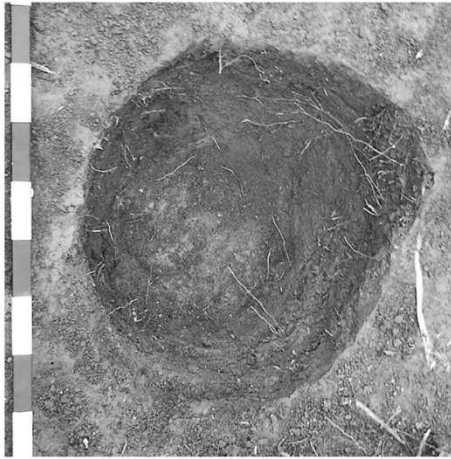
Fig. 1. Harta cu locul descoperiri mormântului de incinerare de la Mana.

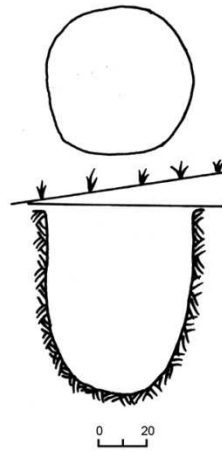
1

2

3

4

Fig. 2. Mana. Groapa mormântului de incinerare.

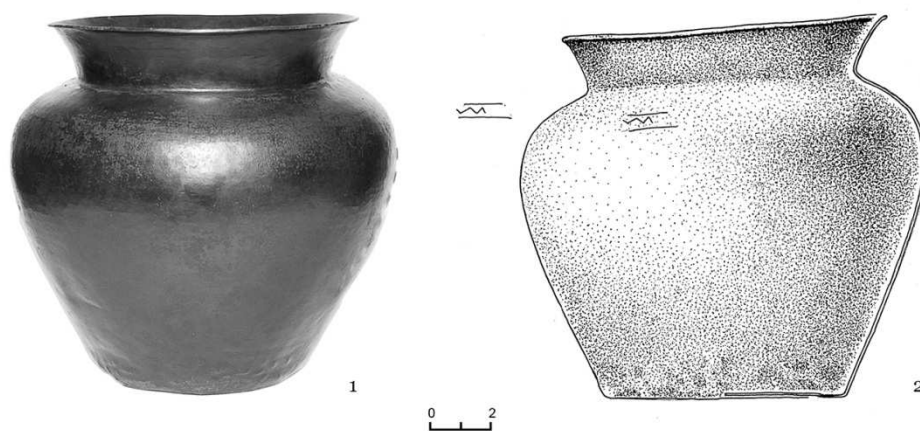

Fig. 3. Mana. Situla de bronz-urnă.

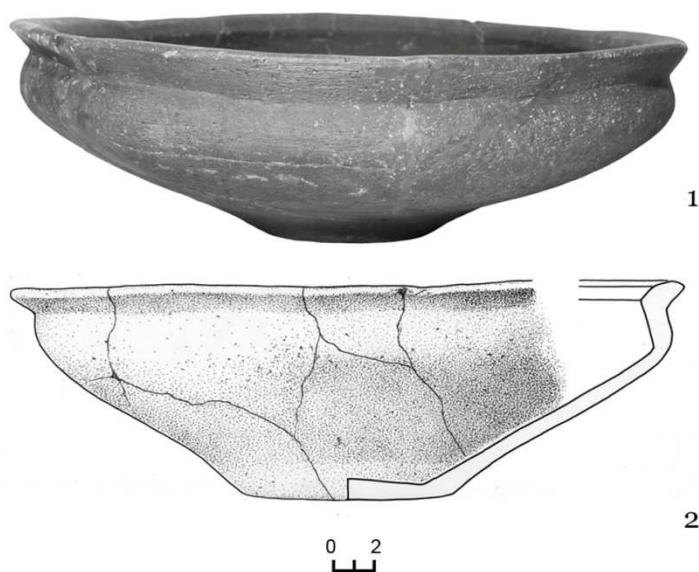

Fig. 4. Strachina-capac din ceramică, lucrată de mână.

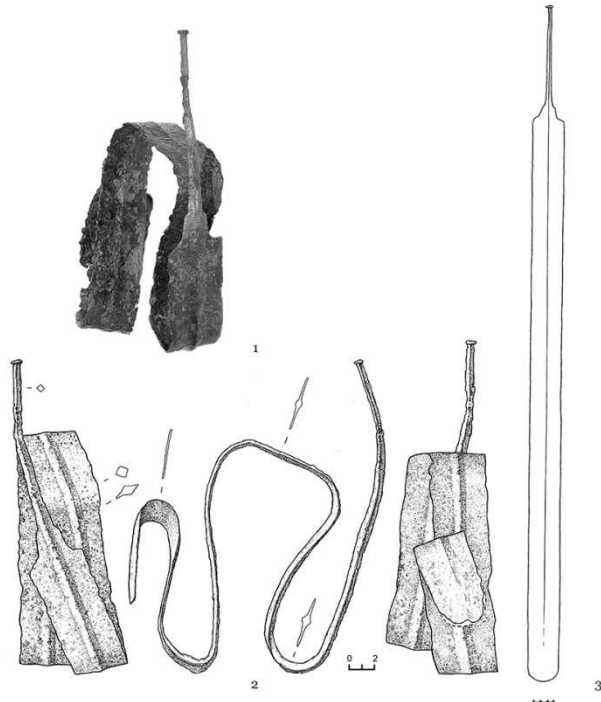

Fig. 5. Mana. Spadă din fier cu două tăişuri.

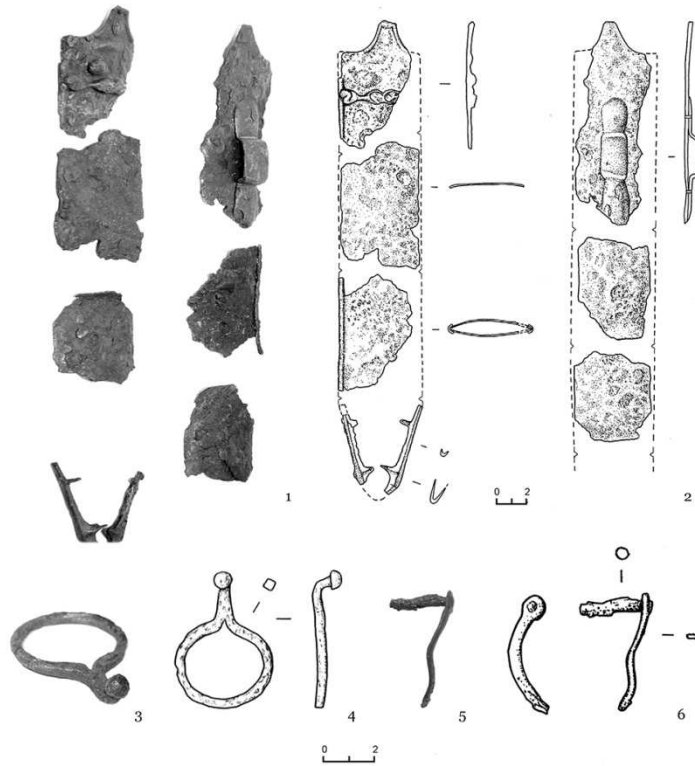

Fig. 6. Mana. Teacă (1-2), verigă din fier cu buton (3-4) și scoabă din fier (5-6).

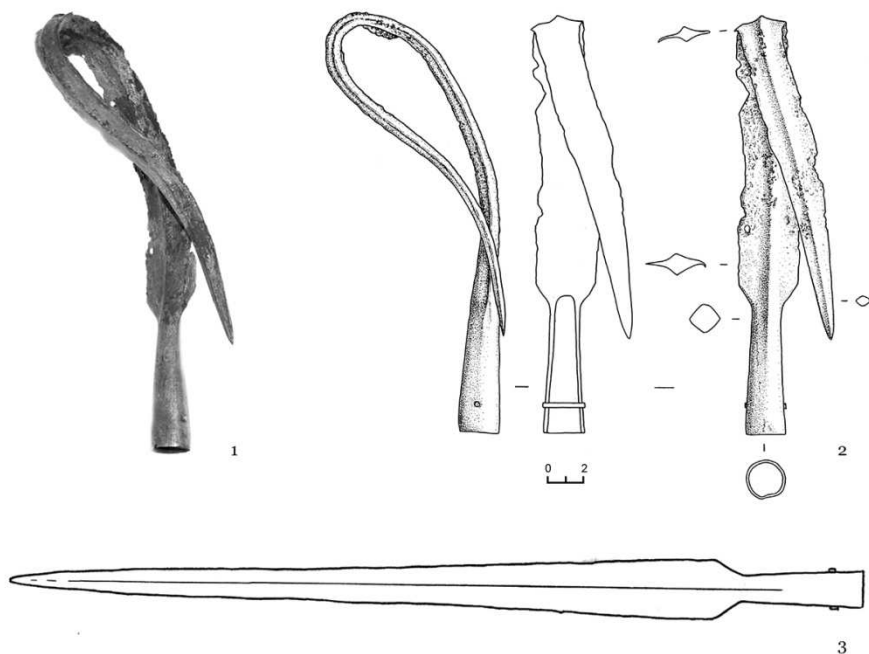

Fig. 7. Mana. Vârf de lance din fier.

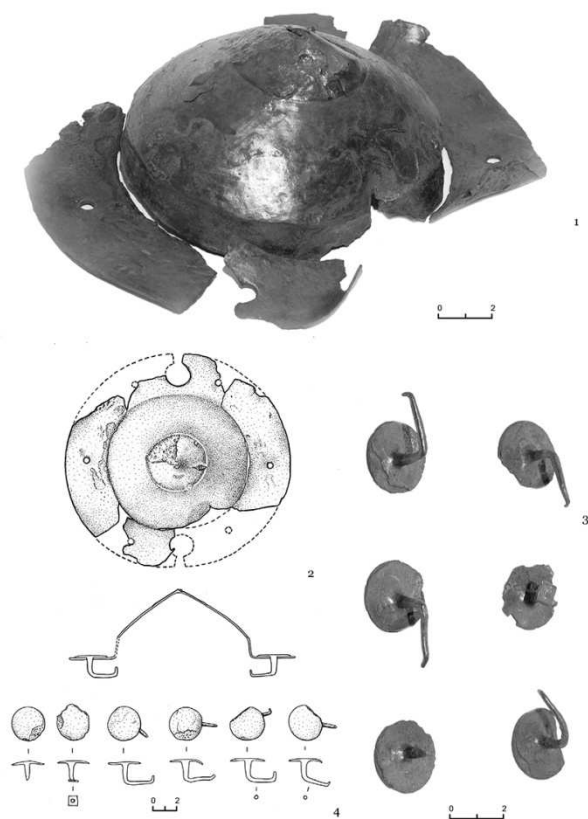

Fig. 8. Mana. Umbo-ul de fier de la scut (1-2) și cuiile de prindere (3-4).

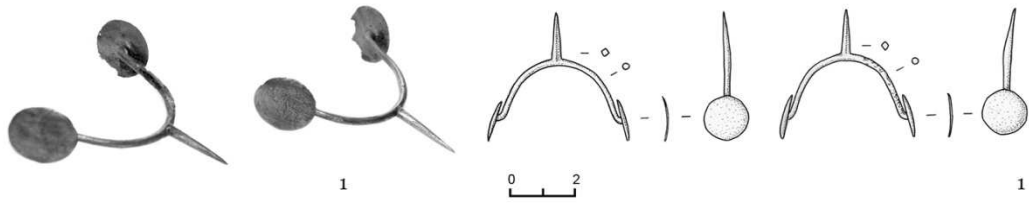

Fig. 9. Mana. Pinteni din fier.

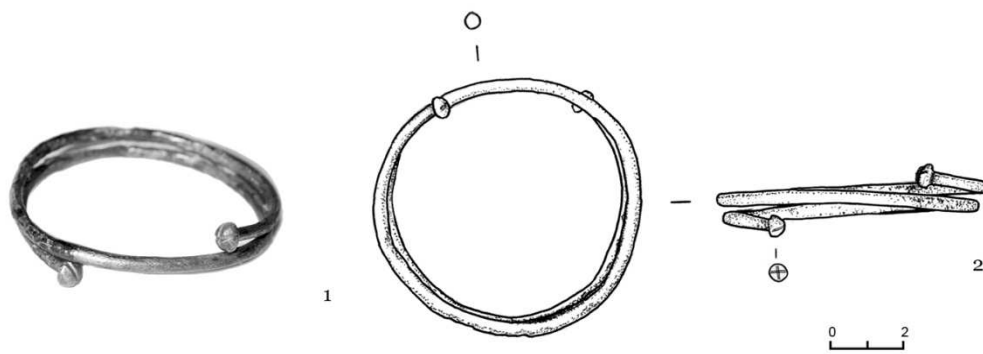

Fig. 10. Mana. Brățara spiralată din fier cu terminații în butoni.

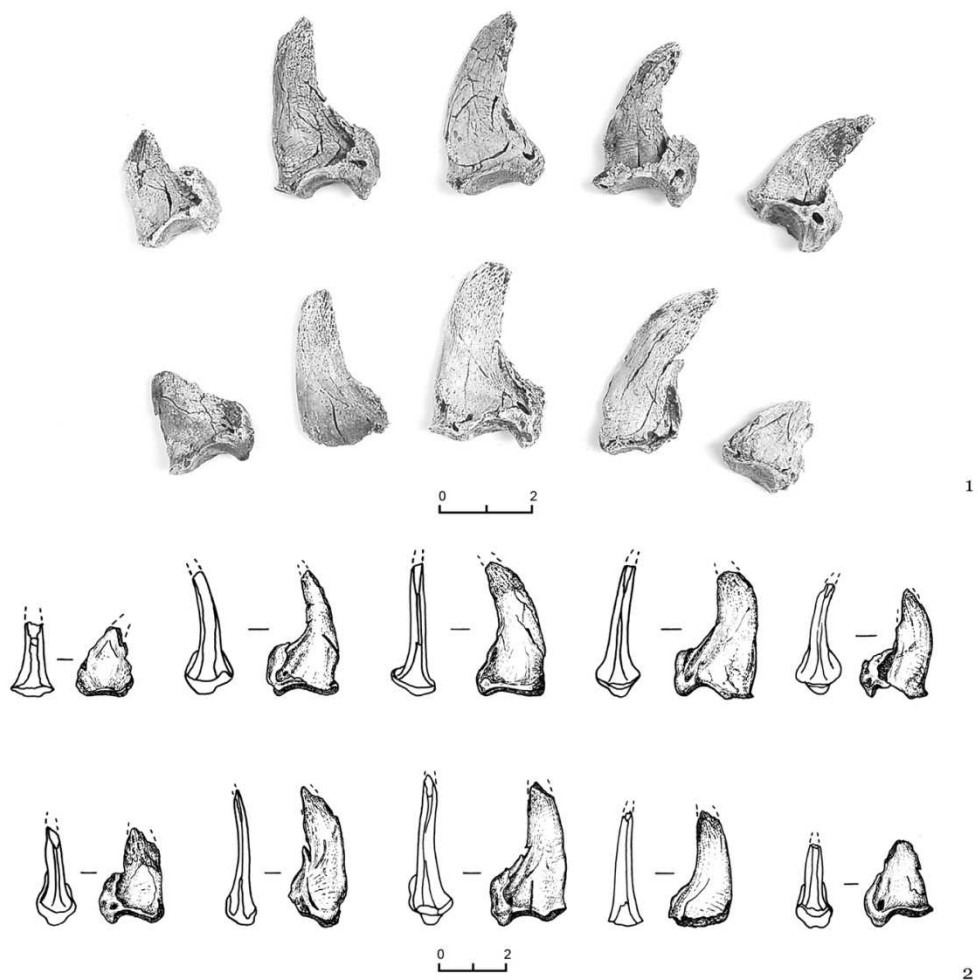

Fig. 11. Mana. Resturi animale incinerate provenite de la *Ursus arctos* ssp. Falangele distale ale membrilor anterioare.

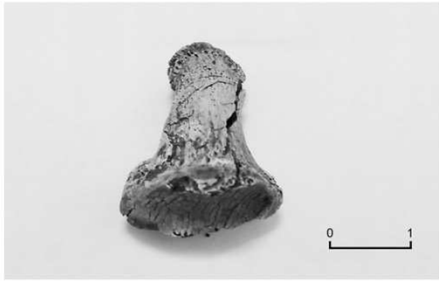

Fig. 12. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani.
Falanga I distală a membrului inferior drept.

Fig. 13. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani.
Molarul I inferior stâng definitiv.

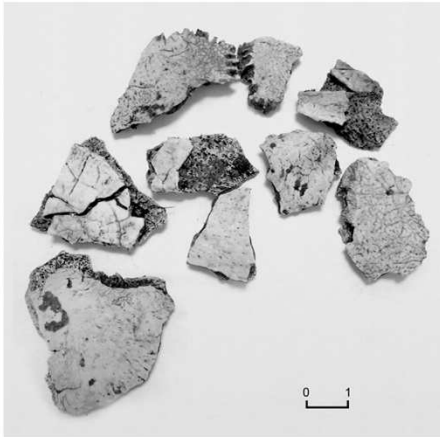

Fig. 14. Mana. Resturi umane incinerate.
Bărbat, 14-16 ani. Fragmente craniene.

Fig. 15. Mana. Resturi umane incinerate.
Bărbat, 14-16 ani. Condil mandibular drept.

Fig. 16. Mana. Resturi umane incinerate.
Bărbat, 14-16 ani. Corpuri vertebrale (stânga –
lombar, dreapta – toracal).

Fig. 17. Mana. Resturi umane incinerate.
Bărbat, 14-16 ani. Humerus, fragmente din
diafiză.

Fig. 18. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Femur, fragmente din diafiză.

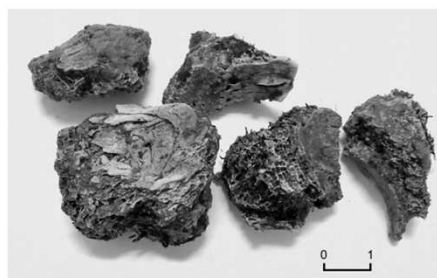

Fig. 19. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Fragmente provenite din oasele coxale.

Fig. 20. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Humerus, epifiză proximală.

Fig. 21. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Fragmente din diafizele radiusului rămase în stadiul de carbonizare.

Fig. 22. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Fragment din diafiza unui radius. „blacare în alb”.

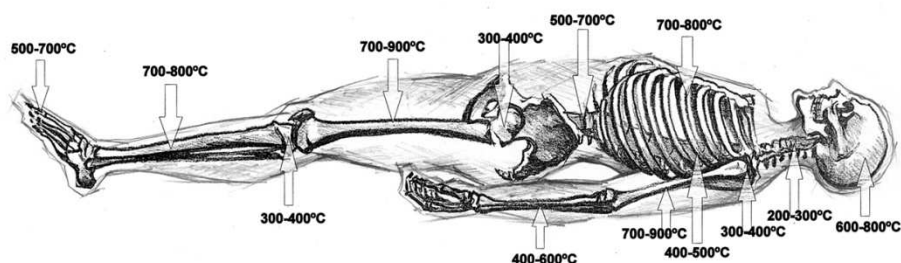

Fig. 22. Mana. Resturi umane incinerate. Bărbat, 14-16 ani. Fragment din diafiza unui radius, „placare în alb”.

Fig. 24. Stela funerară a imaginiferului Cenialis de la Mainz Landesmuseum, Germania.

Fig. 25. Stela funerară a imaginiferului Aurelius Diogenes de la Grosvenor Museum, Chester, Marea Britanie.

MONEDE DESCOPERITE, MONEDE PIERDUTE: DESPRE PIESELE NUMISMATICE DE LA SMULȚI, JUD. GALAȚI*

Costin CROITORU**

Key words: Roman, Bizantine, Medieval coinage, Smulți, Galați

Satul Smulți, reședința și unica localitate ce alcătuiește comuna omonimă, este poziționat în partea nord-estică a județului Galați. Suprafața sa se desfășoară pe un relief colinar – caracterizat de dealuri prelungi și înguste, individualizate de văi nu foarte adânci – specific Colinelor Covurluiului, adică zonei de contact dintre Podișul Moldovei și Podișul Covurluiului. Așezarea s-a dezvoltat la izvorul pârâului Milești (Suhurlui), într-o zonă care în trecut era acoperită cu păduri (codrii Bârladului).

Sub aspectul descoperirilor arheologice, cel puțin până în acest moment, localitatea nu se individualizează prin contribuții deosebite¹. În fapt, cunoaștem existența unei singure așezări eneolitice identificate încă din prima jumătate a secolului trecut² pe o terasă a pârâului Suhurluiului Sec, neverificată sau cercetată ulterior și atribuită aspectului Stoicani-Aldeni³.

Prezența unei movile (*Movila Găunoasa*, H = 4 m., D = 65 m.) pe dealul cu același nume, la marginea estică a pădurii⁴ precum și semnalarea identificării pe teritoriul localității a unui vârf de săgeată din bronz cu trei „aripioare” și tub de fixare (L = 3,3 cm., Dtub = 0,6 cm.), probabil din ce-a de-a doua epocă a fierului⁵, sunt singurele repere pe care le deținem.

Surprinde în acest context, mai curând parcimonios, semnalarea prezenței unui număr semnificativ de piese numismatice ce s-au aflat la un moment dat în colecția școlii generale din localitate (nu am verificat situația în prezent⁶), și în general vehiculate în literatura de specialitate

---

* Această lucrare a fost finanțată de Autoritatea Națională Română pentru Cercetare Științifică, CNCS – UEFISCDI, numărul proiectului PN-II-RU-TE-2012-3-0216.

** costin_croitoru1@yahoo.com; Muzeul Brăilei „Carol I”.

¹ C. Croitoru, *Galați. Repertoriul descoperirilor arheologice și numismatice*, Galați, 2013, p. 145-146.

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Cercetare arheologică în județul Covurlui*: M. Petrescu-Dîmbovița, *Călătorie de cercetare arheologică în județul Covurlui (24 aprilie – 14 mai 1939)*, în „Orizonturi”. Revista Asociației Profesorilor Secundari din Galați, III, nr. 5-9, 1940, p. 17; Idem, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui*: M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui*, în „Dacia”, VII-VIII, 1937-1940, p. 441; R. Vulpe, în *Repertoriul Arheologic al României*, s.v. *Smulți*; nr. 1.

³ Ion T. Dragomir, *Județul Galați – o străveche vatră de locuit*, în vol. *Județul Galați pe scara timpului* (coord.: I. Brezeanu, N. G. Munteanu), Galați, 1972, p. 24; Idem, *Repertoriul descoperirilor arheologice de aspect cultural Stoicani-Aldeni*, în *Danubius*, XI-XII, 1986, p. 41, nr. 73.

⁴ M. Brudiu, *Complexe funerare tumulare din sud-estul Moldovei (I)*, în „Peuce”, X, 1991, p. 46, nr. 49; Idem, *Lumea de sub tumulii din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii. Mărturii arheologice*, București, 2003, p. 99, nr. 49.

⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *Inventarul materialului arheologic dela Rezidența Regală din Galați*, București, 1940, p. 7, fig. 41; Idem, *Cercetare arheologică în județul Covurlui...*, p. 17; Idem, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui...*, p. 441, Abb. 8/7; R. Vulpe, în *Repertoriul Arheologic al României*, s.v. *Smulți*; nr. 2; *Registrul Inventar al Muzeului de Istorie „Paul Păltănea”*, Galați, nr. 638.

⁶ Vezi I. V. Jiglău, *Monografia comunei Smulți*, Editura Evrika, Brăila, 1993, p. 128, unde este prezentat Muzeul organizat într-o sală a Căminului Cultural, în patrimoniul său amintindu-se și prezența „unor monede” (nu putem să nu remarcăm, fie și în treacăt, gimnastica supărătoare la care este supusă limba română în această lucrare,

după informațiile primite de la profesorul de limba și literatura română, respectiv istorie, Paul Cuza. Acesta a dus un prim lot de monede (piesele romane republicane cu nr. 1 și 3 și, după toate aparențele și alte materiale arheologice, respectiv martori fotografici ai altor monede) spre determinare profesorului Bucur Mitrea, în anul 1973, cu precizarea că le-a strâns în decursul anilor, cu concursul elevilor săi. Piesele identificate de numismatul bucureștean, majoritatea după fotografii, sunt următoarele⁷:

I. Monede romane republicane:

1. *Mn. Fonteius*
AR↓ 3,87 g; 20 mm. Tocită.
Grueber, Roma, 2476, anul 85 a. Chr.
Sydenham, Italia, 724, anul 84 a. Chr.
2. *A. Postumius Albinus.*
AR ax?
Grueber, Roma, 2836, anul 87 a. Chr.
Sydenham, Roma, 745, anul 79 a. Chr.
3. *M. Volteius*
AR ax?
Grueber, Roma, 3179, anul 78 a. Chr.
Sydenham, Roma, 777, anul 76 a. Chr.
4. *C. Calpurnius Piso Frugi*
AR ↗ 3,65 g; 18 mm. Tocită. Locală?
Grueber, Roma, 3784, tip gen., anul 64 a. Chr.
Sydenham, 850, tip gen., anul 64 a. Chr.
5. *Q. Pompeius Rufus*
Grueber, Roma, 3883, anul 52 a. Chr.
Sydenham, Roma, 908, anul 59 a. Chr.

II. Monede romane imperiale:

6. *Vespasian*
AR ↗ 2,84 g; 18 mm. Tocită
RIC, 15, anii 69-71 p. Chr.
7. *Vespasian*
AR ↓ 2,64 g; 20 mm. Tocită
RIC, 91, anul 75 p. Chr.
8. *Domitian*
AR↓ 3,24 g; 18 mm.
RIC, 136a, anii 88-89 p. Chr.
9. *Traian*
AE ↓ 3,85 g; 33 mm. Tocit.
Sestert
BMC, 760, anul 103 p. Chr.

---

stânjenitoare deopotrivă pentru autor și editură!). Vezi și S. Geacu, *Smulți, jud. Galați. Studiu de geografie fizică și umană*, Ploiești, 1998, p. 120, care menționează de asemenea prezența muzeului local, în incinta Căminului Cultural ridicat în 1970 (anterior a funcționat în imobilul școlii): „muzeul sătesc expune obiecte etnografice, monede etc. fiind înființat în 1983. Aici se găsesc o serie de fragmente ceramice din pastă de bună calitate, roșie-cărămizie, pictate în benzi albe, specifice aspectului cultural Stoicani-Aldeni (3.800-3.600 î.e.n.)”. Neinteligibilă în schimb este informația: „din epoca fierului (700-50 î.e.n.) datează și fragmentele ceramice, scoase la iveală pe valea Gerului, în colțul de sud-vest al teritoriului Comunei” (*ibidem*).

⁷ B. Mitrea, *Smulți: descoperire monetară și arheologică în sudul Moldovei*, în „Buletinul Societății Numismatice Române”, LXVII-LXIX, 1973-1975, p. 99-103.

10. *Traian*, același
AE ↓ 3,22 g; 18 mm. Tocit.
11. *Traian*, același
AR ↓ 3,05 g; 18 mm. Tocit.
12. *Traian*, același
AR ↓ 1,99 g; 19 mm. Tocit.
13. *Antonius Pius (M. Aurelius)*
AE ↘ sestert, 26,19 g; 30 mm.
14. *Commodus*
AR ↓ 2,59 g; 18 mm. Tocit.
RIC, 64, anul 183 p. Chr.
15. *Commodus*, același
AR ↗ 2,29 g; 16 mm.
RIC, 124, anul 185 p. Chr.
16. *Septimius Severus*
AR ↑ 2,50 g; 16 mm.
17. *Septimius Severus (Caracalla)*
AR ↙ 9,27 g; 18 mm.
18. *Septimius Severus*
AR ↓ 2,37 g; 18 mm.
19. *Septimius Severus*, același
AR ↓ 3,50 g; 19 mm.
20. *Caracalla*
AR ↓ 3,93 g; 18 mm.
RIC, 30, anul 220 p. Chr.
21. *Elagabal*
AR ↓ 3,29 g; 18 mm.
RIC, 27, anul 220 (Roma).
22. *Marțianopolis: Elagabal și Maesa*
AR ↑ 13,49 g; 28 mm.
Pick, 971.
23. *Nicaea: Severus Alexander*
AE ↙ 4,45 g; 20 mm.
24. *Nicaea: Severus Alexander*
AE ↗ 4,79 g; 21 mm.
25. *Severus Alexander*
AR ↑ 1,97 g; 20 mm. Tocit.
26. *Gordian III*
Ant. ↙ 2,62 g; 20 mm.
27. *Valens*
AR ↑ 2,12 g; 19 mm.
RIC, 33 (d).
28. *Arcadius*
AE ↓ 1,77 g; 17 mm. Rv. VIRTVS [ROMANORVM] Victorie încoronează pe împărat. CO[NS?]

III. Monede bizantine:

29. *Anonim*
AE ↓ 5,55 g; 23 mm. Tocită.

IV. Monede medievale (bulgărești):

30. *Stratimir* 1360-1396

AR 1,20 g; 20 mm.

H. Мушмов, *Монетите и печатите на българските царе*, София, 1924, p. 135, nr. 175-177.

31. *Stratimir* 1360-1396

AR 1,15 g; 19 mm.

H. Мушмов, *op. cit.*, p. 135, nr. 175.

32. *Stratimir* 1360-1396

AR 1,24 g; 20 mm.

H. Мушмов, *op. cit.*, p. 135-136, nr. 175-177.

Colecția eterogenă, după toate aparențele parțială, a școlii generale din Smulți, prezentată de Bucur Mîtreă incită desigur la comentarii, multe dintre acestea fiind doar supoziții întrucât date suplimentare nu cunoaștem. Credem – și o vom arăta în rândurile următoare – că nu toate piesele menționate au fost descoperite pe teritoriul localității gălățene, așa cum s-a sugerat. În legătură cu acest subiect, redăm și informația privind descoperirea, pe teritoriul localității a unor „fragmente de vase cenușii getice, precum și unele vase de tip roman, dar în mod sigur confecționate local. Am remarcat și reținut din această categorie un vas de tip cantharos, întrutotul asemănător cu exemplarele găsite de Radu Vulpe în săpăturile de la Poiana, din Moldova de Jos”⁸.

Prezența unei așezări latene pe teritoriul localității, rămasă inedită, explică întrucâtva piesele numismatice romane republicane și parțial pe cele imperiale, dar nu și frecvența apariției lor „fortuite”, în vremuri mai depărtate de utilizarea detectorului de metale.

Informații arheologice cu privire la existența unor complexe din care să provină măcar o parte a materialului numismatic sunt insuficiente, la fel și sursele cu care ar putea fi asociat. De curând am aflat însă despre efectuarea unor cercetări de suprafață în zona Văii Gerului și a vecinătăților sale de către doi amatori pasionați de urmele trecutului – Nicolae Ifrosie și Constantin Doca-Trîncu, undeva pe parcursul deceniului opt al veacului al XX-lea. Rezultatele inedite sunt consemnate în lucrarea de grad didactic a celui din urmă, susținută în anul 1989 la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, coordonată fiind la acea vreme de conf. univ. dr. Dinu Marin. Redăm în continuare vocea *Smulți* din această lucrare în manuscris dactilografiat⁹.

Autorul lucrării a efectuat periegeze în partea de sud a comunei Smulți în câteva puncte:

1. la Râpa Galbenă situată la 3 km. sud de localitate și la 0,5 km vest de șosea s-a descoperit o așezare hallstattiană târzie;

2. la Vala Stâniei (amplasat la 2,5 km. sud de Smulți și la 100 m est de șosea) s-au cules fragmente ceramice dacice din La Tène II și din sec. II-IV e.n.;

3. la „Mărăcinișul” (situat la 2,5 km. de Smulți, pe malul drept al pârâului Gerul, s-au găsit urme de locuire (aproape fără întrerupere din eneolitic și până în sec. IV e.n. fiind cel mai bine reprezentată epoca bronzului, prin culturile Monteoru și Noua);

4. la punctul „Podul de la Saivane” (ce se află la 1,5 km sud de punctul „Mărăcinișul”), în 1978 împreună cu regretatul pensionar militar Nicolae Ifrosie din Mândrești, am găsit un schelet atestat din perioada migrațiilor;

5. în punctul „Gornești” (amplasat la 2 km. sud de Smulți s-a descoperit o așezare specifică culturii Sântana de Mureș).

Cele cinci puncte inedite menționate mai sus, schimbă radical tabloul arheologic al

⁸ *Ibidem*, p. 99-100. Vezi și *Idem*, *Découvertes monétaires en Roumanie (XVIII)*, în *Dacia* (NS), XIX, 1975, p. 323, nr. 64 („un important établissement daco-romain a été signalé sur le territoire de la localité”).

⁹ Constantin Doca-Trîncu, *Autohtonia și continuitatea poporului român în lumina chestionarului arheologic al lui Odobescu, a noilor cercetări arheologice și istorice în fostul județ Covurlui*, Iași, 1989, p. 78.

comunei Smulți, dezvăluind o cu totul altă perspectivă, măcar prin prisma indicilor cronologici și oferind noi direcții de cercetare pe care ni le vom asuma, cât mai curând posibil. În ce măsură se vor putea face conexiuni între aceste situri și materialul numismatic vehiculat deja în literatura de specialitate, nu putem aprecia în acest moment, dar o reținem ca o provocare pentru viitor.

Deși nu deținem nici un indiciu în acest sens, este posibil ca cele cinci monede republicane¹⁰, cel puțin judecând după eşalonarea lor, să fi făcut parte dintr-un tezaur. Când va fi fost „ascuns” acest ipotetic tezaur este imposibil de spus, știut fiind faptul că denarul republican și-a continuat circulația până la sfârșitul secolului I a. Chr. și chiar în cel următor, în special datorită atracției pe care o exercita asupra barbarilor¹¹. Pe de altă parte, dacă privim compoziția acestor tezaure „mixte”, precum cel de la Poiana (Galați)¹² sau cel de la Bozieni (Neamț)¹³, încheiate cu emisiuni de la Tiberius, respectiv Vespasianus, este posibil ca aceleași acumulări să îi aparțină și unele dintre piesele imperiale timpurii.

În legătură cu monedele romane imperiale nu ne-am propus să exprimăm vreo supoziție, totuși nu putem să nu observăm faptul că, exceptând două „hiatusuri” între Traianus și Antoninus Pius, și de la cel din urmă la Commodus, ne aflăm în fața unei colecții complete, cu monede reprezentative pentru fiecare împărat, vreme de mai bine de un veac și jumătate, de la Vespasianus (69-79) la Marcus Antonius Gordianus Pius (238-244).

Pisele romane post-aureliene sunt reprezentate de emisiuni din timpul lui Valens și Arcadius¹⁴. Prima dintre acestea, pasibilă de a fi fost bătută în intervalul 367-375 p. Chr., se încadrează în ceea ce a fost definită metodologic ca *etapa a III-a (367-383) a perioadei 324-383*, caracterizată în general prin reducerea penetrației monetare la nordul Dunării de Jos¹⁵. De reținut este și faptul că, deși se cunosc 17 puncte în care au apărut monede de la Valens, piesa de la Smulți este singura de pe teritoriul Moldovei pe care o cunoaștem¹⁶. Cea de-a doua piesă numismatică a fost emisă fie în intervalul 383-392 când Arcadius era deja asociat la tronul imperial al lui Theodosius I, fie în 395-402 când devine împărat al Imperiului Roman de Răsărit, ceea ce o face susceptibilă de a fi încadrată, pe aceleași criterii metodologice, *etapei I (383-395)*, ori *etapei II (395-408) a perioadei 383-491*¹⁷. În orice caz, ambele sunt caracterizate prin numărul relativ mic al descoperirilor, exclusiv din bronz, așa cum s-a observat, procesul de acumulare încetând după 375-378¹⁸. În vestul imperiului această realitate este pusă pe seama încetării lucrărilor din zona de frontieră, în urma morții lui Valentinianus I (375), ca și a tulburărilor provocate de atacurile quade și sarmate, iar în est pe seama conflictelor cu perșii și vizigoții, ultimul dintre acestea încheiat cu dezastrul de la Adrianopol (378).

Interesant este faptul că, pentru teritoriul dintre Carpați și Prut, mai cunoaștem doar două descoperiri izolate de monede emise în timpul lui Arcadius, ambele identificate în zona Iașiului,

¹⁰ Despre acestea vezi și C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 313; T. D. Părpăuță, *Moneda în Dacia preromană (secolele IV a. Chr. – I p. Chr.)*, Iași, 2016, p. 388-389, nr. 461.

¹¹ V. Mihailescu-Bîrliba, *Războaiele daco-romane și descoperirile monetare*, în „Acta Musei Napocensis”, 26-30, I/1, (1989-1993), 1994, p. 41.

¹² M. Chițescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republic Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, (= BAR, International Series, 112), Oxford, 1981, p. 240-242, no. 153.

¹³ M. Chițescu, V. Ursachi, *Notă asupra unui tezaur de monede romane de la începutul imperiului, descoperit la Bozieni (r. Roman)*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 17, nr. 4, 1966, p. 703-707.

¹⁴ Pentru acestea vezi și C. Preda, *Circulația monedelor romane postaureliene în Dacia*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 26, nr. 4, 1975, p. 481.

¹⁵ V. Butnariu, *Monede romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491). II. Perioada 324-383*, în „Arheologia Moldovei”, XII, 1988, p. 161, nr. 179.

¹⁶ *Ibidem*, p. 132.

¹⁷ *Idem*, *Monedele romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491). III. Perioada 383-491*, în „Arheologia Moldovei”, XIV, 1991, p. 89, nr. 46.

¹⁸ Vezi, de exemplu, tezaurul de la Traian, V. Mihailescu-Bîrliba, V. Ursachi, *Tezaurul de monede romane descoperit la Traian, județul Neamț*, în „Arheologia Moldovei”, XII, 1988, p. 117-130.

la Miroslăvești¹⁹ și Boureni²⁰. În imediata apropiere a zonei care ne interesează, alte două exemplare au fost semnalate în împrejurimile Buzăului²¹.

În ceea ce privește moneda bizantină, acel *folles* anonim, emisiune din timpul domniei împăratului Nichifor III Botaneiates (1078-1081), trebuie spus că reprezintă o prezență insolită pentru teritoriul moldovean, unde se mai cunoaște doar un singur exemplar, provenind însă din colecția particulară a preotului N. Ursăcescu din Curteni (jud. Vaslui) ce pare să fi prins contur încă de pe vremea când posesorul său activase la Nalbant (jud. Tulcea)²². Astfel, proveniența monedei bizantine ajunse în colecția școlii din Smulți în condiții pe care nu le cunoaștem, este de asemenea susceptibil sud dunăreană, mai ales că, așa cum s-a remarcat, aceasta ar fi, în actualul stadiu de cunoaștere, unica piesă de bronz din a doua jumătate a secolului al XI-lea [perioadă acoperită de domniile împăraților Roman IV, Mihail VII, Nichifor III și Alexios I – până la reformă (1067-1092)] găsită în acest spațiu. Observația, este general valabilă pentru spațiul dintre Carpați, Prut și Dunăre, unde în partea secundă a veacului al XI-lea au loc invazii repetate ale uzilor, pecenegilor și cumanilor astfel că, pentru intervalul cuprins între atacul uzilor (1064-1065) și invazia pecenegilor (1091), exceptând eventual piesa de la Smulți, nu cunoaștem descoperiri monetare. Circulația monetară în zonă este obturată de confederația cumanilor alături de care apar grupuri de uzi și pecenegi²³ și se va normaliza abia după victoria înregistrată de împăratul Alexios Comnenul asupra pecenegilor (1091).

Nici despre cele trei monede medievale nu se pot emite prea multe considerații. Emisiunile Țaratului de Vidin din vremea lui Ivan Sračimir (1355-1365 și 1369-1396)²⁴ sunt mai curând caracteristice Olteniei, Munteniei și Dobrogei unde au fost identificate în număr mare, atât izolat cât și în componența unor tezaure²⁵, fără a lipsi complet de pe teritoriul Moldovei, de unde cunoaștem tezaurul de la Buruienești (com. Doljești, jud. Neamț)²⁶ și descoperirea izolată de la Pleșești (jud. Suceava)²⁷. La Smulți ne aflăm, din nou, în fața unui prezumtiv tezaur îngropat poate în condițiile stării de insecuritate din Țara Românească, ca urmare a conflictului dintre Mircea și Vlad, dar și în contextul mai larg al dezastrului cruciat de la Nicopole. Prezența monedelor bulgărești în circulația monetară din Moldova se datorează comerțului ponto-baltic ce a vehiculat produse între Europa nord-centrală și orașele italiene de la gurile Dunării, Marea Neagră și Marea Adriatică²⁸.

În fine, în loc de „epilog”, redăm în cele ce urmează, integral, depoziția profesorului Paul Cuza, redactată în anul 1976, în legătura cu soarta multora (toate?) dintre piesele numismatice

¹⁹ C. Maria Petolescu, *Monede romane și bizantine din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România*, în „Muzeul Național”, I, 1974, p. 282, nr. 13.

²⁰ Șeiva Sanie, *Considerații asupra decoperirilor de monede romane republicane și imperiale pe teritoriul județului Iași*, în „Cercetări istorice”, XIV-XV, 1983-1984, p. 148.

²¹ B. Mitrea, D. Ionescu, *O colecție de monede din Buzău*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, 70-74, nr. 124-128, 1976-1980, p. 622, nr. 93; B. Mitrea, *Descoperiri de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 24, nr. 1, 1973, p. 146-147; C. Preda, *Circulația monedelor romane postareliene în Dacia*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 26, nr. 4, 1975, p. 460.

²² Gh. Mănușcu-Adameșteanu, E. Popușoi, *Monede bizantine descoperite la est de Carpați*, în „Arheologia Moldovei”, XXIII-XXIV, 2000-2001, p. 351, 356.

²³ P. Diaconu, *Les Coumans au Bas Danube aux XI-e et XII-e siècles*, București, 1978, p. 35; V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, 1996, p. 76-77.

²⁴ Ileana Băncilă, *Din numismatica lui Ioan Stracimir*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, II, 1958, p. 345-367; *Eadem*, *Despre groșii cu cască de la Ioan Stracimir*, în „Studii și Cercetări de Bibliologie”, 2, 1957, p. 314-319.

²⁵ Vezi E. Oberländer-Târnoveanu, *Monedă și societate pe teritoriile de la sud și est de Carpați (secolele VI-XIV)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 132-136.

²⁶ Elena Petrișor, *Date preliminare asupra tezaurului medieval de la Buruienești, comuna Doljești, județul Neamț*, în „Memoria Antiquitatis”, XII-XIV, (1980-1982), 1986, p. 170-191.

²⁷ Katiușa Pârvan, *Monede medievale și moderne descoperite în localitatea Pleșești, județul Suceava*, în „Cercetări numismatice”, VII, 1996, p. 161.

²⁸ *Ibidem*, p. 162 cu bibliografia extinsă a chestiunii.

din colecția Școlii Generale din Smulți și care, credem, nu mai necesită niciun fel de comentarii.

Subsemnatul Cuza Paul din comuna Smulți, județul Galați declar următoarele:

În luna august 1975 am lăsat geanta cu acte și bunuri la subsolul magazinului «Modern» din Galați cu scopul de a face unele cumpărături.

Deși am fost grijuliu și atent căutând să-mi arunc ochii spre geantă, aceasta a dispărut extrem de rapid, poate în 60 de secunde!!! Zadarnic am așteptat și am anunțat organele de miliție, căci făptașul nu s-a gândit să-mi arunce undeva măcar actele și documentele.

Printre obiectele din geantă au fost unele de importanță mare, făcând parte din patrimoniul cultural național. Citez câteva:

1 – 30 de monede de argint antice (romane, dacice, macedonene, grecești)

2 – două monede bizantine susceptibile de a fi fost din aur”

3 – un document de pe la 1807 care atesta una din cele mai vechi școli laice din Moldova, la Smulți. Era vorba de o mărturie canonică în care se vorbea că un preot învățase carte (a citi și a socoti la școala din acel sat - Smulți).

Subsemnatul le luasem cu mine pentru studiu, cercetare și identificare la București, Constanța și Galați. Nu mai vorbesc că am avut portofelul cu bani, CEC și alte obiecte personale de valoare.

P. Cuza

Galați, 6 – IV – 1976

DISCOVERED COINS, LOST COINS: ABOUT NUMISMATIC FINDINGS FROM SMULȚI, GALAȚI COUNTY

In this short article the author presented few coins (Roman Republican and Imperial, Byzantine and Medieval) which seems to be fortuitous discovery within the territory of Smulți, Galați County. Without the archaeological context the author deal mostly with analogisms in order to reveal some historical clues. Anyway, in the end is more probably that this „findings” to be just a numismatic collection, put together by the local teacher. A few of them are rather discovered on the right bank of the Danube, in Dobrogea.

List of figures:

Fig. 1. Galați Physical map with Smulți commune underline.

Fig. 2. The card of Smulți commune from Archaeological Repertoire of Romania.

Fig. 3. The statement of teacher Paul Cuza.

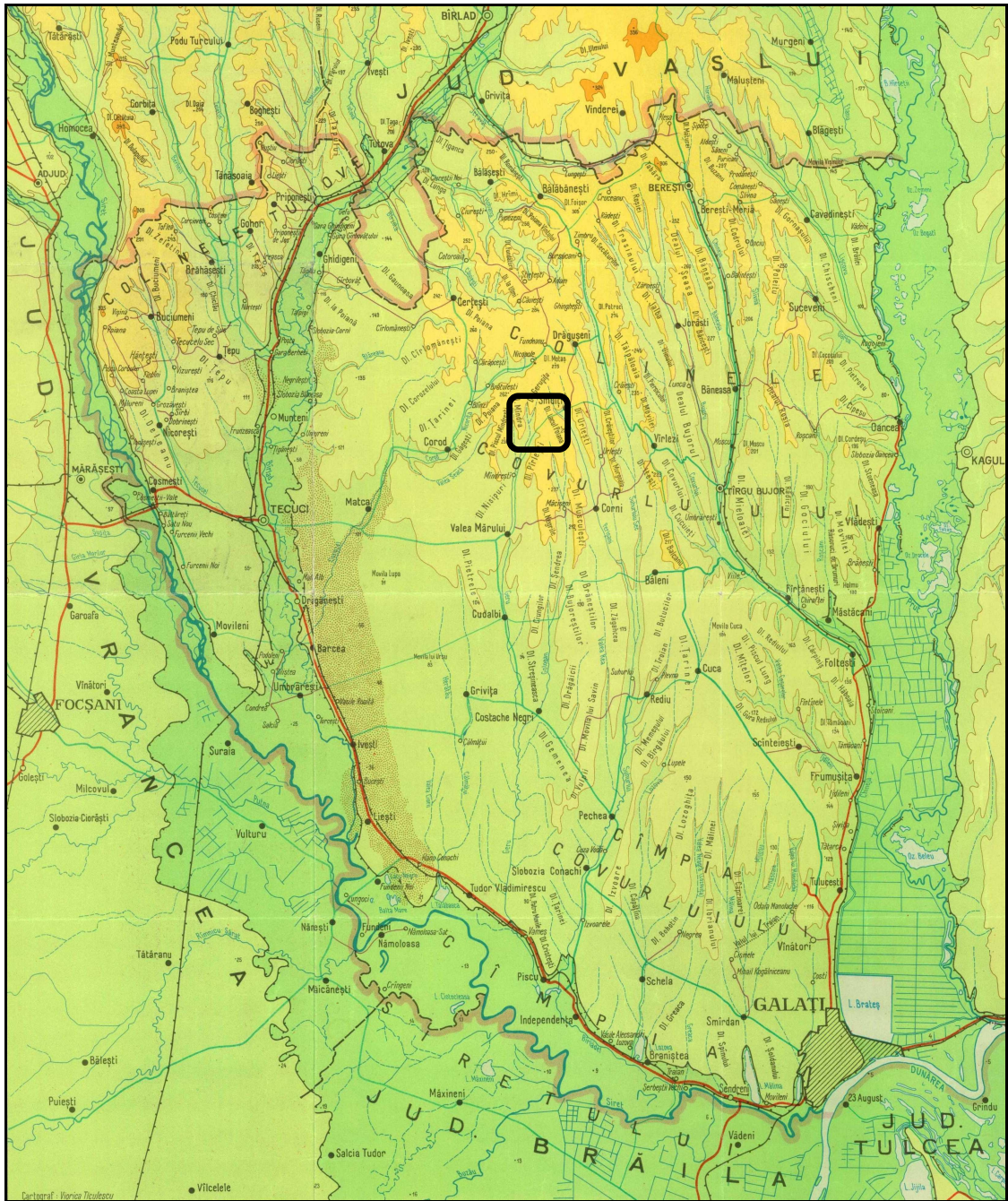

Fig. 1. Harta fizică a județului Galați, cu marcarea comunei Smulți.

TEZAURUL DE DENARI ROMANI GĂSIT LA CIOLPANI (ORAȘUL BUHUȘI, JUDEȚUL BACĂU)

Virgil MIHAILESCU-BÎRLIBA*

Key words : the hoard, Roman denarii, Ciolpani.

Într-o recentă lucrare am amintit și descoperirea monetară de la Ciolpani (orașul Buhuși, jud. Bacău), care, din nefericire, în prezent, nu mai poate fi valorificată științific decât în mică măsură¹. Ajunsesem la această concluzie după relatarea "accidentului" suferit de tezaurul pe care-l prezentăm, în urma căruia monedele sale au fost amestecate cu cele ale altor cinci depozite similare, de asemenea inedite, ceea ce a făcut imposibilă studierea lor din punct de vedere numismatic și istoric², și care m-au determinat să afirm următoarele: "orice publicare de monede (tezaur și izolate) trebuie să cuprindă cât mai multe date, tehnice, descriptive, de identificare în cataloage, de depozitare, de inventar ș.a. m. d., care le-ar putea face cu ușurință recunosciabile"³.

Așa încât, după cele menționate mai sus, suntem convinși că sărăcăcioasele informații pe care le deținem pot fi totuși utile pentru conturarea unei imagini cât mai veridice despre istoricul și condițiile de descoperire ale tezaurului de la Ciolpani, ba chiar și cunoașterea structurii sale devine mai completă.

Toponimul Ciolpani este atribuit unei mici localități, contopită astăzi cu o alta, Runcu, care, la rândul ei, aparține administrativ de orașul Buhuși din județul Bacău⁴ (Fig. 1). După cum ne indică și numele lor – provenite dintr-o veche și frumoasă limbă română medievală –, așezările respective au apărut ca urmare a unei defrișări pentru obținerea unui teren cultivabil⁵. Nu e de mirare deci, că în jurul cătunului amintit terenurile sunt mai puțin propice agriculturii, fiind mai potrivite pentru pășunat.

În ziua de 1 iunie 1970, Vasile Maftעי (primarul comunei Costișa, jud. Neamț) și Ioan Iftode (secretarul organizației comunale P.C.R.) au înștiințat telefonic Muzeul Județean de Istorie din Piatra Neamț că pe teritoriul comunei a fost găsit un tezaur de monede romane (Fig. 2). Ajunși în aceeași zi la Costișa, cele comunicate anterior au fost întărite și de către Ioan Pușcașu (președintele Cooperativei Agricole de Producție Costișa), care a adăugat și informația că descoperirea a fost făcută de către Dumitru C. Grigoriu, cioban la același CAP.

Din relatările lui D. C. Grigoriu am aflat că în luna mai a aceluiași an, nepotul său, Mircea Blăgescu, a găsit câteva monede (5 ex.) într-un loc accidentat, cunoscut sub numele de

* Institutul de Arheologie Iași al Academiei Române. E-mail: vmbinst@yahoo.com.

¹ V. Mihailescu-Bîrliba, *Tezaur descoperite, tezaur pierdute, tezaur regăsite...*, în "AMTutovensis", 9-10, Bârlad, 2014, p. 87-91; V. Mihailescu-Bîrliba, *Discovered Treasures, Lost Treasures, Regained Treasures ...*, în *Omagiu Profesorului Alexandru Barnea* (sub tipar).

² Idem, *op. cit.*, în "AMTutovensis", 9-10, Bârlad, 2014, p. 89-90.

³ *Ibidem*, p. 90 și nota 15 de la p. 89.

⁴ I. Jordan, P. Gâștescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, Ed. Academiei R. S. R., București, 1974, p. 108.

⁵ În DEX (*Dicționarul explicativ al limbii române moderne*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1958) se precizează următoarele: **ciolpan**, **ciolpani**, reprezintă "Trunchi de arbore fără crengi, rămas în pământ; arbore rupt de vânt; arbore bătrân" (p. 147); **runc**, **runcuri** (lat. *runcus*, *runcare*), semnifică o **curătură** (p. 729), adică "loc dintr-o pădure, curățat de arbori, mărăciniș etc. pentru a putea fi cultivat" (p. 207).

"La bolborositoare", situat pe o pășune din aria localității Ciolpani și care, fapt important, înainte de "colectivizare", a fost proprietatea locuitorilor comunei Costișa (Fig. 3). Aceste amănunte explică implicarea în recuperarea tezaurului atât a autorităților din comuna Costișa, aflată în județul Neamț, cât și a muzeului din Piatra Neamț.

Potrivit informațiilor lui D. C. Grigoroiu, ulterior (când ?), acesta, însoțit de M. Blăgescu și Dumitru Crăciun (alt cioban)⁶, s-au dus cu o căruță la punctul unde se găsiseră primele monede și cu "hârleț și târnăcop" au început să sape, scoțând la lumină în cea mai mare parte vasul și monedele tezaurului nostru. Odată ce dezgroparea a fost încheiată, cei trei mai sus amintiți au predat tot ce au găsit Consiliului Popular (primăriei) comunei Costișa, care a și anunțat muzeul nemțean. Din această narațiune înțelegem acum de ce tezaurul apărut la Ciolpani a ajuns la Piatra Neamț, cu toate că a fost găsit pe teritoriul județului Bacău.

După cum am relatat, în aceeași zi în care a fost semnalată descoperirea, împreună cu regretatul coleg Dan Monah, în calitate de muzeografi ai muzeului, am ajuns la Costișa, unde primarul (Vasile Maftei) și cel care îmi fusese recomandat drept descoperitor (Dumitru C. Grigoroiu) au predat prin proces-verbal⁷ o sută și douăzeci și cinci (125) monede romane de argint (denari) împreună cu vasul aproape întreg (lipsea piciorul) și care cântărea laolaltă cu monedele adăpostite în el aproximativ 3650 g (Fig. 4). Apreciam pe atunci, că monedele din interiorul recipientului, "sudate prin oxidare", ar fi fost în număr de cca 1000 ex., ceea ce ar fi condus la un total de peste 1125-1200 piese și, drept urmare, am propus ca D. C. Grigoroiu să fie recompensat cu suma de 3000 lei (Anexa I)⁸. Facem mențiunea, că suma respectivă nu era de neglijat la acea vreme, fiind echivalentă, după cum am mai subliniat, cu prețul de achiziție a unei vaci cu lapte⁹.

În același timp, vestea despre descoperirea monetară de la Ciolpani a ajuns și la Muzeul Județean de Istorie din Bacău, care, la rândul său, a întreprins o rapidă cercetare de teren, prin domnii Viorel Căpitanu și George Bandrabur. Cei doi muzeografi băcăoani ne-au relatat că nu s-a identificat vreun nivel de locuire, ceea ce totuși nu înlătură existența în apropiere a unui sit din secolele II-III p. Chr. În schimb, ei au mai putut recolta încă cinci denari și, fapt important, piciorul vasului amintit, care, astfel, a făcut posibilă o aproape completă reconstituire a acestuia. Gestul colegilor amintiți a fost cu totul exemplar, cedându-se muzeului din Piatra Neamț porțiunea lipsă din vas și permițându-se totodată studierea și publicarea monedelor depozitate în muzeul băcăoan, pe care le-am desemnat ca alcătuiind un lot separat (I).

Celor cinci exemplare de mai sus ajunse la Bacău li s-au adăugat încă trei denari din tezaurul Ciolpani (lotul II): doi denari au provenit de la plutonierul Constantin Savin și superiorul acestuia, un anume căpitan Melinte (?), ambii de la miliția orașului Buhuși, care le-au înmânat unui activist de partid de la Bacău (Pruteanu ?), care, la rândul său, a adăugat un alt denar având aceeași origine. Vom prezent în continuare lista celor 8 denari cărora le-am păstrat integral datele de identificare și sunt depozitați la Muzeul Județean din Bacău.

Lotul I (recoltat de pe teren):

1. AR. 2,87 g; 18 mm ; ↓; bine conservată, ușor rulată. *Hadrianus*: RIC, II, p. 349, nr. 76, anii 119-122 p. Chr.; Hill, p. 155, nr. 150, anul 119 p. Chr. (emisiunea a 6-a).

Av. Capul laureat al împăratului, spre dreapta. [IMP.CAE]SAR. TRAI[N.HA]DRIANVS.AVG.

⁶ Pot fi reținute numele celor trei descoperitori, dar și ale autorităților comunale implicate, unde, posibil, ar fi putut ajunge câteva dintre piesele depozitului.

⁷ Acest document ar trebui să se regăsească în Fondul arhivistic al comunei Costișa.

⁸ Referat întocmit de către autorul acestor rânduri în ziua de 2 iunie 1970, deci a doua zi după predarea descoperirii către Muzeul Județean de Istorie din Piatra Neamț, în arhiva căruia ar trebui să se găsească..

⁹ V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 89, nota 11.

Rv. Capul Romei spre stânga, reprezentată ca o amazoană, având coif, și ținând o Victoriolă și o lance. P.M.TR.P.COS.III.

2. AR. 2,72 g; 18,5 mm; ↓; bine conservată, ușor rulată. *Antoninus Pius* (Faustina I): RIC, III, p. 71, nr. 360; emisă înainte de 141 p. Chr.; Hill, p. 199, anul 147 (emisiunea a 21-a). Av. Capul cu voal și diademă și bustul drapat al împărătesei, spre dreapta. DIVA FAVSTINA.

Rv. Ceres cu voal, în picioare spre stânga, ținând spice de grâu și o torță. AVGVSTA.

3. AR. 2,87 g; 19 mm; ↓; foarte bine conservată. *Marcus Aurelius* (Divus Antoninus Pius): RIC, III, p. 247, nr. 430, anul 161 p. Chr. (emisiune memorială).

Av. Capul descoperit al lui Antoninus Pius, spre dreapta. DIVVS ANTONINVS.

Rv. O acvilă pe un altar, spre dreapta, dar având capul întors spre stânga. CONSECRATIO.

4. AR. 3,22 g; 17 mm; ↑; bine conservată. *Marcus Aurelius*: RIC, III, p. 216, nr. 37, decembrie 161 – decembrie 162 p. Chr.

Av. Capul laureat al împăratului, spre dreapta. IMP.M.AVREL.ANTONINVS.AVG.

Rv. Concordia așezată spre stânga, ține o pateră în mâna dreaptă și își odihnește brațul stâng pe o statuie a zeiței Spes; sub scaun se află o *cornucopiae*. CONCORD. AVG.TR.P.XVI.COS.III.

5. AR. 2,69 g; 19 mm; ↓; bine conservată. *Marcus Aurelius* (Faustina II): RIC, III, p. 93, nr. 502 (b); emisune înainte de anul 175 p. Chr.

Av. Capul diademat și bustul drapat al împărătesei, spre dreapta. FAVSTINA.AVG.PII. AVG.FIL.

Rv. Concordia așezată spre stânga, ține în mâna dreaptă o floare, în timp ce cotul stâng se sprijină pe o *cornucopiae* alăturată scaunului său. CONCORDIA.

Lotul II (adus de către Pruteanu):

1. AR. 2,98 g; 18 mm; ↓; bine conservată, ușor rulată. *Traianus*: RIC, II, p. 247, nr. 49, anii 101-102 p. Chr.; Hill, p. 131, nr. 94, anul 101 p. Chr.

Av. Capul laureat al împăratului, spre dreapta. IMP.CAES.NERVA.TRAIAN. AVG. GERM.

Rv. Hercule stând în picioare pe un altar și ține în mâna dreaptă măciuca, iar în cea stângă blana leului din Nemea. P.M.TR.[P.C]OS III.

2. AR. 2,49 g; 19 mm; ↙; bine conservată, ușor rulată. *Traianus*: RIC, II, p. 253, nr. 129, anii 103-111 p. Chr.; Hill, p. 139, nr. 454 sau 460, anul 107 p. Chr.

Av. Capul laureat și bustul drapat al împăratului, spre dreapta. IMP.TRAIANO.AVG. GER.DAC.P.M.TR.P.

Rv. Victoria, înaripată, stând în picioare pe un scut, spre dreapta, și care ține în mâna dreaptă o cunună de lauri, pe când în cea stângă are o ramură de palmier. COS.V.P.P.S.P.Q.R.OPTIMO. PRINC.

3. AR. 2,73 g; 19 mm; ↙; bine conservată, ușor rulată. *Hadrianvs*: RIC, II, p. 374, nr. 297, anii 134-138 p. Chr.; Hill, p. 169, nr. 632, anul 136 p. Chr.

Av. Capul laureate al împăratului, spre dreapta. HADRIANVS.AVG.COS.III.P.P.

Rv. Egiptul personificat, stă rezemat și ține în mâna dreaptă un *sistrvm*, iar cotul stâng se sprijină pe un coș rotund în care se află arme; în fața sa apare un ibis. AEGYPTOS.

Cu prilejul redactării lucrării de față, verificând însemnările noastre, am constatat că se impune o corectare a numărului total de monede din tezaurul Ciolpani. În repertoriul publicat în 1980¹⁰, am notat că depozitul respectiv ar fi avut 1055 denari, incluzând pe lângă cele 1042 exemplare înregistrate la Muzeul din Piatra Neamț, alte 8 piese depozitate la muzeul din Bacău, precum și alți cinci denari aflați în colecțiile private, printre care, după cum credeam pe atunci, se numărau și cele recuperate de către miliția orașului Buhuși. Inșă, după am văzut,

¹⁰ V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1980, p. 259, nr. 58.

cele trei exemplare donate de Pruteanu (dintre care două se datorau miliției) au ajuns tot la muzeul bacăoan și deci nu mai pot fi încă odată luate în calcul; în consecință, numărul total al monedelor tezaurului, despre care avem cunoștință, ar fi de 1052. Nu este exclus ca și alte piese să fi ajuns în mâinile unor persoane necunoscute.

Este bine știut că în localitatea unde s-a găsit un depozit monetar, ori în apropierea acesteia, sunt adesea semnalate și numeroase descoperiri izolate, fără a li se indica un loc sigur de proveniență, acesta fiind înlocuit de sintagme de genul "în sat", "în grădină", "în curte", "păstrat în casă", "de la bunici" sau alte „rude" etc. De aceea, se impune aprecierea de către cercetător a monedelor izolate neapărat în contextul celorlalte descoperiri numismatice din arealul respectiv.

În sfârșit, în ziua de 9 iulie 1970, în prezența și cu ajutorul prof. dr. doc. Bucur Mitrea (Institutul de Arheologie din București) și a colegilor Aurel Buzilă și Ștefan Cucuș, am trecut la extragerea monedelor din vasul pomenit, în număr de 917, cărora li s-a adăugat și o anumită cantitate (217 g !) de pământ fin amestecat cu oxizi și cloruri, de culoare verzuie; amintim, că exemplarele din vas au fost completate cu cele 125 piese predate anterior (Anexa II)¹¹.

În însemnările noastre din acel timp, am socotit că cei 125 denari mai sus-pomeniți proveneau din partea superioară a recipientului (gură și gât, distruse în cea mai mare parte), în cazul când acesta ar fi fost complet plin (!?). Unele dintre monedele recuperate din ambalajul inițial sau înmânate separat, pe o suprafață sunt curate, pe când reversul este acoperit cu oxid (Fig. 5). De aceea, credem că, în primul rând monedele marginale au fost afectate în procesul de oxidare, ceea ce a dus îndeosebi la "sudarea" lor. De altfel, nu putem trece peste observația asupra crustei formate din oxizi și cloruri care era depusă pe interiorul pereților vasului.

Apa infiltrată, solul și metalele din aliajul monedelor au acționat ca o pilă electrică, care a grăbit procesul de migrare din aliaj a metalelor inferioare (îndeosebi cupru, cositor și plumb) spre exteriorul denarilor; astfel, în urma procesului de oxidare conținutul de metal prețios (titlul) va fi mai ridicat decât cel inițial, în timp ce greutatea piesei va deveni mai scăzută. Drept urmare, rezultă un volum de materii (oxizi, cloruri), care nu este luat în calcul când estimăm greutatea individuală sau generală a monedelor studiate¹². Acestor diminuări, să le spunem "naturale" ale monedelor examinate, li se alătură și cele provenite din procesul de curățare.

Mai trebuie reținut, că procesul chimico-fizic descris simplist mai sus, a avut și alte urmări, dintre care cea mai importantă este creșterea volumului substanțelor din vas, prin care s-a creat o presiune suplimentară asupra pereților recipientului care, astfel, au fost cu ușurință fisurați și dislocați.

Cei 1042 denari păstrați în muzeul pietrean au cântărit înainte de a fi curățați 3363,40 g, pentru ca după această operație, ponderea totală să atingă 3256,16 g, reclamând o pierdere de 107,24 g, care reprezintă peste 3% din greutatea inițială¹³.

O examinare a greutateților monedelor păstrate în muzeul din Bacău (8 ex.) indică abateri de mică amploare de la standardele consemnate în lucrarea lui D. C. Walker¹⁴.

¹¹ Proces-verbal din data de 9 iulie 1970, semnat de către B. Mitrea, V. Bîrlița, Ș. Cucuș și A. Buzilă.

¹² Vezi discuția și bibliografia la V. Mihailescu-Bîrlița, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Muzeul Județean de Istorie și Artă Bacău, Bibliotheca Carpicae, I, Bacău, 1977, p. 24-27.

¹³ A se vedea și datele furnizate de marele tezaur de la Măgura: 2830 denari, care cântăreau în momentul descoperirii 9250 g, prin curățire pierzând 215 g (Cf. V. Mihailescu-Bîrlița, I. Mitrea, *op. cit.*, p. 24).

¹⁴ D. R. Walker, *The Metrology of the Roman Silver Coinage, Part II from Nerva to Commodus*, BAR Supplementary Series 22, Oxford, 1977.

TABEL NR. I
CU GREUTĂȚILE MONEDELOR DEPOZITATE ÎN MUZEUL DIN BACĂU (Lotul I)

Nr. Crt.	Emitentul	Greutatea	Ponderea medie a denarilor din același interval de timp analizați de către Walker	Cantitatea medie de argint din denarii din același interval de timp analizați de către Walker
1.	Hadrianus (119-122)	2,87 g	3,05-3,12 g (la 51 ex.)	2,71-2,79 g (Walker, p. 14-15)
2.	Antoninus Pivs (Diva Faustina) (147-148)	2,72 g	3,08 g (la 12 ex.)	2,77 g (Walker, p. 28-29)
3.	Marcus Aurelius (Divus Antoninus Pius) (161)	2,87 g	3,22 g (la 13 ex.)	2,50 g (Walker, p. 33-34)
4.	Marcus Aurelius (161-162)	3,22 g	3,25 g (la 11 ex.)	2,69 g (Walker, p. 34)

TABEL NR. II
CU GREUTĂȚILE MONEDELOR DEPOZITATE ÎN MUZEUL DIN BACĂU (Lotul II)

Nr. Crt.	Emitentul	Greutatea	Ponderea medie a denarilor din același interval de timp analizați de către Walker	Cantitatea medie de argint din denarii din același interval de timp analizați de către Walker
1.	Traianus (101-102)	2,99 g	3,15 g (la 22 ex.)	2,92 g (Walker, p. 5)
2.	Traianus (107)	2,49 g	3,12 g (la 51 ex.)	2,84 g (Walker, p. 7-8)
3.	Hadrianus (136)	2,73 g	3,13 g (la 30 ex.)	2,83 g (Walker, p. 21-22)

Nu ne hazardăm să avansăm vreo concluzie definitivă privitoare la ponderea totală sau individuală a denarilor din tezaur. Vom aminti doar evaluarea mai veche pentru cele 1042 ex. (3256,16 g) deținute de muzeul pietrean, care indica o greutate medie de 3,1249 g¹⁵. Dacă adăugăm exemplarelor aflate în Muzeul de Istorie din Piatra Neamț și pe cele 8 piese aflate în muzeul băcăoan, care au greutatea totală de 22,58 g (cu ponderea medie de 2,82 g), cele 1050 de monede însumate (3278,74 g) au o medie a greutății de 3,1226 g, nu prea îndepărtată de cea precizată anterior.

Cele 13 tezaure, asemănătoare ca structură, găsite în Moldova, și publicate mai demult, înfățișează o pondere medie a denarilor de cca 2,95 g, motivată prin standardul scăzut al multor exemplare¹⁶. În schimb, exemplarele depozitului de la Măgura au greutatea medie ceva mai ridicată, de 3,204 g¹⁷.

Câteva cuvinte și despre vasul în care s-a îngropat tezaurul și care s-a bucurat de o mai mare atenție, spre deosebire de monede, el fiind publicat cu multe detalii utile (Fig. 6). Recipientul tezaurului a fost lucrat roată și are forma unei căni cu toartă, cu talpa pe inel, corpul globular, gâtul înalt, cilindric, și gura largă cu marginea subțire, ușor evazată în exterior. Toarta vasului și o parte din gât se pare că nu au fost culese de pe teren. La baza gâtului și în partea sa de sus există patru perforații circulare, provenind de la o reparație *ab antiquo*; care, însă, mai mult ca sigur nu au redat vasului funcționalitatea inițială, el putând fi utilizat numai ca ambalaj. Pasta este fină, de culoare cenușie. Pereții sunt subțiri și au fost

¹⁵ V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, loc. cit.

¹⁶ *Ibidem*, p.178-180 (tabelul nr. XXXI)..

¹⁷ V. Mihailescu-Bîrliba, I. Mitrea, *op. cit.*, p. 24.

acoperiți cu o angobă brun închis, atât la exterior, cât și la interior¹⁸. Amintim din nou de crusta de oxid verde depusă în interior¹⁹.

Din punct de vedere al formei, pasteii și tehnicii de producere, cana tezaurului de la Ciolpani are puternice analogii cu ceramica dacilor liberi de la răsărit de Carpați, doar culoarea angobei (neagră) fiind întâlnită mai rar pe vasele produse în arealul precizat²⁰.

Semnalarea descoperirii a fost făcută destul de prompt²¹, însă excluzând o primă etalare a structurii sale²², se poate aprecia că publicarea nu a fost făcută integral. Acum, după cum am încercat să argumentez, putem considera că s-au găsit la Ciolpani 1052 ex., și nu 1055, așa cum s-a comunicat inițial, ceea ce ne determină să refacem, chiar dacă în mică măsură, structura tezaurului: Nero 5 (0,475%), Galba 2 (0,190%), Otho 5 (0,475%), Vitellius 5 (0,475%), Vespasianus 107 (10,171%), Titus 27 (5,418%) (Divus Vespasianus 4), Domitianus 64 (6,084%), Nerva 24 (2,281%), Traianus 237 (22,528%), Hadrianus 185 (17,585%) (Sabina 5, L. Aelius 2), Antoninus Pius 114 (10,836%), Faustina I – 54 (5,133%), Marcus Avrelius 132 (12,547%) (Divus Antoninus Pius 14, Lucius Verus 12), Faustina II – 51 (4,848%), Lucilla 9 (0,855%), Commodus 23 (2,186%) (Divus Marcus Aurelius 2, Crispina 5), Didius Iulianus 1 (0,095%), Manlia Scantilla 1 (0,095%), Clodius Albinus 1 (0,095%), Septimius Severus 4 (0,380%) (3 ex. din anii 193-194 ? și 1 ex. din anul 194)²³, Iulia Domna 1 (0,095%).

Revenim asupra observației noastre mai vechi, prin care evidențiam apariția extrem de rară a unui denar emis de Didius Iulianus pentru Manlia Scantilla, care, după cunoștințele noastre, în afara granițelor Imperiului a fost semnalat doar în 2-3 cazuri.

Odată stabilită componența tezaurului, fiind precizată și data sa de încheiere (*terminus post quem*), s-a putut afirma pe bună dreptate, că depozitul de la Ciolpani aparține seriei terminate prin emisiuni de la Septimius Severus²⁴.

Întorcându-ne la cele narate la începutul demersului nostru, mai demult am propus muzeului din Piatra Neamț să încerce separarea monedelor tezaurelor publicate de cele rămase inedite, deoarece prin analizarea tuturor datelor tehnice cunoscute (emitent, datare, greutate, diametru, ax, conservare etc.), cu anumite rezerve poate fi „reconstituită” componența depozitelor publicate, eventual chiar printr-un program informatic; în acest caz, sunt lăsate deoparte doar piesele din cele cinci descoperiri (Ciolpani, Socea I și II, Cândești și Costișa) mai puțin studiate, dar care pot fi totuși tratate global.

¹⁸ Datele tehnice: înălțimea – 132 mm; diametrul gurii – 84 mm; diametrul maxim – 125 mm; diametrul tălpii – 61 mm.

¹⁹ V. Mihailescu-Bîrliba, *Keramik und Münzen: Die Behälter der Münzschätze aus den Gebieten der Freien Daker*, în U. Peter (ed.), *Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Akademie Verlag, Berlin, 1998, p. 474 și Taf. I/4 (p. 480); idem, *Monedele și ceramica: vasele tezaurelor monetare din Dacia liberă*, în „ArhMold”, XXI, 1998, p. 143-144 și pl. I/4 (p. 139); idem, *Monedele și ceramica: vasele tezaurelor monetare din Dacia liberă*, în P. Roman, D. Ciobanu (eds.), în *Memoria Ion Nestor*, Buzău, 2005, p. 139-156.

²⁰ G. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 81-82; I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Ed. Junimea, Iași, 1988, la p. 69, pentru folosirea angobei de culoare neagră și la p. 71, vezi tipul 3 ceramic.

²¹ B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în „SCIV”, 22, 1971, 1, p. 127; V. Mihailescu-Bîrliba, *Descoperiri de monede antice și bizantine (III)*, în „MemAntiq”, III, 1971 (1972), p. 598.

²² V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, op. cit., p. 259, nr. 58.

²³ Denarul de la Didius Iulianus: RIC, IV/I, p. 15, nr. 3, 193.

Denarul de la Manlia Scantilla: RIC, IV/I, p. 16, nr. 7a, 193.

Denarul de la Clodius Albinus: RIC, IV/I, p. 44, nr. 4 var. (CLOD în loc de CL, anii 194-195).

Denarii de la Septimius Severus găsiți în tezaur: 1). RIC IV/I, p. 93, nr. 11, anii 193-194 (?); 2). RIC, IV/I, p. 94, nr. 24, anii 193-194 (?); 3). RIC, IV/I, p. 94, nr. 24 var.; 4). RIC, IV/I, p. 96, nr. 39, 194).

Denarul de la Iulia Domna: RIC, IV/1, p. 165, nr. 536, anii 193-196.

²⁴ *Ibidem*, p. 97-100.

Ajunși la sfârșitul intervenției noastre, țin să subliniez importanța pe care o au diferitele detalii, rămase adesea oarecum inedite, pentru clarificarea și completarea informațiilor referitoare la o anume descoperire. Doar așa, cunoașterea și înțelegerea acesteia, din ambele puncte de vedere, numismatic și istoric, devin, credem noi, mai complete și utile.

ANEXA I

REFERAT

Subsemnatul Bîrliba Virgil, salariat al Muzeului Județean de Istorie, în urma unor informații primite la sediul muzeului de [la] președintele Consiliului Popular al Com. Costișa, în ziua de 1 iunie 1970, am aflat că pe teritoriul comunei s-a descoperit un tezaur de denari romani de argint.

În consecință, în ziua de 1 iunie 1970 m-am deplasat la Costișa, însoțit de muzeograful Dan Monah, în comună luând contact cu președintele Consiliului Popular și cu descoperitor, cooperatorul Grigoriu C. Dumitru.

Acesta a predat prin proces-verbal, subsemnatului, 125 (una sută douăzeci și cinci) monede de argint romane (denari) și, alăturat, un vas aproape întreg, cântărind 3,650 kgr. Vasul este plin de monede. În total, apreciez, ținând cont de media greutateii denarului roman, de cca. 3 g, că în vas sunt peste 1000 (una mie) monede, cântărind cca. 3 kgr., restul de 650 g, fiind vasul, pământul și oxidul. La cele peste 1000 (una mie) monede se adaugă cele 125 monede separat predate, ceea ce ridică la peste 1125 – cca. 1200 numărul de monede descoperite.

Datorită faptului că aceste monede au fost păstrate în bună stare de către descoperitor (tezaurul fiind predat în întregime) și că acest tezaur este f. interesant, cuprinzând monede de la împărații romani din sec. I-II e. n., este de mare interes științific pentru ca el să fie achiziționat.

Fiind și cel mai mare tezaur de acest gen, descoperit până acum în Moldova, credem că, suma cerută de descoperitor (trei mii de lei), nu reprezintă decât o mică recompensă pentru această descoperire care este de mare importanță pentru istoria patriei noastre în sec. I-II e. n.

2 iunie 1970

/ss/ Virgil Bîrliba

ANEXA II

PROCES-VERBAL

I. Subsemnații, Bîrliba Virgil, Buzilă Aurel și Ștefan Cucuș, cu participarea directă a tov. prof. dr. doc. Bucur Mîtreă (șeful sectorului numismatic al Institutului de Arheologie al Academiei R. S. R. – București) am procedat la desfacerea vasului cu monedele descoperite la Ciolpani-Buhuși și achiziționate de către muzeul nostru de la tov. Grigoriu Dumitru din Costișa (jud. Neamț).

Prin desfacerea vasului s-a putut constata la prima numărătoare existența a 917 (nouă sute șaptesprezece) monede. De asemenea, la acest număr se adaugă cantitatea de 0,217 kg praf fin de pământ amestecat cu oxid având o culoare uniform vernil.

II. Monedele primite de la tov. Grigoriu Dumitru, în afară de vasul cu monedele (predate separat), sunt în număr de 125 (una sută douăzeci și cinci).

III. La cele de mai sus se adaugă 8 (opt) monede aflate în proprietatea Muzeului Județean de Istorie Bacău.

Vasul urmează a fi restaurat și întregit, păstrându-se crusta de oxid în interior.

Drept care am încheiat prezentul proces-verbal în 4 (patru) exemplare.

9 iulie 1970

/ss/ B. Mîtreă

/ss/ Virgil Bîrliba

/ss/ Șt. Cucuș

/ss/ A. Buzilă

THE HOARD OF ROMAN COINS FROM CIOLPANI (BUHUȘI TOWN, BACĂU COUNTY)

At the History Museum from Piatra Neamț, the coins belonging to five ancient hoards have been mixed „by accident” and they cannot be completely analyzed any more. That is why as I have already stated not long ago, it is necessary the presentation of all information existing about any of these deposits. This is the fortunate case of the hoard from Ciolpani (Buhuși town, Bacău county).

The discovery we are going to talk about, has been made in the hamlet of Ciolpani which belongs administratively to Buhuși town (Fig. 1-3). Discovered by accident by the villagers from Costișa (Neamț county) in 1970, the vessel and the coins of the hoard from Ciolpani reached the Museum of Piatra Neamț, where they have cleaned, treated, restored (the vessel) and preserved (Fig. 4).

Though a complete examination of the monetary pieces cannot be possible, some information have been kept which allow a resumption of the numismatic analysis, even if it is apartial one. 1042 coins reached the museum of Piatra Neamț, to which other 8 denarii have been added, as well as two coins from private persons. In my paper, I also present a small catalogue of the denarii from Bacău museum whose technical and identification data have been preserved. From the vessel with coins, as it reached the museum of Piatra Neamț, there have been recovered 917 coins, having 217 g of thin earth mixed with oxides and clorides (Fig. 5). In their turn, the 917 denarii lost after their cleaning 107.24 g, that is 3% from their initial weight /3256.16).

The vessel the coins were deposited is a mug, partially deteriorated, covered with black angobe, belonging to the pottery used by free Dacians in the 2nd and 3rd c. p. Chr. (Fig. 6). Consequently, through its structure, the deposit from Ciolpani belongs to the series of hoards ended with issues from Septimius Severus. In the end, for the knowledge and understanding of the monetary discoveries, we think it is necessary and useful to look for all the information we had until that moment.

BIBLIOGRAPHY

- G. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973.
DEX (*Dicționarul explicativ al limbii române moderne*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1958).
Philip V. Hill, *The Dating and Arrangement of the Undated Coins of Rome A. D. 98-148*, Spink & Sons Ltd., London, 1970.
I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Ed. Junimea, Iași, 1988.
I. Iordan, P. Gâștescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, Ed. Academiei R. S. R., București, 1974.
V. Mihailescu-Bîrliba, *Tezaure descoperite, tezaure pierdute, tezaure regăsite...*, în „AMTutovensis”, 9-10, Bârlad, 2014, p. 87-91.
V. Mihailescu-Bîrliba, *Discovered Treasures, Lost Treasures, Regained Treasures...*, în *Omagiu Profesorului Alexandru Barnea* (sub tipar).
V. Mihailescu-Bîrliba, *Descoperiri de monede antice și bizantine (III)*, în „MemAntiq”, III, 1971 (1972), p. 585-590 .
V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1980.
V. Mihailescu-Bîrliba, *Keramik und Münzen: Die Behälter der Münzschatze aus den Gebieten der Freien Daker*, în U. Peter (ed.), *Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Akademie Verlag, Berlin, 1998, p. 467-483.
V. Mihailescu-Bîrliba, *Monedele și ceramica: vasele tezaurelor monetare din Dacia liberă*, în „ArhMold”, XXI, 1998, p. 135-148.
V. Mihailescu-Bîrliba, *Monedele și ceramica: vasele tezaurelor monetare din Dacia liberă*, în P. Roman, D. Ciobanu (eds.), în *Memoriam Ion Nestor*, Buzău, 2005, p. 139-156.
V. Mihailescu-Bîrliba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Muzeul Județean de Istorie și Artă Bacău, Bibliotheca Carpicae, I, Bacău, 1977.
B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în „SCIV”, 22, 1971, 1, p. 115-134.
D. R. Walker, *The Metrology of the Roman Silver Coinage, Part II from Nerva to Commodus*, BAR Supplementary Series 22, Oxford, 1977.

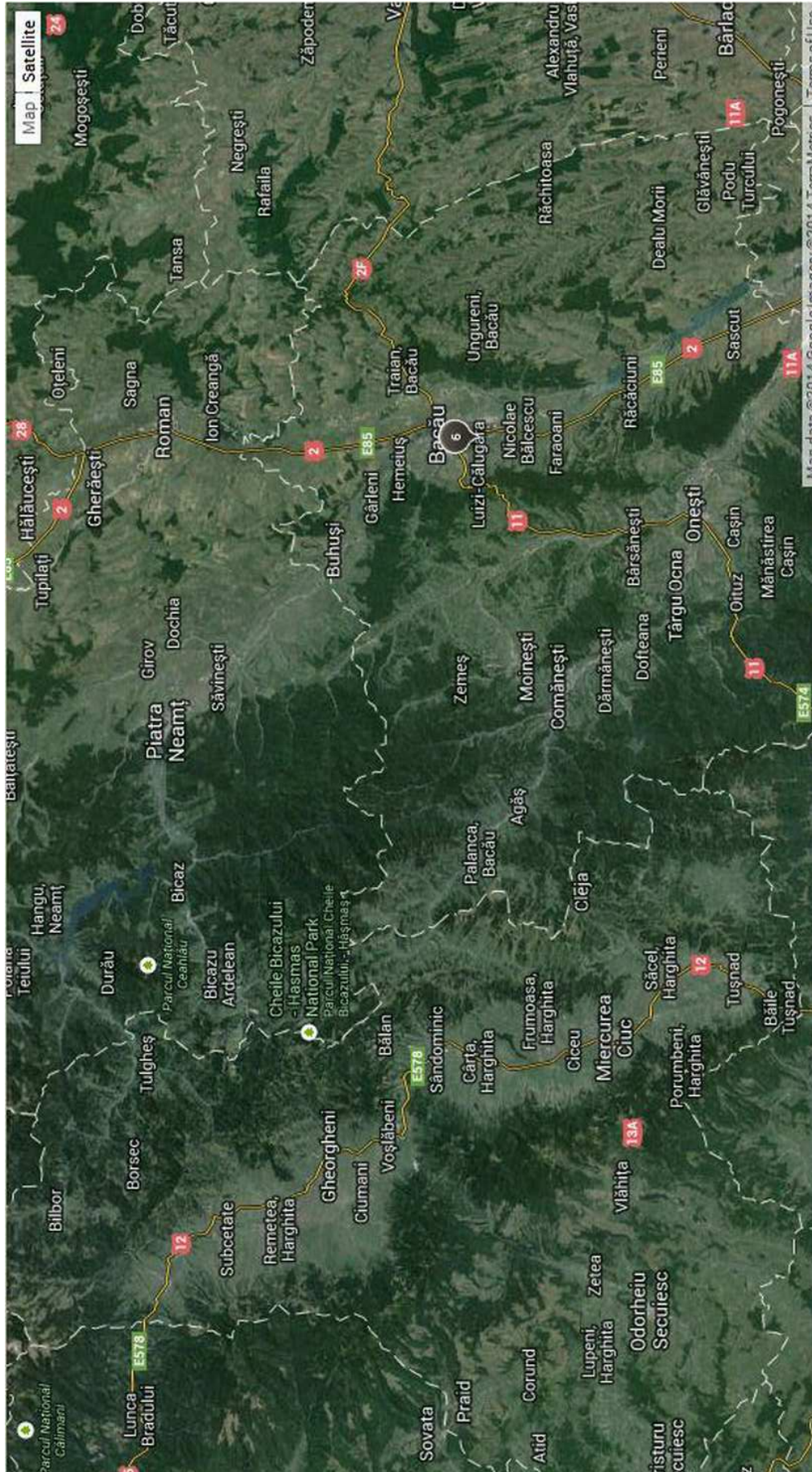

Fig. 1. Valea râului Bistrița (sectorul Bacău – Piatra Neamț).
The Bistrița valley – the sector Bacău – Piatra Neamț.

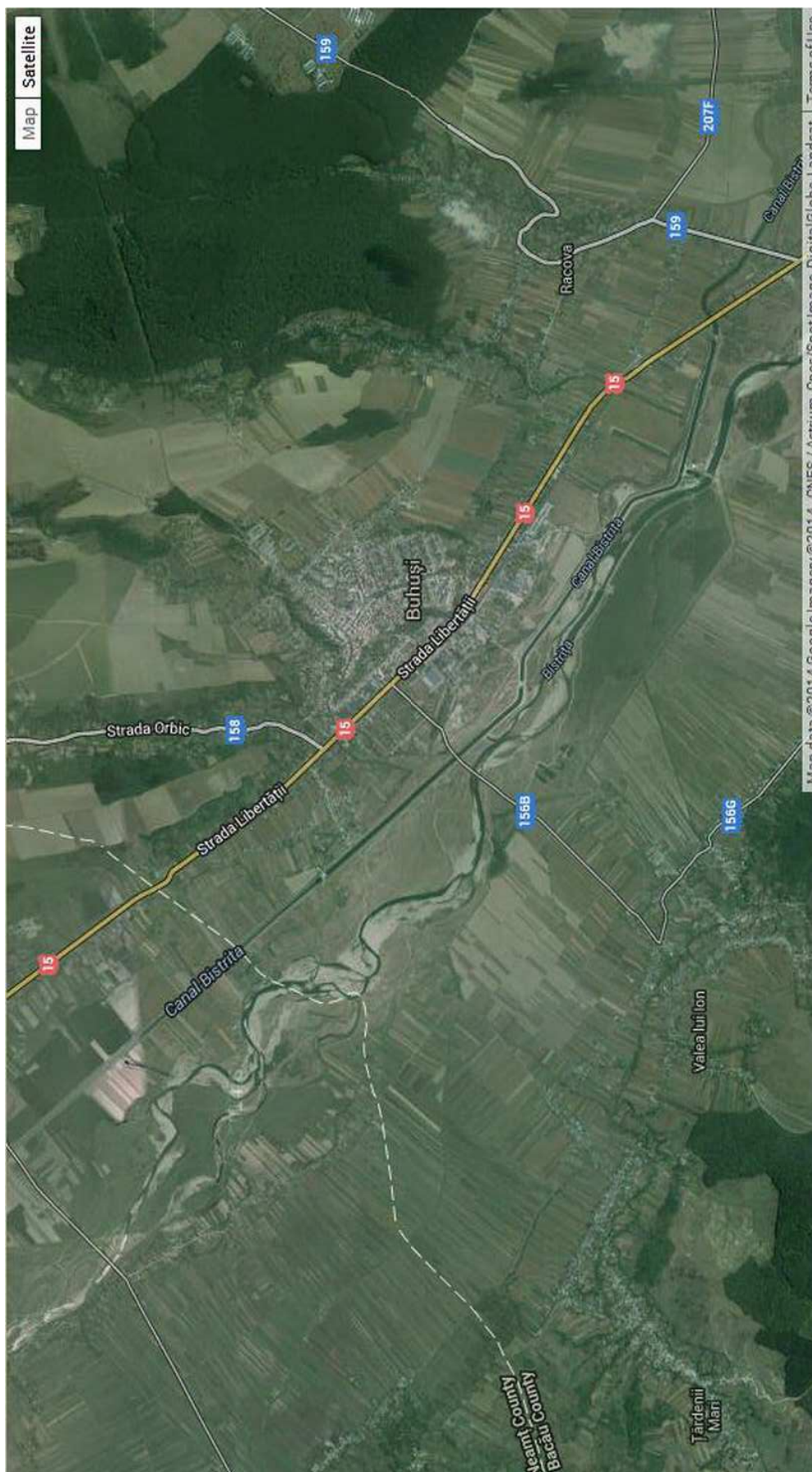

Fig. 2. Orașul Buhuși și împrejurimile.
Buhuși town and its surroundings.

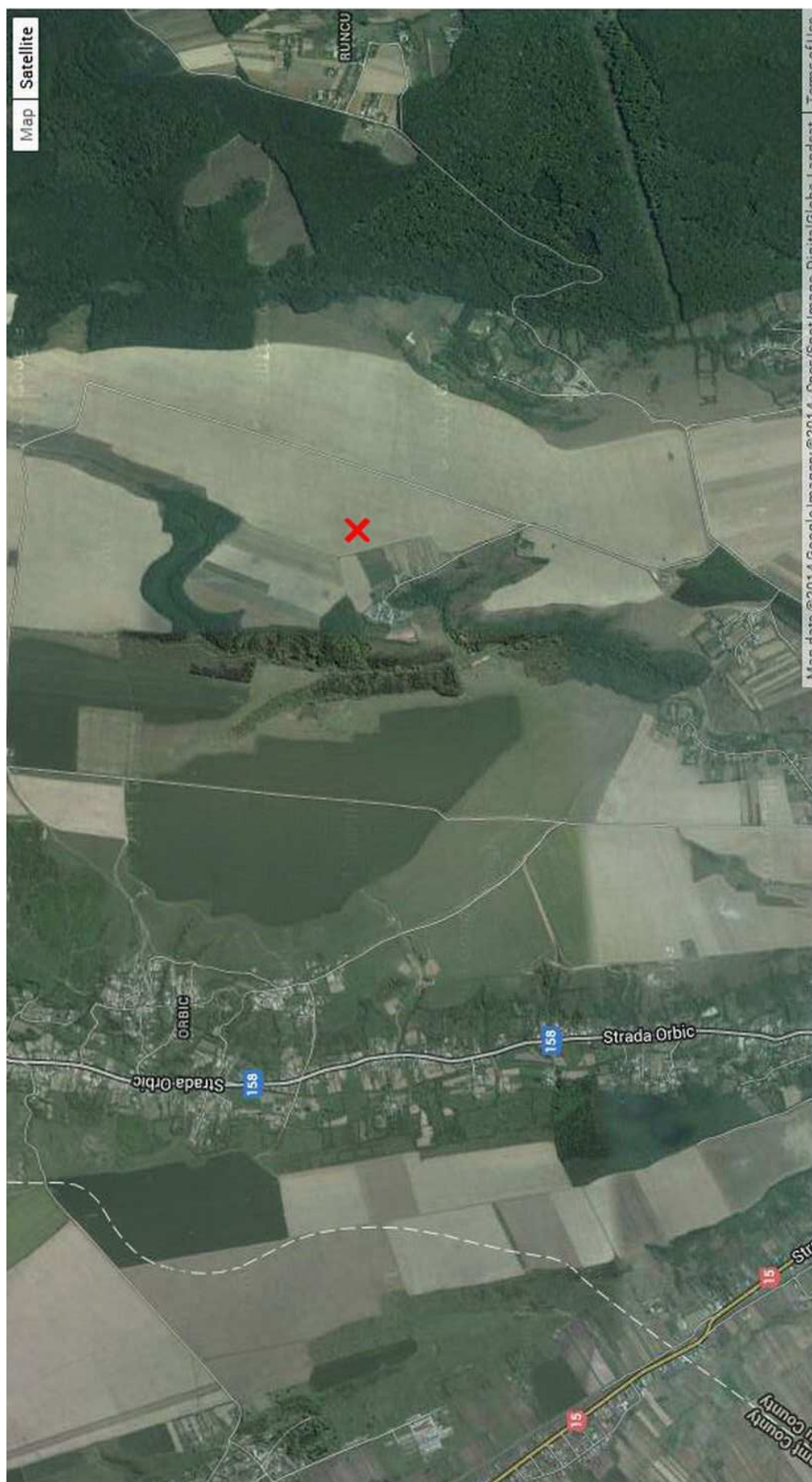

Fig. 3. Cătunul Ciolpani și punctul aproximativ al descoperirii monetare (marcat cu X)
The hamlet Ciolpani and the approximate point of the monetary discovery (marked X).

Fig. 4. Dumitru Grigoriu (descoperitorul) și vasul cu monede.
Dumitru Grigoriu (the discoverer) and the vessel with coins.

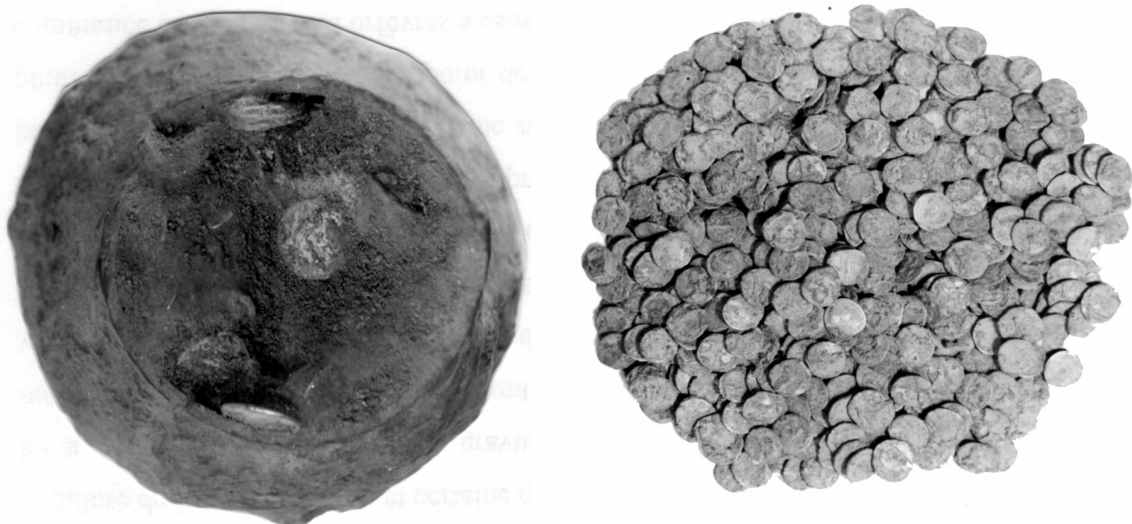

Fig. 5. Vasul cu monedele „sudate” prin oxidare și o parte din denarii găsiți, acoperiți cu oxizi.
The vessel with coins „weld” by oxidation and part of the recovered denarii, covered with oxides.

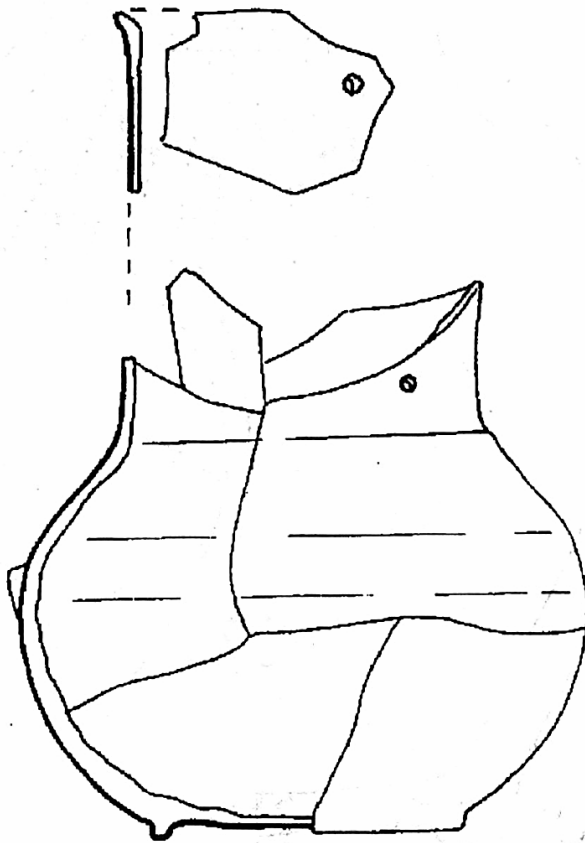

Fig. 6. Cana tezaurului găsit la Ciolpani (foto și desen).
The mug of the hoard found at Ciolpani (photo and drawing).

DESPRE CULTURI ARHEOLOGICE ȘI IDENTITĂȚI ETNICE DE LA GRANITELE PROVINCIEI ROMANE DACIA. STUDIU DE CAZ: CULTURA LIPIȚA VERSUS COSTOBOCII

Alexandru POPA

Key words: Lipița Culture, Costoboci, barbaricum, Upper Dniester, Roman Period

Cultura Lipica (Lipița)

Numele acestei culturi pornește de la localitatea Lipica Górna (Verchnjaja Lipica) din Ucraina, unde în perioada anilor 1889-1890 I. Kopernicki descoperea 67 de morminte. După toate probabilitățile, atunci au fost cercetate 60 de incinerări și 7 inhumări¹. Prima sinteză a culturii a fost publicată de Marcian Śmiszko, în anul 1932². Identitatea arheologică, definită drept cultura Lipica/Lipița, indica multiple paralele în mediul culturii dacice și a fost datată de autorul primei monografii în perioada sec. I.-începutul sec. III p.Chr.³ În perioada următoare, mai ales după cel de-al doilea Război Mondial, numărul siturilor atribuite acestei culturi a crescut semnificativ, cu precădere de pe urma săpăturilor de salvare⁴. Săpături planificate, pe suprafețe întinse nu s-au efectuat. O sinteză a cunoștințelor, la nivelul anilor '70 ai secolului trecut, a fost întreprinsă de către V. M. Cygylk⁵. Cercetări în vederea definirii culturii au mai fost întreprinse de T. Dąbrowska⁶, precum și de L. Vakulenko⁷. După dispariția URSS, volumul de publicații consacrate acestei culturi arheologice este în continuă scădere ca număr, iar ca tematică – acestea de regulă nu depășesc nivelul unor rapoarte de săpături sau periegeze⁸. Din literatura română se remarcă studiile lui Ion Ioniță și Gheorghe Bichir, care discută problemele culturii Lipița în contextul definirii și valorificării conceptului de „daci liberi”⁹.

Aria de răspândire a siturilor atribuite culturii Lipița este zona cursului superior al Nistrului (

Figura 1). Este vorba atât de așezări, cât și de necropole. Acestea nu sunt distribuite uniform în spațiul atribuit culturii Lipița, ci în două microzone distincte¹⁰. Prima dintre ele poate fi delimitată pe malul stâng al Nistrului, între cursurile râurilor Zolotaja Lipa și Vereșica. Cea de-a doua microzonă reprezintă o fâșie relativ îngustă, dispusă aproximativ

---

¹ Berest 2001.

² Śmiszko 1932.

³ Analogiile ceramice au fost semnalate în fortificațiile de la Tinosu, Poiana, ș. a. Acestea au fost preluate și de literatura ulterioară – Cygylk 1975.

⁴ Baran 1985, 34-41. Bidzilja/Rusanova 1993, 96-97.

⁵ Cygylk 1975. Vezi și recenzia lui Ion Ioniță la acest volum - Ioniță 1980.

⁶ Dąbrowska 1973.

⁷ Vakulenko 1989; Vakulenko 1991.

⁸ Vezi Berest 2001. Cygylk 1995; 1997.

⁹ Bichir 1997. - Ioniță 1997.

¹⁰ În unul din studiile sale, Ion Ioniță pune pe bună dreptate problema existenței acestor microzone, adică dacă ele ar fi existat cu adevărat și în antichitate sau dacă ele reflectă un stadiu al cercetării - Ioniță 1997, 881-882, 891. Aceste dubii probabil că își păstrează actualitatea și astăzi.

între orașele Hotin și Ivano-Frankivsk. Există și situri care depășesc limitele acestor două microzone. Se remarcă faptul că doar pe baza unor prospecțiuni de teren și a materialului de suprafață colectat, siturile culturii Lipița pot fi doar cu greu deosebite de cele ale altor culturi, răspândite în aceeași regiune¹¹.

Așezările culturii Lipița sunt nefortificate și ocupă de regulă pante orientate spre sud și sud-vest, dispuse pe malul unor surse de apă. De cele mai multe ori, aceste așezări sunt pluristratigrafice, acoperind urme de locuire din epoca fierului și fiind la rândul lor acoperite de nivele culturale asemeni culturii Sântana de Mureș-Černjachov sau și mai târzii. În structura și topografia lor, așezările urmează structura reliefului. Ele se întind de cele mai dese ori de-a lungul malului apei pe o lungime de până la 500 m și o lățime de 100-150 m¹².

Complexe formate din locuințe și anexe gospodărești sunt dispuse în rânduri ce urmează și ele relieful zonei. Judecând după formă, se disting în primul rând locuințe de suprafață, deși numărul de complexe cercetate de acest tip este relativ scăzut¹³. În afara specificului cultural al culturii Lipița, motivul unei asemenea situații ar putea fi tehnica săpăturilor arheologice, care nu întotdeauna a permis o documentare precisă a resturilor locuințelor de suprafață, mai ales din cauza distrugerilor parvenite din cauza lucrărilor agricole. Reprezentative pentru acest tip de structuri sunt cele de la Remezovcy (ca. 20 m²)¹⁴, Vodniki (24 m²)¹⁵ sau Lypivci (20-24 m²)¹⁶. Din amenajările lor interioare se remarcă câte o vatră de foc, precum și resturi de podea din lipitură de lut.

Mai bine documentate și respectiv mai numerice în comparație cu cele de suprafață sunt construcțiile/locuințele adâncite în sol¹⁷. Acestea ocupă de regulă o suprafață de până la 25 m², deși sunt cunoscute și exemple ale unor construcții asemănătoare cu suprafață de peste 46 mpătrași¹⁸. Podeaua lor putea ajunge la adâncimea de circa 0,3-1 m¹⁹, deși sunt cunoscute și exemple când podeaua locuinței s-a descoperit la adâncimea de 2 m de la nivelul modern de călcare²⁰. Amenajările interioare ale locuințelor mai includeau trepte dispuse de-a lungul pereților lungi ai locuințelor. Acestea mai purtau uneori urmele căptușirii cu scânduri de lemn și au fost folosite drept băncuțe de șezut. Podeaua bordeielor era fie din lut bătătorit, fie din lemn. Uneori sub nivelul podelei din locuință mai era săpată o groapă de păstrare, acoperită după toate probabilitățile cu scânduri. Gropi de păstrare a rezervelor alimentare s-au descoperit și în afara locuințelor.

În afară de locuințe, în unele cazuri cercetările arheologice au surprins urme de ateliere meșteșugărești, asemeni celor de prelucrare a fierului de la Remezovcy²¹, Bovšiv²² sau Lypivci²³. Un atelier de producție a ceramicii a fost documentat arheologic în așezarea de la Lypivci²⁴.

Referindu-ne la necropole și morminte singulare ale culturii Lipița, se impune din start observația că nici una dintre necropolele atribuite culturii Lipița nu a fost săpată integral. Cu cele 67 de morminte documentate încă în anii 1889-1890, cel mai exhaustiv cercetat pare să fi rămas cimitirul eponim de la Lipica Górna (Verchnjaja Lipica). Un număr mai mic de

¹¹ Se subînțelege mai ales siturile culturii Przeworsk, a se vedea Bidzilja/Rusanova 1993, 97.

¹² Bidzilja/Rusanova 1993, 97.

¹³ Pentru o privire de ansamblu a se vedea Cygylkyk 1975, 63-64.

¹⁴ Cygylkyk 1971, 159.

¹⁵ Cygylkyk 1997, 105.

¹⁶ Cygylkyk 1995, 127-128.

¹⁷ Cygylkyk 1975, 64-69.

¹⁸ Locuința VI de la Górna Lipica ocupa o suprafață de 46,20 m² – Cygylkyk 1975, 67.

¹⁹ Bidzilja/Rusanova 1993, 97.

²⁰ Locuința I de la Górna Lipica – Cygylkyk 1975, 14-15, 65.

²¹ Cygylkyk 1975, 54-59.

²² Bidzilja/Rusanova 1993, 98, 252 Tab. XXXII.8.

²³ Cygylkyk 1995, 130.

²⁴ Cygylkyk 1995, 130-133.

înmormântări au fost documentate arheologic la Grinev (12 morminte), Zvenigorod - „Goeva Gora” (20 morminte), Bolotnoe (64 morminte)²⁵. Toate aceste cimitire sunt birituale, deși se pare că în toate s-a constatat predominarea numerică a incinerății²⁶. Majoritatea mormintelor de acest tip sunt incinerății cu resturile depuse în urnă – oasele incinerate, resturile pieselor de port și a ofrandelor defunctului erau depuse într-un vas ceramic cu sau fără capac. La Grinev au fost documentate 3 morminte, în cadrul cărora resturile rugului (oase incinerate și fragmente de vase ceramice) erau dispersate pe o suprafață de circa 2 m². Mormintele de inhumație sunt de regulă lipsite de inventar și, respectiv pot fi atribuite unui sau altui nivel cultural sau cronologic cu mari dificultăți. Pe baza acestor momente de incertitudine, Cygylk a pus la îndoială inhumația ca rit funerar al purtătorilor culturii Lipița²⁷.

O situație cu totul deosebită o au după părerea mea mormintele de inhumație de la Kolokolin²⁸ și Čižikov²⁹. Ele au fost descoperite separat și în afara unui context arheologic, specific pentru cultura Lipița, dar cu toate acestea au fost atribuite acestei culturi³⁰. Analiza noastră³¹ a arătat că înmormântarea prin inhumație, într-un tumul preistoric din afara unei necropole contemporane, veselă pentru lichide (combinație asemeni „Ulcior/Pateră”, cupe de argint, vas-riton), piese de import de proveniență provincial-romană (inclusiv fibulele de bronz), lipsa de arme printre piesele de inventar – toate aceste particularități ale ritului și ritualului de înmormântare apropie complexe de la Kolokolin și Čižikov de o serie de morminte din epoca romană timpurie din Europa centrală, cunoscute în literatura de specialitate sub termenul de „Morminte de tip Lübsow”³². Pentru prima dată particularitățile acestui grup de monumente funerare au fost schițate de H.-J. Eggers în publicația din 1953³³. Conform definiției propuse de Eggers, mormintelor de tip „Lübsow” le sunt specifice următoarele elemente comune:

- amplasarea în afara necropolelor (mari) ale epocii,
- utilizarea unor construcții funerare deosebite, edificate special cu această ocazie sau folosirea unor tumuli mai timpurii,
- inhumația defunctului,
- lipsa printre inventarul mormintelor a armelor,
- bogăția (relativă) a inventarului (mai ales în comparație cu restul înmormântărilor de epocă), marcată mai ales prin prezența unor piese de import, de origine provincial-romană,
- prezența printre inventar a unor forme ceramice cu specific local.

Cercetările ulterioare au adus noi accente în definirea acestui fenomen, prezent în mai multe culturi arheologice ale epocii romane timpuri din Europa centrală și de nord³⁴. Din punct de vedere cronologic, în cadrul grupului mormintelor de tip Lübsow, se disting complexe datate în faza „Eggers B1” și respectiv – în faza „Eggers B2”³⁵.

În acest fel, ritul și ritualul înmormântărilor de la Čižikov și Kolokolin nu sunt compatibile cu definiția culturii Lipița, ci mai degrabă cu fenomenul cunoscut în literatura de specialitate ca „Grupul de morminte de tip Lübsow” din faza „B 1” a cronologiei central

²⁵ Informația despre numărul de morminte de la Bolotnoe am preluat-o de la Ioniță 1997, 885, 895.

²⁶ Bidzilja/Rusanova 1993, 98-99.

²⁷ Cygylk 1975, 78. A se vedea părerea contrară din Bidzilja/Rusanova 1993, 99.

²⁸ Śmiszko 1935. A se vedea și Popa 2004b.

²⁹ Smiško 1957.

³⁰ Pentru o părere critică asupra atribuirii acestor complexe unor înmormântări tumulare „princiare” ale culturii Lipița – așa cum încerca să le definească Cygylk – a se vedea Ioniță 2001, 436.

³¹ Popa 2004a.

³² Lucrarea de referință cu privire la acest subiect poate fi considerată teza de doctor habilitat a lui Jan Schuster – Schuster 2010.

³³ Eggers 1953.

³⁴ Gebühr 1974; 1998; 2009. Lichardus 1984, 71-86.

³⁵ Wołagiewicz 1970.

europene³⁶.

După cum am amintit mai sus, cultura Lipița a fost definită în limitele secolelor I-III p.Chr., cu toate că pot fi distinse cel puțin două faze cronologice separate. Astfel, necropola de la Lipica Górna – eponimă culturii, poate fi datată conform cronologiei relative central-europene în faza Eggers B2³⁷. Această concluzie se desprinde din datarea, acceptată în acel sistem, a fibulelor târzii din seria celor cu corpul puternic profilat de forma Almgren 68b³⁸, a fibulelor emailate asemeni formei Exner I 32³⁹, a fibulelor sub formă de trompetă, etc.

Orizontul timpuriu al acestei culturi, cunoscut mai ales pe baza siturilor de la Zvenigorod⁴⁰ și Bolotnoe, este caracterizat de artefacte specifice fazei B1 a cronologiei central europene. Pe baza acestor deosebiri cronologice, Liana Vakulenko separă cultura Lipița în două faze, pe care ea încearcă să le și explice din punct de vedere istoric: în imaginația ei este vorba la început de o migrare de populație mai întâi spre nord, apoi - una în sens invers, spre sud⁴¹. Pe criterii cronologice și culturale, D. Kozak deosebește în cadrul culturii Lipița trei faze „cultural-etnice”. Prima dintre acestea a fost denumită „celto-dacică de tip Bolotnja”, se datează în perioada anilor 20-30 p.Chr. și reflectă un mixaj de elemente culturale celtice și dacice. Ce-a de-a doua fază este cea „dacică – Przeworsk de tip Zvenigorod”, pe care o datează în perioada anilor 40-70 p. Chr., ea însumând după reiese din denumire elemente dacice și de tip Przeworsk. Ce-a de-a treia etapă îi este asemănătoare acesteia de la urmă, dar mai include și elemente culturale de tip Zarubincy; autorul o denumește „dacică-Przeworsk-Zarubincy de tip Lipica Górna” și o datează la sf. sec. I și în sec. II p.Chr. După cum este ușor de observat, această structură a autorului se bazează și ea pe corespondențele din Europa centrală. Tipurile cultural-cronologice” ale lui Kozak corespund cu fazele B1a, B1b și B2 din cronologia relativă a fibulelor din cultura Przeworsk, definită de mai mult timp de Dąbrowska⁴² și Liana⁴³.

Geneza și apariția culturii Lipița este neclară. Această stare de lucruri se datorează faptului că, în felul în care a fost definită drept cultură arheologică, ea este una mixtă și reflectă un amestec de elemente culturale diferite. La geneza culturii Lipița au participat, în primul rând, elemente din culturile dacică și de tip Przeworsk. În afară de acestea, cultura Lipița indică similitudini cu tradițiile culturale celtice, specifice civilizației La Tène și a culturilor înrudite asemeni fenomenului „Zarubincy”⁴⁴. Geneza unei asemenea culturi cu siguranță nu poate fi rodul unei migrații în înțelesul Lianeii Vakulenko – la început de la sud spre nord, și apoi, 100 de ani mai târziu în direcție inversă⁴⁵.

Tradiția cercetărilor arheologice și istorice din secolul XX-lea a impus practic întotdeauna discutarea întrebării despre interpretarea etnică a unei culturi arheologice. Modelul aplicat de regulă, era unul simplist, moștenit din metoda de cercetare dezvoltată de Gustav Kossina⁴⁶ și cunoscută pe larg sub termenul de „*Siedlungsarchäologie*”. Conform acesteia, unei culturi arheologice trebuie să-i corespundă neapărat un grup etnic. Potrivit acestei „tradiții”, perpetuate în multe țări și centre de cercetare cu regret și până în prezent – purtătorii culturii Lipița ar trebui să fie identificați cu populația costobocilor, cunoscută din

---

³⁶ Schuster 2010.

³⁷ Eggers 1955.

³⁸ Almgren 1923.

³⁹ Exner 1941.

⁴⁰ Kozak 1978. Kropotkin 1974; 1977. Śmiszko 1932, 7-8. Svešnikov 1957.

⁴¹ Vakulenko 1989, 33; 1991, 27.

⁴² Dąbrowska 1973. Dąbrowska/Maczyńska 2003.

⁴³ Liana 1970.

⁴⁴ Pentru complexitatea mozaicului elementelor culturale sesizabile în cadrul culturii Lipița a se vedea de exemplu Kropotkin 1977.

⁴⁵ Vakulenko 1989, 27-29.

⁴⁶ Kossinna 1911.

sursele scrise. Această ipoteză a fost lansată încă de la definirea culturii Lipița de către Śmiszko⁴⁷ și a fost acceptată activ sau tacit în majoritatea lucrărilor ulterioare. Pentru verificarea ei, în cele ce urmează mi-am propus o trecere în revistă a principalelor rezultate ale cercetării moderne despre numele costobocilor, urmând o analiză critică a posibilităților de interpretare a acestora, pentru ca într-un final să putem vedea dacă o asemenea identificare etnică este acceptabilă sau nu.

Costobocii în sursele antice

Perioada de domnie a împăratului roman Marcus Aurelius reprezintă unul dintre momentele de cotitură în istoria Imperiului Roman și a vecinilor săi din Europa. Această se remarcă printr-o invazie de proporție a grupurilor de barbari, care ating până și cele mai îndepărtate colțuri ale lumii romane. Majoritatea surselor scrise din această perioadă tratează evenimentele ce au avut loc în zona Dunării de mijloc, evenimente cunoscute cumulativ sub sintagma de „războaie marcomanice”⁴⁸. Evenimentele ce s-au desfășurat în alte zone sunt cunoscute mai puțin. Printre acestea se numără și informațiile legate de costoboci, care în cadrul unui raid de pradă au străbătut provinciile Imperiului de la Dunăre până în Atica. Nivelul actual de cunoaștere a acestui eveniment este determinat de cercetările de acum peste 100 ani ale lui Anton von Premerstein, el fiind primul care a adunat și evaluat sursele scrise și epigrafice despre costoboci și despre prezența lor în Balcani⁴⁹. Autorul i-a atribuit triburilor de neam tracic și a datat campania lor de pradă în anul 170 p. Chr.⁵⁰. Din acel moment nu au mai apărut surse istorice scrise, care să modifice considerabil nivelul cunoștințelor noastre despre acest grup de populații⁵¹.

Numele de costoboci este folosit pentru prima dată de Ptolemeu, atunci când în *Geographica* acesta enumeră popoarele Europei centrale. El îi localizează pe *Coistobocoi* în Sarmatia (Geogr. III 5.9). Aceluiași autor îi aparține încă o amintire a numelui costobocilor – de această dată printre popoarele care locuiesc în Dacia (Geogr. III 8.3).

Mai multe detalii despre costoboci ni le transmite Pausanias⁵²:

„An army of bandits, called the Costoboes, who overran Greece in my day, visited among other cities Elateia. Whereupon a certain Mnesibulus gathered round him a company of men and put to the sword many of the barbarians, but he himself fell in the fighting. This Mnesibulus won several prizes for running, among which were prizes for the foot-race, and for the double race with shield, at the two hundred and thirty-fifth Olympic festival. In Runner Street at Elateia there stands a bronze statue of Mnesibulus.”⁵³

Dintre contemporanii evenimentelor legate de apariția costobocilor pe arena istorică, merită a fi amintit Dio Cassius, care ne comunică un eveniment din istoria costobocilor:

„The Astingi, whose leaders were Raus and Raptus, came into Dacia to settle, in the hope of receiving both money and land in return for terms of alliance. As they did not obtain this, they put their wives and children in the keeping of Clemens, with the apparent intention of acquiring the land of the Costobocci by force of arms; and upon conquering them they injured Dacia no less.”⁵⁴

---

⁴⁷ Śmiszko 1932, 177.

⁴⁸ Bibliografia cu privire la acest subiect este una mult prea consistentă pentru a fi prezentată aici. O versiune mai mult sau mai puțin actuală a Bibliografiei privind Arheologia și istoria Războaielor Marcomanice este întreținută on-line de către Dieter Vollmann - Vollmann 2003-2015.

⁴⁹ Premerstein 1912.

⁵⁰ Premerstein 1925.

⁵¹ În istoriografia românească se remarcă analiza surselor literare asupra costobocilor oferită de Nicolae Gostar – Gostar 1956.

⁵² La citarea acestei și altor surse antice, am folosit în acest articol textele în traducere engleză.

⁵³ Pausanias 10.34.5.

⁵⁴ Cassius Dio 71, 12.1.

Costobocii sunt amintiți și de surse mai târzii. De exemplu, în SHA (vita Marci, 22.1) îi găsim pe costoboci încheind un șir mai lung de populații din Europa:

Then, from the borders of Illyricum even into Gaul, all the nations banded together against us — the Marcomanni, Varistae, Hermunduri and Quadi, the Suebians, Sarmatians, Lacinges and Buri, these and certain others together with the Victuali, namely, Osi, Bessi, Cobotes, Roxolani, Bastarnae, Alani, Peucini, and finally, the Costoboci⁵⁵.

Numele costobocilor apare și în opera lui Amm. Marcellinus (Amm. Marcellinus 22. 8. 42):

„But in the middle of the arc which we have described ... are the Europæan Alani, the Costoboci, and the countless tribes of the Scythians, who extend over territories which have no ascertained limit; a small part of whom live on grain.”⁵⁶ Observăm că din toate aceste surse, doar textul atribuit lui Pausanias povestește direct despre o invazie a costobocilor până în Grecia, celelalte oferindu-ne informații ce țin mai mult de geografia istorică a Europei.

O completare a acestei situații reprezintă materialul epigrafic, acumulat pe parcursul anilor. În inscripțiile care ne-au fost accesibile au putut fi întâlnite diferite forme ale etnonimului analizat: „*rexcoisstobocensis*”⁵⁷, „*Castabocis*”⁵⁸, „*Castabocos*”⁵⁹, „*Castabocas*”⁶⁰, „*Costobocio*”⁶¹, „*Costoboc*”⁶² și „*Costobius*”⁶³. Toate aceste inscripții, cu excepția celei de-a doua de la Tropaeum Traiani, erau cunoscute încă acum 100 ani, pe timpul când A. von Premerstein își redacta studiul despre invazia costobocilor în Grecia.

Cercetarea modernă identifică teritoriul de reședință al costobocilor pe baza interpretărilor descrierii lui Ptolemeu. Astfel costobocii au fost localizați fie la est de Carpați, spre nord-est de provincia Dacia, fie pe ambele părți ale Carpaților orientali. Ipotezele conform cărora teritoriile de locuire a costobocilor urmează să fie căutate pe litoralul de nord-vest al Mării Negre (Th. Mommsen), sau că pe parcursul războaielor marcomanice ei s-au mișcat de la est spre vest (v. Domaszewski), au fost negate, după părerea mea pe bună dreptate, încă de Premerstein⁶⁴. După părerea acestuia de la urmă costobocii populau zona de la nord-est de provincia Dacia, pe versantul de est al Carpaților⁶⁵. I.I. Russu a analizat ipotezele lui Müllendorf, Kiepert, Much și Schmidt despre localizarea costobocilor în Maramureș și pe cursul superior, și a ajuns la concluzia că aceștia „*ne pouvaient être des voisins immédiats de la province romaine de Dacie, aux frontières de laquelle se trouvaient les Daces «limitrophes» (libres)*”⁶⁶.

Cercetările lingvistice asupra etnonimului Costobocilor sunt relativ întortocheate și au condus la apariția mai multor ipoteze, uneori diametral opuse. Rezultatele acestor cercetări pot fi grupate după cum urmează⁶⁷:

Origine tracică. Ipoteza apartenenței costobocilor la grupul lingvistic tracic, a fost lansată încă secolul XIX-lea (Zeus, Thomaschek). Lipsa unor rezultate din domeniul etimologiei, a fost compensată prin intermediul cercetărilor epigrafice. Astfel o inscripție de

⁵⁵ Am folosit versiunea online a textului: penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Marcus_Aurelius/2*.html.

⁵⁶ Am folosit versiunea online de la Gutenberg-Projekt: <http://www.gutenberg.org/files/28587/28587-h/28587-h.htm>.

⁵⁷ Proveniență: Rome – CIL VI 1801

⁵⁸ Proveniență: Tropaeum Traiani – CIL III 14214.

⁵⁹ Proveniență: Tropaeum Traiani - Popescu 1964, 192.

⁶⁰ Proveniență: Rome – CIL VI 31856.

⁶¹ Proveniență: Ain Ksira – CIL VIII 14667, cu completările de la Kolendo 1978.

⁶² Proveniență: Ain Ksira – CIL VIII 14667. AE 1978, 0837. Kolendo 1978.

⁶³ Proveniență: Ain Ksira – CIL VIII 25679.

⁶⁴ Premerstein 1912, 147.

⁶⁵ Premerstein 1912, 146-147.

⁶⁶ Russu 1959, 343-344.

⁶⁷ Pentru mai multe detalii a se vedea Gostar 1956.

la Roma⁶⁸ îi pune pe costoboci în legătură directă cu persoane dintr-o familie regală, toate cu numele de origine tracică⁶⁹, ceea ce trebuie să servească și ca indiciu pentru originea tracică a costobocilor. O ipoteză ingenioasă cu privire la originea traco-dacică a costobocilor a fost lansată de regretatul M. B. Ščukin. Într-o scurtă notă de subsol a cărții „Ha pyбeжe эp”, autorul îi atribuia unui grup dacic care, după ofensiva dunăreană din perioada împăratului Vespasian și a înfrângerii ce a urmat la Tapae, și-a mutat zona de locuire mult spre nord⁷⁰.

Celți. O paralelă interesantă cu numele Costobocilor îl oferă etnonimul de origine celtică „*Tolistobogī*”. Sprijinindu-se pe acest fapt, Siebelis îi atribuia pe Costoboci celților⁷¹. Drept un indiciu indirect pentru originea celtică ar putea fi interpretat și faptul, că Ptolemeu (Geogr. III 8.3.) îi amintește pe costoboci alături de alte două entități de origine celtică (*Anartoi* și *Teuriscoi*). Luând în considerație structura pe cât de complexă pe atât de complicată a populației din nord-estul Daciei⁷², nu excludem posibilitatea ca o parte a populației din această zonă să fi avut origini celtice.

Slavi. Unii autori din perioada secolelor XIX-XX și mai ales istoriografia sovietică a insistat asupra deducerii numelui costobocilor din limba slavă. Această ipoteză nu avea argumente credibile și se sprijinea mai mult pe elementele propagandei panslaviste a imperiului țarist și apoi sovietic⁷³.

Sarmați. În unele ediții ale lucrării lui Plinius *Historia Naturalis* numele costobocilor apare într-un context în care sunt enumerate populații de origine sarmată din zona Tanais-ului. Un astfel de exemplu este ediția îngrijită de Kai Brodersen⁷⁴. Cercetările istorice și de istorie literară arată că este vorba de o schimbare de text parvenită în ediția lui Hermolaus Barbarus, care se pare că a „corectat” numele de „*cotobocii*”, la fel ca și variantele „*cotobacchi*” și „*chottobacchi*”, în „costobocii”⁷⁵.

Sintetizând informațiile despre originea costobocilor ne vedem în situația să afirmăm, pe de o parte, că puținele surse pe care le are cercetarea la dispoziție nu permit o concluzie fermă despre faptul dacă costobocii au vorbit o limbă de origine tracică sau celtică. Pe de altă parte, considerăm drept foarte puțin credibile ipotezele despre originea slavă sau sarmatică a costobocilor.

Una dintre problemele complicate din cercetarea istoriei costobocilor este cea legată de datarea invaziei lor în Balcani. Mult timp cercetarea a fost dominată de părerea lui Premierstein, care afirma că acest eveniment s-a întâmplat pe parcursul anului 170 p. Chr.⁷⁶ Cu toate acestea, merită a fi luată în considerație observația lui Scheidel, care remarca faptul că nici una dintre sursele analizate la timpul său de Premierstein nu permit o datare directă a evenimentului⁷⁷. Sprijinindu-ne pe rezultatele cercetărilor lui Böhme⁷⁸ și Gudea⁷⁹ putem presupune că victoria definitivă asupra costobocilor poate fi datată abia cu anul 172 p. Chr.

Așa cum s-a văzut din scurta prezentare de mai sus a surselor scrise despre istoria costobocilor, nici calea parcursă de ei în drum spre Grecia nu este cunoscută. Cercetarea a încercat reconstituirea ei pe baza informațiilor despre o eventuală prezență a costobocilor la

---

⁶⁸ CIL VI 1801 / IDRE I 69.

⁶⁹ Dana 2006.

⁷⁰ Ščukin 1994, 231.

⁷¹ În viziunea lui Siebelis, *Costoboci* și *Tolistobogi* sunt una și aceeași etnitate, cunoscută de asemeni și drept *Galatici praedones* – Siebelis 1828, Bd. 5 Index, 82. Aceleași aprecieri se regăsesc și la Gostar 1970.

⁷² A se vedea, de exemplu, Kokowski 1999 cu bibliografia mai veche.

⁷³ Drept exemplu de asemenea opere a se vedea de exemplu Kudrjavcev 1957 sau Čaplygina 1990, 19-36.

⁷⁴ Brodersen 1996.

⁷⁵ A se vedea Bichir 1981, 183. În același sens și Kudrjavcev 1957, 15-16 nota 3.

⁷⁶ Dintre lucrările mai noi a se vedea Cortés 1995.

⁷⁷ Scheidel 1990.

⁷⁸ Böhme 1977, 164 și urm.

⁷⁹ Gudea 1994a, 71. Pentru versiunea în limba germană a se vedea Gudea 1994b, 373.

sud de Dunăre. Din sursele scrise și cele epigrafice reiese că după toate probabilitățile în drumul lor spre Grecia, costobocii au traversat provinciile Moesia inferior, Tracia și Macedonia. Reieșind din concentrările de trupe la Dunărea de mijloc precum și din absența unei forțe militare romane consistente în provinciile Tracia și Macedonia, se pare că în calea lor costobocii nu au întâmpinat rezistență serioasă. Urme ale costobocilor, adică urme de distrugerii semnificative de pe urma invaziei lor, au fost presupuse la Tropaeum Traiani, Elateia, Elephis⁸⁰. Se mai poate presupune că asemeneaașe ca Anchialos, Apollonia, Callatis, Durostorum, Histria, Marcianopolis, Messembria, Odessos, Philippopolis, Serdica au avut de suferit direct sau indirect de pe urma invaziei costobocilor⁸¹. O reconstrucție schematică a rutei costobocilor a fost publicată de Böhme⁸². Aceiași hartă a stat la baza hârții publicate de Nicolae Gudea, în care erau prezentate urmele distrugerilor cauzate de invaziile barbare în Imperiu, în perioada Războaielor Marcomanice⁸³. Spre deosebire de Böhme, Gudea fixează punctul de pornire a campaniei costobocilor undeva pe cursul superior al Siretului. După părerea mea, pentru o asemenea apreciere există tot atât de puține argumente ca și pentru cea a lui Böhme, care începe campania abia la Durostorum și Tropaeum Traiani. Această nesiguranță o datorăm faptului că cercetarea modernă nu cunoaște nimic concret despre ruta parcursă de costoboci între zona de locuire (undeva la nord de Dunărea de jos) și zona Dobrogei. Nu cunoaștem dacă pentru a ajunge la Dunăre aceștia au folosit ruta Siretului, a Prutului sau eventual al Nistrului – sursele disponibile nu ne lasă nici măcar indicii cu privire la această întrebare. Atragerea în cercul surselor de informare a imaginilor plastice de pe Coloana lui Marcus Aurelius nu poate avea rezultate credibile pentru că se pare evenimentele povestite acolo încep abia cu anul 172 p. Chr.⁸⁴. O sursă promițătoare la prima vedere, ar putea fi studierea tezaurelor monetare din regiune, încheiate cu monede de la Marcus Aurelius: distribuția lor ar fi putut indica ruta costobocilor în drumul lor spre Dunăre⁸⁵. Cu toate acestea cartarea doar a acestor tezaure ar putea ascunde în sine și niște deficiențe metodice. În primul rând din cauza faptului că aceste tezaure fac parte dintr-un lot mult mai mare de tezaure cu ultima monedă dintr-o perioadă începând cu Antoninus Pius și până la Commodus și Septimius Severus⁸⁶. În al doilea rând, tezaurele de denari romani, descoperiți în afara granițelor sunt un fenomen general pentru întreg barbaricum-ul european⁸⁷ și nu doar pentru zona noastră de interes și respectiv distribuția lor spațială are drept explicație cu siguranță alte fenomene și evenimente decât campania costobocilor spre sudul Balcanilor. Nu în ultimul rând, este de notat faptul că aceste tezaure se pare că au fost depuse după toate probabilitățile într-un alt context cronologic decât perioada ultimei lor monede, multe din ele deja în perioada culturii Sântana de Mureș-Černjachov⁸⁸. Concluzia mea este că ruta parcursă de costoboci între zona lor de locuire și Dunăre nu poate fi urmărită pe baza distribuției spațiale a tezaurelor de la Marcus Aurelius⁸⁹. O asemenea abordare a problemei ar însemna după părerea mea o suprasolicitare a valorii reale a acestei categorii de surse de cercetare.

⁸⁰ Premerstein 1912, 150 și urm.

⁸¹ Zwikker 1941, 167-178. Popescu 1964, 197-198. Gerov 1968, 327 și urm. Gerov 1980, 369 și urm. Böhme 1977, 177. Suceveanu 1977, 26-27.

⁸² Böhme 1977, 165 Abb. 3.

⁸³ Gudea 1994a, 90-91 Fig. 3-4. A se vedea și Gudea 1994b, 384-385 Abb. 6-7.

⁸⁴ Zwikker 1941, 257-274. A se vedea și Bergmann 1991.

⁸⁵ Popa 2007, Abb. 3-4.

⁸⁶ Depeyrot/Moisil 2008. - Mihăilescu-Bîrliba 1994, 69-70.

⁸⁷ Un catalog al acestor tezaure îl oferă Lind 1981. Pentru o analiza a fenomenului în sine a se vedea Berger 1996.

⁸⁸ Pentru tezaurele din primele două secole ale erei creștine pe teritoriul culturii Sântana de Mureș-Černjachov a se vedea Myzgin/Dymovski 2014.

⁸⁹ Pentru distribuția spațială a tezaurelor cu ultima monedă din perioada de domnie a lui Marcus Aurelius Depeyrot/Moisil 2008, 361.

Înaintarea costobocilor în Grecia a fost oprită de un detașament condus de L. Iulius Vehilus Gratus Iulianus, iar retragerea lor din Balcani a fost se pare grăbită de o invazie a Asdingilor în zona de locuire a Costobocilor, așa cum ne comunică Dio Cassius (71.12.1). Deși mai sunt pomeniți în opera lui Amm. Marcellinus, după acest eveniment Costobocii dispar din istoria scrisă a Europei de sud-est.

Cultura Lipița vs. Costoboci

Pe o durată lungă de timp „interpretarea etnică” a fost scopul major al cercetării arheologice în majoritatea țărilor europene. Se estima că fără a pune întrebarea despre originea etnică a unei culturi arheologice sau a unei așezări umane – arheologia va înceta să mai fie o știință istorică. Pentru istoriografia germană, de exemplu, este simptomatică formularea lui Hans Jürgen Eggers, conform căreia protoistoria s-ar fi lichidat pe sine însăși dacă nu ar fi încercat în permanență să soluționeze problema interpretărilor etnice:

*„Die Vorgeschichte würde sich als historische Wissenschaft selber aufgeben, würde sie nicht immer und immer wieder den Versuch machen, auch das Problem der ethnischen Deutung zu lösen“*⁹⁰.

Indiferent de atitudinea fiecărui cercetător față de problema în cauză, remarcăm că interpretarea etnică a materialelor arheologice rămâne una dintre direcțiile prioritare de cercetare ale multor arheologi sau istorici⁹¹. Ultimele decenii s-au soldat cu numeroase studii monografice și volume colective consacrate acestei probleme, care au condus la constituirea unei baze metodice și teoretice consistente ale acestui fenomen. Astfel, interpretarea etnică a materialelor arheologice este privită drept puntea de legătură între identitățile colective (bănuite de a fi) de natură etnică, cunoscute din sursele scrise, și elementele culturii materiale, adică culturile arheologice – drept una din convențiile de bază ale arheologiei de la Montelius încoace⁹².

Este de remarcat faptul că pentru ca o asemenea legătură să fie posibilă și admisibilă, este nevoie ca atât „cultura materială”, cât și grupul etnic să fie ambele omogene pe interiorul lor și distincte din exterior⁹³. Analiza fugitivă a principalelor particularități ale culturii Lipița a arătat că avem de afacere cu o cultură arheologică ne-unitară și neuniformă – atât din punct de vedere cronologic, cât și din punctul de vedere al distribuției spațiale. În acest sens, am putut constata că cercetarea a identificat cel puțin două (sau eventual chiar trei) faze cronologice ale acestei culturi, iar continuitatea între fazele delimitate nu se subînțelege de la sine. Cartarea siturilor identificate ca aparținând culturii Lipița permite identificarea a cel puțin două microzone, relativ separate una de alta din punct de vedere geografic. Cultura Lipița pare să fie expresia unor comunități umane cu tradiții culturale mult prea variate pentru a fi putut aparține unei singure etnii, în înțelesul modern al acestui termen. Pe de altă parte, deși cercetările surselor scrise despre numeleși istoria costobocilor au depășit deja durata a 100 de ani, azi încă nu cunoaștem cu siguranță nici unde aceștia au locuit, nici cărui grup lingvistic trebuie atribuiți și nici când au întreprins raidul lor în Grecia.

Suprapunerea unei identități istorice atât de volatile din punct de vedere al surselor scrise cu un sistem de artefacte arheologice datat la modul general cu secolele „I-III p.Chr.” este după părerea mea una aventuroasă și ne-critică. Sunt foarte apropiat de convingerea că cercetătorii, care astăzi încăsustîn identificarea întregii culturi Lipița cu tribul

⁹⁰ Eggers 1986, 200. Publicația reprezintă a 3 ediție extinsă a lucrării Eggers 1959.

⁹¹ Pentru o analiză critică a rezultatelor disputei recente dintre adepții și adversarii acestei forme de valorificare a materialelor arheologice a se vedea Curta 2009. Chiar dacă se referă prioritar la aspecte din arheologia medievală, mult din concluziile lui pot fi aplicate și asupra epocilor mai timpurii.

⁹² Pentru o discuție referitoare la folosirea termenilor de „cultură” și „cultură arheologică” a se vedea de exemplu, Sommer 2007. A se mai vedea Eggert 1978, Wotzka 1993 precum și Brather 2004, 52-76.

⁹³ Brather 2008, 142.

Costobocilor, sunt mișcați mai mult de patriotismsau pseudo-patriotism, decât de convingeri științifice, bazate pe o valorificare critică a surselor ce ne stau la dispoziție ca istorici. În acest context ași vrea să închei modestul meu studiu cu cuvintele lui Lucian Boia cu privire la acest aspect al problemelor cercetării istorice din România:

„A vorbi frumos (și prea adesea neadevărat, sau în orice caz exagerat) despre trecut este cea mai simplă (și uneori foarte ieftină) manieră de a-ți manifesta patriotismul. ... Un asemenea patriotism se întoarce de fapt împotriva intereselor României.”⁹⁴

BIBLIOGRAFIE

- Almgren 1923: O. Almgren, *Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen*. Mannus-Bibliothek 23 (Leipzig 1923).
- Baran u. a. 1985: V. D. Baran/R. V. Terpilovskij/E. V. Maksimov (Hrsg.), *Etnokul'turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I tys. n. e.* (Kiev 1985).
- Berest 2001: R. Berest, *Novi pam'jatky dakijs'kyh plemen z Verhn'ogo Podnistrov'ja*. In: Etnogenez ta rannja istorija slov'jan: novi naukovi koncepciji na zlami tysjačolit'. Materialy Mižnarodnoji naukovoji arheologičnoji konferenciji, 30-31 bereznja 2001 roku. (L'viv 2001) 129-135.
- Berger 1996: F. Berger, *Roman coins beyond the northern frontiers: some recent considerations*. In: C. E. King/D. G. Wigg (Hrsg.), *Coin finds and coin use in the roman world*. The thirteenth Oxford symposium on coinage and monetary history, 25.-27. 3. 1993. A NATO advanced research workshop. Studien zu Fundmünzen der Antike 10 (Berlin 1996) 55-61.
- Bergmann 1991: M. Bergmann, *Zur Forschung über die Traians- und Marcussäule von 1865 bis 1945*. In: K. Christ/E. Gabba (Hrsg.), *Römische Geschichte und Zeitgeschichte in der deutschen und italienischen Altertumswissenschaft während des 19. und 20. Jahrhunderts*. II. L'Impero romano fra storia generale e storia locale. Biblioteca di Athenaeum 16 (Como 1991) 201-224.
- Bichir 1981: G. Bichir, *Costobocii*. Suceava 8, 1981, 183-192.
- Bichir 1996: G. Bichir, *Dacii liberi din nordul Daciei*. Thraco-Dacica 17, 1-2, 1996, 191-201.
- Bichir 1997: G. Bichir, *Die freien Daker im Norden Dakiens*. Acta Musei Porolissensis 21, 1997, 785-800.
- Bidzilja/Rusanova 1993: V. I. Bidzilja/I. P. Rusanova, *Lipickaja kul'tura*. In: I. P. Rusanova/E. A. Symonovič (Hrsg.), *Slavjane i ich sosedi v konce 1. tysjačeletija do n.e. - pervoj polovine 1. tysjačeletija n.e.* Arheologija SSSR (Moskva 1993) 96-104, 252-259.
- Böhme 1977: H. W. Böhme, *Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege*. Jahrbuch des Römisch Germanischen Zentralmuseums Mainz 22 (1975), 1977, 153-217.
- Boia 2011: L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească* (București 2011).
- Brather 2004: S. Brather, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie Geschichte, Grundlagen und Alternativen*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (Berlin [u.a.] 2004).
- Brather 2008: S. Brather, *"Ethnische Gruppen" und "Archaeologische Kulturen". Identität und Sachkultur in der archaeologischen Forschung*. In: V. Spinei/A. Rubel (Hrsg.), *Sebastian Brather, Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Ages*. (București 2008) 129-148.
- Brodersen 1996: K. Brodersen (Hrsg.), *C. Plinius Secundus d. Ä. Naturkunde. Buch VI Geographie Asien* (Darmstadt 1996).
- Čaplygina 1990: Čaplygina, *Naselenie Dnestrovsko-Karpatkich zemel i Rim v 1. - načale 3. v. n. e.* (Kišinev 1990).
- Cassius Dio u. a. 1905: C. Cassius Dio/H. B. Foster/J. Zonaras, *Dio's Rome : an historical narrative originally composed in Greek during the reigns of Septimus Severus, Geta and Caracalla, Macrinus, Elagabalus and Alexander Severus: and now presented in English form* (Troy, N.Y. 1905).
- Cortés 1995: J. M. Cortés, *La datación de la expedición de los costobocosla subscripción de XXII K.*

---

⁹⁴Boia 2011, 50.

- de Elio Aristides*. Habis 26, 1995, 187-194.
- Curta 2009: F. Curta, *Some remarks on ethnicity in medieval archaeology*. In: V. Spinei (Hrsg.), Florin Curta. *Text, Context, History and Archaeology. Studies in Late Antiquity and the Middle Ages*. (București, Brăila 2009) 293-319.
- Cygylyk 1971: V. N. Cygylyk, *Poselenie vozle sela Remezovcy L'vovskoj oblasti*. Sovetskaja Archeologija 2, 1971, 157-166.
- Cygylyk 1975: V. N. Cygylyk, *Naselennja Verhn'ogo Podnistrov'ja peršyh stolit' našoj ery* (Plemena lipic'koji kul'tury) (Kiev 1975).
- Cygylyk 1995: V. N. Cygylyk, *Poselennja lypyc'koji kul'tury poblyzu s. Lypivci na L'vivščyni*. Materialy i Doslidzennja z Archeologii Prykarpattja i Volyni 6, 1995, 127-128.
- Cygylyk 1997: V. N. Cygylyk, *Lypyc'ke poselennja v seli Vodnyky na L'vivščyni*. Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego (Rzeszów) 18, 1997, 105-113.
- Dąbrowska 1973: T. Dąbrowska, *Wschodnia granica kultury Przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim*. Materiały Starożytne i Wszesnośredniowieczne 2, 1973, 127-253.
- Dąbrowska/Mączyńska 2003: T. Dąbrowska/M. Mączyńska, *Przeworsk-Kultur*. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 23 (Berlin, New York 2003) 540-567.
- Dana 2006: D. Dana, *The Historical Names of the Dacians and Their Memory: New Documents and a Preliminary Outlook*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia 1, 2006, 99-127.
- Depeyrot/Moisil 2008: G. Depeyrot/D. Moisil, *Les trésors de deniers de Trajan à Balbin en Roumanie*. Collection Moneta (Wetteren 2008).
- Eggers 1953: H. J. Eggers, Lübsow, *Ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit*. Praehistorische Zeitschrift 34-35, 2, 1953, 58-111.
- Eggers 1955: H. J. Eggers, *Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien*. Jahrbuch des Römisch Germanischen Zentralmuseums Mainz 2, 1955, 196-244.
- Eggers 1959: H. J. Eggers, *Einführung in die Vorgeschichte* (München 1959).
- Eggers 1986: H. J. Eggers, *Einführung in die Vorgeschichte*³ (München 1986).
- Eggert 1978: M. K. H. Eggert, *Zum Kulturkonzept in der prähistorischen Archäologie*. Bonner Jahrbücher 178, 1978, 1-20.
- Exner 1941: K. Exner, *Die provinzial-römische Emailfibeln der Rheinlande*. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 29, 1941, 31-121.
- Gebühr 1974: M. Gebühr, *Zur Definition älterkaiserzeitlicher Fürstengräber vom Lübsow-Typ*. Praehistorische Zeitschrift 49, 1974, 82-128.
- Gebühr 1998: M. Gebühr, *Fürstengräber. 4. Römische Kaiserzeit*. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 10² (Berlin, New York 1998) 185-195.
- Gebühr 2009: M. Gebühr, *Reiche Bauern oder Fürsten? Germanische Eliten in der älteren Römischen Kaiserzeit*. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. (Stuttgart 2009) 342-351.
- Gerov 1968: B. Gerov, *Die Krisis in den Ostbalkanländern während der Alleinregierung des Marcus Aurelius*. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 16, 1968, 325-338.
- Gerov 1980: B. Gerov, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde 1. Das 2. und 3. Jahrhundert (101-284)*. In: Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien. Gesammelte Aufsätze. (Amsterdam 1980) 361-432.
- Gostar 1956: N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor - Costobocii*. Buletinul Universităților "V. Babeș" și "Bolyai" Cluj. Seria Științe sociale 1, 1-2, 1956, 183-199.
- Gostar 1970: N. Gostar, *Numele și originea costobocilor*. Cercetări Istorice 1, 1970, 109-117.
- Gudea 1994a: N. Gudea, *Dacia Porolissensis în timpul războaielor marcomanice*. Acta Musei Porolissensis 18, 1994a, 67-93.
- Gudea 1994b: N. Gudea, *Dacia Porolissensis und die Markomannenkriege*. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.), *Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen*. VI. Internationales Symposium "Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauebiet", Wien 23.-26. November 1993. (Brno 1994b) 371-386.
- Ioniță 1980: I. Ioniță, *Recenzie Ia: "V. N. CYGYLYK, Naselennja Verhn'ogo Podnistrov'ja peršyh stolit' našoj ery* (Plemena lipic'koji kul'tury) (Kiev 1975)". Archeologia Moldovei 9, 1980, 144-145.
- Ioniță 1982: I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi* (Iași 1982).

- Ioniță 1997: I. Ioniță, *Die Freien Daker an der Nordöstlichen Grenze der Römischen Provinz Dakien*. Acta Musei Porolissensis 21, 1997, 879-905.
- Ioniță 2001: I. Ioniță, *Dacii liberi*. In: D. Protase/A. Suceveanu (Hrsg.), *Istoria Românilor*. 2. Dacoromani, romanici, alogeni. (București 2001) 401-437.
- Kokowski 1999: A. Kokowski, *Strefy kulturove w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim na łuku Karpat*. In: S. Czopek/A. Kokowski (Hrsg.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*. Materiały z konferencji, Rzeszów, 20-21 XI 1997. (Rzeszów 1999) 25-44.
- Kolendo 1978: J. Kolendo, *Un romain d'Afrique élevé dans le pays des Costoboces*. Acta Musei Napocensis 15, 1978, 125-130.
- Kossinna 1911: G. Kossinna, *Die Herkunft der Germanen*. Zur Methode der Siedlungsarchäologie. Mannus-Bibliothek (Leipzig 1911).
- Kozak 1978: D. N. Kozak, *Mogil'nik počatku našoj ery u s. Zvenygorodi na L'vivščyni*. Arheologija (Kiev) 25, 1978, 96-107.
- Kropotkin 1974: V. V. Kropotkin, *Pševorskoe pogrebenie I. v. n.e. iz s. Zvenigorod, L'vovskaja oblast'*. Kratkie Soobščeniya Instituta Arheologii/Instituta Istorii Material'noj Kultury (Moskva) 140, 1974, 51-56.
- Kropotkin 1977: V. V. Kropotkin, *Denkmäler der Przeworsk-Kultur in der Westukraine und ihre Beziehungen zur Lipica- und Černjachov-Kultur*. In: B. Chropovský (Hrsg.), *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauebiet*. (Bratislava 1977) 173-200.
- Kudrjavcev 1957: O. V. Kudrjavcev, *Issledovanija po istorii Balkano-Dunajskich oblastej v period Rimskoj Imperii i stat'i po obščim problemam drevnej istorii* (Moskva 1957).
- Liana 1970: T. Liana, *Chronologia względna kultury Przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*. Wiadomości Archeologiczne 35, 1970, 429-491.
- Lichardus 1984: J. Lichardus, *Körpergräber der frühen Kaiserzeit im Gebiet der südlichen Elbgermanen*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 43 (Bonn 1984).
- Lind 1981: L. Lind, *Roman denarii found in Sweden 2: catalogue, text*. Stockholm Studies in Classical Archaeology 11, 1981, 161.
- Mihăilescu-Bîrliba 1994: V. Mihăilescu-Bîrliba, *Römische Münzen östlich der Provinz Dazien im 2.-3. Jh. u.Z.* Arheologia Moldovei 17, 1994, 69-73.
- Myzgin/Dymovski 2014: K. Myzgin/A. Dymovski, *Pritok rimskich denarijev I-II vekov našej ery na territoriju Černjachovskoj kul'tury v svete chronologičeskoj struktury I territorial'nogo raspredelenija monetnych kladov*. In: O. V. Petrauskas/S. Gorbanenko (Hrsg.), *Černjachovskaja kul'tura*. OIUM. 4 (Kyjiv 2014)
- Pausanias u. a. 1918: Pausanias/W. H. S. Jones/H. A. Ormerod/R. E. Wycherley, *Description of Greece* (London; Cambridge, Mass. 1918).
- Popa 2004a: A. Popa, *Consemnări asupra unor morminte de înhumăție din cadrul culturii Lipița*. In: I. Niculiță/A. Zănochi/M. Băț (Hrsg.), *Thracians and circumpontic world*. 3 (Chișinău 2004a) 71-106.
- Popa 2004b: A. Popa, *Einige Bemerkungen zum frühkaiserzeitlichen Prunkgrab von Kolokolin in der heutigen Ukraine*. Germania 82, 2, 2004b, 491-508.
- Popa 2007: A. Popa, *Bemerkungen zur Archäologie und Geschichte der Kostoboken und ihres Feldzuges auf der Balkanhalbinsel*. In: *Thrace in the Graeco-Roman World*. (Athens 2007) 474-486.
- Popescu 1964: E. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani*. Studii clasice 6, 1964, 185-203.
- Premierstein 1912: A. v. Premierstein, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Marcus. II. Seezüge der Nordpontusvölke und der Mauren. Der Einfall der Kostoboken*. Klio 12, 1912, 139-178.
- Premierstein 1925: A. v. Premierstein, *Kostoboken*. In: G. Wissowa (Hrsg.), *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. 11 (Stuttgart 1925) 1504-1507.
- Russu 1959: I. I. Russu, *Les Costoboces*. Dacia, N.S. 3, 1959, 341-352.
- Scheidel 1990: W. Scheidel, *Probleme der Datierung des Costoboceneinfalls im Balkanraum unter Marcus Aurelius*. Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte 39, 1990, 492-498.

- Schuster 2010: J. Schuster, Lübsow. *Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 12 (Bonn 2010).
- Ščukin 1994: M. B. Ščukin, *Na rubeže er. Opyt istoriko-archeologičeskoj rekonstrukcii političeskih sobytij 3. v. do n.e. - 1. v n.e. v Vostočnoj i Central'noj Evrope*. Rosijskaja Arheologičeskaja Biblioteka 2 (Sankt-Peterburg 1994).
- Siebelis 1828: C. G. Siebelis, *Pausaniae Graciae Descriptio* (Lipsiae 1828).
- Smiško 1957: M. J. Smiško, *Bogatoe pogrebenie načala našej ery v L'vovskoj oblasti*. Sovetskaja Archeologija 1, 1957, 238-243.
- Śmiszko 1932: M. Śmiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wshodniej* (Lwów 1932).
- Śmiszko 1935: M. Śmiszko, *Stanowisko wczesnorzymskie w Kotokolinie, pow. Rohatyński*. Wiadomości Archeologiczne 13, 1935, 155-164.
- Sommer 2007: U. Sommer, *Archäologische Kulturen als imaginäre Gemeinschaften*. In: S. Rieckhoff/U. Sommer (Hrsg.), *Auf der Suche nach Identitäten : Volk, Stamm, Kultur, Ethnos : Internationale Tagung der Universität Leipzig vom 8.-9. Dezember 2000*. BAR International Series (Oxford 2007) 59-78.
- Spinei 1994-1995: V. Spinei, *La Bucovine à l'époque des grandes migrations et au Moyen Âge*. Dacia, N.S. 38-39, 1994-1995, 365-388.
- Suceveanu 1977: A. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană secolele I-III e.n*. Biblioteca de arheologie 28 (București 1977).
- Svešnikov 1957: I. K. Svešnikov, *Mogil'niki lipickoj kul'tury v L'vovskoj oblasti. Raskopki u ss. Zvenigorod i Bolotnoe*. Kratkie Soobščeniya Instituta Arheologii/Instituta Istorii Material'noj Kul'tury (Moskva) 68, 1957, 63-74.
- Vakulenko 1989: L. V. Vakulenko, *Etnokul'turnaja situacija v Verchnem Podnestrov'e v 1.-2. vv. n.e.* In: P. P. Toločko/V. D. Baran/O. M. Prichodnjuk (Hrsg.), *Drevnie slavjane i Kievskaja Rus'*. (Kiev 1989) 22-34.
- Vakulenko 1991: L. V. Vakulenko, *Lipickaja kul'tura v svete raskopok mogil'nika u s. Zaval'e na Prikarpat'e*. In: *Drevnosti Jugo-Zapada SSSR (1. - seredina 2. tysajčeleťija n.e.)*. (Kišinev 1991) 22-38.
- Vollmann 2003-2015: D. Vollmann, *Archäologie und Geschichte der "Markomannenkriege"*. Bibliographie 2003-2015)
- Wołagiewicz 1970: R. Wołagiewicz, *Der Zufluß römischer Importe in das Gebiet nördlich der mittleren Donau in der älteren Kaiserzeit*. Zeitschrift für Archäologie 4, 1970, 222-249.
- Wotzka 1993: H.-P. Wotzka, *Zum traditionellen Kulturbegriff in der prähistorischen Archäologie*. Paideuma 39, 1993, 25-44.
- Zwicker 1941: W. Zwicker, *Studien zur Markussäule. I. Archaeologisch-Historische Bijdragen*. Allard Pierson Stichting, Universiteit van Amsterdam VIII (Amsterdam 1941).

**ARCHAEOLOGICAL CULTURES AND HISTORICAL NAMES
FROM THE EASTERN BORDER OF ROMAN DACIA.
CASE STUDY: LIPIȚA CULTURE VERSUS COSTOBOCI**

During his scientific activity, Ion Ioniță has often leaned upon subjects such as issues dealing with the history and archaeology of the populations inhabiting the Carpathian area during the existence of Roman Province Dacia. This is the reason why I feel extremely honoured to present the results of my own researches in a volume dedicated to my professor and mentor. In this study I set out to discuss only the historical and archaeological information related to the population that inhabited the area between the border of Roman Dacia and the Upper Dniester. The archaeological evidence collected in this area resembles the one found in pre-Roman Dacia, thus the region has become a focus of interest for Romanian researchers even if part of it is outside the borders of the country. In the following study I would like to shortly evaluate the main characteristics of Lipița Culture, some aspects regarding the history of its research, its connections with the Roman-provincial world and the neighbouring cultural

identities. I will also try to verify the hypothesis that correlates this archaeological culture with the name of a population, known from written sources of the Antiquity.

Pe parcursul activității sale, omagiatul nostru și-a aplecat de nenumărate ori condeiul asupra problemelor legate de istoria și arheologia populațiilor din zona subcarpatică în perioada de existență a Provinciilor romane Dacia⁹⁵. Din acest motiv este o onoare deosebită pentru mine să-mi pot prezenta rezultatele propriilor mele cercetări în volumul omagial dedicat lui Ion Ioniță. În studiul de față mi-am propus să discut informațiile istorice și arheologice cu privire doar la populația din zona cuprinsă între granița Daciei romane și cursul superior al Nistrului. Datorită materialelor arheologice asemănătoare cu cele din Dacia preromană, această regiune a intrat de mai mult timp în atenția cercetătorilor din România, cu toate că o parte a zonei se află în afara țării⁹⁶. În cele ce urmează vreau să evaluez pe scurt principalele particularități ale culturii Lipița, unele aspecte din istoricul cercetării ei, legăturile cu lumea provincial-romană și cu identitățile culturale învecinate. Voi încerca, de asemenea, să verific ipotezele corelării acestei culturi arheologice cu un nume de populație, cunoscut din sursele scrise ale antichității.

Lista ilustrațiilor

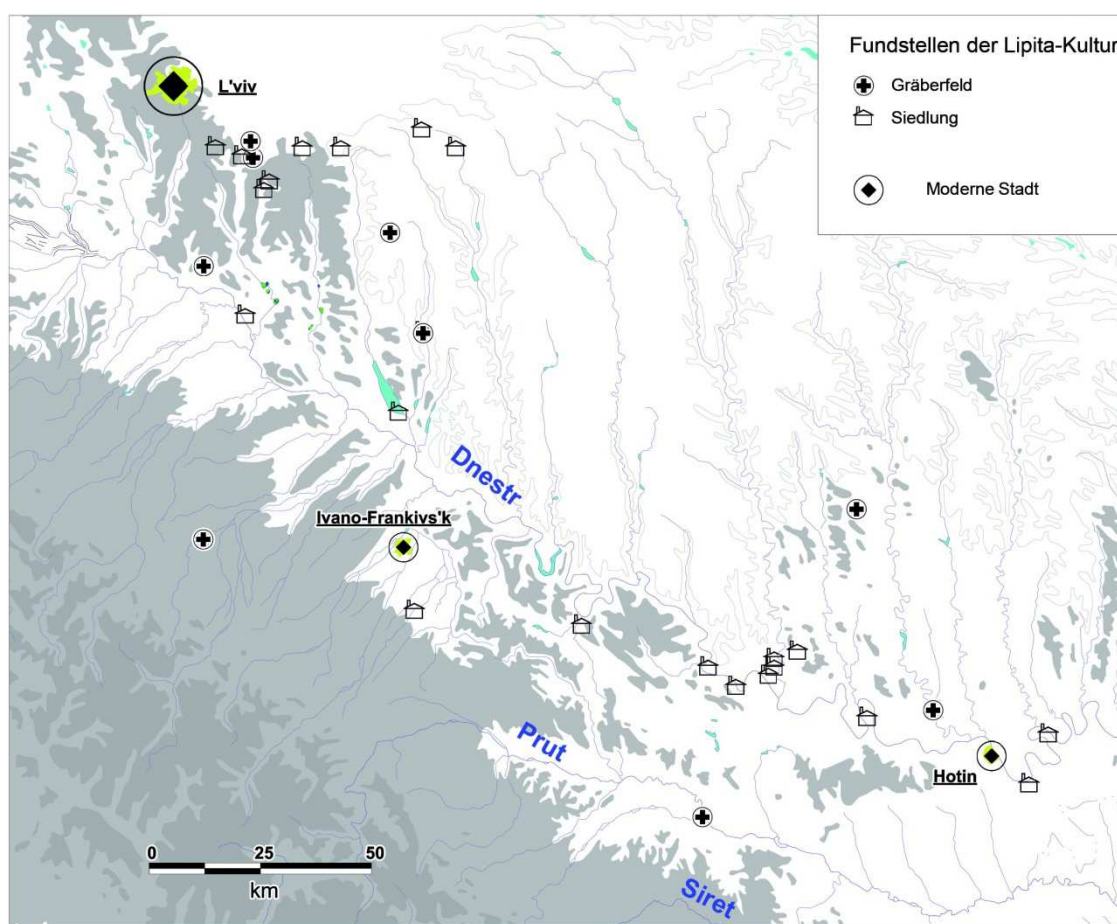

Figura 1. Cultura Lipița. Distribuția spațială a siturilor.

⁹⁵ Se remarcă în primul rând lucrarea capitală Ioniță 1982.

⁹⁶ Dintre studiile în care este discutată problematica culturii Lipița/Lipica ași aminti Bichir 1996; 1997. - Ioniță 1997. - Spinei 1994-1995. Un capitol separat este consacrat acestei culturi și în tratatul de Istorie a Românilor - Ioniță 2001, 432-437.

PRIMA ETAPĂ DE PĂTRUNDERE A SARMAȚILOR ÎN MUNTENIA

Liana OȚA*, Valeriu SÎRBU**

Key words: Sarmatians, Wallachia, Roman Empire, graves, grave-goods

Început cu câțiva ani în urmă, demersul nostru referitor la sarmații din Muntenia și-a propus să încerce să depășească alternativa studii de sinteză/re-datarea unor descoperiri, impuse prin autoritatea unor nume de prestigiu¹, dar care părea să fi ajuns într-un împas. Descoperirile atribuite sarmaților din Muntenia sunt mai mult decât simple date care permit o statistică a trăsăturilor de ritual funerar, ele sunt manifestări ale unui strategii (J. P. Vernant vorbește chiar de o „politică a morții”² a oricărui grup social), guvernate de anumite reguli³. O corelare a grupurilor care s-au definit ele însele în termenii practicilor funerare cu alte aspecte ale comportamentului social trebuie, mai înainte de toate, explicată, și nu asumată direct⁴, căci între indivizi există legături diverse (familiale, profesionale, de prietenie⁵, de vârstă, sex, religie⁶). Handicapul lipsei de așezări și faptul că doar mormintele sunt singurele mărturii care îngăduie o decodificare, desigur incompletă, a existenței comunităților sarmatice din Muntenia trebuie subliniate de la început, dar apreciem că nu ar trebui să constituie un obstacol insurmontabil în calea unui nou tip de abordare a descoperirilor funerare atribuite sarmaților din regiunea menționată. Cu toată prudența de rigoare, studiul mormintelor sarmatice din Muntenia poate aduce detalii semnificative privind proporția de vârstă în interiorul unui anumit grup și modul în care sunt constituite mormintele „feminine” și cele „masculine”⁷, structura importurilor, fie din Imperiul roman, fie din arealul altor culturi⁸ și funcția atribuită lor în cadrul ritualului funerar⁹ și chiar relațiile dintre Imperiul roman și comunitățile sarmatice din Muntenia¹⁰.

Studiul de față își propune să analizeze descoperirile care pot fi puse în legătură cu ceea ce am definit drept prima etapă de pătrundere a sarmaților în Muntenia¹¹. Scopul nu este acela de a insista asupra datei de început a fenomenului menționat, argumentată cu mai multe ocazii¹², căci ar însemna să ne contrazicem noi înșine și să reluăm o dezbatere ce poate fi fără

---

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, mail: loredanaota@yahoo.com; loredanaota@gmail.com

** Muzeul Brăilei „Carol I” și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, mail: valeriu_sirbu@yahoo.co.uk

¹ Bichir 1971a:135-145; 1971b:275-285; 1972:137-176; 1977:167-197; 1985:1164-1177; 1996:297-312; Diaconu 1963:323-345; 1965:19-29; 1980:275-285; Harhoiu 1993:41-51; Harțuche 1980:191-251; Morintz, Ionescu 1968:95-128; 1970:37-54; Niculescu 2003:177-205.

² Vernant 1995:206 (*apud* Mustakallio 2005:180, nota 4).

³ „...social groupings are defined in terms of those individuals who follow certain cultural rules. Rules of funerary behaviour can fit well into this pattern – so that people who share the same set of funerary rules define themselves as a community – at least in funerary terms.” (Jones 1993:250).

⁴ Jones 1993:250.

⁵ Luis 2003:44.

⁶ Jones 1993:250.

⁷ Oța, Sîrbu, Matei 2013:325-352.

⁸ Oța, Sîrbu 2009:145-183; 2012:125-163; Sîrbu et alii 2014:101-119.

⁹ Sîrbu et alii 2014:115-119; Oța 2015a (sub tipar).

¹⁰ Oța 2007, p. 51-55.

¹¹ Oța, Sîrbu 2009:178-196; 2010:191-201; 2013:292-293; Sîrbu et alii 2014:122-133.

¹² Vezi studiile citate în nota anterioară.

sfârșit asupra datării unor complexe funerare¹³, ci să detaliem, atât cât ne permit descoperirile funerare, imaginea comunităților sarmatice cărora romanii le-au îngăduit să se stabilească în apropierea *limes*-ului Moesiei Inferior.

Descoperirile funerare care pot fi atribuite primei etape de pătrundere a sarmaților în Muntenia, încadrată în intervalul cronologic ce debutează cu ultimul deceniu al secolului I p. Chr. și se extinde și pe parcursul secolului al II-lea, sunt atât morminte izolate, cât și grupuri de morminte (Fig. 5). Grupurile conțin un număr variabil de morminte, cuprins între un maximum de 16 și un minimum de trei, după cum urmează: Râmnicelu (16 complexe)¹⁴, Lișcoteanca-Movila Olarului (12 morminte)¹⁵, Lișcoteanca-Moș Filon (șase complexe funerare)¹⁶, Lișcoteanca-Movila din Baltă (trei înmormântări)¹⁷, Jugureanu (tot trei morminte)¹⁸. Inventarul a trei, poate chiar patru din cele cinci morminte găsite la Ulmeni (M. 1-2, M. 4, posibil și M. 5) și unele dintre piesele al căror context de descoperire nu este clar (caserola de bronz și unguentariul de sticlă)¹⁹ sugerează tot o datare începând cu sfârșitul secolului I p. Chr. și extinsă și pe parcursul secolului următor²⁰. Cu o singură excepție, așa-numitul „tezaur de la Buzău”²¹, restul înmormântărilor izolate se concentrează, de asemenea, în nord-estul (Mohreanu²², posibil și Racovița²³ sau Roșiori²⁴) sau în sudul Munteniei (M. 2 de la Măriuța²⁵, Hagieni²⁶, Lehliu²⁷, Oltenița-Fundeneanu²⁸, Vitănești²⁹, poate și Vlădeni³⁰).

Patru observații importante se desprind, chiar și din simpla enumerare de mai sus.

Prima dintre ele constă în numărul relativ mic, cel puțin până în prezent, al descoperirilor ce pot fi puse în legătură cu prima etapă de pătrundere a sarmaților în Muntenia: 53/54 (dacă luăm în calcul și mormintele cu datare încă nu foarte sigură de la Racovița, Roșiori, Vlădeni).

A doua observație are în vedere predominarea grupurilor de morminte (șase, în care au fost descoperite 43-44 complexe) față de mormintele izolate (șapte sigure, cărora li se adaugă trei cu semne de întrebare). Încadrarea M. 2 de la Măriuța în rândul mormintelor izolate, în condițiile în care în situl amintit se mai cunoaște, cel puțin, încă un complex funerar este doar la prima vedere o greșeală. Cpl. 2/2009³¹ de la Măriuța se poate data, cel mai devreme, în a

¹³ Bărcă 2015, care, deși își propune să „re-interpreteze” unele descoperiri sarmatice din Câmpia Munteniei, nu aduce noi sensuri și semnificații (așa cum ar trebui, conform definiției verbului „a interpreta”) descoperirilor sarmatice din zona menționată. El preia doar păreri exprimate deja în literatura de specialitate, cărora le adaugă analogii și, în unele cazuri, le schimbă puțin cronologia. Opinia conform căreia nu se poate vorbi despre o așezare a sarmaților în Muntenia înainte de domnia lui Hadrian a mai fost exprimată de V. Bărcă (2013:253), dar nu și argumentată, la fel ca în articolul din 2015.

¹⁴ Oța, Sîrbu 2009:52-63, nr. cat. VIII A 31-38, 113-115, nr. cat. IX A 49-52, 130-132, nr. 16 (cu bibliografia anterioară).

¹⁵ Oța, Sîrbu 2009:45-47, nr. cat. VI B 25-26, 111-113, nr. cat. VII C 42-47, 126-129, nr. 13 (cu bibliografia anterioară).

¹⁶ Oța, Sîrbu 2009:39-45, nr. cat. VI A 21-24, 109-110, nr. cat. VII A 36-40, 124-126, nr. 11 (cu bibliografia anterioară).

¹⁷ Oța, Sîrbu 2009:110-111, nr. cat. VII B 41, 126, nr. 12 (cu bibliografia anterioară).

¹⁸ Oța, Sîrbu 2009:108-109, nr. cat. VI A 33-35, 123-124, nr. 10 (cu bibliografia anterioară).

¹⁹ Sîrbu et alii 2014:76-84, nr. cat. 41 (cu bibliografia anterioară).

²⁰ Sîrbu et alii 2014:127-128.

²¹ Harhoiu 1993:41-51; L. Oța, S. Oța 2015 (sub tipar) (cu bibliografia anterioară).

²² Oța, Sîrbu 2009:48-52, nr. cat. VII A 28-30, 129, nr. 14 (cu bibliografia anterioară).

²³ Oța, Sîrbu 2009:113, nr. cat. VIII A 48, 129, nr. 15 (cu bibliografia anterioară).

²⁴ Oța, Sîrbu 2009:132-133, nr. 17 (cu bibliografia anterioară).

²⁵ Sîrbu et alii 2014:54-55, nr. cat. 24, 129 (cu bibliografia anterioară).

²⁶ Sîrbu et alii 2014:52-53, nr. cat. 21, 131 (cu bibliografia anterioară).

²⁷ Sîrbu et alii 2014:53-54, nr. cat. 23, 132 (cu bibliografia anterioară).

²⁸ Sîrbu et alii 2014:59, nr. cat. 28-34 B, 131-132 (cu bibliografia anterioară).

²⁹ Sîrbu et alii 2014:85-89, nr. cat. 47, 131 (cu bibliografia anterioară).

³⁰ Sîrbu et alii 2014:90, nr. cat. 49, 132 (cu bibliografia anterioară).

³¹ Sîrbu et alii 2014:55-57, nr. cat. 24, 129 (cu bibliografia anterioară).

doua jumătate a secolului al II-lea p. Chr., nefiind deloc exclusă o datare mai târzie, ulterioară mijlocului secolului menționat. În condițiile în care, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, întrebările legate de explicația decalajului cronologic în interiorul unor grupuri precum Ulmeni, Măriuța sau Păuleasca își așteaptă încă un răspuns cert³², nu am luat în calcul decât M. 2 din grupul de la Măriuța ca aparținând primei etape.

A treia observație este că un mormânt putea să fi fost izolat într-o primă etapă și, apoi, să i se fi adăugat ulterior alte înmormântări, prin prisma exemplului de la Măriuța.

Ultima observație se referă la concentrarea teritorială cu precădere în nord-estul, estul și în sudul Munteniei a mormintelor ce pot fi datate în prima etapă (Fig. 5).

Simpla comparație a numărului și circumstanțelor de descoperire (izolate sau în grupuri) ale mormintelor furnizează detalii interesante. Marea majoritate a descoperirilor (41, posibil 43) se concentrează în nord-estul Munteniei, mai puțin în sud (8-10), ceea ce poate indica faptul că în prima etapă comunitățile sarmatice au ocupat, cu precădere, Câmpia Brăilei. Deosebirea numerică dintre nord-estul și sudul Munteniei se menține și în ceea ce privește circumstanțele de descoperire ale mormintelor. Dacă în Câmpia Brăilei predomină grupurile de morminte (40 de complexe funerare provenite din cinci grupuri), unele dintre ele fiind printre cele mai mari din Muntenia (Râmnicelu sau Lișcoteanca-*Movila Olarului*, cu 16, respectiv 12 înmormântări), complexe funerare izolate caracterizează, în prima etapă, sudul Munteniei (șase).

O altă caracteristică a înmormântărilor din Muntenia, datate începând cu ultimul deceniu al secolului I p. Chr. și primele decenii ale secolului următor, este îngroparea cu precădere în forme înalte de relief. Astfel, 37 de morminte au fost amenajate în tell-uri (grupurile de la Râmnicelu, Lișcoteanca-*Movila Olarului*, Lișcoteanca-*Moș Filon* și Lișcoteanca-*Movila din Baltă*) și unul într-un martor de eroziune mai înalt cu 7-8 m față de lunca Ialomiței (Vlădeni). Mormintele tumulare sunt în număr de patru – trei secundare în tumuli mai vechi (Mohreanu, Hagieni și Roșiori) și doar unul într-o movilă ridicată special (Vitănești). 11 morminte sunt plane: grupurile de la Jugureanu și Ulmeni, complexe izolate de la Măriuța, Lehliu, Oltenița-*Fundeanu*, Racovița.

Contrar așteptărilor, orientarea predominantă este cea pe direcția V-E, înregistrată în cazul a 19 morminte (10 de la Râmnicelu, șase de la Lișcoteanca-*Movila Olarului*, câte unul de la Lișcoteanca-*Moș Filon*, Jugureanu și Ulmeni). 16 complexe au fost orientate N-S, din care 11 în Câmpia Brăilei (cinci morminte de la Lișcoteanca-*Movila Olarului*, două de la Râmnicelu, câte unul de la Lișcoteanca-*Moș Filon* și *Movila din Baltă*, Jugureanu, Mohreanu) și cinci în sudul Munteniei (Vitănești, Măriuța M. 2 și trei morminte de la Ulmeni). Mult mai puțin frecvente sunt orientările pe direcția NV-SE (patru complexe – trei de la Lișcoteanca-*Moș Filon* și unul de la Jugureanu) sau E-V (tot patru morminte – două de la Lișcoteanca-*Movila din Baltă* și câte unul de la Râmnicelu și Vlădeni). M. 7 de la Lișcoteanca-*Moș Filon* și mormântul de la Oltenița-*Fundeanu* au fost orientate NE-SV, iar Lișcoteanca-*Movila Olarului* M. 6 și Racovița pe direcția S-N. Un complex de la Râmnicelu, M. 1, a fost orientat SV-NE. Nu se cunoaște orientarea a cinci complexe (Râmnicelu M. 14 și M. 20, Roșiori, Lehliu, Hagieni).

Notabil este contrastul între cvasi-uniformitatea orientărilor mormintelor din prima etapă din sudul Munteniei – predominant N-S (cinci), cu variația NE-SV (un caz), cu doar două excepții (Vlădeni, orientat E-V și Ulmeni M. 5, pe direcția V-E) și eterogenitatea orientărilor din Câmpia Brăilei (V-E – 18 complexe, N-S – 11 morminte, NV-SE – patru cazuri, E-V – trei morminte, S-N – sigur unul, posibil două complexe, SV-NE – un caz și NE-SV – la fel).

Trecerea în revistă a orientărilor mormintelor din fiecare grup nuanțează, într-un fel

---

³² Sîrbu et alii 2014:127-129.

poate neașteptat, observația anterioară. La nivelul fiecărui grup de morminte predomină, totuși, o anumită orientare: N-S, cu variațiile NV-SE și NE-SV, la Lișcoteanca-*Moș Filon* (cinci morminte din șase), Jugureanu (două morminte din trei) și Ulmeni (trei complexe din patru), V-E la Râmnicelu (10 complexe din 16), E-V la Lișcoteanca-*Movila din Baltă* (două cazuri din trei). La Lișcoteanca-*Movila Olarului* două sunt axele de orientare frecvent înregistrate: V-E (șase cazuri) și N-S (cinci morminte). Excepțiile, la nivelul fiecărui grup de morminte, sunt în număr de patru la Râmnicelu (două morminte orientate N-S, unul E-V, unul SV-NE) și câte una pentru restul grupurilor (câte un complex orientat V-E la Lișcoteanca-*Moș Filon*, Jugureanu și Ulmeni, unul N-S la Lișcoteanca-*Movila din Baltă* și unul S-N la Lișcoteanca-*Movila Olarului*).

Care anume este motivul alegerii unei anumite axe de orientare pentru majoritatea mormintelor dintr-un grup, de ce o anumite orientare este preferată în cazul unui grup și singulară în cazul altui grup, care este explicația excepțiilor și a diversității lor rămân întrebări cărora nu li se poate formula un răspuns cert, cel puțin acum. O explicație ar putea rezulta în urma comparației cu orientările mormintelor ce au fost încadrate în etapele a doua și a treia de pătrundere a sarmaților în Muntenia. În contrast cu diversitatea orientărilor mormintelor din prima etapă, detaliată în rândurile anterioare, complexe funerare ulterioare arată fie cvasi-exclusivitatea orientării N-S în Câmpia Brăilei (17 complexe, cu singura excepție a grupului de cinci morminte de la Brăila-*Hipodrom*, toate orientate E-V), fie predominarea ei în sudul Munteniei (47 complexe orientate, cu variații, pe axul N-S; din păcate, orientarea a 36 de morminte este necunoscută, excepțiile fiind, cel puțin deocamdată, cinci³³). Schimbarea poate fi clar observată cronologic, dar deocamdată explicația rămâne incompletă, căci cauzele acestei modificări nu se lasă întrevăzute.

La prima vedere, analiza pozițiilor în care au fost înmormântați sarmații din Muntenia dă impresia unei mari varietăți. De fapt, de o adevărată preferință se poate vorbi doar pentru poziția numerotată de noi cu 1 (decubit dorsal, cu brațele și picioarele întinse)³⁴, remarcată în 21 de cazuri (câte șapte morminte la Lișcoteanca-*Movila Olarului* și Râmnicelu, două la Jugureanu și doar câte un complex la Lișcoteanca-*Moș Filon*, Lișcoteanca-*Movila din Baltă*, posibil Vitănești, Racovița și Roșiori). Numărul total al excepțiilor de la poziția 1 este mare – 23, însă doar trei poziții s-au înregistrat în mai mult de un caz: poziția 4, decubit dorsal, cu palmele pe bazin (trei cazuri: Lișcoteanca-*Moș Filon* M. 6, Lișcoteanca-*Movila Olarului* M. 7, Vlădeni); poziția 11, cu ambele brațe întinse pe lângă corp, iar picioarele îndoite din genunchi și căzute spre dreapta (Lișcoteanca-*Moș Filon* M. 4 și Lișcoteanca-*Movila din Baltă* M. 6); poziția 14, cu brațul drept întins, stângul îndoit cu palma pe bazin, iar picioarele îndoite din genunchi și căzute spre dreapta (Lișcoteanca-*Movila Olarului* M. 3, Jugureanu M. 1 și posibil Măriuța M. 2). Toate celelalte poziții, numerotate 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 17, 18, 19, 21 și 22, nu au fost observate decât într-un singur caz. Pentru nouă morminte (Râmnicelu M. 14 și M. 20, toate cele patru complexe de la Ulmeni, datate în prima etapă, Hagieni, Lehliu și Oltenița-*Fundeneanu*) nu se cunoaște poziția de depunere a defuncțiilor. La nivelul grupurilor se remarcă două situații: fie o extremă eterogenitate a pozițiilor celor înmormântați (Lișcoteanca-*Moș Filon* și Lișcoteanca-*Movila din Baltă*, în care absolut toți defuncții au avut altă poziție), fie o poziție predominantă, de obicei cea numerotată cu 1 (câte șapte complexe la Râmnicelu și Lișcoteanca-*Movila Olarului*, plus două la Jugureanu), și cu un număr mai mare sau mai mic de excepții (șapte la Râmnicelu, cinci la Lișcoteanca-*Movila Olarului*, una la Jugureanu).

Deși viciată de cele 12 cazuri pentru care nu a putut fi nici măcar presupusă de arheolog (Lișcoteanca-*Movila Olarului* M. 15, M. 23-24, Jugureanu M. 1-2, Râmnicelu M. 14, Ulmeni M. 1-2, Hagieni, Lehliu, Oltenița-*Fundeneanu* și Racovița), proporția dintre

³³ Sîrbu et alii 2014:96.

³⁴ Oța, Sîrbu 2009:141-143.

mormintele aparținând unor adulți și cele ale copiilor este una relativ echilibrată. În 24 complexe au fost îngropați adulți (șapte la Râmnicelu, șase la Lișcoteanca-Movila Olarului, patru la Lișcoteanca-Moș Filon, trei la Lișcoteanca-Movila din Baltă, câte unul la Jugureanu, Mohreanu, Roșiori și Vitănești), cărora li se adaugă 17 înmormântări de copii (opt la Râmnicelu, trei la Lișcoteanca-Movila Olarului, câte două la Lișcoteanca-Moș Filon și Ulmeni, câte una la Măriuța și Vlădeni). Cu excepția grupului de trei morminte de la Lișcoteanca-Movila din Baltă, unde toate cele trei morminte aparțineau unor adulți, majoritatea celorlalte grupuri conțineau atât înmormântări de copii, cât și de adulți. Fie că predominau complexe funerare ale copiilor (Râmnicelu), fie cele ale adulților (Lișcoteanca-Movila Olarului și Lișcoteanca-Moș Filon), balanța dintre cele două tipuri de morminte este destul de echilibrată: opt morminte de copii la Râmnicelu, șapte de adulți și unul nedeterminat; șase morminte de adulți, trei de copii și trei nedeterminate la Lișcoteanca-Movila Olarului; patru morminte de adulți și două de copii la Lișcoteanca-Moș Filon. Numărul relativ mare al complexelor cu vârsta celor îngropați nedeterminată de la Jugureanu (două, și doar un mormânt al unui adult) și Ulmeni (tot două, cărora li se adaugă și două morminte de copii) nu permite nici o concluzie sigură. Deși pentru patru dintre mormintele izolate nu se cunoaște vârsta defuncțiilor, totuși restul de cinci morminte arată același echilibru între adulți (trei) și copii (doi).

O adevărată constantă a mormintelor din prima etapă de pătrundere a sarmaților din Muntenia este reprezentată de numărul mic de piese de inventar, între una și trei, depuse în fiecare complex funerar. Numere mai mari de piese caracterizează M. 1 și M. 4 de la Ulmeni (câte patru piese fiecare), dar adevărata excepție pare să fie, în actualul stadiu al cercetărilor, doar complexul de la Vitănești, cu opt piese, poate chiar mai multe inițial, dar jefuite. Nu pot fi apreciate, din punct de vedere numeric, inventarul mormintelor de la Roșiori (de unde au fost recuperate fragmente, probabil, de spadă și cuțit) și al „tezaurului de la Buzău” (de unde au ajuns în colecțiile Muzeului Național de Antichități doi cercei, un inel, pandantive de la un posibil colier și aplice de veșminte). Totuși, chiar și pe acest fundal uniform, câteva deosebiri de detaliu pot fi sesizate. Toate cele patru morminte de la Ulmeni puse în legătură cu prima etapă de pătrundere a sarmaților au trei sau patru piese de inventar. Grupurile de morminte din Câmpia Brăilei, în schimb, înregistrează, în proporții variabile, atât morminte fără inventar (șase din 12 la Lișcoteanca-Movila Olarului, deci 50%, cinci din 16 la Râmnicelu, deci 31,25%, unul din șase la Lișcoteanca-Moș Filon, deci 16,66%, unul din trei la Lișcoteanca-Movila din Baltă și Jugureanu, deci 33,33%), cât și complexe cu inventar. Șase din cele 11 morminte cu inventar de la Râmnicelu nu conțineau decât un singur obiect, ceea ce pare să plaseze grupul amintit la polul opus celui de la Ulmeni. Chiar dacă jumătate din cele 12 morminte de la Lișcoteanca-Movila Olarului nu aveau nici un fel de inventar (șase), iar într-un caz doar un singur obiect, totuși se remarcă și un mormânt, M. 17, cu trei piese de inventar. Cele șase complexe funerare de la Lișcoteanca-Moș Filon relevă, mai degrabă, o preferință pentru depunerea de obiecte în mormânt (câte trei în cazul M. 1 și M. 7, două în cazul M. 3 și unul în M. 2 și M. 6), decât pentru absența inventarului funerar (M. 4).

Categoriile de obiecte de inventar depuse în mormintele supuse analizei în prezentul studiu nu sunt foarte variate. 14 morminte, dintr-un total estimat la maximum 54 (ceea ce se traduce într-un procent de 25,92%), nu aveau inventar funerar. Pentru restul mormintelor, categoria de inventar cel mai frecvent depusă o reprezintă vasele ceramice (18 complexe).

Vasele lucrate cu mâna s-au descoperit în 13 morminte, din cele 18, depuse, de regulă, câte un singur recipient, cu patru excepții: M. 2 de la Jugureanu și M. 1 de la Ulmeni (câte două borcane fiecare), M. 2 de la Vitănești (două vase perforate) și M. 4 de la Ulmeni (borcan și castron). Tipologic, predomină borcanele, depuse în opt morminte, cel mai des aparținând

subtipului a.1³⁵ (Ulmeni M. 1, M. 4, Jugureanu M. 1, M. 2), mai puțin subtipurilor a.2 (Racovița, posibil și Râmnicelu M. 16) sau a.3 (Vlădeni). Vasul din M. 1 de la Râmnicelu este fragmentar și nu poate fi încadrat într-un subtip anume. Mult mai puțin frecvent s-au depus căniile lucrate cu mâna (trei complexe: Lișcoteanca-Movila Olarului M. 17 – Fig. 2/9, Râmnicelu M. 19 – Fig. 1/9 și Măriuța M. 2), castroanele (Ulmeni M. 4, poate și Lișcoteanca-Movila Olarului M. 17), vasele perforate (două, ambele înregistrate la Vitănești – Fig. 4/1-4), vasul sferic (Oltenița-Fundeneanu) și capacele (două, în M. 1 de la Ulmeni).

Ceramica importată din provinciile romane provine din șase morminte, iar tipologia este extrem de variată: cănițe (două morminte, ambele de la Ulmeni, M. 2 și M. 4), castron (Râmnicelu M. 14 – Fig. 1/8), cană (Lișcoteanca-Movila Olarului M. 7 – Fig. 2/8), urcior (Lișcoteanca-Moș Filon M. 1 – Fig. 2/1), amforă (Vitănești).

În schimb, toate recipientele provenite din mediul dacic sunt, cu precădere, căni – fie lucrate la roată (Lișcoteanca-Moș Filon M. 7 – Fig. 2/4, Ulmeni M. 2, Oltenița-Fundeneanu și Vitănești Fig. 4/5-6), fie lucrate cu mâna (exemplarele, enumerate anterior la tipologia generală a ceramicii lucrate cu mâna, din M. 19 de la Râmnicelu și M. 2 de la Măriuța). Tot de origine dacică par să fie și capacele, de asemenea lucrate cu mâna, din M. 1 de la Ulmeni.

Indiferent de proveniența recipientelor ceramice – din mediul roman, sarmatic sau dacic, vasele se asociază arareori între ele. Cinci morminte conțineau câte două vase, fie doar lucrate cu mâna (două borcane sarmatice în M. 2 de la Jugureanu; două borcane sarmatice și două capace lucrate cu mâna, cu analogii în olăria dacică, în M. 1 de la Ulmeni; cană cu analogii în inventarul altor morminte sarmatice și un posibil castron, neilustrat, în M. 17 de la Lișcoteanca-Movila Olarului), fie lucrate cu mâna și la roată (vas sferic cu analogii în mediul sarmatic și cană dacică lucrată la roată la Oltenița-Fundeneanu), fie doar la roată (cană dacică și căniță romană în M. 2 de la Ulmeni). În M. 4 de la Ulmeni cele trei vase erau un borcan, un castron lucrat cu mâna, dar, din păcate, fără o descriere a pastei din care a fost lucrat, și o căniță romană, în timp ce inventarul complexului funerar de la Vitănești asocia atât ceramică sarmatică (vasele perforate), cât și dacică (o cană) sau romană (amfora).

În 11 complexe funerare s-a depus câte un singur vas, față de cele șapte morminte cu mai multe recipiente. Predomină recipientele lucrate cu mâna, fie sarmatice (borcane în M. 1 și M. 16 de la Râmnicelu, M. 1 de la Jugureanu, Racovița, Vlădeni), fie cu analogii în repertoriul ceramicii dacice (căni în M. 19 de la Râmnicelu – Fig. 1/9 și M. 2 de la Măriuța). Singurul vas din M. 7 de la Lișcoteanca-Moș Filon era o cană dacică (Fig. 2/4), iar alte trei morminte conțineau câte un vas produs în atelierele romane (cană în M. 7 de la Lișcoteanca-Movila Olarului – Fig. 2/8, urcior în M. 1 de la Lișcoteanca-Moș Filon – Fig. 2/1 și castron în M. 14 de la Râmnicelu – Fig. 1/8).

Poziția vaselor, indiferent de modalitatea de prelucrare sau de tradiția căreia îi aparțineau, se circumscrie aceluiași obiceiuri. Preferată pare a fi depunerea vaselor la cap – opt cazuri în total, dintre care două fără precizări suplimentare (Racovița, apoi toate cele trei recipiente din M. 4 de la Ulmeni), patru pe dreapta (Râmnicelu M. 1, M. 16, M. 19³⁶, Jugureanu M. 1) și alte două pe stânga (ambele borcane din M. 2 de la Jugureanu și urciorul roman din M. 1 de la Lișcoteanca-Moș Filon). Doar în cinci morminte s-au depus vase la picioarele defuncților: cana romană din M. 7 de la Lișcoteanca-Movila Olarului, cana dacică lucrată la roată din M. 7 de la Lișcoteanca-Moș Filon, cana dacică lucrată cu mâna din M. 2 de la Măriuța, cana sarmatică din M. 17 de la Lișcoteanca-Movila Olarului și ambele borcane sarmatice din M. 1 de la Ulmeni. Deocamdată, sunt singulare pozițiile borcanului de la Vlădeni (lângă cotul drept) și a vasului tronconic din M. 17 de la Lișcoteanca-Movila Olarului

³⁵ Pentru tipologia ceramicii sarmatice, vezi Oța 2015b (sub tipar), dar și contribuțiile anterioare – OȚ Oța A, Sîrbu 2009:151-152 și Sîrbu et alii 2014:102-104.

³⁶ Conform descrierii (Hartuche 1980:222, 224), vasul a fost descoperit lângă occipital, iar craniul era înclinat spre stânga.

(lângă umărul stâng). Nu se cunoaște poziția cunii dacice lucrate la roată din M. 2 de la Ulmeni, a castronului roman din M. 14 de la Râmnicelu, a vasului sferic și a cunii dacice lucrate la roată de la Oltenița-Fundeneanu, și nici poziția celor patru vase de la Vitănești, cu posibilul amendament al depunerii vaselor perforate pe stânga, în zona brațului, dacă aceea era poziția inițială în mormânt și nu rezultatul deranjării sau al jafului. Singura excepție de la depunerea grupată a vaselor, fie la capul (Jugureanu M. 1, M. 2), fie la picioarele celui înmormântat (Ulmeni M. 1) o reprezintă M. 17 de la Lișcoteanca-Movila Olarului, unde cana a fost așezată la picioare și vasul tronconic lângă umărul stâng.

Câteva observații importante legate de comportamentul funerar al comunităților sarmatice din Muntenia pot fi desprinse din statistica detaliată anterior. Prima dintre aceste observații se referă la faptul că în mormintele analizate s-au descoperit nu numai vase sarmatice (11 complexe), ci și recipiente lucrate în atelierele romane (șase cazuri) sau cu analogii în repertoriul ceramicii dacice (tot șase cazuri), ceea ce arată că sarmații din Muntenia au stabilit relații de schimb atât cu Imperiul roman, cât și cu comunitățile dacice. Datarea timpurie a vaselor romane și a cănilor cu analogii în mediul dacic pare să susțină ipoteza că decalajul de timp dintre momentul inițial al pătrunderii sarmaților în Muntenia și începutul acestor relații nu este unul foarte mare. Indiferent de proveniența lor, vasele ceramice au fost depuse conform aceluiași reguli în mormintele atribuite sarmaților din Muntenia – de preferință un vas, fie singur, fie asociat cu puține alte piese de inventar, la capul sau la picioarele persoanei decedate. Semnificația pare, deci, să fie fost acordată *funcționalității* recipientului ceramic, nu unui eventual preț mai scăzut sau mai ridicat, în funcție de modalitatea procurării din ateliere locale sau aflate la distanță. Faptul că vasele ceramice provenite din relații de schimb cu alte medii culturale nu au beneficiat de un tratament special este demonstrat de asocierile standard, remarcate fie în interiorul aceluiași grup (în M. 1 și M. 7 de la Lișcoteanca-Moș Filon fibula și pumnalul se combinau cu un singur vas, fie dacic, fie roman; pumnalul și spada scurtă din M. 7 și M. 17 de la Lișcoteanca-Movila Olarului se asociau cu vas roman sau cu două recipiente lucrate cu mâna), fie în grupuri diferite (la Oltenița-Fundeneanu și Râmnicelu M. 16 fusaiiolele au fost depuse împreună cu un borcan, respectiv un vas sferic și o cană dacică lucrată la roată; în M. 14 de la Râmnicelu, M. 1, M. 2, M. 4 de la Ulmeni și M. 2 de la Măriuța măргеelele se combinau, în ordinea enumerării, cu castron roman; două borcane sarmatice cu capace a căror formă are analogii în ceramica dacică; cană dacică lucrată la roată și căniță romană; borcan și castron lucrate cu mâna și vas roman; cană dacică lucrată cu mâna). Unică piesă în inventarul a cinci morminte, recipientul ceramic era atât borcan (Râmnicelu M. 1, Jugureanu M. 1, M. 2, Racovița), cât și cană dacică lucrată cu mâna (Râmnicelu M. 19).

Numărul mormintelor în care au fost descoperite piese de podoabă este, în aparență, egal cu cel al complexelor din care provin recipiente ceramice – 18. Semnificația expresiei „în aparență”, folosită anterior, are în vedere faptul, asupra căruia am mai insistat și cu altă ocazie³⁷, că nu toate măргеele alcătuiau piese de podoabă în sensul strict al cuvântului, căci unele dintre perle puteau să fi fost cusute pe veșminte, intrând astfel în categoria pieselor de port. Am exclus, deci, din rândul pieselor de podoabă măргеelele din complexul de la Vitănești, care erau foarte probabil cusute pe haine. Nu am luat în calcul nici perlele din alte cinci complexe (Ulmeni M. 1, M. 2, M. 5, Mohreanu, Hagieni), a căror poziție în mormânt nu este cunoscută, însă am păstrat în analiză măргеelele din M. 14 de la Râmnicelu (Fig. 1/2-7), care se asociau cu un pandantiv (Fig. 1/1), ceea ce justifică presupunerea că alcătuiau probabil un colier.

Numărul complexelor din prima etapă de pătrundere a sarmaților din Muntenia care aveau piese de podoabă ca inventar a scăzut, astfel, la 14. Cele mai frecvent întâlnite podoabe

---

³⁷ Sîrbu et alii 2014:108-110.

sunt măregele purtate la gât – opt complexe (Râmnicelu M. 3, M. 9, probabil și M. 14, Lișcoteanca-Movila Olarului M. 13, Lișcoteanca-Moș Filon M. 3 și M. 6, Ulmeni M. 4, Măriuța M. 2). În ordine descrescătoare a frecvenței, celelalte piese de podoabă sunt pandantivele (cinci complexe – Râmnicelu M. 14, Lișcoteanca-Movila Olarului M. 15, Ulmeni M. 4, Lehliu, probabil și „tezaurul de la Buzău”), brățările din măregele (Râmnicelu M. 5), verigă de fier găsită în jurul gâtului (Râmnicelu M. 9), inel („tezaurul de la Buzău”) și cercei („tezaurul de la Buzău”). Important de remarcat este absența unor adevărate seturi de podoabe, precum cele întâlnite în mormintele din Imperiul roman³⁸. Singura excepție o constituie, cel puțin deocamdată, „tezaurul de la Buzău”, în care se asociau cercei, inel și foarte probabil un colier. Deși ceramica și podoabele sunt cele mai des întâlnite categorii de piese de inventar, totuși ele nu se combină decât în surprinzător de puțin cazuri – mai precis patru (Măriuța M. 2, Vitănești, Râmnicelu M. 14, Ulmeni M. 4).

În 10 morminte s-au descoperit piese de port: aplice (cinci cazuri – Râmnicelu M. 14, probabil și M. 13, Lișcoteanca-Moș Filon M. 3, Vitănești – Fig. 3/2-8, „tezaurul de la Buzău”), fibule (patru cazuri – Lișcoteanca-Moș Filon M. 1 și M. 7 – Fig. 2/3, Ulmeni M. 1, Lehliu), butoni (Vitănești – Fig. 3/13) și o posibilă cataramă (Râmnicelu M. 7). Funcționalitatea verigii cu nodozități din complexul tumular de la Mohreanu (Fig. 1/12), ca obiect de podoabă sau piesă de port, este incertă, în condițiile în care nu există date asupra poziției în care a fost descoperită³⁹.

Deși procentul ca atare nu este unul foarte mare (18,51%), armele ocupă un loc important ca piese de inventar în mormintele sarmatice din prima etapă, mai ales dacă avem în vedere contextul general redus numeric și nu foarte variat tipologic al obiectelor depuse lângă defuncți. Dacă se iau în calcul și complexul de la Roșiori, a cărui apartenență la primul val de descoperiri sarmatice din Muntenia nu este totuși foarte sigură, dar și cele două morminte cu vârfuri de săgeată (Lișcoteanca-Movila din Baltă M. 6 și Lișcoteanca-Movila Olarului M. 15⁴⁰), dar se exclude M. 8 de la Lișcoteanca-Movila Olarului (vârful de săgeată a fost găsit între coaste, ceea ce ar putea sugera și o eventuală cauză a decesului, nu numai o depunere intenționată), atunci numărul mormintelor în care s-au depus arme se ridică la 10. În afară de vârfurile de săgeată menționate mai sus, s-au depus pumnale, în cinci morminte, mai ales pe partea dreaptă (Lișcoteanca-Moș Filon M. 1 – Fig. 2/2, M. 2, M. 7 – Fig. 2/5, Lișcoteanca-Movila Olarului M. 17 – Fig. 2/7), mai rar pe stânga (Lișcoteanca-Movila Olarului M. 3), spade, în două cazuri (Lișcoteanca-Movila Olarului M. 7 – Fig. 2/6, găsită lângă piciorul drept, și probabil Roșiori) și vârf de lance (în M. 17 de la Râmnicelu, lângă brațul drept). O observație esențială se desprinde din enumerarea de mai sus – depunerea armelor nu este un obicei general întâlnit și uniform în toate grupurile de morminte sarmatice din prima etapă.

Absența oricăror tipuri de arme în mormintele sarmatice timpurii din sudul Munteniei este vizibilă, la fel ca și concentrarea tuturor complexelor cu arme în Câmpia Brăilei. Chiar și aici, se remarcă diferența între grupul de la Lișcoteanca-Moș Filon (50% din morminte aveau arme ca piese de inventar, iar trei adulți din patru au fost înmormântați cu pumnale) și grupul de 16 morminte de la Râmnicelu (un singur mormânt cu vârf de lance). Deși apropiat ca număr de morminte de Râmnicelu, grupul de la Lișcoteanca-Movila Olarului seamănă, mai degrabă, sub raportul depunerii de arme, cu grupul de la Lișcoteanca-Moș Filon (din 12 complexe funerare, patru aveau arme ca inventar – două pumnale, o spadă scurtă, un vârf de săgeată, cărora li s-ar putea eventual adăuga și vârfurile de săgeată asupra căruii planează semne

³⁸ Vezi, ca exemplu, Oța 2013:108-110, 127 (pentru complexe funerare din Moesia Inferior).

³⁹ Oța, Sîrbu 2009:50-51, nr. cat. VII A 29.

⁴⁰ Depunerea în număr mic a vârfurilor de săgeată a fost remarcată atât pentru complexele din spațiul nord-pontic (Simonenko 2001:197; 2015:111-112), dar mai ales pentru Bazinul Carpatic, unde și numărul total al descoperirilor este foarte scăzut (Istvánovits, Kulcsár 2001:153; 2014:143-144, 148).

de întrebare din M. 8, și atunci numărul mormintelor cu arme ar crește la cinci).

O altă observație interesantă se referă la prezența unui singur tip de armă în mormânt – pumnal, spadă, vârful de lance sau de săgeată, combinațiile între tipuri de arme diferite sau depunerea în număr mai mare de una a pieselor de armament nefiind, până în prezent, atestate. În sfârșit, o ultimă remarcă are în vedere standardizarea asocierii de piese de inventar în cazul mormintelor cu arme. Combinațiile de piese de inventar sunt armă + recipient(e) ceramic(e), fie lucrate cu mâna (*Lișcoteanca-Movila Olarului* M. 17 – Fig. 2/7, 9), fie la roată, de proveniență romană (*Lișcoteanca-Movila Olarului* M. 7 – Fig. 2/6, 8). Combinația amintită era suplimentată în grupul de la *Lișcoteanca-Moș Filon* prin fibule în cazul M. 1 (alături de armă și vas roman – Fig. 2/1-2) și M. 7 (împreună cu armă și vas dacic lucrat la roată – Fig. 2/3-5). Asocierea armă+cuțit se înregistrează trei cazuri: *Lișcoteanca-Movila Olarului* M. 3 (la care se adaugă și oase de animal), *Lișcoteanca-Movila din Baltă* M. 6 și Roșiori, toate cele trei arme fiind de tipuri diferite. Depunerea ca inventar funerar doar a armei caracterizează M. 17 de la Râmnicelu și M. 2 de la *Lișcoteanca-Moș Filon*, eventual și M. 8 de la *Lișcoteanca-Movila Olarului*. Insolită este doar alcătuirea inventarului M. 15 de la *Lișcoteanca-Movila Olarului*, în care vârful de săgeată se combina cu un pandantiv din piatră și un obiect din bronz, oarecum asemănător cu o mărgea⁴¹.

Asocierea, în trei cazuri, a cuțitelor cu arme ar putea justifica încadrarea lor în rândul pieselor de armament. Totuși, în alte două morminte (*Lișcoteanca-Moș Filon* M. 3 și *Lișcoteanca-Movila din Baltă* M. 3) cuțitele au fost descoperite laolaltă cu mărgele în zona gâtului, respectiv o scoică, ceea ce pune sub semnul întrebării apartenența cuțitelor la categoria armelor. Necunoscută în cazul posibilei spade și a cuțitului de la Roșiori, poziția pieselor de inventar din M. 3 de la *Lișcoteanca-Movila Olarului* dezvăluie o interesantă disjuncție între pumnal, a cărui depunere pe stânga defunctului este anormală, judecând prin prisma celorlalte patru exemple din Câmpia Brăilei, și cuțit depus pe partea dreaptă, la fel cu armele în cele patru cazuri amintite. Oasele de animal au fost găsite tot pe partea dreaptă, ca și cuțitul, ceea ce ar putea indica o relație strânsă între animalul sacrificat și cuțitul ca posibil instrument al sacrificiului. În M. 6 de la *Lișcoteanca-Movila din Baltă*, atât vârful de săgeată, cât și cuțitul au fost descoperite în stânga, lângă humerus și lângă coaste. Depunerea cuțitului pe partea stângă pare a fi un obicei al comunității ce-și înmormântează defuncții la *Lișcoteanca-Movila din Baltă* (M. 6 și M. 3). Depunerea cuțitului pe partea dreaptă este atestată în M. 3 de la *Lișcoteanca-Movila Olarului* (lângă palmă) și în M. 3 de la *Lișcoteanca-Moș Filon* (lângă cot).

Fusaiiolele provin din două morminte – *Oltenița-Fundeneanu* și Râmnicelu M. 16, și de fiecare dată se asociau cu recipiente ceramice lucrate cu mâna (vas sferic, respectiv borcan).

Rar întâlnite în inventarul mormintelor din prima etapă de pătrundere a sarmașilor din Muntenia sunt scoicile (trei cazuri – două la Râmnicelu, unul la *Lișcoteanca-Movila din Baltă*), creta (două morminte – Râmnicelu M. 3 și M. 6, de fiecare dată asociate cu scoici), oasele de animal (două complexe – *Lișcoteanca-Movila Olarului* M. 3 și Vlădeni), cărbuni (Râmnicelu M. 9), piese de harnașament (Vitănești – Fig. 3/17, 19-21), hermă de casetă (Mohreanu – Fig. 1/11).

Un capitol semnificativ în inventarul mormintelor analizate în rândurile de față îl constituie piesele de import romane. Ceramica romană, a cărei tipologie extrem de variată a fost detaliată anterior, s-a descoperit în șase morminte (Râmnicelu M. 14 – Fig. 1/8, *Lișcoteanca-Movila Olarului* M. 7 – Fig. 2/8, *Lișcoteanca-Moș Filon* M. 1 – Fig. 2/1, Ulmeni M. 2, M. 4, Vitănești). Alte piese importate sunt fibula din M. 1 de la Ulmeni, pandantivul de aur din M. 14 de la Râmnicelu (Fig. 1/1), herma de casetă de la Mohreanu (Fig. 1/11), poate și

---

⁴¹ Oța, Sîrbu 2009:128.

veriga cu nodozități din același complex (Fig. 1/12) și aplica de bronz din M. 3 de la Lișcoteanca-Moș Filon⁴².

Mărgele din sticlă, a căror proveniență exclusiv din ateliere romane nu este certă, au fost descoperite în 13 complexe: Lișcoteanca-Moș Filon M. 3 și M. 6, Lișcoteanca-Movila Olarului M. 13, Râmnicelu M. 3, M. 5, M. 9, M. 14 – Fig. 1/2-7, Mohreanu – Fig. 1/10, Ulmeni M. 1-2, M. 4-5, Vitănești (Fig. 3/1). Indiferent dacă se iau în calcul sau nu măregele de sticlă, numărul mormintelor sarmatice timpurii în care s-au depus piese de inventar de proveniență romană nu este unul foarte mare – opt/nouă sau 21/22 (un procent nu mai mare de 16,66%, care ar crește însă la 40,74% dacă s-ar lua în considerare măregele de sticlă). Având în vedere apropierea față de *limes*, ceea ce ar fi fost de natură să creeze condiții extrem de favorabile unor relații comerciale, acest procent relativ mic este unul surprinzător. Precauția se impune însă în judecarea relațiilor din Imperiu și sarmații din Muntenia prin însăși natura descoperirilor – se cunosc doar mormintele, nu și așezările sarmaților din regiunea menționată. Mormintele ar putea, astfel, să ofere doar o secvență limitată, selectată pentru uzul funerar, a pieselor de import romane, care ar putea să nu corespundă neapărat cu cea care ar putea fi relevată de studiul unor eventuale așezări, fie și sezoniere. Chiar și condiționate prin însăși depunerea lor ca inventar funerar (deci ca piese sustrate unui „circuit normal” de funcționare⁴³), obiectele romane descoperite în mormintele sarmatice din prima etapă pot lumina măcar parțial imaginea, alcătuită încă din multe necunoscute, comunităților sarmatice stabilite în Muntenia începând cu sfârșitul secolului I p. Chr. O singură piesă de proveniență romană a fost depusă în șase morminte – vas ceramic (Lișcoteanca-Movila Olarului M. 7, Lișcoteanca-Moș Filon M. 1), eventual măregele de sticlă (Râmnicelu M. 3, M. 5, M. 9, Lișcoteanca-Movila Olarului M. 13). Dacă se iau în calcul și măregele și piesele romane incerte (veriga cu nodozități de la Mohreanu și aplica din M. 3 de la Lișcoteanca-Moș Filon), numărul mormintelor cu mai mult de o piesă romană este apropiat de cel al complexelor funerare cu un singur import – șapte. Asocierile dintre piesele romane sunt vase ceramice+mărgele (Ulmeni M. 2, M. 4, Vitănești, Râmnicelu M. 14, ultimul conținând și un pandantiv importat), mărege+fibulă (Ulmeni M. 1), mărege+aplică (Lișcoteanca-Moș Filon M. 3), hermă+verigă cu nodozități (Mohreanu). Faptul că mormântul de la Vitănești este acoperit de o movilă înălțată special, iar cel de la Mohreanu a fost amenajat în mantaua unui tumul sunt argumente în favoarea presupunerii unor înmormântări de elită, în care un rol important în marcarea acestui statut îl jucau, foarte probabil, și piesele de inventar, mai ales la Vitănești (Fig. 3-4). Faptul că pandantivul de la Râmnicelu M. 14 (Fig. 1/1) este singura piesă de import lucrată din aur, depusă într-un mormânt⁴⁴, dar și unul din puținele obiecte de aur găsite în mediul sarmatic din Muntenia, spre deosebire de alte zone⁴⁵, și asocierea sa cu un castron roman (Fig. 1/8), eventual și măregele (Fig. 1/2-7), ar putea pleda în favoarea unui acces privilegiat la piesele romane, posibil indicator al unui statut mai înalt decât al altor membri ai comunității respective. Combinarea vaselor romane cu arme în alte două morminte (Lișcoteanca-Movila Olarului M. 7 – Fig. 2/6, 8 și Lișcoteanca-Moș Filon M. 1 – Fig. 2/1-2) sugerează tot un posibil acces privilegiat la piesele romane, ajunse mai întâi în mâinile șefilor (sau oricum ale unor grupuri selecte)⁴⁶, care apoi le re-distribuie eventual războinicilor din suită⁴⁷. Cu excepția M. 2 și M. 4 de la Ulmeni, recipientele ceramice romane par astfel să fie

⁴² O aplică în forma literei omega a mai fost găsită tot lângă cotul stâng al persoanei decedate (ca și piesa de la Lișcoteanca-Moș Filon), într-un complex funerar (M. 70) din necropola orașului Odessos (pentru re-numerotarea mormântului și bibliografia anterioară vezi Oța 2013:116).

⁴³ Forest 1998:247.

⁴⁴ Bijuteriile din aur sunt considerate de J. Pearce (2000:6) drept o „investiție de energie” considerabilă într-un mormânt.

⁴⁵ Istvánovits, Kulcsár 2013:202.

⁴⁶ Bloemers 1990:114; Mráv 2005:333.

⁴⁷ Krekovič 2011:83.

în relație cu un statut aparte, la marcarea căruia probabil că au contribuit. Spre deosebire de recipientele romane, vasele dacice nu par să fi jucat întotdeauna un rol analog de evidențiere, cu posibila excepție a cănii (Fig. 2/4) din M. 7 de la Lișcoteanca-*Moș Filon* (asociată cu pumnal și fibulă – Fig. 2/3-5), eventual și a cănii (Fig. 4/5-6) de la Vitănești (dar nu prin simpla ei prezență, în acest ultim caz, ci mai degrabă ca parte componentă a unui inventar numeros – Fig. 3/1-21, 4/1-6). Alte două obiecte romane se adaugă pieselor descoperite în morminte – unguentariul de sticlă și caserola de bronz de la Ulmeni, a căror proveniență din complexe funerare nu este totuși sigură⁴⁸. Chiar dacă datarea lor nu este una foarte exact circumscrisă sfârșitului secolului I p. Chr. și primelor decenii ale secolului următor (caserola de bronz avea ștampila ștearsă, posibil indiciu al unei folosiri prelungite⁴⁹, iar unguentariile „candlestick” se pot data până la începutul secolului al III-lea p. Chr.⁵⁰), prezența lor în mediul sarmatic din Muntenia poate fi mai lesne explicată în contextul primei etape, când mărfurile romane au un rol esențial în „auto-reprezentarea” elitelor⁵¹, decât în contextul celei de-a doua etape, când astfel de produse dispar, trădând o schimbare a modului de afișare al statutului privilegiat⁵². Caserola de bronz poate fi încadrată în rândul mărfurilor „de lux”⁵³, obișnuite în mormintele elitei⁵⁴, iar în cazul unguentariului de sticlă, semnificația particulară o avea foarte probabil conținutul său (parfum, ulei parfumat)⁵⁵, recipientul nefiind altceva decât un ambalaj. O eventuală datare mai târzie a celor două piese analizate (dar observația se poate extinde la toate tipurile de importuri romane) nu implică în mod automat și o datare mai târzie a întregului grup de morminte din vecinătate, căci adesea se trece cu vederea faptul că între venirea unui anumit grup într-o zonă și stabilirea de relații comerciale cu Imperiul roman trebuie să fi trecut un anumit interval, greu însă de estimat exact (chiar și pe teritoriul provinciilor, piesele romane apar în așezările nativilor după un colaps de timp de aproximativ o generație⁵⁶).

Mărgele de sticlă apar și în inventarul mormintelor care alcătuiau excepții din punct de vedere al orientării în cadrul grupurilor (vezi *supra*): Râmnicelu M. 3, M. 9, Lișcoteanca-*Moș Filon* M. 6, Ulmeni M. 5. Alte două complexe cu orientări diferite de ale majorității mormintelor, Râmnicelu M. 1 și Jugureanu M. 1 au avut ca piesă de inventar un singur recipient ceramic (borcan), M. 7 de la Râmnicelu o cataramă, iar M. 6 de la Lișcoteanca-*Movila Olarului* și M. 5 de la Lișcoteanca-*Movila din Baltă* nu aveau inventar. Din punct de vedere al pieselor depuse în morminte, complexe amintite nu se particularizează, deci, în nici un fel în interiorul grupurilor. O posibilă explicație a acestor excepții ar putea fi căutată și în registrul deosebiriilor de vârstă – patru din cele opt cazuri particulare de orientări sunt înmormântări de copii. Chiar dacă verosimilă, o astfel de ipoteză nu explică decât parțial alegerea unei astfel de orientări a complexului funerar, judecând prin prisma restului de patru morminte, toate aparținând unor adulți (Râmnicelu M. 1, M. 7, Lișcoteanca-*Moș Filon* M. 6, Lișcoteanca-*Movila din Baltă* M. 5), dar și a existenței altor cinci înmormântări de copii la Râmnicelu și a câte două la Lișcoteanca-*Movila Olarului* și Lișcoteanca-*Moș Filon*, care se subscriu orientării majoritare ca frecvență. Așa cum remarcam anterior, la discuția despre orientările mormintelor, explicația unor astfel de abateri nu se lasă deocamdată descifrată,

⁴⁸ Oța, Sîrbu 2010:192; Sîrbu et alii 2014:83, nr. cat. 41. 2-3.

⁴⁹ Oța, Sîrbu 2010:192.

⁵⁰ Isings 1957:97-98, tipul 82A1 (cu datare largă, de la sfârșitul secolului I până la începutul secolului al III-lea); Bucovală 1968:97, nr. 176, tipul XLV (cu aceeași datare).

⁵¹ Brather 2008:219, 238.

⁵² Sîrbu et alii 2014:119.

⁵³ Pitts 1989:55.

⁵⁴ Magomedov 1995:133.

⁵⁵ Krekovič 2011:83.

⁵⁶ Jones 1990:106.

posibile ipoteze de genul unui statut inferior sau diferit ca etnie⁵⁷ rămânând fără argumente viabile în cazul comunităților sarmatice din Muntenia.

O ultimă observație în legătură cu mormintele din prima etapă a pătrunderii sarmaților în Muntenia a mai fost subliniată și cu altă ocazie⁵⁸ – prezența înmormântărilor de elită, cu statutul afișat prin prezența bijuteriilor și a veșmintelor bogat decorate cu aplice de aur („tezaurul de la Buzău”), prin ridicarea unei movile, depunerea unui inventar numeros, între care și o amforă romană și haine împodobite cu aplice de aur (Vitănești), prin înmormântări amenajate în tumuli mai vechi, cu arme probabil ornamentate cu foiță de aur, poate și cu piese romane care au primit o altă destinație decât cea inițială (Roșiori și Mohreanu), posibil și printr-un inventar ce cumula mai multe piese produse în Imperiu (Râmnicelu M. 14).

Trăsăturile generale asemănătoare (concentrare teritorială în zona de câmpie, absența așezărilor, practicarea inhumației, depunerea vaselor lucrate cu mâna și a armelor de un tip specific, prezența unor morminte feminine de elită cu analogii într-un spațiu vast⁵⁹) care au justificat gruparea mormintelor de inhumație apărute în Muntenia începând cu ultima decadă a secolului I p. Chr. și atribuirea lor sarmaților nu sunt decât o componentă a fenomenului amintit de pătrundere a sarmaților în zona *limes*-ului Moesiei Inferior. Caracteristicile similare sunt, însă, dublate prin deosebiri de detaliu, care dau o personalitate proprie nu numai diferitelor regiuni unde se concentrează descoperirile amintite, ci și grupurilor dintr-un anume areal, și care fac perceptibile semnificative schimbări în timp în comportamentul funerar al comunităților sarmatice din Muntenia. Fără a fi o zonă de marea diversitate culturală a spațiului nord-pontic⁶⁰, Muntenia din primele trei secole p. Chr. se dovedește un teritoriu al unor interacțiuni complexe între diferite forțe politice, dintre care unele sunt prezente în mod constant, ceea ce nu înseamnă în nici un caz că manifestările lor sesizate arheologic rămân neschimbate în timp și rigid unitare.

THE FIRST STAGE OF SARMATIAN ENTRY INTO WALLACHIA

What we are doing regarding the Sarmatians in Wallachia aims to breach the impasse of synthesis studies / re-dating some finds. We must make clear from the beginning that there comes a handicap from not having settlements and that the graves are the only elements that can be used to make sense – incompletely, of course – of the existence of Sarmatian communities in Wallachia, but we do not believe them to be insurmountable obstacles to a new approach to funerary finds attributed to the Sarmatians in the aforementioned period.

This study aims to analyse the finds that can be connected to what we have defined as the first stage of the Sarmatian entry into Wallachia, in the interval starting with the last decade of the 1st century AD and going throughout the entire 2nd century. The finds (53/54 funerary structures), concentrated mostly in southern, eastern and north-eastern Wallachia, are both isolated graves and clusters of graves. The clusters contain a varying number of graves, between a maximum of 16 and a minimum of three. A feature of the graves analysed is burial predominantly on high terrain/place – only 11 graves are flat. Most of them are oriented W-E (19 graves), while 16 are aligned N-S. The majority of the dead were lying on the back, with stretched legs and arms (21 cases). There is mostly a balance between the adult graves (24) and children graves (17). A genuine constant of the graves from the first stage of Sarmatian entry into Wallachia is the small number of grave-goods (1-3) placed in each burial. The categories of items placed in the graves are not very diverse. Fourteen graves, of an estimated total of 54 (so, a percentage of 25.92) did not have funerary inventory. As for the other graves, the most frequent item is pottery (18 complexes). In decreasing magnitude of frequency, the Sarmatian graves from the first stage of Sarmatian entry into Wallachia contain adornment items (14

---

⁵⁷ Kulcsár 1998:22, 110.

⁵⁸ Oța, Sîrbu 2010:193.

⁵⁹ Istvánovits, Kulcsár 2011:201; Mordvintseva 2012:260-262; 2014:50-65.

⁶⁰ Mordvintseva 2013:216.

graves), dress items (10 burials), weapons (10 cases), knives (five graves), spindle-whorls (three interments). It is rare to see in the inventory of graves any shells (three cases), chalk (two graves), animal bones (two burials), coal (one case), harness items (one interment), casket clasp (one grave).

A significant chapter in the inventory of graves analysed here are the Roman imports. Roman vessels were found in six graves (Râmnicelu G. 14, Lișcoteanca-Movila Olarului G. 7, Lișcoteanca-Moș Filon G. 1, Ulmeni G. 2, G. 4, Vitănești). Other imported items are the brooch from G. 1 in Ulmeni, the golden pendant from G. 14 in Râmnicelu, the casket clasp from Mohreanu, perhaps also the link with knobs from the same burial and the bronze appliqué from G. 3 in Lișcoteanca-Moș Filon. Glass beads, whose origin exclusively from Roman workshops is not definite, were found in 13 complexes.

The shared general features (territorial concentration in the plains area, the absence of settlements, the practice of inhumation, the deposition of hand-made vessels and weapons of a certain type, the presence of the graves of elite women with analogies to a larger area), which have justified grouping together the inhumation graves appearing in Wallachia beginning with the last decade of the 1st century AD and attributing them to the Sarmatians, are only one component of the aforementioned entry of the Sarmatians in the area of the Moesia Inferior *limes*. However, the shared features are accompanied by differences in details, which grant their own personality not only to the different regions with clusters of these finds, but also to the groups from a certain region, and they bring to the fore the changes that took place in time in the funerary habits of the Sarmatian communities from Wallachia.

BIBLIOGRAFIE

- Bârcă 2015 = Bârcă, V., *The Reinterpretation of the Sarmatian Finds from the Romanian Plain (I)*, în: JAHA, 2, 1, 35-71.
- Bârcă 2013 = Bârcă, V., *The Items in the Sarmatian Grave at Lehliu (Călărași County) and its Dating Issue*, în: EphemNapoc, XXIII, 243-260.
- Bichir 1996 = Bichir, Gh., *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic (II)*, în: StCercIstorV, 47, 3, 297-312.
- Bichir 1985 = Bichir, Gh., *Sarmații și relațiile lor cu geto-dacii*, în: RevIst, 38, 12, 1164-1177.
- Bichir 1977 = Bichir, Gh., *Les Sarmates au Bas-Danube*, în: Dacia, N.S., XXI, 167-197.
- Bichir 1972 = Bichir, Gh., *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în: Pontica, V, 137-176.
- Bichir 1971a = Bichir, Gh., *Sarmații și pătrunderea lor la Dunărea de Jos*, în: Peuce, II, 135-145.
- Bichir 1971b = Bichir, Gh., *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, în: Actes du VIIIe Congrès des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, I, Rapports généraux, Belgrad, 275-285.
- Bloemers 1990 = Bloemers, J. H. F., *Lower Germany, Military Organization and its Role in the Study of a Frontier Zone*, în: Veters, H., Kandler, M. (eds.), *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 111-120.
- Brather 2008 = Brather, S., *Acculturation and Ethnogenesis along the Frontier. Rome and the Ancient Germans in an Archaeological Perspective*, în: Brather, S., *Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Ages*, Editura Academiei Române, București, 209-240.
- Bucovală 1968 = Bucovală, M., *Vase antice de sticlă la Tomis*, Muzeul de Arheologie, Constanța.
- Diaconu 1980 = Diaconu, Gh., *Roxolani sau alani la Dunărea de Jos*, în: StCercIstorV, 31, 2, 275-285.
- Diaconu 1965 = Diaconu, Gh., *Tîrșor – Necropola din secolele III-IV e.n.*, Editura Academiei, București (col. Biblioteca de Arheologie VIII).
- Diaconu 1963 = Diaconu, Gh. 1963. *Despre sarmați la Dunărea de Jos în lumina descoperirilor de la Tîrșor*, în: StCercIstorV, 14, 2, 323-343.
- Forest 1998 = Forest, J. D., *Pratiques funéraires et jeux symboliques*, în: Marchegay, S., Le Dinahet, M.-T., Salles, J.-F. (eds.), *Nécropoles et pouvoir. Idéologie, pratiques et interprétations. Actes*

- du colloque Théories de la nécropole antique, Lyon, 21-25 janvier 1995, Travaux de la Maison de l'Orient méditerranéen 27, Lyon-Paris-Atena, 167-190.*
- Harhoiu 1993 = Harhoiu, R., „Tezaurul” de la Buzău – 1941, în: StCercIstorV, 44, 1, 41-51.
- Harțuche 1980 = Harțuche, N., *Descoperiri sarmatice din zona Brăilei*, în: Istros, I, 191-251.
- Isings 1957 = Isings, C., *Roman Glass from Dated Finds*, J. B. Wolters, Groningen-Djakarta.
- Istvánovits, Kulcsár 2014 = Istvánovits, E., Kulcsár, V., *Sarmatian archery in the Carpathian Basin – revisited*, în: Madyda-Legutko, R., Rodzińska-Nowak, J. (eds.), *Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Uniwersitet Jagielloński, Instytut Archeologii, Kraków, 143-149.
- Istvánovits, Kulcsár 2013 = Istvánovits, E., Kulcsár, V., *The “upper” class of Sarmatian society in the Carpathian Basin*, în: Hardt, M., Heinrich-Tamáska, O. (eds.), *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtliche Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelic, 16.-19.11.2011*, Verlag Bernhard Albert Greiner, Weinstadt, 195-209 (col. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2).
- Istvánovits, Kulcsár 2011 = Istvánovits, E., Kulcsár, V., *Satana and Others: Priestesses, Witches and Queens of the Steppe-Region*, în: Quast, D. (ed.), *Weibliche Eliten in der Frühgeschichte/Female Elites in Protohistoric Europe. Internationale Tagung vom 13. bis 14. Juni 2008 im RGZM im Rahmen der Forschungsschwerpunktes »Eliten«*, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 201-218.
- Istvánovits, Kulcsár 2001 = Istvánovits, E., Kulcsár, V., *Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior*, în: Istvánovits, E., Kulcsár, V. (eds.), *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st-5th centuries A.D. Proceedings of the international conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza*, Osváth Gedeon Museum Foundation – Jósa András Museum, Aszód – Nyíregyháza, 139-169.
- Jones 1993 = Jones, R., *Rules for the living and the dead : funerary practices and social organization*, în: Struck, M., *Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte. Internationale Fachkonferenz vom 18.-20. Februar 1991 im Institut für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz*, Archäologische Schriften der Institut für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz 3, Mainz, 247-254.
- Jones 1990 = Jones, R. F. G., *Natives and the Roman Army : Three Model Relationship*, în: Vetters, H., Kandler, M. (eds.), *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 99-110.
- Krekovič 2011 = Krekovič, E., *Romans and Barbarians: Some Remarks on Cultural Contact, Influence and Material Culture*, în: De Sena, E. C., Dobrzanska, H. (eds.), *The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe*, Oxford, BAR International Series 2236, 81-83.
- Kulcsár 1998 = Kulcsár, V., *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The Burial Rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin)*, Kiadja az Osváth Gedeon Múzeumi Alapítvány, Aszód (col. Múzeumi Füzetek 49).
- Luis 2003 = Luis, J.-Ph., *Les trois temps de l'histoire des élites à l'époque moderne et contemporaine*, în: Cébeillac-Gervasoni, M., Lamoine, L. (eds.), *Les élites et leur facettes. Les élites locales dans le monde hellénistique et romain*, École française de Rome, Presses Universitaires Blaise-Pascal, Rome-Clermont-Ferrand, 37-49.
- Magomedov 1995 = Magomedov, B., *La stratification sociale de la population de la culture de Cernjahov*, în: Vallet, F., Kazanski, M. (eds.), *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIe siècle. Actes du Colloque International organisé par le Musée des Antiquités Nationales et l'URA 880 du CNRS (Saint Germain-en-Laye, 16-19 mai 1992)*, Tome IX des Mémoires publiées par l'Association Française d'Archéologie Mérovingienne (A.F.A.M.), Saint-Germain-en-Laye, 133-137.
- Morintz, Ionescu 1970 = Morintz, S., Ionescu, B., *Mormintele sarmatice din sud-estul județului Ilfov*, în: SCȘMI, 2, 37-54.
- Morintz, Ionescu 1968 = Morintz, S., Ionescu, B., *Cercetări arheologice în împrejurimile orașului*

- Oltenița (1958-1967)*, în: *StCercIstorV*, 19, 1, 95-128.
- Mordvintseva 2014 = Mordvintseva, V., *Barbarische Eliten im nördlichen Schwarzmeerraum. Ihr Verhältnis zu Griechen und Römern vom 3. Jahrhundert v. Chr. bis zur Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr.*, în: *Die Krim. Goldene Insel im Schwarzen Meer. Griechen – Skythen – Goten. Eine Ausstellung unter dem Schirmherrschaft der Ministerpräsidentin des Landes Nordrhein-Westfalen Hannelore Kraft und des Botschafters der Ukraine in der Bundesrepublik Deutschland Pavlo Klimkin. In Zusammenarbeit mit dem Archäologischen Institut der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften und der Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn. LVK – LandesMuseum Bonn: 4.7.2013 – 19.1.2014. Eine Veröffentlichung des Landschaftverbandes Rheinland/LVR – LandesMuseum Bonn*, 51-65.
- Mordvintseva 2013 = Mordvintseva, V., *The Sarmatians: The Creation of Archaeological Evidence*, în: *Oxford Journal of Archaeology* 32(2), 213-219.
- Mordvintseva 2012 = Mordvintseva, V., *The Dating of Nogaichik Barrow and the Cultural Identity of the Elite Burials of the North Pontic Region*, în: *Anabasis. Studia Classica et Orientalia* 3, 251-265.
- Mráv 2005 = Mráv, Zs., *Ein frühkaiserzeitliches Aristokratengrab aus dem Tauriskergebiet. Der Fund 1914 von Polhov Gradec (Slowenien)*, în: *CommunicAHung*, 309-361.
- Mustakallio 2005 = Mustakallio, K., *Roman Funerals : Identity, Gender and Participation*, în: Mustakallio, K., Hanka, J., Sainio, H.-L., Vuolanto, V. (ed.), *Hoping for Continuity. Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*, *Acta Instituti Romani Finlandiae* 33, Rome, 179-190.
- Niculescu 2003 = Niculescu, Gh. Al., *Die sarmatische Kultur im Zusammenhang der kaiserzeitlichen archäologischen Funde aus Muntenien – unter besonderer Berücksichtigung der Funde von Tîrgșor*, în: von Carnap-Bornheim, C. (ed.), *Kontakt-Kooperation-Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12.-16. Februar 1998*, Wachholz Verlag, Neumünster, 177-205.
- Oța 2015a = Oța, L., *Câteva observații cu privire la importurile romane din mormintele sarmatice din Muntenia*, în: *ATF*, IV (sub tipar).
- Oța 2015b = Oța, L., *Observations on the Sarmatian graves in Wallachia in which hand-made pottery was deposited*, în: *Thraco-Dacica*, S.N., VI(XXIX) (sub tipar).
- Oța 2013 = Oța, L., *Lumea funerară în Moesia Inferior (secolele I-III p. Chr.)*, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Brăila.
- Oța 2007 = Oța, L., *Sarmații din Muntenia și Imperiul roman*, în: *AnB S.N.*, Arheologie-Istorie, XV, 51-55.
- Oța L., S. Oța 2015 = Oța, L., Oța, S., „Tezaurul de la Buzău”/“The treasure of Buzău”, în: *Istros*, XXI (sub tipar).
- Oța, Sîrbu 2013 = Oța, L., Sîrbu, V., *The Bărgan in the 1st-3rd Centuries AD: Dacians, Romans, Sarmatians*, în: Sîrbu, V., Ștefănescu, R. (eds.), “Necropolises, Cult places, Religion, Mythology” – *The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages, Proceedings of The 12th International Congress of Thracology, Târgoviște, 10th – 14th September 2013*, vol. II, Editura Istros, Brașov, 289-309.
- Oța, Sîrbu 2009 = Oța, L., Sîrbu, V., *Sarmații din județul Brăila*, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Brăila.
- Oța, Sîrbu 2010 = Oța, L., Sîrbu, V., *A Few Observations on the Arrival of the Sarmatians in the Wallachia Plain*, în: *Eirene*, XLVI, I-II, 191-201.
- Oța, Sîrbu 2012 = Oța, L., Sîrbu, V., *La céramique dacique dans les tombes sarmatiques de Valachie*, în: *Istros*, XVIII, 125-163.
- Oța, Sîrbu, Matei 2013 = Oța, L., Sîrbu, V., Matei, S., „Male” and „female” grave-goods in Sarmatian tombs found in Wallachia, în: Sîrbu, V., Matei, S. (eds.), *Bronze and Iron Age Graves from Eurasia – Gender between Archaeology and Anthropology. Proceedings of the 13th International Colloquium of Funerary Archaeology, Buzău-Romania, 17th-21st October 2012*, *Mousaios* XVIII, Buzău, 325-352.
- Pearce 2000 = Pearce, J., *Burial, society and context in the provincial Roman world*, în: J. Pearce, M. Millet, M. Struck (eds.), *Burial, Society and Context in the Roman World*, Oxbow Books, Oxford, 1-12.

- Pitts 1989 = Pitts, L. F., *Relations between Rome and the German 'Kings' on the Middle Danube in the First to Fourth Centuries A.D.*, în: JRS, LXXIX, 45-58.
- Simonenko 2015 = Simonenko, A. V., *Sarmatskie vsadniki Severnogo Pričernomorya (The Sarmatian Horsemen of North Pontic Region)*, Vidavecy Oleg Filjuk, Kiev.
- Simonenko 2001 = Simonenko, A. V., *Bewaffnung und Kriegswesen der Sarmaten und späten Skythen im nördlichen Schwarzmeergebiet*, în: EurAnt, 7, 187-327.
- Sîrbu et alii 2014 = Sîrbu, V., Oța, L., Vîlcu, A., Neagu, M., Oprea, V., *Sudul Munteniei în secolele I a. Chr. – III p. Chr. Sarmăți, daci, romani*, Muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, Brăila.

Explicația figurilor

- Fig. 1. 1-8. Râmnicelu M. 14/G. 14; 9. Râmnicelu M. 19/G. 19; 10-12. Mohreanu (după/apud Oța, Sîrbu 2009).
- Fig. 2. 1-2. Lișcoteanca-Moș Filon M. 1/G. 1; 3-5. Lișcoteanca-Moș Filon M. 7/G. 7; 6, 8. Lișcoteanca-Movila Olarului M. 7/G. 7; 7, 9. Lișcoteanca-Movila Olarului M. 17/G. 17 (după/apud Oța, Sîrbu 2009).
- Fig. 3. 1-21. Vitănești (1 după/apud Sîrbu et alii 2014; 2-21 după/apud Leahu, Trohani 1979).
- Fig. 4. 1-6. Vitănești (după/apud Sîrbu, Oța 2014).
- Fig. 5. Morminte din prima etapă de pătrundere a sarmăților în Muntenia/ *Graves from the first stage of Sarmatian entry into Wallachia*.
- Lista localităților/*Liste of localities*: 1. Hagieni, 2. Jugureanu, 3. Lehliu, 4. Lișcoteanca-Moș Filon, 5. Lișcoteanca-Movila din Baltă, 6. Lișcoteanca-Movila Olarului, 7. Măriuța, 8. Mohreanu, 9. Oltenița-Fundeneanu, 10. Racovița, 11. Râmnicelu, 12. Roșiori, 13. Ulmeni, 14. Vitănești, 15. Vlădeni

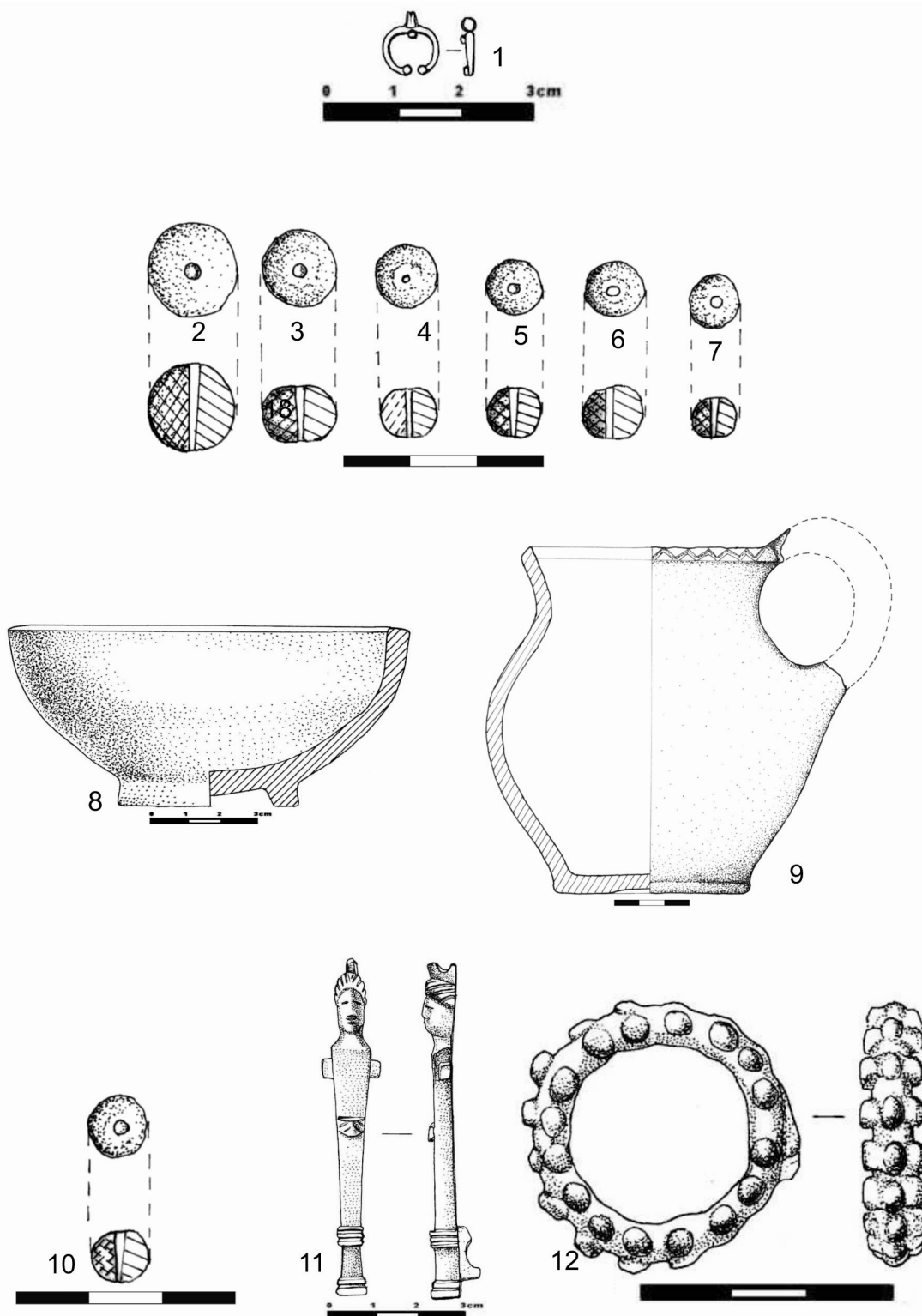

Fig. 1. 1-8 Râmnicelu M.14/G.14; 9 Râmnicelu M.19/G.19; 10-12 Mohreanu (după/apud Oța, Sîrbu 2009).

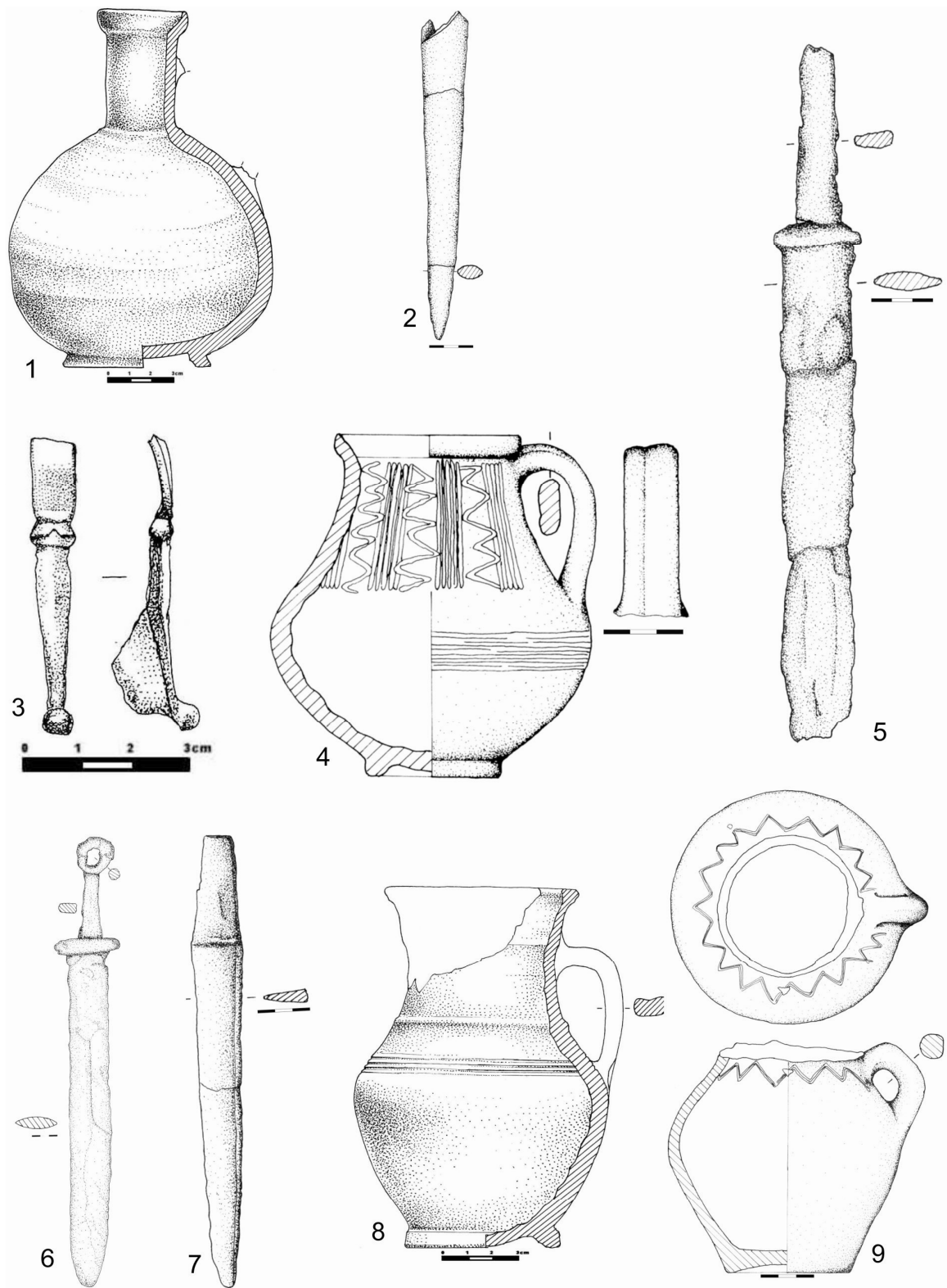

Fig. 2. 1-2 Lișcoteanca-Moș Filon M.1/G.1; 3-5 Lișcoteanca-Moș Filon M.7/G.7; 6, 8 Lișcoteanca-Movița Olarului M.7/G.7; 7, 9 Lișcoteanca-Movița Olarului M.17/G.17 (după/apud Oța, Sîrbu 2009)

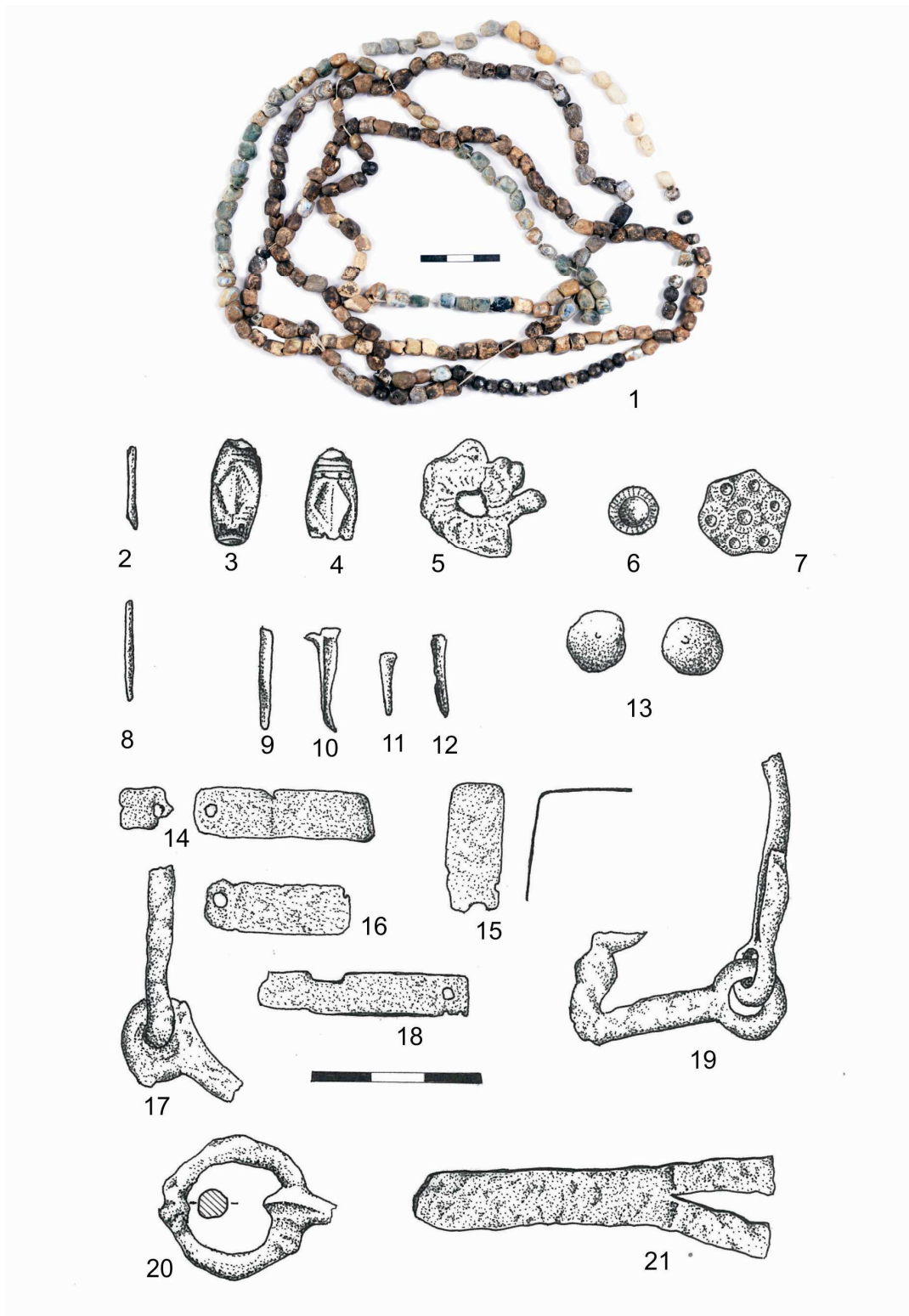

Fig. 3. 1-21 Vitănești (1 după/apud Sîrbu et alii 2014; 2-21 după/apud Leahu, Trohani 1979)

Fig. 4. 1-6 Vitănești (după/apud Sîrbu, Oța 2014)

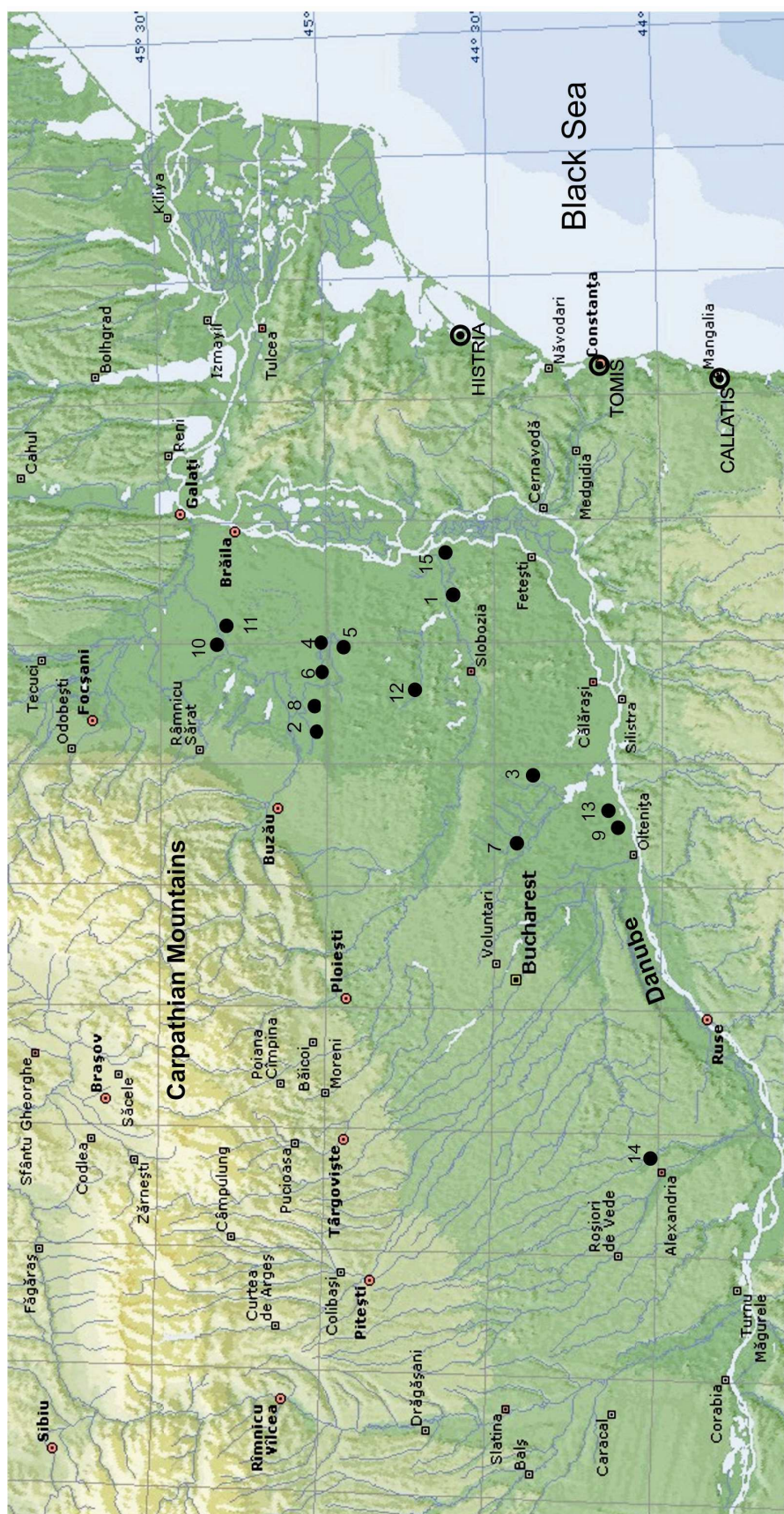

Fig. 5. Morminte din prima etapă de pătrundere a sarmaţilor în Muntenia/ Graves from the First Stage of Sarmatians entry into Wallachia. Lista localităţilor/Liste of localities: 1 Hagieni, 2 Jugureanu, 3 Lehliu, 4 Lişcoteanca-Moş Filon, 5 Lişcoteanca-Movila din Bală, 6 Lişcoteanca-Movila Olarului, 7 Măriuţa, 8 Mohreanu, 9 Olteniţa-Fundeneanu, 10 Racoviţa, 11 Râmnicelu, 12 Roşiori, 13 Ulmeni, 14 Vităneşti, 15 Vlădeni.

PRODUCEREA PIEPTENILOR DIN CORN DE CERB ÎN AREALUL CULTURII SÂNTANA DE MUREȘ-ČERNJACHOV

Sergiu MUSTEAȚĂ*

Key words: antlerworking, combmaking, Sântana de Mureș-Černjachov Culture

Introducere

Mișcările de populații în perioada antică târzie au generat în Europa Centrală și de Est un proces de culturalizare, formându-se o nouă cultură multietnică, denumită în literatura de specialitate cultura Sântana de Mureș-Černjachov. Un rol important în acest proces au avut triburile germanice ale goților. După stabilirea goților la Dunărea de Jos se intensifică contactele lor cu Imperiul Roman și cu lumea barbară din regiune. O dovadă a acestor contacte sunt obiectele arheologice descoperite astăzi în teritoriile stăpânite de către goți.

Unele obiecte sau obiceiuri caracteristice populațiilor din Barbaricum-ul european s-au perindat de-a lungul secolelor și în spații geografice largi. Un exemplu în acest sens sunt pieptenii din corn de cerb, care sunt foarte bine documentați în arealul de locuire al populațiilor germanice. Pieptenii din os sau corn sunt cunoscuți din preistorie, dar fiecare grup cultural se evidențiază prin propriile tehnici de producere. În acest context, pieptenii din corn de cerb din arealul culturii Sântana de Mureș-Černjachov constituie piese distincte.

Publicațiile (cataloge, monografii, articole) care abordează problema producerii pieptenilor se limitează, în mare majoritate, la sistematizarea tipologică (fig. 3)¹ sau cronologică a materialului și comentează mult mai puțin tehnica de producere ca atare². De aceea, scopul acestui studiu este de a analiza procesele și tehnicile aplicate la producerea pieptenilor din corn de cerb în perioada antică târzie în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Se vor analiza aspecte ce țin de colectarea și prelucrarea materiei prime, precum și de originea acesteia³.

Etape și tehnici de confecționare a pieptenilor din corn de cerb

Una din cele mai reprezentative categorii de piese arheologice descoperite în siturile din secolele III-V sunt pieptenii din corn de cerb. Pe lângă obiecte finite, într-un șir de așezări din arealul Culturii Sântana de Mureș-Černjachovs-au descoperit multe fragmente de corn de cerb, semifabricate și rebuturi. Cele mai reprezentative descoperiri din Europa de Est sunt de la Bârlad-Valea Seacă⁴, Fedești, jud. Vaslui⁵ (România), Velika Snitinka, Ucraina⁶. În așezarea Bârlad-Valea Seacă au fost descoperite 25 de construcții adâncite în sol și 7

---

*Sergiu Musteață, Facultatea de Istorie și Geografie, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, str. Ion Creangă nr. 1, corp nr. 1, of. 407, Chișinău, 2069, Republica Moldova, e-mail: sergiu_musteata@yahoo.com

¹ Thomas 1960; Nikitina 1969; Böhme 1974, 122-126; Ščukin 1977, des. 1; 2005, 173-177, des. 59; Petković 1995; Kokowski 1998, 655-656; Šiškin 1999 etc.

² Cnotliwy 1963; 1996; Roes 1963; Palade 1966; 1969; 1971; 1981; Chmielowska 1971; Gaitzsch 1980; MacGregor 1985; 1980; Petković 1995; Petitjean 1995; Crummy 2001; Bíró 2002 etc.

³ Pentru mai multe detalii privind pieptenii vezi: Trifenbach 2000; Ulbricht 2000.

⁴ Palade 1966; 1969; 1981; 2004.

⁵ Palade 1971.

⁶ Magomedov 1992; Magomedov 2001, 101, des. 82/4-7,9. I Goti 88-92, fig.I.131-135; 94-96.

construcții de suprafață care au o legătură directă cu producerea pieselor din corn de cerb, majoritatea concentrate în partea de sud a sitului⁷. Construcțiile au o formă rectangulară și sunt orientate pe axa est-vest. În colțul de nord-vest, de regulă, era amenajată o vatră din lut și pietre⁸, iar în partea centrală, una sau două gropi, considerate „loc de muncă”⁹. În interiorul acestor construcții au fost atestate aglomerații de corn de cerb¹⁰. Spre exemplu, în construcția nr. 2 s-au descoperit trei aglomerații cu peste 250 astfel de fragmente de corn de cerb – elemente sau semifabricate de piepteni și un pieptene finit¹¹. Situații similare au fost atestate și în construcțiile nr. 3, 5, 8, 10, 11, 16¹². Astăzi este dificil să stabilim câți meșteșugari și câte astfel de construcții activau concomitent, dar numărul lor este impresionant.

Descoperirile din siturile Fedești¹³, Velika Snitinka 2 și Malaja Ofirna sunt asemănătoare cu cele de la Bârlad-Valea Seacă, situații care ne conduc la ideea unei activități economice specializate¹⁴. Pe suprafața cercetată de (400 x 100 m) de la Velika Snitinka 2 s-au descoperit 20 de aglomerații de vestigii arheologice, printre care cinci locuri cu fragmente de cerb. Una din construcții (7,0 x 8,4 m), considerată ca fiind atelierul principal, conține un strat compus din sute de fragmente de corn de cerb, elemente de pieptene și un pieptene finit. În total, la Velika Snitinka au fost descoperite 16 500 de fragmente de corn de cerb și 550 de piese/elemente pentru piepteni¹⁵.

După numărul construcțiilor și al pieselor arheologice descoperite în interiorul lor putem constata că una dintre ocupațiile meșteșugărești de bază ale locuitorilor acestor așezări era confecționarea pieptenilor din corn de cerb. Această activitate economică presupune câteva etape: colectarea materiei prime, confecționarea pieselor și realizarea lor.

Calitatea oricărui produs depinde de mai mulți factori: materia primă, competențele meșterilor, tehnicile aplicate etc. Atestarea în unele situri antice târzii a unui număr impresionant de fragmente de corn de cerb ne conduce la ideea că una dintre ocupațiile importante ale procesului de producere a pieptenilor era colectarea coarnelor de cerb.

I. Colectarea materiei prime

Datorită calităților biologice, osul și cornul au fost folosite de către om la confecționarea unor piese utilitare din cele mai vechi timpuri¹⁶. În perioada antică târzie cornul de cerb a fost pe larg folosit la confecționarea unor piese diverse. Cerbul (*Cervuselaphus L.*) are coarne mai complexe decât alte animale din această familie.

Coarnele unui animal matur au o lungime de circa 120 cm cu peste 20 de capete (fig. 1). Structura cornului de cerb este poroasă și relativ moale, dar după desprindere ele se usucă și devin destul de tari¹⁷. În perioada antică târzie coarnele de cerb puteau fi adunate atât prin vânat, cât și prin colectare după căderea coarnelor fiind o activitate sezonieră, în special în ultima lună de iarnă și la începutul primăverii, când cerbii leapădă coarnele¹⁸.

---

⁷ Palade 1981, 179; 2004, 167.

⁸ Palade 1969, 234.

⁹ Palade 1981, 179.

¹⁰ Palade 1969, fig. 12/1; 14; 15.

¹¹ Palade 1966, fig. 1. În construcția nr. 3 s-au descoperit peste 300 fragmente, Palade 1969, 239, fig. 12/1 și fig. 14.

¹² Palade 1981, 212.

¹³ Palade 1971, 209.

¹⁴ Magomedov 2001, 101; (1994), 88-82, fig. I.131.

¹⁵ Magomedov 2001, 101, ris. 82/4-7,9.

¹⁶ Alaiba, Grădinaru 2006; Belidiman, Sztancs 2006; Brudiu 2006; Rotaru, Gheorghe 2006 etc.

¹⁷ Despre structura și morfologia cornului de cerb vezi: MacGregor 1985, 9-14.

¹⁸ MacGregor 1985, 35.

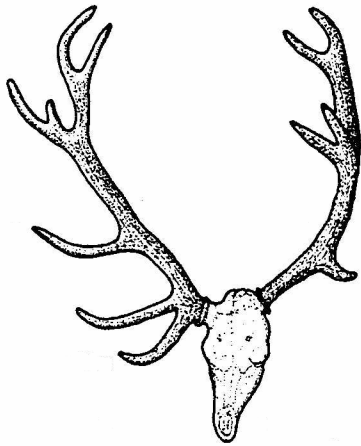

Fig. 1.

pentru a găsi aceste răspunsuri, avem nevoie de mai multe studii arheozoologice. Până atunci rămânem la nivelul ipotezelor privind proveniența materiei prime prin colectare, vânat, schimb la nivel micro și macroregional.

II. Tehnici de confecționare a pieptenilor din corn de cerb

Procesul de confecționare a pieptenilor din corn depinde de abilitățile meșterului, instrumentele și material primă necesară. Până în prezent au fost descoperite în siturile antice târzii din arealul culturii Sântana de Mureș-Černjachov puține date privind instrumentele de prelucrare a cornului. Reconstituirea etapelor și tehnicilor de confecționare a pieptenilor din corn de cerb se poate face pe baza materialului descoperit în straturile culturale și în construcțiile din siturile antice târzii²².

În continuare vom prezenta pașii făcuți de meșteri în procesul de confecționare a pieptenilor din corn de cerb.

1. Secționarea

Prelucrarea cornului de cerb începe prin fracționarea cornului în elemente mici pentru diferite scopuri. I. Ulbricht a propus o reprezentare schematică a modului în care cornul este fracționat în segmente mai mici (fig. 2)²³, dar A. MacGregor observat că această schemă este una generalizată, deoarece nu toate elementele coarnelor de cerb au fost eliminate până la epuizare și nu era obligatoriu ca un pieptene să fie realizat din același corn²⁴.

Părțile cilindrice și plate ale cornului de cerb au diferite dimensiuni. În siturile arheologice din teritoriile de la est de Carpați nu au fost descoperite piese pentru fracționarea cornului. Dar, pe baza urmelor de tăiere rămase pe fragmentele de corn și pe baza datelor etnografice, putem judeca despre anumite tipuri de obiecte de tăiat. Astfel, tăierea cornului s-a realizat cu un ferăstrău, iar în unele cazuri se pot observa creștături de la schimbarea/rotirea cornului în procesul de tăiere, ca în final fragmentarea să fie produsă prin ruptură, ceea ce demonstrează că era un proces migălos²⁵.

¹⁹ Palade 1966, fig. 5/1,5; Palade 1969, 234, fig. 1/1-3; Palade 1981, 180, fig. 13.

²⁰ Palade 1981, fig. 11;13.

²¹ Palade 1981, 180.

²² A. Cuttler consideră că metodele de prelucrare a cornului pot fi reconstituite pe baza produselor finite, semifabricatelor, rebutului, fragmentelor de corn secționat etc. Cuttler 1985.

²³ Ulbricht 1978.

²⁴ MacGregor 1985, 69, fig. 42.

²⁵ MacGregor 1985, 55, fig. 32; Palade 1969, fig. 7; Palade 1966, fig. 12/5; 1969, fig. 5,6,7.

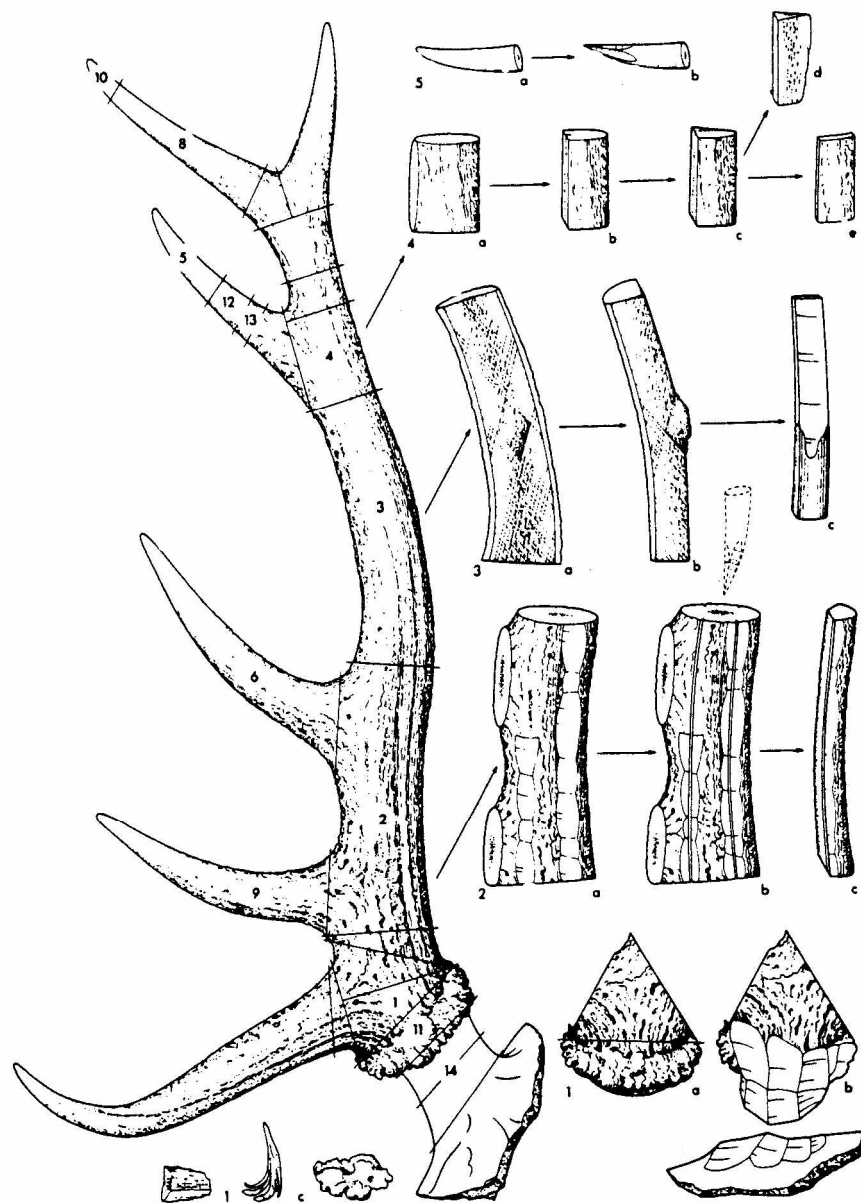

Fig. 2

Atât în cazul descoperirilor de la Bârlad-Valea Seacă²⁶, cât și în alte situri, ferăstrăul era folosit pentru tăierea perpendiculară a cornului de cerb, dar au fost atestate unele fragmente unde s-a aplicat ferăstrăul și pentru tăieri longitudinale²⁷. În cazul animalelor vâdate, coarnele erau desprinse de craniu prin tăiere, așa cum se poate observa în unele cazuri din așezarea de la Bârlad-Valea Seacă²⁸.

2. Despizarea

Următorul pas al procesului de fragmentare a cornului era despizarea (fig. 2, 6). Fragmentele bazale erau despizate în două și din ele se confecționau mânerii pieptenilor,

²⁶ Palade 1966, 261, fig. 6/1; 7/1; 265, fig. 5,6,7; 273, fig. 12/5; Palade 1981, fig. 4-9; Ciugudean 1997, 13. Ferăstraie din bronz au fost descoperite în unele așezări ale Europei de Nord, care sunt legate cu fabricarea pieptenilor: Tempel 1969, 36, Abb. 11-13.

²⁷ Palade 1966, fig. 6/2; 12/5.

²⁸ Palade 1969, 234.

iar fragmentele cilindrice, în dependență de diametrul lor, erau despicate în două, trei sau patru plăcuțe²⁹. Despicarea fragmentelor se producea înainte de înmuiere³⁰. V. Palade a demonstrat că despicarea cornului este mai exactă când cornul este uscat³¹. În așezarea de la Bârlad-Valea Seacă au fost atestate doar câteva fragmente de corn de cerb cu urme de cioplitură, produse probabil de o bărdiță³², dar în marea majoritate a cazurilor cioplitul se făcea cu ajutorul cuțitelor de dimensiuni diferite, care sunt o categorie de obiecte larg răspândite în așezările antice târzii³³.

3. Înmuiera cornului

Cornul de cerb este un material dur și greu de prelucrat. Pentru a-l curăța, ciopli și modela, era nevoie de înmuierea lui. Lipsa surselor scrise ne face să apelăm la datele etnografice. V. Palade consideră că locuitorii așezării de la Bârlad-Valea Seacă foloseau pentru înmuierea cornului de cerb o soluție alcalină, obținută după fierberea cenușii de lemn³⁴. A. MacGregor a demonstrat că, pentru a înmuia cornul, este suficient să-l pui în apă fierbinte³⁵ și nu este nevoie de apă fiartă, acid, moare, lapte acru, ulei sau alte soluții, după cum susțin alți cercetători³⁶. În majoritatea atelierelor de la Bârlad-Valea Seacă au fost atestate urme de vatră și oale de lut, ceea ce sugerează că meșterii locali au folosit, cel mai probabil, metoda înmuierii cu apă caldă³⁷.

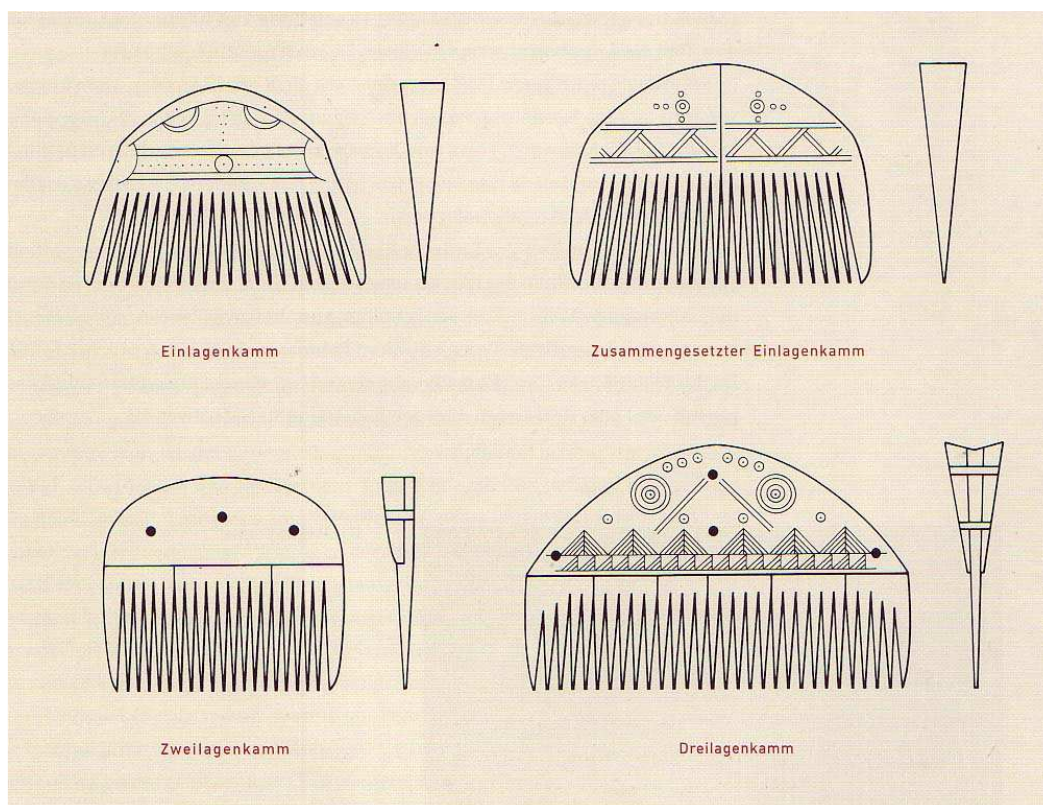

Fig. 3

²⁹ Palade 1966, 269, fig. 8;

³⁰ Palade 1966, 269, fig. 7/5; 8/4; 9/1, 2, 3, 5; 10; 11.

³¹ Palade 1981, 206.

³² Palade 1966, 274, fig. 5/1, 12/1-3.

³³ MacGregor 1985, 57.

³⁴ Palade 1966, 271; Palade 1981, 206-209.

³⁵ MacGregor 1985, 64, fig. 40.

³⁶ Zurowski 1973; 1974.

³⁷ Palade 1966, fig. 2, 3, 4; 1969, fig. 13/1-3.

4. Cioplitul

După despicare, fragmentele mai mici erau înmuiate și cioplite până obțineau plăcuțe netede și subțiri de 1,5-3,0 mm. Pentru a facilita procesul cioplirii, plăcuțele erau ținute periodic în apă fierbinte, situații demonstrate experimental³⁸. Numărul impresionant de plăcuțe rebutate demonstrează că și acest proces era destul de complicat³⁹. Pentru a avea suprafețele netede și pentru a reduce spațiul dintre ele în procesul asamblării pieptenilor, cel mai probabil plăcuțele erau șlefuite.

5. Ajustarea

Majoritatea plăcuțelor, pentru mâner și pentru dinții pieptenilor, trebuiau ajustate la anumite mărimi și grosimi prin cioplire și șlefuire. În așezarea și cimitirul de la Bârlad-Valea Seacă majoritatea pieptenilor sunt compuși din trei rânduri de plăcuțe și au mânerul semicircular (fig. 6-7). Plăcuțele pentru mâner erau ajustate cu ajutorul unui șablon, cu ajutorul căruia se marca dimensiunea și forma lor semicirculară (fig. 6)⁴⁰. La fel erau ajustate și plăcuțele rectangulare destinate pentru dinții pieptenilor, deoarece trebuiau să coincidă ca mărime și grosime (fig. 5).

6. Asamblarea

Următorul pas era asamblarea și fixarea elementelor. În așezarea și cimitirul de la Bârlad-Valea Seacă majoritatea pieptenilor sunt compuși din trei rânduri de plăcuțe și au mânerul semicircular. Între plăcile semicirculare erau amplasate 4-8 plăcuțe rectangulare cu lungimea între 5 și 7 cm, iar în partea lor superioară, încă o plăcuță semicirculară, care umplea golul creat (fig. 5, 6). În cazul pieptenilor de dimensiuni mai mici sau cu mânerul în formă de triunghi, plăcuțele rectangulare umpleau tot spațiul dintre cele două părți ale mânerului, iar după fixare erau ajustate în semicerc prin cioplire și șlefuire (fig. 4, 7/2)⁴¹.

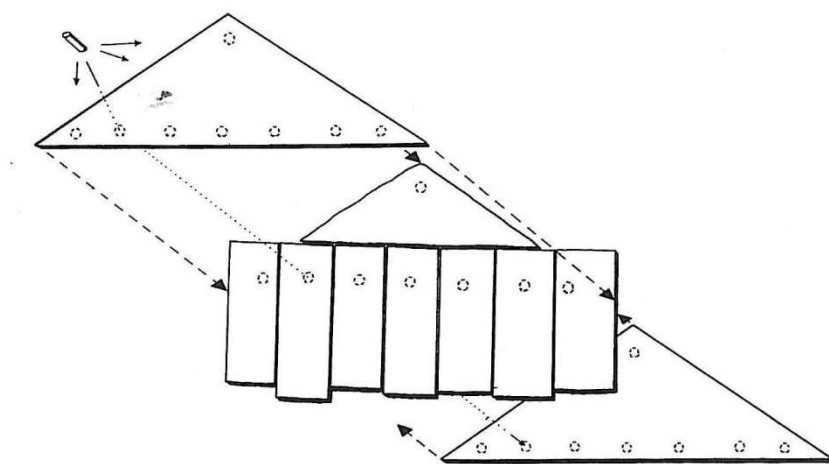

Fig. 4

Cele trei rânduri de plăcuțe erau prinse cu nituri, dar pentru această procedură era necesară găurirea lor și apoi nituirea lor (fig. 7)⁴².

³⁸ Palade 1981, 209.

³⁹ Palade 1981, fig. 16/6; 18/9,10.

⁴⁰ Astfel de instrumente au fost descoperite în atelierele nr. 3, 5, 7, 10, 11. Palade 1969, 239, fig. 3/5; 4/2; Palade 1981, fig. 10/5; 17; 28/1.

⁴¹ Palade 1981, 209, fig. 18/2,5,8; 24/3,4; 25/4; 26/3,4; 27/3,4; 28/2.

⁴² Palade 1969, 239; Palade 1981, fig. 14; 15; 24-28.

a. Găurire

Găurirea era una din cele mai complicate proceduri, deoarece trebuiau sparte toate trei rânduri de plăcuțe, găurile trebuiau să aibă forme și dimensiuni exacte (diametrul lor variaza între 1,5 și 2,0 mm), ca în final să poată fi plasat nitul (fig. 5).

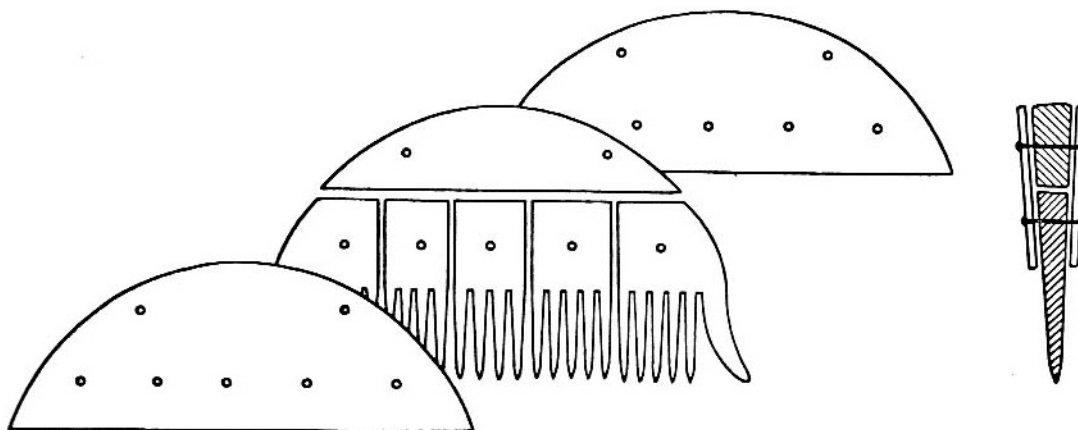

Fig. 5

A. MacGregor presupune că era folosit un sfredel performant⁴³. V. Palade consideră că meșterii foloseau pentru găurirea plăcuțelor un cui înfierbântat⁴⁴. Indiferent de metoda de găurire, pentru a asigura exactitatea spargerii celor trei rânduri de plăcuțe, era necesară fixarea lor într-o formă specială.

b. Nituire

Asamblarea finală a părților componente ale pieptenilor se realiza prin nituirea lor. Toate tipurile de piepteni din perioada antică târzie din mediul barbar (cu două sau trei rânduri), indiferent de forma lor, erau asamblate cu nituri din fier și bronz (fig. 3). A. MacGregor consideră greșit că niturile de bronz „remain uncommon until the beginning of the medieval period, when rivets of combs, for example, are more frequently of bronze”⁴⁵, deoarece majoritatea pieptenilor din arealul culturii Sântana de Mureș-Černjachov au fost asamblați cu nituri din bronz, care este mai moale și poate fi modelat mai ușor în procesul de prindere a plăcuțelor de corn (Fig. 6).

Folosirea niturilor din fier sau din oricare alt metal mai dur, la batere, putea provoca fragmentarea elementelor din corn (Fig. 7/1). Totuși, sunt atestați, într-un șir de situri, și piepteni cu nituri de fier⁴⁶. Fragmente de plăci de bronz din care au fost confecționate nituri au fost descoperite în construcțiile de la Bârlad-Valea Seacă⁴⁷ și Fedești⁴⁸. Niturile din plăcile de bronz aveau un diametru de 2,00 mm. În același timp, au fost atestate nituri din bare de bronz realizate prin turnare.

⁴³ MacGregor 1985, 59-60.

⁴⁴ Palade 1966, 274.

⁴⁵ MacGregor 1985, 62-63.

⁴⁶ Piepteni cu nituri de fier au fost descoperiți în așezarea Bârlad-Valea Seacă: Palade 1981, 209.

⁴⁷ Palade 1966, 267-268, 274, fig. 15/2-3; Palade 1969, 239, nota 7 și 8.

⁴⁸ Palade 1971, 209.

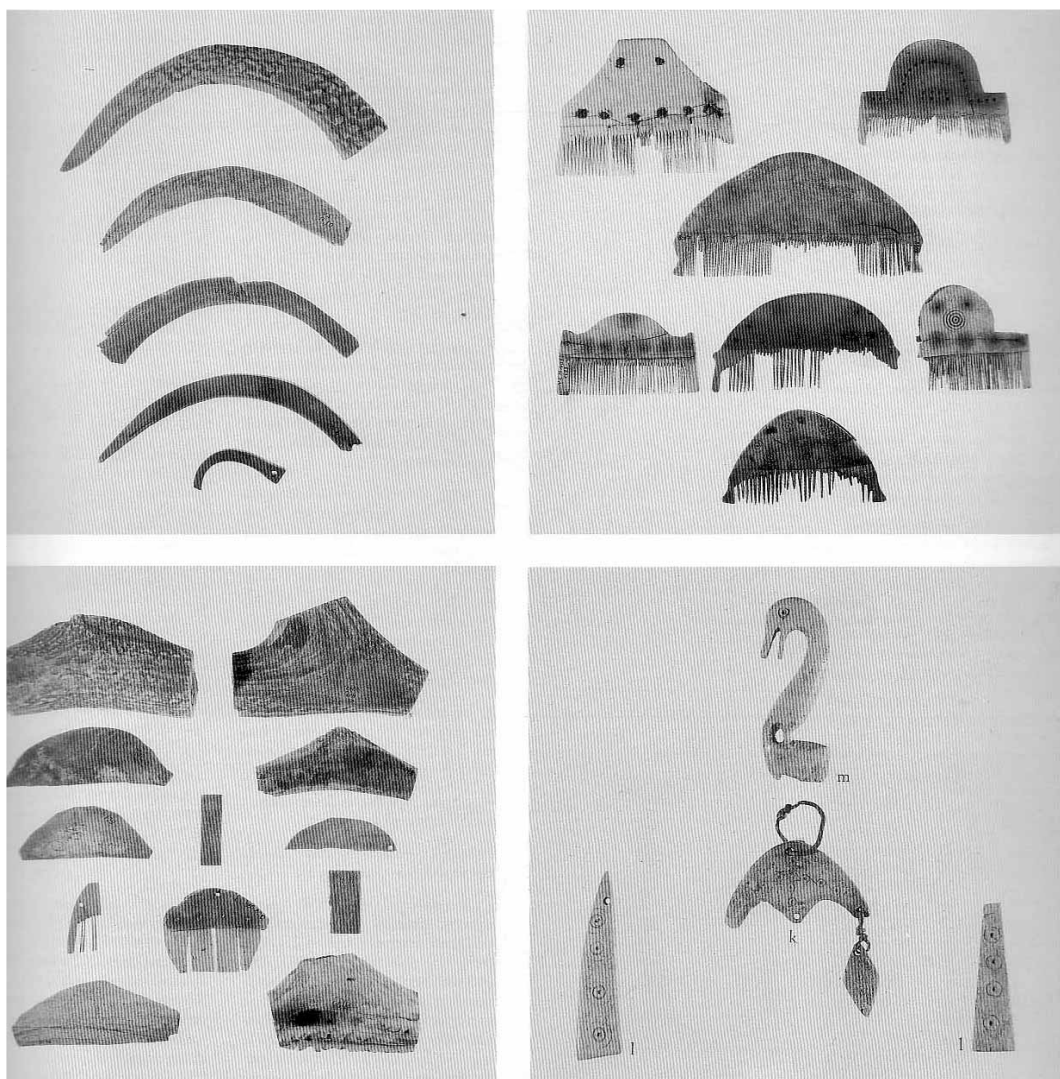

Fig. 6

De regulă, niturile erau amplasate într-o linie orizontală, în așa fel ca să prindă toate plăcuțele din care era compus pieptenele. În unele cazuri, niturile sunt dispuse și în formă de semicerc, după conturul formei pieptenului. Numărul niturilor variază în dependență de mărimea pieptenului și de numărul plăcuțelor din care este compus. Dar, în cele mai dese cazuri, un nit revine unei plăcuțe rectangulare, deși străbate și cele două plăci laterale ale mânerului (fig. 7). Prin baterea nitului la ambele capete se fixau cele trei părți componente ale piesei. În atelierile nr. 5, 7 și 16 de la Bârlad-Valea Seacă au fost descoperite cuie cu pălăria mare, care au putut fi folosite la baterea niturilor⁴⁹.

⁴⁹ Palade 1981, 210, fig. 23/1-3

1

2

3

4

Fig. 7

7. Tăierea dinților

După fixarea tuturor elementelor componente ale pietenelui urma trasarea și tăierea dinților⁵⁰. Lățimea dinților și spațiilor dintre ei depindea în mare măsură de calitatea și grosimea instrumentului de tăiere, care, după toate probabilitățile, era un ferăstrău de dimensiuni mici cu lama subțire și dinții de tăiere foarte mărunți. Lățimea dinților variază de la 0,5 la 1,0 mm, iar grosimea dinților – de la 0,5 la 1,0 mm. Lungimea lor diferă în dependență de mărimea pieptenelui sau locul lor. Astfel, dinții laterali au o lungime de cca 1,0 cm, iar dinții centrali – de până la 2,5 cm (fig. 6)⁵¹. Ținând cont de aceste dimensiuni și de spațiul redus, nu este greu de imaginat că și acest pas era unul destul de dificil de realizat, deoarece o mică eroare ducea la fragmentarea unei părți a piesei și o transforma în rebut. V. Palade a stabilit că meșterii de la Bârlad-Valea Seacă au folosit trei tipuri de ferăstraie în procesul de confecționare a pieptenilor din corn de cerb⁵².

⁵⁰ MacGregor 1985, 62; Palade 1981, fig. 18/5.

⁵¹ Acest exemplu este dat de V. Palade pe baza pieselor descoperite în cimitirul de la Izvoare. Palade 1966, 272.

⁵² Palade 1981, 210, fig. 18/1,3,4.

8. Decorarea

Unii piepteni conțin elemente de decor incizat pe ambele părți ale mânerului. Decorul tradițional consta în cercuri concentrice cu un punct în partea lor centrală, dar se întâlnesc și alte elemente de decor, cum ar fi linii drepte sau ondulate, creștături, puncte etc.⁵³. A. MacGregor susține că inelele concentrice perfect simetrice au fost executate cu un instrument special – *stradda*, iar punctul din partea centrală a cercului este o dovadă în acest sens⁵⁴. Totodată, decorul a putut fi realizat cu ajutorul compasului de metal⁵⁵, al daltei, al sfredelului etc.⁵⁶.

9. Șlefuirea și lustruirea

Judecând după urmele de la suprafața unor piepteni, putem afirma că, după asamblare și decorare, piesele erau șlefuite pentru a înlătura diferențele și a crea o suprafață netedă. La finalul procesului de confecționare, pieptenii din corn de cerb erau lustruiți. Datorită calității cornului de cerb, la finalul procesului de șlefuire și lustruire, piesele obțineau o suprafață netedă și lucioasă⁵⁷. V. Palade presupunea că, pentru șlefuire, a fost folosit nisipul sau cenușa, iar pentru lustruire fragmente de piele și grăsime⁵⁸. V. Palade considera că lustruirea se făcea înainte de asamblare⁵⁹. Noi credem că o primă încercare de șlefuire a pieselor se făcea și pe parcursul confecționării, la confecționarea plăcuțelor semicerculare și rectangulare, după asamblarea și nituirea lor. Dar șlefuirea și lustruirea obiectului se făceau după finalizarea tuturor operațiilor de asamblare și decorare.

Concluzii

K. Ambrosian observă că pieptenii au o perioadă de funcționare mult mai limitată decât piesele din metal, ceea ce îi face să fie un indicator cultural și cronologic important⁶⁰. Acest fapt este valabil și pentru perioada antică târzie, când pieptenii din corn de cerb sunt foarte bine reprezentați și constituie un element distinct pentru anumite masive culturale⁶¹.

Prin acest studiu readucem în actualitate un subiect care merită să fie dezvoltat într-un context regional și cultural mult mai larg. Meșteșugul prelucrării cornului, în general, și al confecționării pieptenilor din corn de cerb, în special, este o caracteristică specială a culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Ca dovadă stă abundența pieselor descoperite în siturile arheologice cercetate în ultimele decenii. Analiza tehnicilor de lucru ne ajută să înțelegem mai bine nivelul de dezvoltare tehnologică și economică a acestei îndeletniciri. Prezența unei cantități masive de materie primă, semifabricate, rebuturi, piese finite din corn de cerb demonstrează amploarea acestor practici și specializarea unor comunități în producerea unor bunuri de consum larg. Studiul meșteșugurilor practicate de lumea barbară trebuie extins pentru a înțelege complexitatea habitatului acelor vremuri⁶². Aceste cercetări trebuie să fie pluridisciplinare, combinând tehnicile și metodele moderne de analiză – istorică, arheologică, arheozoologică etc.

⁵³ Palade 1981, 210-211, fig. 24/1,2,4; 26/1-4.

⁵⁴ MacGregor 1985, 60, fig. 37.

⁵⁵ Așa-numitele *Zirkelstichel* sunt cunoscute în așezările slave la Stare Mestoși Levy Hradec, care au putut fi folosite și la prelucrarea osului: Hrubý 1957; Tempel 1969, 37, Abb. 14-15.

⁵⁶ Palade 1981, 212. Exemplele de la Illerup, Ådal, Denmark, Ilkjær 1989; Ilkjær 1993, Band 3.

⁵⁷ MacGregor 1985, 58.

⁵⁸ Palade 1966, 271; Palade 1981, 209.

⁵⁹ Palade 1981, 209.

⁶⁰ Ambrosiani 191, 15, 55.

⁶¹ Petrov, 110; Šcukin 1977, Ris. 1-2; Šcukin 1979, 19; Goročovskij 1988; Tejral 1997; Kokowski 1995; Tejral 1999; Šcukin, Charov 1999.

⁶² Vezi mai multe detalii despre diferite aspecte ale tradițiilor din societatea barbară din sec. IV-V în lucrările: Pohl 1998, *Hairstyles and bodysigns*, 51-61; Rummel 2007, *Längere Haare Erscheinung*, 213-230.

PRODUCTION OF DEER HORN COMBS IN THE SÂNTANA DE MUREȘ- CERNJACHOV CULTURE'S AREA

This paper describes the comb making in the time and area of Sântana de Mureș-Černjachov Culture. In this article, I tried to restore the working stages and techniques of the antler comb manufacturing used by craftsmen. Antler-working is a long process, which consists of two main stages: collecting the raw material and manufacturing antler objects. The presence in some settlements of a huge quantity of antler shows the importance of collecting this material for artisan work. Antler raw material was collected from the forest, from hunting and through some kind of exchange of finished articles for raw materials. The second stage of antler-working, the most important and complex, followed further steps in the process of working: fractioning, splitting, softening, carving, adjusting, assembly (drilling, riveting), gauging, decorating, smoothing and polishing. In conclusion, according to the archaeological data, we can say that comb manufacturing is a complex handicraft which played an important role for the Late Antiquity Barbarian communities. For better understanding of this culture and society we need more pluridisciplinary studies.

Lista ilustrațiilor / List of illustrations

- Fig. 1. Coarne de cerb / Antler
Fig. 2. Secționarea coarnelor de cerb / Antlersectioning
Fig. 3. Tipologia pieptenilor din corn de cerb (după ILKJÆR) / Antlercombstypology (afterILKJÆR)
Fig. 4-5. Structura pieptenilor din corn de cerb / Antlercombsstructure
Fig. 6. Piese descoperite în așezarea Bârlad-Valea Seacă (după I-goti) / Artefacts from Bârlad-Valea Seacă settlement (after I-goti)
Fig. 7. Piepteni din corn de cerb din diverse situri din Republica Moldova: 1. Budești, M. 243 (Chișinău); 2. Dănceni, M. 356 (Ialoveni); 3. Dănceni, M. 337 (Chișinău); 4. Slobozia-Chișcăreni, M. 20 (Sângerei); 5. Budești, M. 228 (Chișinău); 6. Malăiești, M. 11 (Râșcani) / Antlercombs from various sites from Republic of Moldova: 1. Budești, Tomb 243 (Chișinău); 2. Dănceni, Tomb 356 (Ialoveni); 3. Dănceni, Tomb 337 (Chișinău); 4. Slobozia-Chișcăreni, Tomb 20 (Sângerei); 5. Budești, Tomb 228 (Chișinău); 6. Malăiești, Tomb 11 (Râșcani)

BIBLIOGRAPHY

- Alaiba, R., Grădinaru, I. 2006. *Unelte din corn de cerb descoperite în așezarea Cârniceni-Holm II*. In: AMT I, p. 106-113.
Alicu, D., Nemeș, E. 1982. *Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. In: AMN XIX, p. 345-365.
Ambrosiani, K. 1981. *Viking Age Combs, Comb Making and Comb Makers in the Light of Finds from Birka and Ribe*, Stockholm: Stockholm Studies in Archaeology 2, Amsterdams Historisch Museum.
Bejan, A., Pădurean, O.C. 2005. *Prelucrarea osului și cornului în secolele IV-V d.Hr. în spațiul fostei Dacii preromane. Tehnici de execuție a obiectelor din os și corn*. In: Banatica 17, p. 247-260.
Belidiman, C. 1992. *Piese de toaletă și podoabă în secolul al IV-lea e.n. descoperite în estul Transilvaniei*. In: SCIVA XLIII, 1, p. 71-80.
Belidiman, C., Sztancs, D. M. 2006. *Obiecte de podoabă neolitice timpurii din materii dure de animale descoperite pe teritoriul României, brățări de os*. In: AMT I, p. 48-63.
Bíró, Mária T. 2002. *Combs and comb-making in Roman Pannonia: ethnical and historical aspects*. In: Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum (Brno, Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik), p. 31-71, Abb.
Bolomey, A., Marinescu-Bîlcu, S. 2006. *Industria cornului în așezarea cucuteniană de la Drăgușeni-Ostrov*. In: AMT I, p. 82-105.
Bounegru, G., Ota, R. 2006. *Piepteni de os din așezarea postromană de la Alba Iulia-Dealul Furcilor-Monolit*. In: Apvlvm XLII/1, p. 297-307.

- Böhme, H. W. 1974. *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts: zwischenunterer Elbe und Loire. Studien zur Chronologie und Bevölkerungsgeschichte*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 19, München.
- Brudiu, M. 2006. *Prelucrarea osului și cornului în gravetianul oriental din spațiul carpato-nistean, resurse, repertoriu, ocupații*. In: AMT I, p. 45-47.
- Chmielowska, A. 1971. *Grzebeniestarozytne i sredniowieczne z ziem polskich*, Łódź.
- Choyke, A. 2003. *Backward reflections on ancient environments: what can we learn from bone tools?* In: J. Lászlóvszky, P. Szabó, (eds.). *People and Nature in Historical Perspective*. Budapest, p. 138-156.
- Ciugudean, D. 1997. *Obiecte din os, corn și fildeș de la Apulum*. Alba Iulia: Muzeul Național al Unirii.
- Cnotliwy, E. 1963. *Grzebnierogowe i kosciane od I do V w. n.e. na Pomorzu Zachodnim*. In: *Materialy Zachodnio-Pomorskie*, Szczecin, t. 9, p. 167-219.
- Cnotliwy, E. 1996. *Der Herkunftsprung der Kämme aus Bitola (Heraclea Lyncestis) in der Republik Makedonia*. In: *Studia Gothica* 1, Lublin, p. 101-111.
- Cociș, S., Alicu, D. 1993. *Obiecte din os din Dacia Apulensis și Dacia Porolisensis*. In: AMP XVII, p. 113-149.
- Crummy, N. 2001. *Bone-working in Roman Britain: a model for itinerant craftsmen?* In: *L'artisanat romain: évolutions, continuités et ruptures (Italie et provinces occidentales)*. Montagnac, Éditions Monique Mergoïl, p. 97-109.
- Cutler, A. 1985. *The craft of Ivory. Sources, Techniques, and Uses in the Mediterranean World: A.D. 200-1400*. *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, Washington, D.C.
- Davidan, O.I. 1962. *Grzebnia Staroj Ladogi*. In: *Archeologičeskij Sbornik* 4, p. 95-108.
- Deringer, H. 1967. *Provinzial römische und germanische Knochenkämme aus Lauriacum*. In: *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins* 112, H. 1, p. 59-60.
- Dobre, J. 2000. *Meșteșuguri la Dunărea de Jos (sec. IV-X)*. In: AD VI/1, p. 81-92.
- Dumitrașcu, S. 1982. *O locuință-atelier de lucrat piepteni (sec. VI e.n.) descoperită la Biharea*. In: *Crisia* 12, p. 107-121.
- Dumitrașcu, S. 1985. *Un atelier de lucrat piepteni descoperit la Biharea*. In: *Crisia* 15, p. 61-96.
- Gaitzsch, W. 1980. *Eiserne Römische Werkzeuge. Studien zur römischen Werkzeugkunde in Italien und den nördlichen Provinzen des Imperium Romanum*. Oxford: *British Archaeological Reports, International Series* 78.
- Ganciu, A., 2002-2003. *Piepteni din corn și os din secolele IV a. Chr.-I p. Chr. de la Dunărea de Jos*. In: SCIVA 52-53, p. 53-82.
- Gudea, N., Bajusz, I. 1991. *Ace de păr de la Porolisum*. In: AMP XIV-XV, 1990-1991, p. 81-126.
- Hrubý, V. 1955. *Staré Město, velkomoravské pohřebiště Na valách*. *Monumenta Archaeologica* 3, Praha.
- Hrubý, V. 1957. *Slovanské kostenné předměty a jejich výroba na Morave*. In: PA 48, p. 118-217.
- I Goti, Milano 1994.
- Ilkjær, J. 1989. *The Weapons Sacrifices from Illerup, Ådal, Denmark. The Birth of Europe: Archaeology and Social Development in the First Millennium A.D.*, Roma.
- Ilkjær, J. 1993. *Illerup Ådal. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör*. *Jutland Archaeological Society Publications* XXV, 3-4, Aarhus.
- Kazanski, M., Laport, J. 1995. *Quelques documents du Ve siècle apr. J.-C. Attribuables aux Wisigoths en Aquitaine*. In: *Aquitania* XIII, p. 195-202.
- Kokowski, A. (1998). *Die Mastomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen inner halb des gotischen Kulturkreises—Ein Beispiel für den kulturellen Wandel der Goten im Verlauf ihrer Wanderungen*. In: *Ber. RGK* 78 (1997), p. 641-833.
- Larrieu, M., Marty, B., Crubezy, E. 1985. *La Nécropole mérovingienne de la Turraque, Beaucaire-sur-Baïse (GERS)*, Toulouse.
- Luik, H., A. M. Choyke, C. E. Batey, L. Lõugas, (eds.) 2005. *From Hoovesto Horns, from Mollusco Mammoth. Manufactures and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present*. *Proceeding of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallin, 26th-31st of August 2003*, Tallinn.
- MacGregor, A. 1985. *Bone, Antler, Ivory and Horn. The Technology of Skeletal Materials since the Roman Period*, London-Sydney-Totowa, 1st ed. 1985; 2nd ed. 2001.
- Magomedov, B.V. 1992. *Velika Snitinka 2 – poselennjagrebinniki III-IV st. n.e.* In: *Starodavnevyrobništvo na teritorii Ukrainy*, Kiev, S. 94-116.

- Magomedov, B. V. 2001. *Černjachovskaja kul'tura. Problema etnosa*. Monumenta Studia Gothica I Lublin.
- Marcu, M. 1971, *Noi cercetări privind secolul al IV-lea e.n. la Hărman*. In: Cumidava V, 1971, p. 45-54.
- Mitreă, I. 2007. *Contribuția cercetărilor arheologice de la Bîrlad-Valea Seacă la cunoașterea Culturii Sântana de Mureș*. In: AMT II, p. 7-11.
- Moszynski, K. 1967. *Kultura Ludowa Slowian* 1. Warsaw: Ksiazka i Wiedza.
- Musteață, S. 2006. *Meșteșugul prelucrării osului și cornului la nordul Dunării de Jos în sec. VIII-IX*. In: RA S.N. II, nr. 1-2, p. 128-142.
- Musteață, S. 2005. *Prelucrarea osului în așezările medievale timpurii de la Mășcăuți-Livada Boierului și Mășcăuți-Cetate (Republica Moldova)*. In: Argesis 14, p. 203-224.
- Müller, A. 1990. *Die Gothen und die Tschernjachow-Santana de Mures Kultur in Siebenbürgen*. In: ZSL 13/1, 84 Jh., p. 5-14.
- Nikitina, G.F. 1969. *Grebni Černjachovskoj Kul'tury*. In: SA 1, p. 147-159.
- Opreanu, C. 1992. *Date preliminare privind prelucrarea osului în secolul al IV-lea e.n. în așezarea de la Suceag (jud. Cluj)*. In: EN II, p. 158-168.
- Palade, V. 1966. *Ateliere pentru lucrat piepteni din os din sec. IV e.n. de la Bîrlad-Valea Seacă*. In: AM IV, p. 261-277.
- Palade, V. 1969. *Noi ateliere de lucrat piepteni din corn de cerb în secolul al IV-lea e.n. la Valea Seacă Bîrlad*. In: Carpica II, p. 233-252.
- Palade, V. 1971. *Un nou centru de prelucrare a cornului de cerb din secolul al IV-lea e.n. de la Fedești, com. Șuletea (jud. Vaslui)*. In: Carpica IV, p. 207-214.
- Palade, V. 1981. *Centrul meșteșugăresc de prelucrare a cornului de cerb de la Bîrlad-Valea Seacă, datând din secolul al IV-lea e.n.* In: SCICPR 1, p. 179-215.
- Palade, V. 2004. *Așezarea și necropola de la Bîrlad-Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea – a doua jumătate a sec. al. V-lea)*. București.
- Petitjean, M. 1995. *Les peignes en os à l'époque mérovingienne. Évolution depuis l'Antiquité tardive*. In: Antiquités nationales 27, p. 145-191.
- Petković, S. 1995. *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezijske*. Beograd.
- Plenderleith, H. J., and A. E. A. Werner. 1977. *The Conservation of Antiquities and Works of Art*. Revised Edition. London: Oxford University Press.
- Pohl, W. 1998. *Telling the difference: Signs of ethnic identity*. In: W. Pohl, H. Reimitz (eds.), *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities*, 300-800, Leiden/Boston/Köln, p. 17-70.
- Rikman, E. A. 1967. *Pamjatnikepochivelikogopereselenijanarodov. Po raskopkamposelenija i mogil'nika Černjachovskoj kul'tury u sela Budeșty*. Kișinev: Kartja Moldovenjasca.
- Roes, A. 1963. *Bone and Antler Objects from Frisian Tephmounds*. Haarlem.
- Rotaru, Gh. 2006. *Unelte din os din așezările Noua situate în partea de SE a jud. Vaslui*. In: AMT I, p. 129-147.
- Rummel, Ph. v., 2007. *Habitus barbarus. Kleidung und Repräsentation spätantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert*. Berlin/New York.
- Rusu, A. A., Florin Mărgineanu. 2005. *Prelucrarea osului și cornului în Transilvania medievală (început de abordare tematică)*. In: ArhM V, p. 141-158.
- Rybakov, B. A. 1948. *Remeslo Drevnej Rusi*. Moskva.
- Schach-Döriges, H. 1994. *Zueinreihigen Dreilagenkämmer des 3. bis 5. Jahrhunderts aus Südwestdeutschland*. In: Fundberichte aus Baden-Württemberg 19, 1, p. 661-702.
- Šarygina, M. V. 2006. *K voprosu o proischoždenii zoomorfnyh grebnej epochi Velikogopereselenijanarodov v Evrope*. In: AV 13, p. 254-263.
- Šiškin, R.G. 1999. *Klassifikacija i tipologija trech slojnyh grebnej černjachovskoj kul'tury*. In: Storokivvivčennjakul'turpolivpochovan' na Ukraïni. Kiyv, p. 43-48.
- Schach-Döriges, H. 1994. *Zueinreihigen Dreilagenkämmer des 3. bis 5. Jahrhunderts aus Südwestdeutschland*. In: Fundberichte aus Baden-Württemberg 19, 1, p. 661-702.
- Ščukin, M.B. 1977. *Sovremennoesostojanie gotskoj problemy i černjachovskajakul'tura*. In: Archeologičeskij sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža 18, p. 79-91.
- Ščukin, M.B. 2005. *Gotskij put'. Goty, Rim i černjachovskajakul'tura*. Sankt-Peterburg.
- Tempel, W.-D. 1969. *Die Dreilagenkaemmer aus Haithabu: Studien zu den Kaemmer der Wikingerzeit*

- im Nordseekuestengebiet und Skandinavien*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Georg-Augustus-Universität zu Göttingen.
- Teuber, S.W. 2005. *Die Einlagenkämmer der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit im freien Germanien*. In: K.-H. Willroth (Hrsg.), *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen* 25, Neumünster, p. 167-310.
- Thomas, S. 1960. *Studien zu den germanischen Kammern der römischen Kaiserzeit*. In: W. Coblenz (Hrsg.), *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege* 8, Leipzig, p. 54-215.
- Tiefenbach, H. 2000. *Kamm. Sprachliches*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 16, Berlin/New York, p. 200-201.
- Timoc, C. 2007. *Prelucrarea osului și cornului în provincia Dacia*. In: D. Benea (ed.), *Meșteșuguri și artizani în Dacia romană*, Timișoara, p. 171-188.
- Ulbricht, I. 1978. *Die Geweihverarbeitung in Haithabu*, Die Ausgrabungen in Haithabu 7, Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Ulbricht, I. 1980. *Mittelalterliche Kammerproduktion in Slesvig*. In: *Hikuin* 6, p. 147-152.
- Ulbricht, I. 2000. *Kamm. Archäologisches*. In: R. Müller, (Hrsg.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 16, Berlin/New York, p. 201-206.
- Van Ossel, P., Rodet-Belarbi, I. 2007. *L'utilisation du bois de cerf durant l'Antiquité tardive: un marqueur culturel?* In: *Abstracts of the 6th Meeting of the Worked Bone Research Group /ICAZ*. Paris, August 27th-31st 2007, p. 34.
- Vornic, V. 2006. *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești*, Monografia ANTIM 3, Chișinău: Pontos.
- Werner, J. 1988. *Dančeny und Brandgrub. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dniestrund zu den 'Reichtumszentren' auf Fünen*. In: *Bonner Jahrbücher* 188, p. 241-286.
- Werner, I. 1990. *Eiserne Wollkämmer der jüngeren Kaiserzeit aus Iași, Casa Editorială Demiurg freien Germanien*. In: *Germania* 68, 2, p. 608-611.
- Wyss, R. 1973. *Wirtschaft und Gesellschaft in der Jungsteinzeit*, Bern.
- Zurowski, K. 1953. *Uwagi nad materiałami z okresu wczesno-średniowiecznym*. In: *PA* 9, p. 395-402.
- Zurowski, K. 1973. *Methoden zum Weichmachen von Geweih und Knochen in frühslawischen Werkstätten*. In: *Berichten über den II Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, Berlin, p. 483-490.
- Zurowski, K. 1974. *Zmieszanie poroży i koscistosowane przez wytwórców w starożytności i wczesnym średniowieczu*. In: *AUNCA* 4, p. 3-23.

CRONOLOGIA NECROPOLEI DE TIP SÂNTANA DE MUREȘ-ČERNJACHOV DE LA BRĂVICENI, R. ORHEI

Vlad VORNIC*

Key words: the Sântana de Mureș-Černjachov culture, Brăviceni, necropolis, chronology, IV century AD.

Așa cum dovedesc cercetările periegetice efectuate până în prezent, stațiunile de tip Sântana de Mureș-Černjachov datând din vremea migrației goșilor au o densitate extrem de mare în spațiul pruto-nistrean, numărul lor total depășind cifra de o mie. Descoperirile accidentale, dar mai ales săpăturile sistematice ori de salvare întreprinse pe parcursul ultimelor șapte decenii în mai multe așezări și necropole au furnizat numeroase informații pentru cunoașterea mai aprofundată a conținutului acestei culturi materiale din regiunea în discuție.

Una dintre problemele importante și mult discutate în literatura de specialitate este datarea și periodizarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Precum se știe, date științifice deosebit de valoroase pentru determinarea cronologiei complexelor de acest tip din zona centrală a interfluviului Prut-Nistru, dar și pentru elucidarea altor chestiuni complicate, ca originea și apartenența etnică a purtătorilor culturii respective, au fost obținute prin săpăturile arheologice de anvergură executate în necropolele de la Budești¹ și Dănceni². Materiale interesante pentru datare au furnizat și alte situri funerare din această regiune, cum sunt cele de la Mălăiești³, Hansca-Lutărie⁴, Bălțata⁵, Slobozia-Chișcăreni⁶, Ciocîlteni⁷ ș.a., necropole care însă au fost explorate și valorificate din punct de vedere științific doar parțial.

Un obiectiv de tip Sântana de Mureș-Černjachov important, cercetat prin săpături extinse și despre a cărui cronologie vom trata în articolul de față, este cimitirul de la Brăviceni (r. Orhei) de pe cursul inferior al râului Răut. Descoperit cu ocazia unor lucrări de construcție, situl la care ne referim a fost investigat în anii 1977, 1980 și 1981 prin săpături de salvare coordonate de regretatul arheolog Vasile Grosu. În urma a trei campanii arheologice, s-a dezvelit o bună parte din necropolă, mai exact o suprafață de 4588 m², scoțându-se la lumină 173(?) de morminte și 53 de gropi (fig. 1), la care se adaugă alte circa opt morminte de

* Agenția Națională Arheologică, Chișinău, str. Mihai Eminescu, nr. 50, e-mail: vornic.vlad@yahoo.com

¹ E. A. Rikman, *Pamjatnik velikogo pereselenija narodov (po raskopkam poselenija i mogil'nika u sela Budești)*, Chișinău, 1967; V. Vornic, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești*. Chișinău, 2006.

² I. A. Rafalovič, *Dančeny, Mogil'nik černjachovskoj kul'tury*, Chișinău, 1986.

³ G. B. Fedorov, *Malaještiskij mogil'nik (pamjatnik černjachovskoj kul'tury v bassejne reki Prut)*, in *MIA*, 82, 1960, p. 253-302.

⁴ I. T. Niculica, E. A. Rikman, *Mogil'nik Hanska-Lutaria II pervych stoletij n. e.*, in *KSIA*, 133, 1973, p. 116-123.

⁵ E. Rikman, *Raskopki mogil'nika černjachovskogo tipa Balcaty II v 1963-1964g. g.*, in *Mogil'niki Černjachovskoj kul'tury*, Moskva, 1988, p. 111-132; G. B. Fedorov, M. G. Roșal', *Raskopki Pacconku černjachovskogo mogil'nika u s. Balcata*, in *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii v 1974-1976 gg.*, Chișinău, 1981, p. 89-93.

⁶ A. N. Levinskij, *Lazo – mogil'nik final'noj fazy černjachovskoj kul'tury v Moldove*, in *Stratum plus*, 4, 1999, p. 121-166.

⁷ A. Levinschi, *Ciocîlteni*, în *Cronica cercetărilor arheologice*, Cluj-Napoca, 199921.

înhumăție distruse prin lucrările edilitare. Din totalul de 181(?) de morminte descoperite, 180(?) sunt de înhumăție și doar unul de incinerăție, relevând caracterul biritual al acestui cimitir.

La fel ca și în alte necropole de tip Sântana de Mureș-Černjachov, marea majoritate a mormintelor de înhumăție din cimitirul de la Brăviceni se includ în două moduri principale de orientare, pe direcțiile V-E și respectiv N-S, fiecare dintre ele cunoscând unele devieri. Proporția dintre cele două categorii de morminte diferă destul de mult, fiind în favoarea celor orientate V-E. Astfel, s-a constatat că din totalul de 160 complexe funerare cu orientarea precizată, 89 erau plasate pe direcția V-E, iar 56 pe axa N-S, la care se adaugă șase morminte dispuse NE-SV, șase NV-SE, două SV-NE, două E-V și unul S-N.

Unicul mormânt de incinerăție (nr. 96) descoperit în necropola de la Brăviceni avea oasele umane calcinate depuse într-o oală lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, așezată cu gura în jos. Este de reținut că mormântul respectiv se găsea în marginea de est a cimitirului, într-o zonă care nu a fost cercetată integral (fig. 1).

Consemnăm în acest context că prin elementele de rit pe care le prezintă, complexul de la Brăviceni își găsește mari asemănări cu necropola sincronă din bazinul Niprului Mijlociu de la Žuravka, din care s-au cercetat un mormânt de incinerăție, 71 de înhumăție orientate V-E, 52 plasate N-S și unul cu orientarea E-V⁸. Este interesant de remarcat însă faptul că, spre deosebire de cimitirul de la Žuravka, unde mormintele orientate V-E apar grupate în zona de vest⁹, la Brăviceni ele sunt răspândite pe întreaga suprafață a necropolei, la fel ca înmormântările cu orientarea N-S (fig. 1).

În ceea ce privește cele 53 de gropi semnalate în cimitirul în discuție, ele erau de formă circulară sau ovală, cu dimensiunile variind între $0,32 \times 0,7$ și $2,2 \times 2,23$ m, și conțineau puține resturi arheologice (fragmente ceramice și oase de animale) ori erau lipsite cu totul de inventar. De menționat că majoritatea gropilor erau masate în marginea de vest și în sectorul de sud ale cimitirului (fig. 1)

Față de alte complexe de tip Sântana de Mureș-Černjachov, inventarul descoperit în necropola de la Brăviceni este mai sărăcăcios, deși se prezintă la fel de variat, cuprinzând peste 100 de vase ceramice, un pahar și fragmente dintr-o cupă (?) de sticlă, patru monede de argint, 16 fibule de bronz sau argint, opt cataramă de bronz, argint sau fier, șase piepteni de os, circa 465 mărgelă de sticlă, coral ori cornalină, 25 pandantive-amulete de metal, sticlă, scoică sau os, trei verigi de tâmplă de argint sau bronz, șapte fusaiole de lut și una de sticlă, șapte cuțite de fier, două tuburi de os de pasăre, o pensetă de bronz, un foarfece de bronz, un lacăt (?) de fier și un vârf de de săgeată de fier. De asemenea, unele morminte orientate N-S conțineau oase de animale și coji de ouă de pasăre provenind de la ofrande alimentare.

Repartiția în morminte a ceramicii și a altor categorii de obiecte nu este nici pe departe uniformă. Doar în câteva morminte a fost descoperit un inventar bogat, cele mai multe înmormântări fiind sărace ori lipsite complet de inventar. Este interesant de consemnat că din cele aproape 100 de morminte în care nu s-a semnalat nici un element de inventar, circa 70 erau orientate V-E.

Complexele și diferitele categorii de inventar descoperite în necropola de la Brăviceni au fost analizate mai mult sau mai puțin detaliat în câteva publicații apărute de curând¹⁰,

⁸ E. A. Symonovič, *Pogrebenija s trupopoloženijami na černjachovskih pamjatnikach*, in E. A. Symonovič, N. M. Kravčenko, *Pogrebal'nye obrjady plemen černjachovskoj kul'tury*, SAI, D 1-22, Moskva, 1983, p. 65.

⁹ *Ibidem*, p. 134, tab. 8, I.

¹⁰ V. Grosu, V. Vornic, L. Ciobanu, *Ceramica romană din necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni*, in RA, II, nr. 1-2, 2006, p. 104-127; V. Grosu, V. Vornic, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni (raionul Orhei, Republica Moldova). Date preliminare*, in AMT, IV, 2009, p. 20-28; V. Vornic, V. Grosu, *Fibule descoperite în necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni*, in: *Studia Archeologiae et Historiae Antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae e Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatisuae dedicato*, Chișinău, 2009, p. 327-340; V. Vornic, L. Ciobanu, *Obiecte de*

constituind baza pentru stabilirea cronologiei interne a acestui însemnat obiectiv arheologic.

Precizăm că pentru ordonarea cronologică a descoperirilor am recurs la metoda numită „modificarea automată a matricei”, utilizând programul PAST (*Palaeontological Statistics*), versiunea 2.17c¹¹. La stabilirea tipurilor de obiecte participante în analiza combinatorie au fost respectate simultan două condiții elementare: presupțivul tip să fie prezent în cel puțin două complexe închise și în același timp să beneficieze de asocierea a cel puțin încă unul din restul de tipuri de obiecte în complexele în care apare. De asemenea, subliniem că pentru a „salva” unele tipuri de obiecte în vederea utilizării lor în analiza combinatorie, în câteva cazuri am recurs la unificarea variantelor aceleiași forme (mai ales în cazul ceramicii).

Drept urmare, în diagrama combinatorie (tabelul 1) au fost incluse 26 de morminte (M 1, M 2, M 14, M 25, M 34, M 35, M 39, M 44, M 49, M 50, M 65, M 69, M 74, M 87, M 88, M 118, M 135, M 159, M 160, M 162, M 165 și M 169) și 32 de serii tipologice de obiecte, și anume: fibule de bronz cu piciorul înfășurat, corpul din bandă și resortul lung lucrat din două/trei segmente (tip 1a) (fig. 2, 1) sau cu resortul scurt lucrat dintr-o singură bucată de sârmă (tip 1b) (fig. 2, 2), fibule de argint cu placă și semidisc (tip 3) (fig. 2, 4), catarama de bronz cu veriga ovală, fără garnitură (tip 1) (fig. 2, 6), piepteni de os lucrați din trei rânduri de plăcuțe prinse cu nituri de bronz, având mânerul semicircular și aripi drepte sau oblice (tip 1) (fig. 2, 9), pandantive-amulete din scoici marine *Murex brandaris* (5a) (fig. 2, 11) și *Cypraea panterina* (tip 5b) (fig. 2, 12), pandantive-amulete din vertebre de pești (tip 8) (fig. 2, 13), mărgelile cuboedrice sau poliedrice de sticlă albastră (tip 1) (fig. 2, 14), mărgelile discoidale de sticlă albastră (tip 2a) (fig. 2, 15) și verde (2b) (fig. 2, 16), mărgelile de sticlă inelare de dimensiuni mijlocii (tip 3) (fig. 2, 17), mărgelile sferoidale mijlocii din pastă sticloasă, prevăzute cu decor încrustat (tip 7) (fig. 2, 18), mărgelile segmentate din sticlă colorată, poleite cu foiță metalică (tip 9) (fig. 2, 19), mărgelile de coral (tip 11) (fig. 2, 20), fusaiole de lut de formă bitronconică (tip 1) (fig. 2, 21), cuțite de fier (fig. 2, 23), tuburi de os de pasăre (fig. 2, 22), oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă, de formă sferoidală (tip 1) (fig. 3, 1), piriforme zvelte (tip 2) (fig. 3, 2) și bitronconice (tip 3) (fig. 3, 3), oale sferoidale lucrate la roată din pastă fină, de dimensiuni mici (tip 1a) (fig. 3, 4) și mijlocii sau mari (tip 1b) (fig. 3, 6), căni lucrate la roată din pastă fină, cu corpul rotunjit și gura în formă de pâlnie (tip 1) (fig. 3, 5), căni din pastă fină, în formă de halbă (tip 2) (fig. 3, 7), castroane lucrate la roată din pastă fină, de formă cvazi tronconică (tip 1) (fig. 4, 1), castroane lucrate la roată din pastă fină, de formă bitronconică, înalte (tip 2a) (fig. 4, 3) sau scunde (tip 2b) (fig. 2), castroane cu trei torți (tip 4) (fig. 4, 4), amfortete lucrate la roată din pastă fină (fig. 4, 6) și căni de lut romane, cu gura trilobată (tip 1) (fig. 5, 2) sau rotundă (tip 2) (fig. 5, 3).

Numărul complexelor cuprinse în diagramă este totuși destul de redus, cele 26 de înmormântări constituind abia 11% din totalul complexelor închise descoperite în cimitirul de la Brăviceni. Amintim că circa 100 de morminte sunt lipsite cu totul de inventar, iar alte complexe, morminte sau gropi, conțin doar câte o piesă sau cioburi ceramice necaracteristice, ceea ce nu a permis includerea lor în diagrama combinatorie. Este inedit de menționat că

---

podoabă din necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni, in RA, VI, nr. 2, 2010; V. Vornic, *Morminte orientate V-E din necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni. Contribuții la problema răspândirii creștinismului în Gothia*, in ArhMold, XXXIII, 2010, p. 189-213; V. Vornic, L. Ciobanu, *Pogrebenija s zapadno-vostočnoj orientirovkoj iz mogil'nika kulture Sântana de Mureș-Černjachov u sela Brăviceni. K voprosu o rasprostranenii christianstva v Gotii*, in RA, V, nr. 1, 2010, p. 62-90; V. Vornic, *Morminte răvășite din necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni (r-nul Orhei, Republica Moldova)*, in AMT, V, 2010, p. 88-98; V. Vornic, L. Ciobanu, S. Kurceatov, *Ceramica de producție locală din necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni*, in AMT, VI, 2011, p. 95-117; V. Vornic, L. Ciobanu, *Obiecte de toaletă descoperite în necropola de tip Sântana de Mureș- Černjachov de la Brăviceni (r-nul Orhei, Republica Moldova)*, in *Miscellanea Historica et Archelogica. In Honorem Vasile Ursachi Octogenarii* (ed. C. Croitoru, G. Hânceanu), Brăila, 2015, p. 337-344.

¹¹ La întocmirea diagramei am fost ajutați de dl dr. Vasile Iarmulschi, căruia îi mulțumim și pe această cale.

din cele 26 morminte cuprinse în diagrama combinatorie, 19 sunt orientate pe axa N-S, patru au orientarea V-E și trei sunt plasate pe direcția NE-SV.

Așa cum a apreciat și arheologul O. L. Șovan, care a aplicat sistematic și cu rezultate revelatoare metodele de analiză statistico-combinatorie și de analiză a răspândirii tipurilor la stabilirea cronologiei interne a marelui cimitir de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni, succesiunea incidentelor seriilor tipologice de obiecte din diagrama combinatorie ar indica – de la stânga la dreapta – desfășurarea în timp a acestora, pornind de la primele serii de tipuri folosite în necropolă, iar fiecare serie tipologică de obiecte luată pe verticală ar arăta perioada în care aceste obiecte au fost folosite de către membrii comunității respective, în funcție de fluctuația modei, a gusturilor estetice sau a conservatorismului manifestat de-a lungul timpului¹². Pe de altă parte însă, la ordonarea cronologică a descoperirilor s-a ținut cont și de faptul că nu întotdeauna mormintele ce prezintă combinații diferite de tipuri de obiecte au o determinare cronologică, ele putând reprezenta și grupe sociale, etnice, religioase sau de gen diferite, dar contemporane¹³.

În urma înserierii, ținând seama de asocierea pieselor de inventar în complexele necropolei de la Brăviceni introduse în diagrama combinatorie, am evidențiat două grupe principale de morminte, care ar corespunde cu două faze de înmormântări. Prima grupă cuprinde 10 complexe, iar a doua – 16, fiecare grupă fiind caracterizată prin anumite serii tipologice de obiecte sau prin combinații ale acestora.

Pentru prima grupă (I) sunt specifice următoarele categorii și tipuri de obiecte: mărgelile discoidale mici de sticlă verde (tip 2b), mărgelile de sticlă inelare (tip 3), mărgelile de sticlă sferoidale, încrustate (tip 7), mărgelile de sticlă segmentate, poleite cu foiță metalică (tip 9), mărgelile de coral (tip 11), pandantive-amulete din vertebre de pești (tip 2), oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă de formă bitronconică (tip 3) și castroane lucrate la roată din pastă fină de formă bitronconică, înalte (tip 2a). De asemenea, în mormintele din această grupă se întâlnesc majoritatea mărgelilor discoidale de sticlă albastră (tip 2a) și a pandantivelor-amulete din scoici marine *Murex brandaris* (5a).

Grupeii a doua de morminte (II) îi sunt caracteristice fibulele de bronz, cu piciorul înfășurat, corpul din bandă și resortul lung (tip 1a) sau scurt (tip 1b), fibulele de argint cu placă și semidisc (tip 3), cataramele de bronz cu veriga ovală (tip 1), pieptenii de os, având mânerul semicircular și aripi laterale (tip 1), pandantivele-amulete din scoici marine *Cypraea panterina* (tip 5b), cuțitele de fier, oalele sferoidale de dimensiuni mici, lucrate la roată din pastă fină (tip 1a), castroanele lucrate la roată din pastă fină de formă bitronconică, scunde (tip 2b), castroanele cu trei torți (tip 4), cămile lucrate la roată din pastă fină, cu corpul rotunjit (tip 1) și în formă de halbă (tip 2) și cămile de lut romane, cu gura rotundă (tip 2). În aceste morminte se găsesc și majoritatea oalelor lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă, de formă sferoidală (tip 1) și a castroanelor de formă aproximativ tronconică, lucrate la roată din pastă fină (tip 1).

Alte serii de elemente tipologice, și anume mărgelile cuboedrice sau poliedrice de sticlă albastră (tip 1), tuburile de os, fusaiiolele de lut de formă bitronconică (tip 1) și cămile de lut romane, cu gura trilobată (tip 1) se întâlnesc echilibrat în ambele grupe de morminte.

Constatând faptul că majoritatea absolută a diferitor tipuri de mărgelile apar în prima grupă de morminte, iar cuțitele de fier – exclusiv în a doua, inițial ne-am pus întrebarea dacă nu cumva cele două grupe de complexe evidențiate de noi reprezintă grupe de morminte de sex diferite, fără a avea relevanță cronologică. După o examinare mai atentă a diagramei însă,

¹² O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*, Târgoviște, 2005, p. 181.

¹³ I. A. Bažan, V. E. Eremenko, *Nekotorye aspekty issledovania chronologii mogil'nikov po metodu P. Reinecke*, în *Problemy chronologii epochi Latena i Rimskogo vremeni*, Sankt-Peterburg, 1992, 14-21.

am realizat că ansamblul datelor arheologice¹⁴ infirmă această ipoteză. În primul rând, trebuie menționat că, judecând după inventar, unor persoane de gen feminin sunt de atribuit nu doar mormintele cu coliere de mărgelile din partea superioară a diagramei combinatorii, ci majoritatea complexelor, inclusiv ultimul din tabel (nr. 87) ce conținea, printre altele, două fibule de argint cu placă și semidisc, binecunoscut fiind faptul că la comunitățile Sântana de Mureș-Černjachov portul fibulelor perechi era o caracteristică exclusivă pentru persoanele de sex feminin¹⁵. În al doilea rând, notăm că, așa cum dovedesc descoperirile de până acum, cuțitele de fier se întâlnesc în necropolele Sântana de Mureș-Černjachov atât în morminte de bărbați, cât și de femei. De exemplu, la Mihălășeni, din totalul de 21 de morminte cu cuțite în inventar, potrivit determinărilor antropologice, 11 erau de bărbați, șapte de femei, iar trei aparțineau unor copii¹⁶. Cât privește necropola de la Brăviceni, din cele cinci complexe cu cuțite de fier incluse în diagramă, unor persoane de gen feminin pot fi atribuite cel puțin două morminte (nr. 44 și 74), în care s-au mai găsit, printre altele, câte un colier de mărgelile de sticlă. De asemenea, trebuie arătat că fusaiiolele (piese depuse aproape fără excepție în morminte de femei¹⁷) apar aproximativ la mijlocul tabelului cu incidența seriilor tipologice de obiecte întocmit de noi, întâlnindu-se echilibrat în ambele grupe de morminte. Prin urmare, cele două grupe de morminte evidențiate în diagrama combinatorie nu reprezintă grupe de sex diferite, ci corespund cu două faze succesive ale evoluției necropolei de la Brăviceni.

În ceea ce privește dispunerea celor două grupe de morminte în planul necropolei, consemnăm că ele ocupă zone distincte. Mormintele din grupa I, reprezentând prima fază de înmormântări, sunt grupate aproape în exclusivitate în partea sud-estică a necropolei (fig. 6, 1). Aici, în arealul de bază inițial, se găsesc opt din cele 10 morminte ale grupei I. Alte două morminte (nr. 65 și 135) se află în zona centrală sau de nord-est. Este interesant de consemnat că amândouă mormintele sunt orientate V-E. Subliniem în context că toate cele patru morminte cu orientarea V-E incluse în diagramă se întâlnesc în faza I, ceea ce surprinde, deoarece, după unele observații, marea majoritate a mormintelor orientate cu capul spre V din necropolele de tip Sântana de Mureș-Černjachov aparțin fazei târzii a culturii¹⁸.

Mormintele din grupa a II-a nu apar în sectorul inițial de înmormântări. În schimb, ele se găsesc răspândite deopotrivă în sectoarele din centrul și de la periferia necropolei (fig. 6, 2).

Așadar, cele două grupe de morminte cuprind zone diferite de înmormântări, care din punct de vedere al spațiului evoluează din sectorul sud-estic către centru și periferie. Această desfășurare spațială este de natură să confirme și evoluția în timp a combinațiilor dintre seriile tipologice cuprinse în diagramă, prin urmare să arate, o dată în plus, că grupele de morminte I și II reprezintă de fapt două faze de înmormântări.

Din păcate, tabloul înfățișat de diagrama combinatorie și de „stratigrafia orizontală” nu este întărit și de datele „stratigrafiei verticale”, întrucât nici unul din complexe implicate în suprapuneri nu a putut fi integrat în diagrama combinatorie. Notăm în context că în necropola de la Brăviceni au fost semnalate trei cazuri de întretăieri și suprapuneri de complexe: 1) Mormântul 3 orientat V-E suprapune groapa 3; 2) Groapa 5 suprapune

¹⁴ Menționăm în context că, din păcate, materialul osteologic descoperit în necropola la Brăviceni nu a beneficiat de un studiu antropologic corespunzător.

¹⁵ M. Tempelmann-Maczyńska, *Das Frauentrachtzubehör des mittel-und ost europäischen Barbaricums in der Römischen Kaiserzeit*, Krakov, 1989, p. 139; B. M. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura. Problema etnosa*, Lublin, 2001, p. 76; O. L. Șovan *Necropola...*, p. 204.

¹⁶ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 23-143, 196, 198,

¹⁷ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 19-143, 163, 198.

¹⁸ I. Ioniță, *Elemente creștine în practica riturilor de înmormântare din Moldova din secolele IV-V e.n.*, în *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 259-261; I. Ioniță, *Populația locală în secolul al IV-lea în regiunile extracarpătice*, în *Istoria românilor. Vol. II. Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 2001, p. 622-625; O. L. Șovan, *Necropola ...*, p.185-186; V. Vornic, *Așezarea și necropola...*, p. 241. V. Vornic, *Morminte orientate V-E...*, p. 189-213,

mormântul 10 plasat SV-NE; 3) Groapa 6 suprapune mormântul 12 orientat V-E. Este interesant de remarcat că toate aceste complexe sunt situate în sectorul sud-estic al necropolei, într-o zonă cu înmormântări din prima fază (fig. 6). Fără îndoială, suprapunerile și străpungerile de morminte se datorează utilizării de durată a terenului necropolei în discuție. La un număr atât de mare de complexe descoperite s-au sesizat, totuși, puține cazuri de suprapuneri, ceea ce se poate explica prin faptul că în perioada de funcționare a cimitirului exista un anumit sistem de marcare a mormintelor pentru a nu fi deranjate.

***

Fixarea limitelor cronologice ale cimitirului de la Brăviceni și proiectarea celor două faze din evoluția complexului în cronologia absolută sunt destul de dificile. Apreciem totuși că unele tipuri de obiecte pot să ne ofere suficiente repere pentru stabilirea, fie și cu aproximație, a limitelor cronologice între care a funcționat acest cimitir. De asemenea, anumite indicii cronologice le furnizează riturile și ritualurile funerare practicate de comunitatea de la care au rămas antichitățile de la Brăviceni.

Înainte de a lua în discuție piesele de inventar cu valoare cronologică, ținem să facem precizarea că cele patru monede de argint (denari emiși de împărații Traianus, Lucius Verus, Marcus Aurelius și Commodus) descoperite în mormintele 7 și 42 nu pot fi luate în considerație, ele reprezentând niște relicve. Așa cum s-a demonstrat în literatura de specialitate, datorită valorii metalului din care au fost realizate, monedele de aur și argint au avut o circulație foarte îndelungată în afara Imperiului Roman, fiind utilizate cu precădere ca pandantive, așa cum se constată și în cazul cel puțin al pieselor perforate din mormântul 42 de la Brăviceni.

Între piesele de inventar care pot fi folosite la datarea și periodizarea necropolei cercetate de noi se numără fibulele, cataramele, pieptenii, mărgelele, pandantivele, recipientele de sticlă, precum și unele tipuri de vase ceramice.

Dacă examinăm piesele de îmbrăcăminte, și în primul rând fibulele, care se datează mai strâns, constatăm că la Brăviceni lipsesc tipurile specifice pentru fazele timpurii ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov. La fel ca și în restul cimitirelor Sântana de Mureș-Černjachov, la Brăviceni mai bine documentat este tipul de fibulă cu piciorul întors și înfășurat (tipul 1, după clasificarea noastră), în care se înscriu opt piese. Dintre acestea, două exemplare sunt prevăzute cu resort lung și formează varianta a, iar alte șase au resortul scurt în formă de arbaletă, alcătuind varianta b. Din punct de vedere cronologic, fibulele cu resortul prelung se datează, în mod obișnuit, mai timpuriu, cu precădere în al doilea sfert al secolului IV d. Hr., pe când piesele cu resortul scurt sunt proprii etapei C_{3b}, corespunzătoare celui de-al treilea pătrar al veacului respectiv¹⁹. Amintim însă că la Brăviceni atât fibulele de tip 1a, cât și cele de tip 1b sunt caracteristice pentru faza târzie de funcționare a cimitirului.

Tipul de fibulă cu portagrafa fixă și tipul cu placă și semidisc sunt mai slab reprezentate, fiecare dintre ele cuprinzând câte trei exemplare, care aparțin la câte două variante. Cronologia fibulelor cu portagrafa fixă (tipul 2, cu variantele a și b) (fig. 2, 3, 5) nu este atât de bine precizată, probabil și din cauză că apar mai rar în complexe de cultură Sântana de Mureș-Černjachov, ele fiind dateate în general în cursul sec. IV d. Hr. Mormintele 23 și 71 ce conțineau fibule cu portagrafa fixă nu au fost cuprinse în diagrama combinatorie. Ținând însă seama de contextul în care au fost găsite (sectorul inițial de înmormântări sau în asociere cu mărgele de coral), considerăm că fibulele cu portagrafa fixă de la Brăviceni se datează în prima fază de funcționare a necropolei. Cât privește fibulele cu placă și semidisc (tipul 3), ele apar ca ultima serie tipologică în diagramă, reprezentând unul din cele mai importante elemente de datare a cimitirului de la Brăviceni. Fiind bine cunoscut faptul că sunt specifice

¹⁹ I. Ioniță, *Die Fibeln mit umgeschlagenem fuss in der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur*, in *Peregrinatio Gotika*, III, Oslo, 1992, 77-79, 82.

pentru fazele târzii ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov, fibulele cu placă și semidisc, alături de alte indicii și materiale, sprijină fixarea limitei cronologice superioare a necropolei în discuție, spre sfârșitul sec. IV sau poate chiar la începutul veacului următor.

La rândul lor, cataramele constituie o altă categorie de obiecte de inventar cu putere de datare, deși în general se consideră că valoarea lor cronologică este mai mică decât a fibulelor. De altfel, la Brăviceni cataramele sunt slab reprezentate, fiind scoase la lumină doar opt asemenea piese. Majoritatea lor sunt lucrate din bronz, având veriga ovală, îngroșată în partea anterioară și spinul cu prag sau fără prag (tipul 1). Din punct de vedere cronologic, cataramele de acest tip se datează mai larg, în general în sec. IV d. Hr. Este interesant de consemnat că cataramele de bronz cu veriga ovală în necropola de la Budești apar cu precădere în etapa timpurie de evoluție a complexului²⁰, pe când la Mihălășeni ele sunt caracteristice doar pentru etapa finală de funcționare a cimitirului²¹. Referitor la piesele de la Brăviceni, ele se datează în faza târzie de evoluție a complexului. Fazei târzii îi aparține și singura cataramă de fier (tipul 3) (fig. 2, 8), descoperită în mormântul 69, în asocierie cu o cataramă de bronz cu veriga ovală, un cuțit de fier și câteva vase ceramice. Cât privește catarama de bronz cu veriga ovală, spin cu prag la bază și garnitură circulară (tipul 3) (fig. 2, 7), aceasta se datează în prima fază. Amintim că piesa respectivă a fost găsită în mormântul 71 din zona centrală a necropolei, împreună cu mai multe piese de inventar, printre care două fibule cu portagrafa fixă și un colier alcătuit din mărgelile de coral. Cataramele de acest tip se întâlnesc mai rar în complexele culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Dintre analogii, cităm pe cele de la Târgșor, dateate în faza mijlocie de evoluție a cimitirului²², și de la Mihălășeni, care însă se atribuie fazei târzii de funcționare a complexului²³.

Forme târzii prezintă și pieptenii de os descoperite în cele câteva morminte de la Brăviceni. Majoritatea lor sunt piese cu mâner semicircular și aripi drepte sau oblice (tipul 1), fiind dateate în faza târzie de existență a necropolei. Aceleași etape cronologice îi aparține, după toate probabilitățile, și pieptenele cu mâner semicircular și aripi laterale drepte, având plăcuțele exterioare lucrate din două bucăți (tipul 2). Aprecierea se bazează pe constatarea că mormântul 82, în care s-a găsit piesa respectivă, se află într-o zonă cu înmormântări din faza II. Menționăm de asemenea că la Mihălășeni pieptenii cu plăcuțele exterioare din două bucăți sunt datați exclusiv în faza târzie de evoluție a cimitirului, proiectată în perioada hunică a culturii Sântana de Mureș-Černjachov²⁴.

Pentru datarea și, mai ales, stabilirea limitei cronologice inferioare a necropolei de la Brăviceni importante se dovedesc a fi unele tipuri de mărgelile, precum cele de sticlă discoidale mici (tip 2b), inelare (tip 3), sferoidale cu decor încrustat (tip 7) și segmentate acoperite cu o foiță metalică de sticlă (tip 9) și de coral (tip 11), care se întâlnesc exclusiv în prima fază de existență a complexului. După părerea cercetătoarei O.V. Gopkalo, autoarea unei monografii consacrată mărgelilor și pandantivelor culturii Černjachov, aceste tipuri de mărgelile ar fi caracteristice pentru al doilea sau al treilea pătrar al sec. IV d. Hr.²⁵. Cât privește mărgelile cuboedrice de sticlă albastră, care sunt cele mai numeroase în necropola de la Brăviceni și apar echilibrat în ambele faze de funcționare a complexului, ele sunt dateate de autoarea citată într-o fază târzie a culturii Černjachov, ce corespunde, în principal, celui de-al treilea sfert al sec. IV d. Hr. și se sincronizează, printre altele, cu paharele de sticlă conice de dimensiuni

²⁰ V. Vornic, *Așezarea și necropola...*, p. 238, tab. 1

²¹ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 154, 186, pl. 387.

²² I. Ioniță, *Chronologie der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur (I)*, in *Peregrinatio Gothica*, VII, Lodz, 1986, S. 297, 302, 316, Tab. 1.

²³ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 154, 186, pl. 304, 23; 387.

²⁴ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 186, 189, pl. 387.

²⁵ O. V. Gopkalo, *Busy i podveski Černjachovskoj kul'tury*, Kiev, 2008, p. 28-29, 45-47, 77, 106, 108, tabl. II; IV; 3, 1.

mari²⁶. După observațiile noastre însă, această datare îngustă nu corespunde întru totul realității. Spre exemplu, în marea necropolă de la Mihălășeni s-a dovedit că paharele conice datează numai din faza târzie de existență a cimitirului, proiectată de O. L. Șovan în ultima parte a sec. IV d. Hr. și la începutul veacului următor, pe când mărgelile polifațetate de sticlă au o perioadă de utilizare mai mare, începând din faza mijlocie și până în etapa finală (mormintele 313, 333, 378, 409 și 477)²⁷. O situație similară se constată și în necropola sincronă de la Budești, unde paharele conice sau tronconice decorate cu fațete hexagonale sunt specifice doar pentru faza finală, iar mărgelile cuboedrice de sticlă apar de la sfârșitul fazei I și continuă a fi folosite până în ultima etapă de evoluție a cimitirului²⁸. Este important de subliniat că această datare mai largă a mărgelilor poliedrice de sticlă albastă este confirmată și de descoperirile din necropola romano-bizantină de la Mangalia, unde perlele de acest tip au fost aflate în morminte (nr. 15, 53, 356) împreună cu monede imperiale de bronz emise în perioada cuprinsă între anii 330-375²⁹.

O altă grupă de obiecte importantă pentru problema în discuție este cea a pandantivelor-amulete, piese care au o frecvență mai mică în morminte decât mărgelile, fiind însă de forme și din materiale destul de variate. În diagrama combinatorie au putut fi incluse doar pandantivele-amulete din scoici marine *Murex brandaris* (5a) (fig. 2, 8) și *Cypraea panterina* (tip 5b) (fig. 2, 9) și pandantivele-amulete din vertebre de pești (tip 8), ultimele fiind încadrate în prima fază, cele de scoică *Cypraea panterina* în a doua fază, iar pandantivele de tip 5a într-un interval cronologic cuprins între ultima parte a fazei I și prima secvență a fazei II. Diferit se datează și celelalte tipuri de pandantive descoperite la Brăviceni. Astfel, pandantivul-căldărușă de fier (tipul 2), pandantivul de sticlă albastră de forma unei gheare (tipul 3) și pandantivul de os în formă de medalion (tipul 7) se atribuie primei faze, întrucât au fost descoperite în morminte (nr. 1 și 34) ce-au putut fi integrate în diagramă, fiind date cu exactitate în faza I. Pe de altă parte, cele două pandantive piramidale de os (tip 7) provin dintr-un mormânt (nr. 159) datat pe baza altor piese de inventar în faza II. Tot fazei târzii se atribuie, după toate probabilitățile, și monedele de argint din vremea împăraților Marius Aurelius (161-180 d. Hr.) și Commodus (179-180 d. Hr.) descoperite în mormântul 7. Aprecierea noastră se bazează pe faptul că mormântul respectiv mai conținea o oală sferică miniaturală lucrată la roată din pastă fină (tip 1a), care este specifică pentru faza II de funcționare a cimitirului. Cât privește cele două monede de argint perforate din vremea împăraților Traianus (98-117) și Lucius Verus (161-167), ca și pandantivul de argint în formă de toporaș (tipul 1) și pandantivul de sticlă în formă de ulcioraș (tipul 4), ele nu pot fi date cu precizie, întrucât s-au găsit în morminte (nr. 7, 64 și 67) neincluse în diagrama combinatorie și care nu conțineau piese de inventar cu relevanță cronologică. Consemnăm în context că, după O.V. Gopkalo, tipurile de pandantive întâlnite la Brăviceni se datează preponderent în treimea mijlocie și în a doua jumătate a sec. IV d. Hr.³⁰

Dintre descoperirile târzii din necropola de la Brăviceni trebuie menționat paharul de sticlă cu pereții subțiri (fig. 5, 4) din mormântul 108, orientat pe direcția V-E. În opinia specialiștilor, încadrarea cronologică a paharelor de acest tip din mediul culturii Sântana de Mureș-Černjachov este de făcut în a doua jumătate a sec. IV și începutul veacului V³¹. Este

²⁶ O. V. Gopkalo, *Busy i podveski...*, p. 41, 108-109, tabl. 3, 1, fig. 3, 4.

²⁷ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 158.190, pl. 387.

²⁸ V. Vornic, *Așezarea și necropola...*, p. 208, 237-240, 462, tab. 1.

²⁹ C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 56-57, 86, 89, 114.

³⁰ O. V. Gopkalo, *Busy i podveski...*, p. 43, 54-55, 63, 78-90, 97, 106, 108.

³¹ Kazanski M., Legoux R., *Contribution a l'étude des témoignages archéologiques des Goths en Europe orientale a l'époque des Grandes Migrations: La chronologie de la culture de Černjachov récente*, în *Archéologie Médiévale*, XVIII. Paris, 1988, p. 24, 25, 28, № 42; 56; G. Gomolka-Fuchs, *Gläser der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur aus Rumänien und der Republik Moldavien*, în *Die Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur*, Bonn, 1999, S. 135; I. Gavrituchin, *Final tradicij kul'tur rimskogo vremena v Vostočnoj Evropi*, în *Die*

interesant de notat că mormintele cu pahare de sticlă conice din necropolele de la Târgșor (nr. 195) și Mihălășeni (nr. 376) au fost datate în fazele finale de evoluție a complexelor³²

În sfârșit, ceramica, fie ea locală, fie de import, se înscrie în categoria târzie ca forme și tehnică. În ceea ce privește oalele lucrate cu mâna, trebuie subliniat faptul că la Brăviceni lipsesc oalele cu marginea îndoită spre interior de tradiție germanică, datate în fazele timpurii ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov. În schimb, sunt prezente câteva oale sferoidale cu marginea evazată, caracteristice pentru fazele târzii ale culturii respective³³. Din păcate însă, complexe cu astfel de oale (mormintele 61 și 93) nu au putut fi cuprinse în analiza combinatorie pentru a fi datate cu exactitate. Un element deosebit de important pentru fixarea limitei cronologice superioare a cimirului de la Brăviceni îl constituie cana lucrată la roată din pastă fină cenușie, cu gâtul cilindric și corpul bitronconic, decorat pe partea superioară cu fațete verticale (fig. 4, 5) din mormântul 114, situat într-un sector cu morminte din faza II. Consemnăm în context că trei asemenea căni, numite și „de tip Čistilov”, au fost identificate în necropola de la Mihălășeni, fiind toate datate în faza târzie de evoluție a complexului³⁴. Din faza târzie datează, se pare, și cănița cenușie din pastă fină cu gura trilobată (fig. 5, 1), găsită în mormântul 68 din sectorul de nord al necropolei. Aprecierea se bazează pe faptul că recipientele de acest fel (tipul 8a, după clasificarea lui O. L. Șovan) la Mihălășeni au fost încadrate fără excepție în ultima fază de funcționare a cimitirului, corespunzătoare ultimelor decenii ale sec. IV d. Hr. și eventual începutului veacului următor³⁵.

După toate probabilitățile, fazei târzii se atribuie și majoritatea gropilor descoperite în necropola de la Brăviceni. Plasarea cronologică respectivă se întemeiază pe constatarea că marea majoritate a gropilor sunt masate în marginea estică a cimitirului, unde se întâlnesc fără excepție morminte aparținând fazei II. În plus, subliniem că o groapă (nr. 52) a putut fi dataată cu certitudine în faza II pe baza unor fragmente dintr-un castron cu trei torți, care este specific pentru acest ultim nivel cronologic.

Pentru datarea și periodizarea necropolei de la Brăviceni anumite indicii le furnizează și obiceiurile funerare practicate de comunitatea de la care au rămas antichitățile studiate de noi. Precum arată cercetările mai recente, riturile și ritualurile de înmormântare folosite de purtătorii culturii Sântana de Mureș-Černjachov au suferit transformări profunde de-a lungul evoluției culturii respective. Dacă în faza timpurie ritul funerar practicat cu predilecție era incinerarea, atunci în etapele ulterioare – înhumația, pentru fazele mijlocii fiind preponderente mormintele orientate N-S, prevăzute deseori cu ofrande de alimente și de băuturi (reprezentate de vase și oase de animale), iar pentru faza târzie predominând mormintele plasate cu capul spre V, lipsite în general de inventar³⁶. După unele aprecieri ale lui I. Ioniță, primele înmormântări orientate V-E în necropolele de tip Sântana de Mureș apar aproximativ pe la mijlocul sec. IV, devenind tot mai frecvente în deceniile următoare și mai ales spre sfârșitul acestui secol și în veacul următor³⁷.

Așa cum am menționat deja, din cele 181 de morminte descoperite în cimitirul de la Brăviceni, unul este de incinerare, iar 180 înmormântări sunt de înhumație, între care predomină complexe orientate V-E. În lumina acestor date, necropola în discuție apare drept unul dintre obiectivele cele mai târzii ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov din întreaga ei arie de răspândire. După toate probabilitățile, majoritatea mormintelor orientate V-

---

spätromische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa, Lodz, 2000, S. 265-269.

³² I. Ioniță, *Chronologie ...*, S. 305; O. L. Șovan *Necropola...*, p. 165, pl. 387.

³³ V. Vornic, L. Ciobanu, S. Kurceatov, *Ceramica de producție locală...*, p. 96, 97.

³⁴ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 31, 79, 116, 189, pl. 34, 7; 134A, 2; 210, 10.

³⁵ O. L. Șovan, *Necropola...*, p. 169, 185-190, pl. 387.

³⁶ I. Ioniță, *Veränderungen der Bestattungssitten im Gräberfeld von Târgșor*, în *Peregrinatio Gotica* (AB VIII), 1989, p. 159-183; I. Ioniță, *Elemente creștine...*, p. 259-261; I. Ioniță, *Populația locală...*, p. 622-625; O. L. Șovan, *Necropola ...*, p. 185-190; V. Vornic, *Așezarea și necropola...*, p. 239, 241.

³⁷ I. Ioniță, *Elemente creștine...*, p. 261.

E din cimitirul de la Brăviceni se datează în faza târzie de evoluție a complexului, deși cele patru înmormântări cu orientarea V-E (nr. 19, 25, 65 și 135) cuprinse în analiza combinatorie se atribuie primei faze. Opinia noastră se bazează pe datarea târzie a mormintelor orientate V-E descoperite în alte cimitire de tip Sântana de Mureș-Černjachov și pe constatarea că la Brăviceni mormintele la care ne referim se găsesc nu doar în arealul inițial, ci sunt răspândite relativ uniform pe întreaga suprafață a necropolei. În plus, amintim că două dintre cele mai târzii piese de inventar din cimitirul de la Brăviceni, și anume paharul conic de sticlă și cana din pastă fină cenușie cu decor fațetat, au fost aflate în morminte orientate V-E.

Luând în considerație toate elementele discutate mai sus, opinăm că limita cronologică inferioară a necropolei de la Brăviceni ar putea fi stabilită undeva în doua treime a sec. IV, iar limita cronologică superioară – la sfârșitul sec. IV sau la începutul veacului următor. Cât privește durata în timp a celor două faze din evoluția cimitirului, ținând cont de tabloul redat de diagrama combinatorie, considerăm că faza I a fost mai scurtă, încheindu-se probabil până la invazia hunilor, iar faza II, care a cuprins un număr mai mare de morminte, a acoperit ultima parte a sec. IV, eventual și primele două decenii ale sec. V.

LISTA FIGURILOR

Fig. 1. Planul general al necropolei.

Fig. 2. Fibule de tip 1a (1), 1b (2), 2a (3), 2b (5) și 3 (4), catarama de tip 1 (6), 2 (7) și 3 (8), piepteni de os de tip 1 (9) și 2 (10), pandantive-amulete de tip 5a (11), 5b (12) și 8 (13), mărgelile de tip 1 (14), 2a (15), 2b (16), 3 (17), 7 (18), 9 (19) și 11 (20), fusaiolă de lut de tip 1 (21), tub de os de pasăre (22) și cuțit de fier (23) din mormintele 1 (17), 14 (16), 19 (15, 20), 23 (3), 25 (18, 19), 39 (11, 13), 44 (2), 69 (23), 71 (5, 8), 74 (15), 82 (10), 87 (4, 6, 12), 88 (10), 162 (22) și 165 (1).

Fig. 3. Oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă de tip 1 (1), 2a (2) și 3 (3), oale lucrate la roată din pastă fină de tip 1a (4) și 1b (6) și căni lucrate la roată din pastă fină de tip 1 (5) și 2 (7) descoperite în mormintele 35 (3), 44 (5, 7), 74 (1), 162 (2) și 164 (7).

Fig. 4. Castroane lucrate la roată din pastă fină de tip 1 (1), 2a (3), 2b (2) și 4 (4), cană-ulciur lucrată la roată din pastă fină de tip 4 (5) și amforetă lucrată la roată din pastă fină (6) din mormintele 2 (2), 14 (1, 3), 114 (5) și 164 (4, 6).

Fig. 5. Cană cu gura trilobată lucrată la roată din pastă fină (1), căni de lut romane de tip 1 (2) și 2 (3) și pahar de sticlă (4) din mormintele 68 (1), 87 (3), 108 (4) și 169 (2).

Fig. 6. Morminte din fazele I (1) și II (2).

Tabelul 1. Incidența seriilor tipologice în morminte.

CHRONOLOGY OF SANTANA DE MUREȘ-ČERNJACHOV TYPE NECROPOLIS FROM BRAVICENI COMMUNE, ORHEI DISTRICT

The article examines the question of dating and periodization of the cemetery at Braviceni, Orhei. Discovered during a building work, the site was investigated by rescue excavations in 1977, 1980 and 1981, having been discovered 181 graves and 53 ritual pits (fig. 1). Of the 181 identified graves, one is cremation and 180 are burials, among which graves with V-E orientation, considered Christian, prevailed.

To establish internal chronology of the necropolis, a method called "automatic matrix modification" was applied, having been used the PAST program (Palaeontological Statistics), version 2.17c.

In the combinatorial diagram (table 1), 26 tombs and 32 typological series of objects were included. Taking into account the association of the inventory parts in the complexes introduced in the combinatorial diagram, two main groups of graves were pointed out, which would correspond to two phases of funerals. The first group includes 10 complexes, and the second - 16, each group being characterized by certain typological series of objects or combinations of them.

For the first group (I) the following categories and types of objects are specific: discoidal small green glass beads (type 2b), ring glass beads (type 3), sferoidal glass beads, inlaid (No 7),

segmented glass beads, overlaid with metal foil (type 9), coral beads (type 11), pendants- amulets from fish vertebrae (type 2), bitronconic form pots made on the wheel of rough paste (type 3) and bitronconic form high bowls worked on the wheel of fine paste (type 2a).

The second group of burials (II) are characterized by bronze fibulae with wrapped leg, the body in tape and a long (type 1) or short (type 1b) spring, silver fibulae with plate and semi-disc (type 3), bronze buckles with oval hook (type 1), bone combs having a semicircular handle and lateral wings (type 1), pendants-amulets of *Cypraea panterina* marine shells (type 5b), iron knives, sferoidal small pots, made on the wheel of fine paste (type 1), bitronconic form low bowls worked on the wheel of fine paste, (type 2b), bowls with three handles (type 4), mugs made on the wheel of fine paste, with rounded body (type 1) and having the form of pint mugs (type 2), and Roman clay jugs with round mouth (type 2).

In the layout plan of the necropolis, the two tombs groups occupy separate areas. Tombs of Group I, representing the first phase of burials are grouped almost exclusively in the south-eastern part of the necropolis (fig. 6, 1). Tombs of Group II do not appear in the initial sector of funerals. Instead, they are spread both in the central and periphery sectors of the necropolis (fig. 6, 2).

Taking into account all the elements, the lower chronological limit of the cemetery at Braviceni is set somewhere in the second third of the IV-th century and the upper chronological limit - the end of the IV-th century or in the next early century. As for the time duration of the two phases of the cemetery evolution, taking into account the picture shown in the combinatorial diagram, it is considered that Phase I was shorter, ending probably by the invasion of the Huns, and Phase II, which included a greater number of graves, covered the last part of the IV-th century, possibly the first two decades of V-th century.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. The general plan of the necropolis.

Fig. 2. Fibulae of type 1a (1), 1b (2), 2a (3), 2b (5) and 3 (4), buckles of type 1 (6), 2 (7) and 3 (8), combs of bones of type 1 (9) and 2 (10), pendants-amulets of type 5a (11), 5b (12) and 8 (13), beads of type 1 (14), 2a (15), 2b (16), 3 (17), 7 (18), 9 (19) and 11 (20), a clay spindle of type 1 (21), a bird bone tube (22) and an iron knife (23) from tombs 1 (17), 14 (16), 19 (15, 20), 23 (3), 25 (18, 19), 39 (11, 13), 44 (2), 69 (23), 71 (5, 8) 74 (15), 82 (10), 87 (4, 6, 12), 88 (9), 162 (22) and 165 (1).

Fig. 3. Pots worked on the wheel of rough paste of type 1 (1), 2a (2) and 3 (3), pots worked on the wheel of fine paste of type (4) and 1b (6) and mugs worked on the wheel of fine paste of type 1 (5) and 2 (7) discovered in tombs 35 (3), 44 (5,7), 74 (1), 162 (2) and 164 (7).

Fig. 4. Bowls worked on the wheel of fine paste of type 1 (1), 2a (3), 2b (2) and 4 (4), a mag-jug worked on the wheel of fine paste of type 4 (5) and an amphorette worked on the wheel of fine paste (6) from tombs 2 (2), 14 (1,3), 114 (5) and 164 (4, 6).

Fig. 5. Trilobite mouth cup worked on the wheel of fine paste (1), roman clay mugs of type 1 (2) and 2 (3) and a glass (4) from tombs 68 (1), 87 (3), 108 (4) and 169 (2).

Fig. 6. Tombs from phases I (I) and II (2).

Table 1. The incidence of typologic series of objects in tombs.

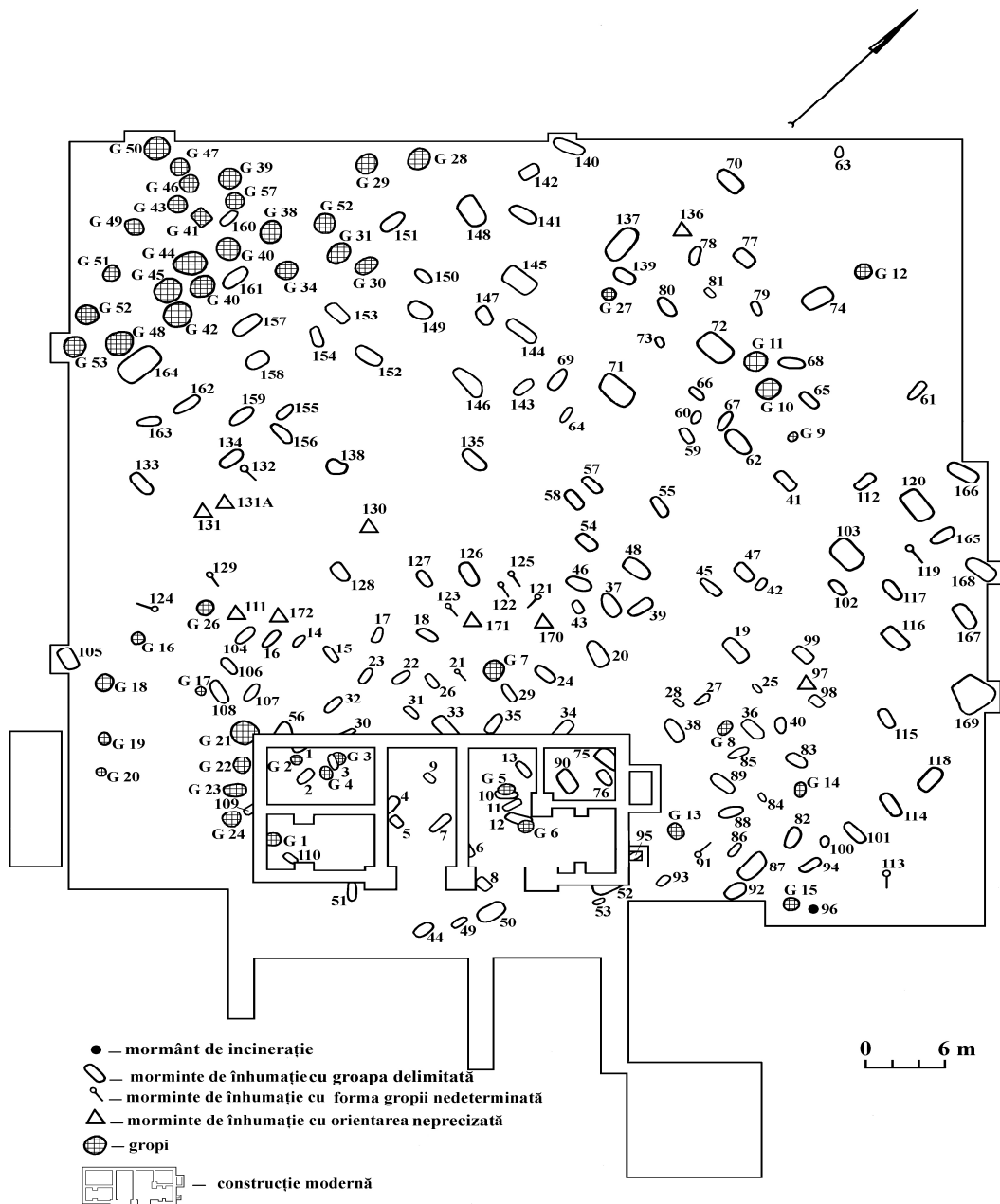

Fig. 1

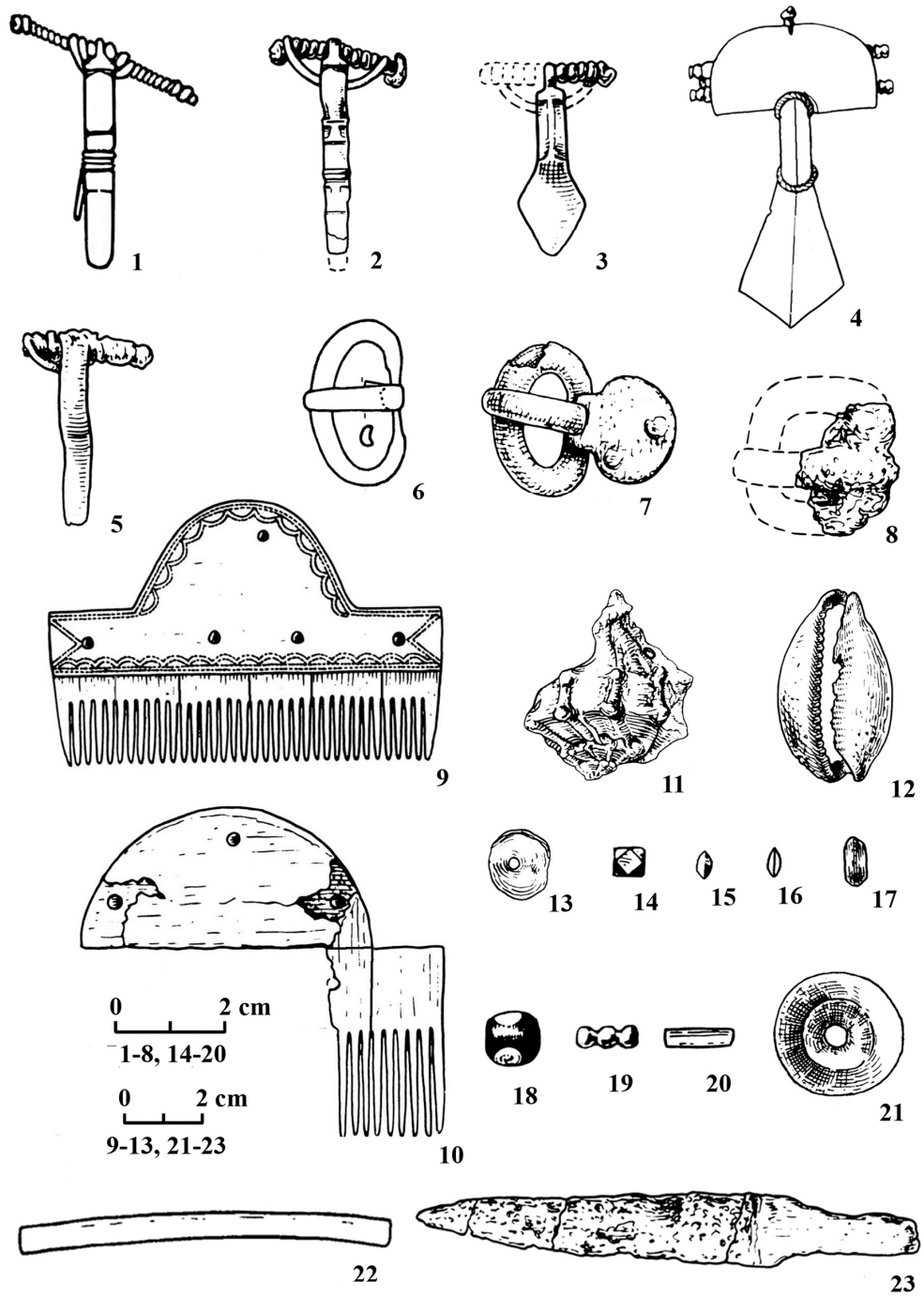
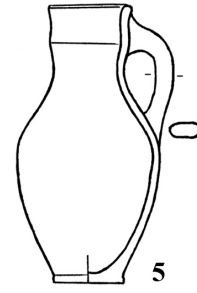
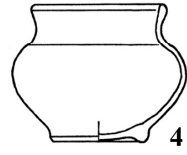
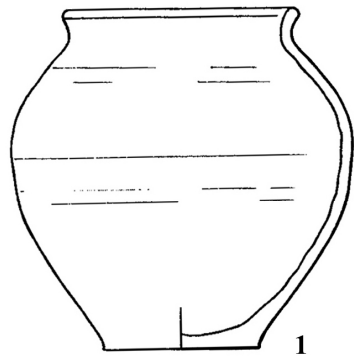

Fig. 2

0 2 cm

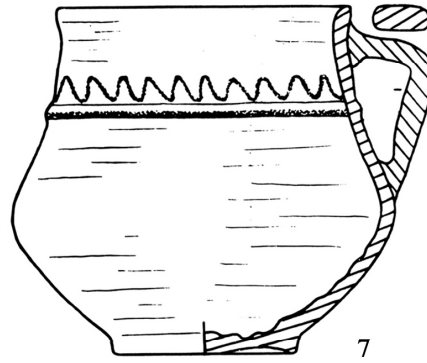
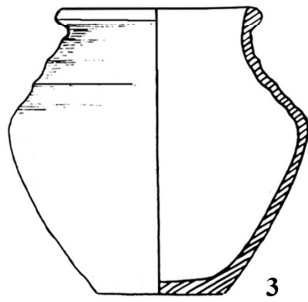
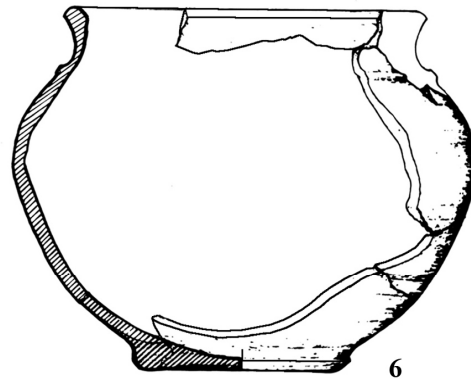
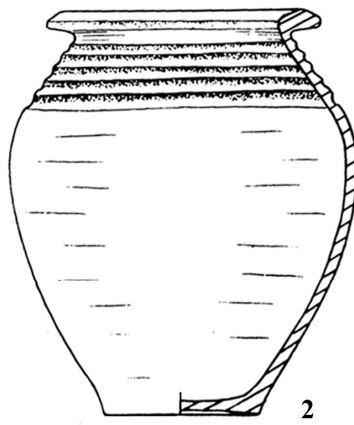

Fig. 3

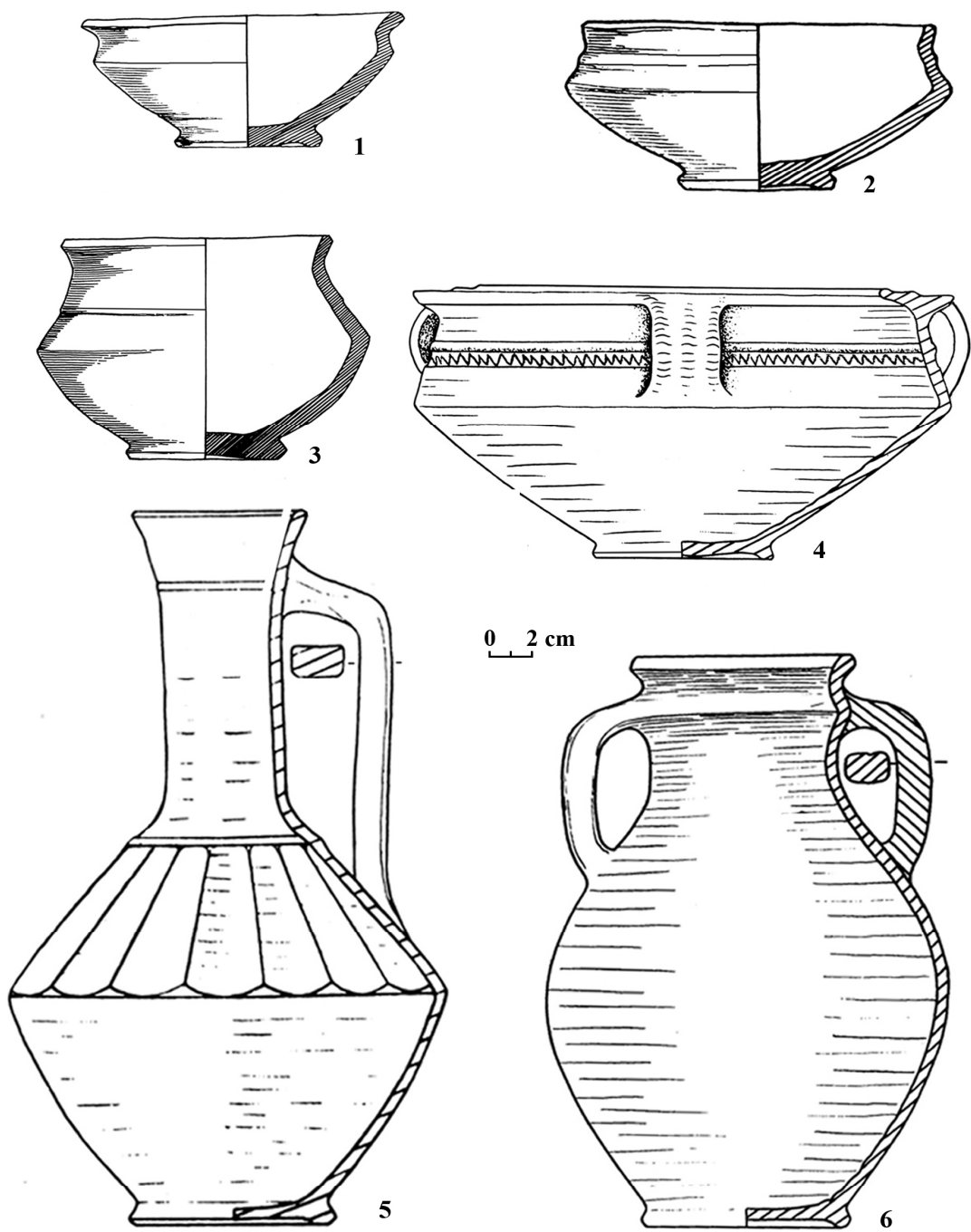

Fig. 4

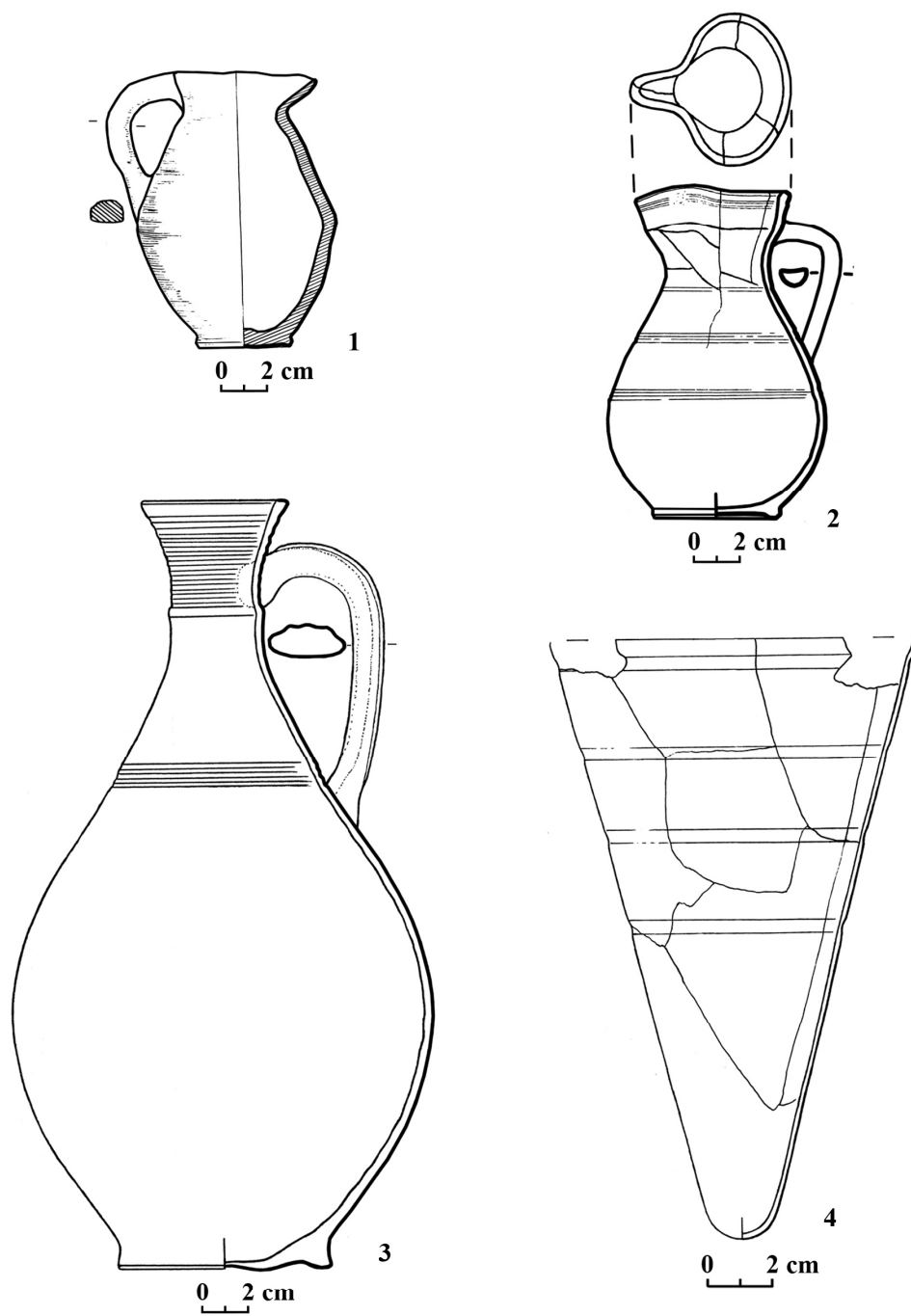

Fig. 5

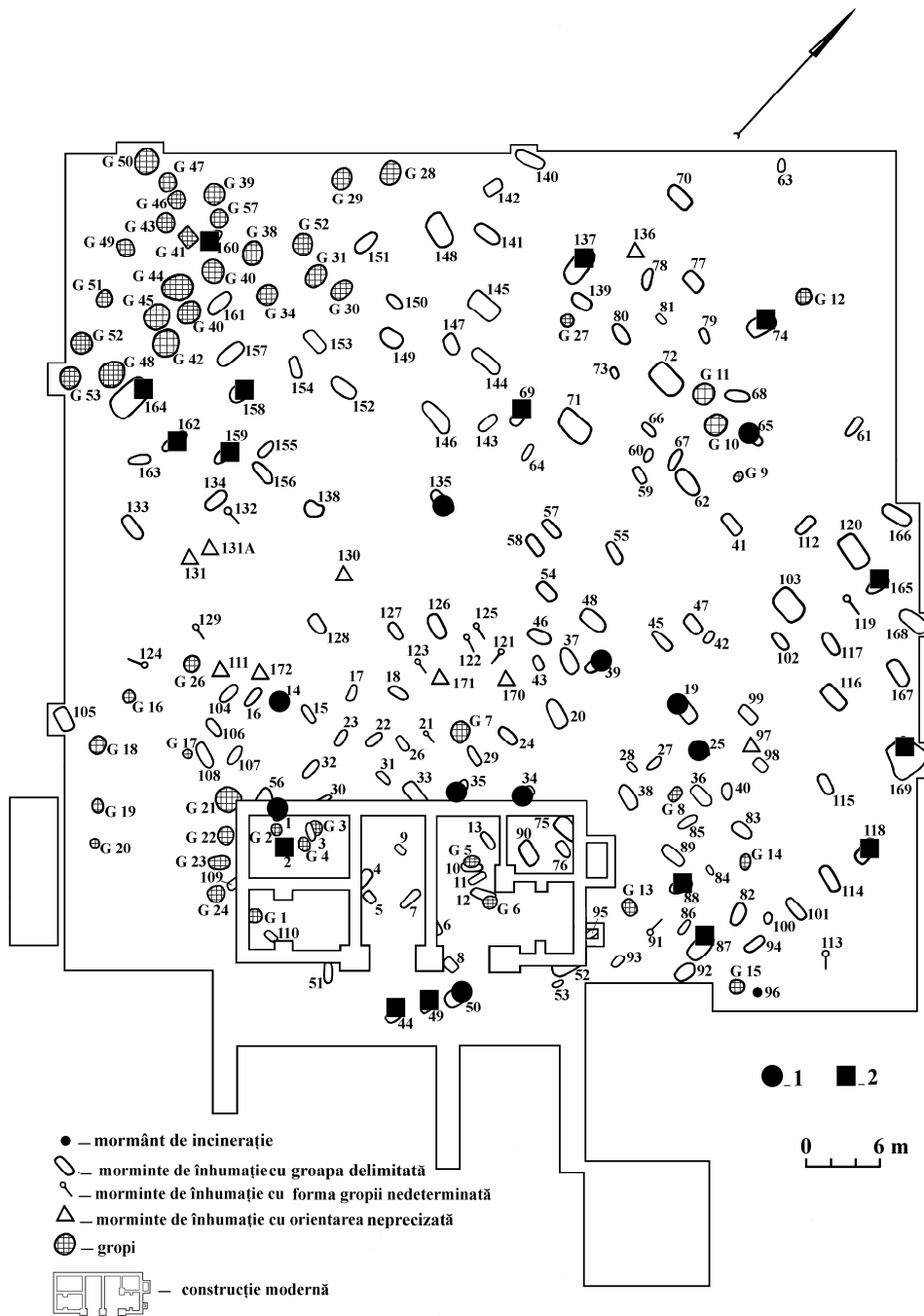

Fig. 6

Tabelul 1. Incidența seriilor tipologice de obiecte în morminte.

Seri tip. Morminte	Faze	
	I	II
Fibule 3	M 25	M 2
Pandantive 5b	M 1	M 162
Fibule 1a	M 14	M 159
Castroane F 4	M 65	M 74
Canii F 2	M 19	M 169
Amforete F 2	M 135	M 69
Piepteni 1	M 39	M 137
Castroane F 2b	M 35	M 88
Canii R 2	M 34	M 164
Oale F 1a	M 50	M 158
Cuțite fier	M 44	M 118
Canii F 1	M 49	M 160
Catarame 2	M 2	M 165
Fibule 1b	M 162	M 87
Castroane F 1	M 159	
Oale F 1b	M 74	
Oale Z 2a	M 169	
Fusatoie 1	M 69	
Pandantive 8	M 137	
Pandantive 5a	M 88	
Canii R 1	M 164	
Oale Z 1	M 158	
Mărgele 9	M 118	
Mărgele 11	M 160	
Mărgele 1	M 165	
Mărgele 2b	M 87	
Mărgele 2a		
Castroane F 2a		
Tuburi os		
Oale Z 3		
Mărgele 6		
Mărgele 3		

(Abrevieri: Z - pastă zgrunțuroasă; F - pastă fină; R - roman)

**PRACTICI FUNERARE ÎNTÂLNITE
ÎN UNELE NECROPOLE DIN SECOLUL IV D. CHR.
DE LA EST DE CARPAȚI – RITURI ȘI RITUALURI FUNERARE**

Mircea MAMALAUCA*

Key words: funerary practices, rites, rituals, burials, culture

Practicile funerare sunt expresia credințelor religioase, acestea ilustrând concepțiile și reprezentările unui popor sau unei comunități despre "lumea de dincolo". Moartea este un eveniment care pune în mișcare atât pârghiile individualității, cât și pe cele ale comunității. Singurătatea absolută a trecerii celui care moare este compensată de eforturile comunității de a-l scoate cum se cuvine sau cum e rânduit din lumea celor vii și de a-l ajuta să se integreze în lumea de dincolo, atât pentru el, cât și pentru cei rămași în viață, pentru a nu fi bântuiți sau chinuiți de nemulțumirea defunctului, care nu își găsește locul și odihna în ordinea universului post mortem.

În privința manierei concrete de a proceda cu defuncții acest lucru poate depinde de o serie de factori, cum ar fi statutul social, vârsta, sexul sau poate chiar cauza morții¹.

Pentru a înțelege spiritualitatea unui popor, avem de obicei drept surse documentele scrise ale acestuia, însemnările altor popoare și nu în ultimul rând, urmele fizice ale existenței lor. Când documentele scrise sunt foarte rare, iar cele ale poporului în cauză aproape lipsesc, singura soluție rămâne studiul arheologic în vederea acumulării a cât mai multor indicii privitor la stilul de viață și implicit a credințele umane.

Și dacă vorbim de spiritualitate, ce alte elemente ar putea fi mai concludente decât cele cuprinse în aria obiceiurilor funerare, care reflectă credința despre viața și moarte a celor care le practica.

Cu riturile funerare a început propriu-zis cultura umană, ca și conștiința de comunitate proprie, de gintă, de etnie. Mircea Eliade arăta că în toate societățile tradiționale moartea nu este considerată sfârșitul absolut al existenței umane, "ci doar un ritual de trecere către un nou mod de a fi; se poate spune că moartea constituie cea din urmă experiență inițiativă, datorită căreia omul dobânda o nouă existență, pur spirituală".

Multe din detaliile specifice, folosite în cadrul înmormântărilor au diverse semnificații, „principalele elemente ale structurii mormintelor fiind amenajările exterioare, cele interioare, modul de tratare și depunere a cadavrelor și inventarul funerar”²

Pornind de la considerentele de mai sus, practicile funerare ar putea fi grupate în două categorii importante. Prima din ele cuprinde practicile din sfera riturilor funerare (încinerarea și înhumația, amenajarea mormintelor, depunerea defunctului, intervenții ulterioare), iar a doua se referă la ritualurile funerare (ofrande alimentare, obiecte și

---

* Muzeul „Vasile Pârvan” Bârlad, mircea_mamalauca@yahoo.com

¹ Cristian Luca, Dragoș Măndescu, *Rituri și ritualuri funerare în spațiul extracarpatic în secolele VIII – X*, Ed. Istros, Brăila, 2001, p. 3.

² I. Motzoi-Chicideanu, *Mormânt*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istorie vechi a României*, vol. III, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 108.

instrumente de uz casnic și multifuncționale, arme).

Din cele menționate, putem deduce că practicile funerare pot oferi o foarte bogată și diversă informație asupra celor înmormântați, inclusiv asupra poziției lor în comunitatea din care fac parte.

În cele ce urmează vom încerca să surprindem practicile funerare specifice comunităților umane care au trăit și s-au manifestat în teritoriul de la est de Carpați pe parcursul secolului IV d. Chr.

Conviețuirea, de mai multe secole, a dacilor liberi cu lumea romană și cea sarmatică va pregăti terenul realizării acelei simbioze, care va duce la nașterea unei noi culturi, cunoscută sub denumirea de Sântana de Mureș-Černjachov.

Noua cultură va reprezenta amestecul dintre populațiile și culturile, deja menționate, la care se vor adăuga o serie de componente aparținând populațiilor gotice, aflate în migrație. Pentru a înțelege locul și rolul contribuției gotice la apariția noii culturi, vom face în cele ce urmează, câteva referiri la această populație de origine germanică venită din partea de nord-vest a continentului european.

O întrebare firească, la care vom căuta un răspuns, este legată de locul și modalitatea în care s-a format acest popor de origine germanică. Cele mai valoroase informații despre aceste triburi au apărut încă din Antichitate în lucrările *De bello gallico* a lui Caesar și *De origine et situ germanorum* a lui Tacitus.

Locul de formare a popoarelor germane, constituite din amestecul populațiilor neolitice locale cu elementele indo-europene, se situează în zona din sudul Suediei, Peninsula Iutlanda și teritoriul Germaniei Septentrionale, cuprins între gurile fluviilor Weser și Oder. La începutul mileniului I d. Chr., germanii vor ajunge până pe Vistula de est, la Rin în vest, în sud atingând linia Dunării superioare, iar în nord ocupând aproape jumătate din Peninsula Scandinavă. Numele de germani, care era al unui singur grup de populații, denumire dată de romani germanilor occidentali, nu a fost adoptat de germanii înșiși ca o denumire generică, chiar dacă ei aveau o oarecare omogenitate culturală și religioasă, datorată în principal limbii și credințelor comune. Această relativă omogenitate se va păstra și în perioada migrației lor, când cele trei grupuri mari s-au divizat în mai multe triburi și confederații de triburi. Germanii de nord, din care se vor forma mai târziu, popoarele danezilor, suedezilor și norvegienilor, germanii de răsărit (hemionii) au constituit grupul tribal al goților, dar și al, herulilor, rugilor, schirilor, așezați pe cursul inferior al Oderului, burgunzilor și vandalilor, pe cursul mijlociu, gepizilor între Oder și Vistula. Germanii de vest (istreanii) se vor împărți în mai multe ramuri, dintre care se detașează triburile saxonilor și anglilor, precum și cele ale francilor, frizilor, iuților, longobarzilor, suebilor și marcomanilor.

Din noianul de triburi germanice, ne vom opri, doar asupra goților, cei care vor participa, la geneza culturii Sântana de Mureș-Černeachov. Aceștia sunt amintiți în izvoarele istorice sub diverse denumiri, cum ar fi: *guiones*, *gutones*, *gotones*, *gohones*, *gytones*, latinii numindu-i *gothi*, iar grecii *gotoi*. Informații despre goți vor apărea destul de timpuriu în lucrările lui Strabon³, Tacit⁴, precum și a altor scriitori antici.⁵

Foarte important pentru cunoașterea culturii populațiilor gotice este înțelegerea fenomenelor care s-au petrecut o dată cu migrarea lor, din regiunile din zona Mării Baltice spre cursul superior și mijlociu al Vistulei. De mare însemnătate în descifrarea acestui proces sunt elementele gotice, care se regăsesc în aria culturii Wielbark, încă din a doua jumătate a sec. I d. Chr.

Cultura Wielbark, atribuită de multă vreme, în mod constant goților, apare în

³ Strabon, *Geografia*, VII, 1, 3.

⁴ Tacit, *Germanis*, II, 44, 1.

⁵ V. detalii interesante în Irina Ioniță, *Numele de populații vechi germanice în istoriografia română*, teză de doctorat, coordonator prof. univ. dr. Constantin Frâncu, Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere, Iași, 2014.

Pomerania și Polonia Mare, ca o cultură locală formată pe fondul mai vechii culturi Oksywska, sec. al II-lea a. Chr. – prima jumătate a sec. I d. Chr.⁶.

Alături de goții stabiliți în zonele din sudul Mării Baltice vor veni continuu grupuri de alți germanici din Scandinavia. Acest proces, de împropățare permanentă a elementului Germanic, este foarte bine surprins în necropolele aparținând acestei culturii. De acest fenomen se leagă și apariția la jumătatea sec. I d. Chr., pe lângă vechile rituri și ritualuri de înmormântare și înhumările în tumuli, cu construcții de piatră, caracteristice zonei scandinave.

După instalarea pe continent a contingentelor scandinave „populația gotică va manifesta o mobilitate accentuată, angajându-se într-un proces rapid de înaintare spre regiunile de la Marea Neagră și Dunărea de Jos”⁷, iar în cele din urmă vor pătrunde în Imperiul Roman, acest lucru reprezentând, de altfel scopul migrației lor.

„Primul spațiu de expansiune gotică a cuprins regiunea situată la est de Vistula mijlocie, cuprinzând Mazovia și Podlasia”⁸. Atât în locurile situate în Pomerania, nordul Poloniei Mari și zona Vistulei inferioare, adică în zonele de unde a pornit migrația lor S-SE Europei, cât și în primul spațiu în care s-au așezat, pe cursul mijlociu al Vistulei, așezările și cimitirele aparținând goților păstrează, în linii mari aceleași caracteristici. Necropolele sunt de mari dimensiuni, cuprinzând sute de morminte, ceea ce dovedește existența unor așezări cu o populație numeroasă. Cimitirele din aceste zone, caracteristice culturii Wielbarg, „cuprind în majoritate morminte de incinerare, la care se adaugă și un număr mare de morminte de înhumare, orientate cu precădere pe direcția N-S”⁹. Mormintele de înhumare aparțin în covârșitoare majoritate copiilor. Frecvent „rămășițele defuncțiilor erau deshumate, după un anume timp, fiind apoi aruncate din nou în groapă în totală dezordine”¹⁰.

În acest lung periplu, goții venind în contact cu populații și culturi noi, cum ar fi cea dacică, vandală, sarmatică, se vor transforma, intrând într-un proces profund de aculturație care va duce în cele din urmă la apariția culturii Sântana de Mureș-Černeachov”¹¹.

Ceea ce va fi specific secolului al IV-lea, în așezările și necropolele noii culturi, nefiind altceva decât o prelungire a culturilor anterioare, sub forma unor sincretisme în care fiecare din părțile componente au venit cu propriile contribuții.

În cadrul demersului nostru vom încerca să surprindem, din noianul de interferențe culturale, practicile funerare întâlnite în necropolele aparținând secolului IV d. Chr., din zona de est a Munților Carpați. În ultimii ani numărul necropolelor cercetate a crescut continuu, ceea ce face ca misiunea noastră să fie mult ușurată. În centrul atenției se vor afla însă, doar câteva din necropolele mari, unele cercetate integral.

Vom aduce astfel în discuție necropolele de la: Hănești¹², Mihălășeni¹³, Săbăoani¹⁴, Lețcani¹⁵, Izvoarea¹⁶, Bârlad -Valea Seacă¹⁷, Lunca¹⁸.

În general, necropolele aparținând acestei culturi au fost birituale, practic 6 din cele 7

⁶ I. Ioniță, *Goții*, în *Istoria românilor*, vol. II, p. 678.

⁷ *Ibidem*, p. 679.

⁸ *Ibidem*, p. 682.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 687.

¹² N. Zaharia, E. Zaharia, O. L. Șovan, *Necropola din secolul al IV-lea d. Chr. de la Hănești (jud. Botoșani)*, în *ArhMold*, XIV, 1993, p. 151-189.

¹³ O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Cernjachov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, p. 7-744.

¹⁴ V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică*, vol. II, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, p. 28-59.

¹⁵ C. Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani* (jud. Iași), în *ArhMold.*, 1975, p. 203-281.

¹⁶ R. Vulpe, *Izvoare, săpăturile din 1936-1948*, Ed. Academiei RPR, 1957, p. 43-50, 277-316.

¹⁷ V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad – Valea Seacă*, Monografie, Editura Arc 2000, 2004, p. 7 – 720.

¹⁸ I. T. Dragomir, *Necropola birituală Sântana de Mureș – Černjachov (sec. III – IV e.n.), de la Lunca, regiunea de sud a Moldovei*, în „Danubius”, XIX, Galați, 2001, p. 5-193.

necropole, care fac obiectul acestui studiu, intrând în această categorie. În regiunea de la est de Carpați doar necropola de la Izvoare face parte din rândul celor monorituale. Afirmatia trebuie privită însă cu mari rezerve în condițiile în care au fost cercetate doar 8 morminte. O situație asemănătoare a fost semnalată și în cazul primei necropole, aparținând acestei culturi, cercetată pe teritoriul României, respectiv la Sântana de Mureș¹⁹, acolo unde au fost descoperite 74 de morminte de înhumatie. Deasupra mormântului de înhumatie M 44 au fost descoperite, însă, câteva oase incinerate, lucru care poate plasa și această necropolă în rândul celor birituale.

Necropola	Incinerati	%	Înhumați	%	Total
Săbăoani	14	14	88	86	102
Mihălășeni	91	24,025	429	75,075	520
Valea Seacă	295	64	252	36	547
Lunca	41	53	36	47	77
Hănești	2	2,85	68	97,15	70
Lețcani	17	35,42	31	64,58	48
Izvoare			8	100	8

Dacă, dacii liberi, din secolele II-III d. Chr., au practicat în proporție covârșitoare incineratia, înhumatia nefiindu-le însă străină, în secolul IV d. Chr., în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov situația se va schimba, într-o bună măsură, îndeosebi către sfârșitul acesteia.

În vederea înțelegerii obiceiurilor funerare, specifice perioadei secolului IV d. Chr. ne vom opri mai întâi asupra problematicilor legate de riturile funerare, continuând mai apoi cu ritualurile.

I. Rituri funerare

I.1. Ritul incinerării

Privitor la ritul incineratie la est de Carpați întâlnim două situații distincte, respectiv necropole în care mormintele de incineratie depășesc numeric pe cele de înhumatie, este cazul la Bârlad - Valea Seacă și Lunca, dar și necropole, în care mormintele de înhumatie sunt în majoritate, cum sunt cele de la Săbăoani, Mihălășeni, Hănești, Lețcani și evident Izvoare, unde însă situația, după cum spuneam, nu este concludentă datorită numărului mic de morminte cercetate.

În secolul IV d. Chr., ca și în cele anterioare, în cadrul ritului incinerării au fost surprinse mai multe practici. La Mihălășeni sunt consemnate trei variante de înmormântări, respectiv de incineratie în urnă, în urnă cu capac și morminte în groapă cu capac²⁰, la Bârlad - Valea Seacă, autorul vorbește tot de trei variante respectiv în urnă, în groapă cu resturile cinerare acoperite cu fragmente ceramice și direct în groapă²¹. În schimb, la Lețcani, autoarea săpăturii amintește doar două variante, respectiv morminte cu oasele calcinate amestecate cu puțini cărbuni, depuse în urne zgrunțuroase, fără capac, iar cea de-a doua variantă se referă la mormintele cu oasele calcinate depuse direct în groapă²². La Săbăoani sunt consemnate tot două variante de înmormântări, respectiv morminte de incineratie în urnă cu sau fără capac. În necropola de la Hănești este vorba de doar două morminte de incineratie, ambele în urnă²³. La

¹⁹ I. Kovacs, *A marosszentannai, népvándorláskori temető, in Dolgozatok. Travaux de la section numismatique du Musee National de Transilvanie*, III, Cluj, 1912, p. 250-342.

²⁰ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 191.

²¹ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 150.

²² C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 207.

²³ N. Zaharia, E. Zaharia, O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 11), p. 175.

o atentă privire se poate constata, cu toate particularitățile semnalate că, în privința depunerii resturilor cinerare există multe similitudini, putând concluziona că, ritul incinerăției a fost aproximativ același, în necropolele care fac obiectul studiului.

În privința manierei în care au fost îngropate resturile cinerare sunt importante informațiile legate de tipul de urne folosite. În necropola de la Mihălășeni din 71 de morminte în urnă, 62 de urne sunt reprezentate de oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă. Din acestea doar două urne au fost întregi, 29 întregibile, găsite însă în stare fragmentară, iar diferența este formată din urnele care se reduc la fragmente, îndeosebi de la partea inferioară a vaselor. Au mai fost folosite drept urne, în două cazuri, oale lucrate cu mâna, iar în alte câteva situații au fost folosite castroane²⁴. Interesant este că în cea mai mare necropolă cercetată până acum, respectiv cea de la Bârlad Valea - Seacă urnele, în mare măsură, provin din oale lucrate cu mâna, din pastă grosieră, urmate de oalele din pastă zgrunțuroasă și mai apoi de castroanele lucrate la roată din pastă fină. Tot aici sunt semnalate, nu mai puțin de 14 urne cărora li s-a aplicat o perforație, reprezentând probabil o așa numita „fereastră a sufletului”²⁵. În necropola de la Săbăoani urnele provin din oale, castroane, bol, lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă sau fină. Există și o excepție, un mormânt în care resturile cinerare au fost depuse într-un pahar de sticlă²⁶. La Lețcani toate urnele sunt lucrate la roată, în proporție de 63,40% fiind oale din pastă zgrunțuroasă, în majoritate cu urme de ardere secundară, iar 36,60% sunt vase din pastă fină²⁷. În necropola de la Hănești una din urne provine dintr-o oală lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, iar cea de-a doua, din una lucrată cu mâna din pastă grosieră²⁸. În cadrul necropolei de la Lunca urnele, în mare majoritate, provin din oale borcan, sferoidale lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă, iar în două cazuri din oale lucrate cu mâna²⁹.

De cele mai multe ori urnele au fost depuse în poziție verticală, cu gura în sus, dar atât în necropolele de la Mihălășeni, Bârlad - Valea Seacă, precum și în o parte din celelalte 5 necropole, există și urne depuse cu gura în jos. Dacă în prima necropolă au existat 5 asemenea cazuri, în cea de-a doua sunt semnalate nu mai puțin de 48 de recipiente depuse cu gura în jos. Acest gen de depunere a fost semnalat și în necropola de la Lețcani, acolo unde în M 3, M 12 au fost descoperite vase în această poziție, iar în M 6 două asemenea recipiente³⁰. La Bârlad - Valea Seacă a mai fost semnalată și o altă situație, respectiv urnele au fost așezate, în câteva morminte, în poziție culcată, cu gura spre VSV, ori NNE. Multe din urne au fost prevăzute cu capace, reprezentate de oale, străchini sau fragmente ceramice.

Cantitatea de oase din urne, este de cele mai multe ori mică, cu unele excepții, cum ar fi în M 25 și M 40 de la Săbăoani, dar și în M 41 de la Lunca. În ultima necropolă, în M 28, în preajma urnei se afla o cantitate apreciabilă de resturi incinerate. Oase calcinate depuse în jurul urnelor, așezate cu gura în sus sau în jos, au fost descoperite și în necropolele de la Bârlad - Valea Seacă și Mihălășeni. Dovadă în M 172, de la Mihălășeni, unde deși urna era umplută doar parțial cu oase, o parte din oasele și cenușa rezultate în urma arderii au fost depuse în jurul vasului.

Tot ca o componentă a ritului funerar semnalăm cazul în care, în gropi, se găseau două sau mai multe urne, așa cum s-a întâmplat la Săbăoani în M 50, M 51 și M 43, ultimul beneficiind chiar de trei urne.

În unele necropole, au fost semnalate urne și capace cu urme de ardere secundară, așa

---

²⁴ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 191.

²⁵ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 152.

²⁶ V. Ursachi, *op. cit.* (n. 13), p. 150.

²⁷ C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 207.

²⁸ N. Zaharia, E. Zaharia, O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 11), p. 175.

²⁹ I. T. Dragomir, *op. cit.* (n. 17), p. 33.

³⁰ C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 234.

cum este cazul la Bârlad - Valea Seacă, Lunca și Lețcani.

Din categoria elementelor care ilustrează ritul funerar fac parte și informațiile referitoare la forma gropilor sepulcrale și adâncimea la care acestea au fost săpate. Din nefericire, datorită adâncimii mici la care s-au aflat unele urne, nu s-a putut surprinde forma gropilor. Acolo unde acest amănunt a fost observat, s-a constatat că, în marea majoritate a situațiilor, gropile în plan orizontal au avut formă ovală sau circulară, iar în plan vertical, cilindrice sau tronconice. Unele poartă urme de ardere rituală a pereților, așa cum s-a constatat în mai multe morminte din necropola de la Lunca.

Adâncimea la care au fost depuse urnele funerare, sau resturile cinerare, diferă de la o necropolă la alta, dar și în interiorul aceleași necropole. Factorii naturali, sau cei antropici influențând, în foarte multe situații, aceste caracteristici.

În componența unor necropole, un loc important ocupă mormintele în care resturile adunate de la rug au fost depuse direct în gropi, amestecate sau nu, cu fragmente ceramice, sau obiecte de inventar. În marea majoritate a situațiilor acest rit a fost mai rar folosit, cu excepția însă, a necropolei de la Bârlad - Valea Seacă, unde din cele 295 de morminte de incinerare, în 129 resturile au fost depuse în urne, în timp ce în 116 au fost depuse direct în gropi, amestecate cu fragmente ceramice, provenite din unul sau mai multe vase, atât lucrate la roată cât și cu mâna. În 50 de morminte, resturile incinerate au fost așzate direct în groapă, fără a fi amestecate cu fragmente ceramice³¹.

La nici una din principalele categorii de morminte de incinerare, nu au existat indicii care să certifice prezența, deasupra mormintelor a unor semne de recunoaștere.

I. 2. Ritul înhumării

Cel de-al doilea rit practicat de comunitățile Sântana de Mureș-Černjachov este cel al înhumării. În secolele II–III d. Chr., ritul incinerării a fost preponderent, dar în secolul următor lucrurile s-au modifică substanțial, înhumarea, în cele mai multe situații, devenind predominantă, cu două excepții, respectiv la Bârlad - Valea Seacă și Lunca. Raportul dintre înhumați și incinerati diferind de la o necropolă la alta. Astfel, la Săbăoani, înhumații au reprezentat 86%, la Mihălășeni 75%, la Hănești ajungând chiar până la 97,15%. Sigur, aceste date trebuie privite cu oarecare rezerve pentru că, în multe cazuri, morminte de înhumație, dar mai ales de incinerare au putut fi distruse, din cauze diferite. La Bârlad - Valea Seacă incinerării sunt majoritari, reprezentând 53%, în timp ce înhumații doar 47%.

Dacă, în perioada dacilor liberi, marea majoritate a mormintelor de înhumație a aparținut unor copii cu vârstele cuprinse, în general, între 1-6 ani, în necropolele din secolul IV d. Chr., această categorie de morminte aparțin tuturor categoriilor de vârstă și sex, ceea ce ilustrează o transformare radicală în privința credințelor religioase.

Ritul înhumației este definit printr-o serie de caracteristici la care ne vom referi în cele ce urmează. În prezentarea noastră vom porni de la forma gropilor sepulcrale.

În necropolele care fac obiectul acestui studiu, ca de altfel în toate necropolele aparținând culturii Sântana de Mureș - Černjachov, de pe teritoriul țării noastre, cele mai numeroase gropi sunt de formă rectangulară, de multe ori cu colțurile rotunjite, ovale sau chiar trapezoidale. În acest sens, pot fi amintite câteva situații, cum ar fi cele întâlnite la Mihălășeni, unde din 429 de morminte de înhumație, 179 aveau groapile de formă rectangulară, 23 ovale, 42 trapezoidale, iar la 176 de morminte nu le-a fost surprinsă forma³². La Bârlad - Valea Seacă, autorul săpăturilor consemnează că, marea majoritatea a gropilor au avut o formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, cu pereții ușor oblici și fundul drept. Există, însă și câteva gropi de formă ovală³³. În aceeași necropolă sunt amintite și 4 morminte

³¹ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 150.

³² O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 194.

³³ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 153.

de dimensiuni foarte mari, cu lungimea de până la 4 m. Tot de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite și fundul drept sunt și mormintele din necropolele de la Săbăoani, Lețcani, Lunca, Hănești. Unele din aceste gropi au fost prevăzute cu praguri, nișă sau praguri și nișă. Asemenea construcții sunt des întâlnite în necropola de la Bârlad - Valea Seacă unde 21,31% din mormintele de înhumăție erau prevăzute cu asemenea amenajări³⁴. Alături de această categorie, în necropola de la Mihălășeni a fost descoperit și un mormânt, respectiv M 369 cu cistă³⁵. Trei morminte cu trepte au fost semnalate și în necropola de la Lețcani. În cazul celorlalte necropole, aflate în atenția noastră, autorii cercetărilor nu au consemnat prezența unor asemenea amenajări.

Adâncimea la care au fost depuși decedații variază de la o necropolă la alta și, de multe ori, de la un mormânt la altul. Spre exemplu, în necropola de la Săbăoani, cea mai mică adâncime la care a fost descoperit un mormânt a fost de - 0,70 m, iar cea mai mare de - 3 m. Majoritatea sunt însă cuprinse între 1 și 2 m. În necropola de la Hănești adâncimea la care au fost descoperite scheletele variază de la - 0,30 m până la - 2,50 m, la Lunca între - 0,20 m și - 2,90 m. Situațiile sunt aproape identice și în cele două mari necropole, respectiv de la Bârlad - Valea Seacă și Mihălășeni. În privința dimensiunilor gropiilor, în afara celor de la Bârlad - Valea Seacă, menționate mai sus, gropile sepulcrale au avut dimensiunile cuprinse, în majoritatea cazurilor, între 1,90-2,10 m lungime și 0,80-0,90 m lățime.

Decedați, în general, au fost depuși pe mijlocul gropii, în poziție întins pe spate, cu mâinile pe lângă corp, cu unele excepții însă. În cazul gropilor prevăzute cu praguri, cadavrele au fost depuse mai aproape de unul din pereții gropii. Elocvente, în acest sens, sunt situațiile din M 41, M 148, M 293, M 57, M 327, M 373, M 401 de la Mihălășeni³⁶. De asemenea, au fost descoperite și câteva morminte în care morții au fost așezați în poziție chirchită. Deosebite sunt și mormintele de la Bârlad - Valea Seacă, unde după depunerea decedaților în groapă s-a așternut un strat gros de pământ, pe care s-a așezat mai apoi un strat vegetal³⁷. Privitor la poziția scheletelor trebuie menționat faptul că picioarele, mâinile sau craniul se aflau, de multe ori, în poziții diferite de cele anatomice. Au existat morminte în care decedatul avea picioarele alăturate, alteori ușor îndepărtate, sau unul ori ambele flexate. Și în ceea ce privește așezarea mâinilor există o mare diversitate, pe lângă poziția consacrată, cu mâinile pe lângă corp, există multe alte variante, cum ar fi: cu una din mâini pe bazin, iar cealaltă sub bărbie, cu ambele mâini pe bazin, încrucișate pe piept, cu mâna stângă pe bazin și dreapta îndoită spre exterior, etc. În privința pozițiilor craniului, există de asemenea, mai multe variante, cum ar fi: cu fața în sus sau cu capul aplecat spre stânga sau spre dreapta. Aceste practici se regăsesc în toate necropolele, care fac obiectul studiului, precum și în celelalte necropole aparținând acestei culturi. O situație aparte a fost semnalată în M 35 de la Lețcani unde decedata a fost depusă cu genunchii sprijiniți pe fundul celei de-a doua trepte, iar craniul se afla la aproximativ 1 m deasupra fundului gropii. Se presupune, că a existat o îngropare în poziție îngenunchiată și apoi răsturnată sub greutatea pământului³⁸.

Mormintele de înhumăție au fost, în mare majoritate, orientate nord-sud, cu capul la nord și picioarele la sud. În necropola de la Bârlad - Valea Seacă aproximativ 90% din morminte au avut această orientare, în unele cazuri cu mici deviații pe direcția nord-vest, sau nord-est³⁹. Și în cazul necropolei de la Mihălășeni orientarea nord-sud, cu unele abateri, este majoritară, în schimb 83 din morminte sunt orientate NNV-SSE, sau chiar vest-est⁴⁰. O

---

³⁴ *Ibidem*, p. 154.

³⁵ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 194.

³⁶ *Ibidem*, p. 195.

³⁷ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 154.

³⁸ C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 209.

³⁹ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 153.

⁴⁰ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 193.

asemenea situație, cu un număr atât de mare de morminte orientate vest-est, sau VSV-ENE a fost semnalată și în necropola de la Săbăoani⁴¹. La Bârlad - Valea Seacă, circa 7,3% din schelete au fost găsite în poziția vest-est, iar 2,47% în poziția sud-nord. La toate aceste orientări se mai adaugă și cazuri, este adevărat mult mai puține, în care cei depuși în groapă au fost așezați est-vest.

A fost semnalată prezența, în necropola de la Bârlad - Valea Seacă, a unor gropi în care au fost depuse două cranii, un schelet de copil și un craniu de adolescent, un adult și un craniu de copil⁴², dar și la Mihălășeni sunt semnalate 3 asemenea morminte⁴³.

O practică rituală întâlnită, cu oarecare frecvență, este cea legată de existența, în unele necropole, a mormintelor cenotaf. Au fost întâlnite asemenea cazuri în cele două mari necropole, respectiv la Bârlad - Valea Seacă și Mihălășeni, în schimb lipsesc la Săbăoani, Hănești și Lețcani.

O categorie de morminte care se regăsesc în toate necropolele de secol IV d. Chr., atât în aria avută în atenție, cât și în afara acesteia, sunt mormintele deranjate. În necropola de la Bârlad - Valea Seacă, 25,39% din mormintele de înhumare au fost deranjate⁴⁴, în schimb procentul este sub 1% în necropola de la Mihălășeni, în cea de la Săbăoani fiind de 15,9%, iar la Lețcani de 19,35%. În decursul timpului, îndeosebi cu prilejul primelor cercetări au fost emise diferite ipoteze privitoare la motivul deranjamentelor. S-a vorbit de profanări de morminte, înmormântări parțiale, sau obiceiuri legate de reînhumare. În cele din urmă, pe baza observațiilor făcute, majoritatea cercetătorilor au conchis că este vorba de un obicei funerar, care avea în vedere deshumarea, după un număr de ani, când încă se mai păstrau, la suprafața solului urmele gropii. Aceste intervenții nu puteau fi făcute decât de urmașii celor decedați, aceștia fiind cei care cunoașteu, cu exactitate, orientarea scheletului, precum și locul unde au fost depuse eventualele artefacte. De obicei, acestea din urmă nu făceau obiectul deranjării, ceea ce reprezintă un argument puternic care înclină spre ipoteza existenței unor practici bine stabilite.

II. Ritualuri funerare

În privința ritualurilor funerare, în secolul IV d. Chr., se poate vorbi de existența unei mari diversități de obiceiuri întâlnite atât în cazul mormintelor de incinerare, cât și a celor de înhumare. Mormintele de incinerare, dar mai ales cele de înhumare beneficiind, de cele mai multe ori, de un bogat inventar, format din artefacte strict legate de practicarea unor obiceiuri rituale, precum și din piese de podoabă, vestimentație și toaletă. Din rândul artefactelor care definesc componentele rituale pot fi menționate, ca și în cazul mormintelor din secolele II–III d. Chr., obiectele de uz casnic și gospodăresc, recipientele ceramice și sticlă, precum și ofranda de carne, ouă, dar posibil și de alte alimente, dar și arme.

II.1. Ritualuri funerare specifice mormintelor de incinerare.

Respectând un anumit ritual, în mormintele de incinerare au fost descoperite recipiente de lut pentru depunerea ofrandelor alimentare și a băuturilor. În mormintele de incinerare M 23, M 44, M 143, M 267 și M 280 din necropola de la Mihălășeni, pe lângă vasele-urnă se găseau și alte recipiente, în care au fost, probabil, depuse ofrande „inclusiv sub formă lichidă, după cum reiese din prezența paharului de lut din M 23⁴⁵. În necropola de la Săbăoani au fost cercetate morminte de incinerare, în care alături de vasele-urnă se aflau și vase în care, probabil, au fost depuse ofrande. Este cazul M 13, M 14, M 47, precum și în alte

⁴¹ V. Ursachi, *op. cit.* (n. 13), p. 150.

⁴² V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 155.

⁴³ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 195.

⁴⁴ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 156.

⁴⁵ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 196.

morminte. Drept vase de ofrandă, au fost preferate oalele borcan lucrate din pastă ciment, castroane sau chiar boluri⁴⁶. Nu fac excepție, de la această regulă nici mormintele de incinerare de la Bârlad - Valea Seacă, în care s-au aflat, pe lângă urna funerară, căni din pastă cenușie, castroane, oale din pastă grosieră, lucrate cu mâna ori la roată⁴⁷. O situație mai specială, a fost semnalată în necropola de la Lunca, unde din mormintele de incinerare s-au recuperat mai multe cuțitașe, fusaiole de lut, ofrande de carne, dar în nici unul din cele 41 de morminte nu a fost descoperit vreun recipient, de lut sau sticlă, destinat depunerii ofrandelor. Nici în cele două morminte de incinerare de la Hănești, în afara urnelor, nu au fost depuse vase cu destinație ritualică.

Ofranda care a lăsat urme în recipientele descoperite constă, de cele mai multe ori, din oase de ovicaprină și pui. În necropola de la Mihălășeni, dar și în cea de la Lunca, este consemnat un obicei, care certifică existența a cel puțin două practici în privința tratării ofrandelor. În unele morminte s-a observat că fragmentele osoase au urme de foc, ceea ce arată că au fost puse pe rug și arse o dată cu cadavrul. Sunt situații, în care ofranda de carne a fost depusă direct în groapă, o dată cu urna sau resturile incinerate, aceasta nefiind afectată de focul rugului. În necropola de la Mihălășeni întâlnim o practică interesantă, respectiv, indiferent dacă oasele erau sau nu trecute prin foc, majoritatea ofrandelor erau depuse în morminte de femei sau copii și într-un singur caz, într-un mormânt de bărbat, matur⁴⁸.

Merită amintite și cazurile surprinse în M 6, M 17 de la Lețcani, morminte în care oasele incinerate erau depuse direct în groapă fiind acoperite cu două oale lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă. Cu siguranță oalele nu au jucat rol de vase de ofrandă, datorită poziției în care se aflau, respectiv cu gura în jos, acestea jucând, probabil, doar rolul de capac⁴⁹.

Din categoria obiectelor care vorbesc de un anumit ritual funerar, fac parte și recipientele de sticlă. În mormintele de incinerare, această categorie de artefacte sunt destul de rar întâlnite, fiind totuși semnalate, în stare fragmentară, în necropolele de la Bârlad - Valea Seacă și Mihălășeni.

Strict legate de ritualul funerar, artefactele care vorbesc, cel puțin în parte, de preocupările din timpul vieții, a celui decedat, sunt obiectele de uz caznic. Din această categorie fac parte cuțitele de fier, fusaiolele, acele, tuburile din oase de pasăre.

Numărul cuțitașelor din mormintele de incinerare este destul de mare, practic sunt întâlnite în aproape toate necropolele. Locul de depunere a acestor artefacte a fost atât în urne, cât și în apropierea lor. O situație care merită cunoscută, este cea din M 29, de la Mihălășeni, unde două asemenea artefacte au fost găsite, unul în urnă, iar cel de-al doilea lângă aceasta⁵⁰.

Fusaiolele reprezintă o altă categorie de obiecte cu încărcătură ritualică, frecvente în mormintele de femei, sugerând una din preocupările obișnuite ale acestora. Din punct de vedere tipologic, fusaiolele sunt de diferite forme și dimensiuni, majoritatea lucrate cu mâna, din lut. Au fost amplasate uneori în urnă, alteori în gropile sepulcrale. Din cimitirul biritual de la Mihălășeni provin 8 asemenea artefacte, fiind însă nelipsite și în celelalte necropole, cum ar fi la Lunca, unde în M 19 au fost descoperite două asemenea piese⁵¹, dar și la Bârlad - Valea Seacă, în mai multe morminte, cum a fost cazul în M 373⁵².

Acele de cusut ocupă și ele un loc semnificativ ca și componente ale ritualurilor funerare, practicate de comunitățile cernjahoviene, ele surprinzând, ca și obiectele mai sus menționate, una din ocupațiile obișnuite, respectiv cusutul, activitate complementară torsului.

---

⁴⁶ V. Ursachi, *op. cit.* (n. 18), p. 153.

⁴⁷ V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 151.

⁴⁸ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 197.

⁴⁹ C. Bloșiu, *op. cit.* (n. 14), p. 234.

⁵⁰ O. L. Șovan, *op. cit.* (n. 12), p. 196.

⁵¹ I. T. Dragomir, *op. cit.* (n. 17), p. 24.

⁵² V. Palade, *op. cit.* (n. 16), p. 105.

În general, acest tip de artefacte, ca de altfel și tuburile de os, pentru păstrat ace, se găsesc la Bârlad - Valea Seacă, atât în morminte de incinerare, cât și de înhumare. Din cele 19 exemplare descoperite, 3 provin din morminte de incinerare, toate fragmentare, la acestea adăugându-se și un tub din tablă de bronz. Interesant, este că în marea necropolă de la Mihălășeni, nu au fost recuperate, din mormintele de incinerare, asemenea artefacte.

O altă piesă de uz casnic, de această dată mai rar semnalată, indiferent de forma de înmormântare, provine din necropola de la Lunca, unde din M 18 a fost recuperată o sulă de bronz.

Tot de practicarea ritualurilor funerare se leagă și prezența celor două vârfuri, unul de săgeată din M 39, iar celălalt de suliță din M 32, ambele de la Bârlad - Valea Seacă.

În privința armelor menționăm faptul că în mormintele aparținând culturii Sântana de Mureș, acestea sunt extrem de rare.

II.2. Ritualuri funerare specifice mormintelor de înhumare.

Ritualurile funerare surprinse în mormintele de înhumare sunt mult mai ușor de urmărit datorită numărului semnificativ mai mare al artefactelor. Obiceiul de a depune obiecte care să-i însoțească pe cei decedați, pentru a-i servi în viața de după moarte, este destul de răspândit. Ca și în cazul mormintelor de incinerare, obiectele care vorbesc de prezența unor asemenea ritualuri sunt recipiente de lut sau sticlă, obiectele de uz casnic, armele. Din morminte nu lipsesc nici alte artefacte care dezvăluie componente ale vieții sociale, specifice membrilor comunităților umane din epocă, respectiv de obiceiurile de port.

În mormintele de înhumare, recipientele de lut sunt foarte numeroase. Numărul, categoria și tipologia lor fiind destul de diversificată de la un mormânt la altul, sau chiar în cadrul aceluiași mormânt. Diversitatea lor certifică, fără îndoială, importantul rol pe care acestea le-au jucat în respectarea practicilor cu caracter religios. Din mormintele cercetate au fost recuperate atât vase, în care probabil, a fost depusă ofrandă solidă, cât și recipiente în care s-au aflat băuturi. În funcție de ofranda folosită, în unele morminte numărul vaselor ceramice este mic, în timp ce în altele s-a ajuns chiar și la peste 10 asemenea piese. Amplasarea lor în perimetrul gropilor nu s-a făcut, în general, după reguli foarte stricte. Atunci când numărul vaselor este redus, acestea, de obicei, sunt așezate în zona craniului sau a picioarelor. Când numărul lor este mai mare, le întâlnim atât în zona capului și a picioarelor, cât și de-o parte și de alta a scheletului. De obicei vasele sunt așezate în poziția normală, cu gura în sus, dar există cazuri în care au fost depuse și în poziție culcată. Foarte rar se întâmplă ca acestea să fie introduse unele în altele, obicei întâlnit mai ales în mormintele sarmatice. Ofranda a fost așezată în oale borcan, oale zvelte, sau sferoidale, castroane, boluri, căni, ulcioare, amfore și amforete, în majoritate, lucrate la roată din pastă fină sau ciment. Există însă, destul de frecvent, în inventarul mormintelor și vase lucrate cu mâna, din pastă grosieră.

În mormintele de înhumare, în număr destul de mare, cel puțin în comparație cu mormintele de incinerare, se găsesc recipiente de sticlă. Vasele de sticlă au fost probabil folosite pentru băuturi, ca și în cazul cănilor, ulcioarelor, posibil bolurilor, amforelor. Din necropola de la Mihălășeni, provin nu mai puțin de 10 asemenea artefacte, aflate în stare bună de conservare. De multe ori aceste recipiente au fost așezate în alte vase, îndeosebi castroane. Lucrurile se prezintă la fel și în necropola de la Bârlad - Valea Seacă, de unde provin 24 de asemenea recipiente diverse din punct de vedere tipologic. În necropolele mai mici, numărul acestor artefacte este considerabil mai scăzut. La Lunca, doar două din mormintele de înhumare aveau în inventar asemenea piese, în timp ce la Lețcani a fost descoperit un singur pahar. Acest gen de artefacte reprezentau adevărate obiecte de lux, fiind rodul unor importuri din lumea romană, explicându-se astfel de ce le găsim într-un număr atât de mic.

În privința obiectelor de uz casnic, la Mihălășeni, Bârlad - Valea Seacă, precum și în celelalte necropole, au fost descoperite zeci de fusaiole, care au darul de a ne face cunoscută o

îndeletnicire practică pe scară largă, respectiv torsul. La această categorie de artefacte s-a putut constata că, în general, ele erau depuse în zona bazinului, craniului, sau chiar la picioare și doar în mormintele de femei. Asemenea piese nu lipsesc nici din necropola de la Săbăoani, unde 5 fusaiole au fost recuperate din perimetrul gropilor, fiind depuse în diverse poziții, respectiv în apropierea cotului, a bazinului, sau chiar în zona pieptului.

O activitate, după cum spuneam, complementară torsului a fost cusutul, lucru dovedit de prezența unui număr mare de ace de cusut și tuburi de os sau bronz. La Mihălășeni pe lângă cele câteva zeci de fusaiole, acele de cusut au fost semnalate în 5 morminte, la care se mai adaugă și un tub de os. La Bârlad - Valea Seacă, pe lângă numărul foarte mare de fusaiole, au fost descoperite nu mai puțin de 16 ace de cusut, 6 tuburi de os și unul de bronz.

Din necropola de la Lunca, provin, de asemenea, mai multe fusaiole, trei dintre ele depuse într-un mormânt, în jurul capului celui decedat. Alături de fusaiole sunt amintite tuburi din os de pasăre. În necropola de la Hănești, atât la nivelul actual de călcare, cât și în mai multe morminte au fost descoperite fusaiole de diferite tipuri, dar și un tub de os și un ac de cusut, ambele din bronz. Aceste categorii de artefacte nu lipsesc nici din necropola de la Lețcani, unde în mormintele de înhumăție se aflau 8 fusaiole, din care 6 de lut, una dintr-un fragment ceramic și una de sticlă. Sunt semnalate și două ace de cusut și tuburi din os și bronz.

O altă categorie de artefacte, nelipsită din morminte, sunt cuțitele de fier, de cele mai multe ori aflate într-un proces avansat de oxidare. Cuțitele au diferite forme și dimensiuni, regăsindu-le în poziții diverse, în cadrul gropilor sepulcrale. Ele au jucat un rol important în viața de zi cu zi, având diverse destinații. Acest gen de obiecte, posibil să fi căpătat și o încărcătură rituală, însoțind ofranda de carne. În necropolele aflate în atenția noastră sunt nelipsite, numărul lor ridicându-se la câteva zeci, fiind prezente atât în marile necropole, cât și în cele mai mici, ca întindere și număr de morminte, lucru care dovedește locul și rolul lor important jucat în derularea practicilor rituale.

În acest context, trebuie amintită și o altă categorie de artefacte care se găsesc, este adevărat, în număr destul de mic în morminte, fie ele de incinerație sau înhumăție. Este vorba de arme. În marea necropolă de la Bârlad - Valea Seacă, această categorie de artefacte se rezumă la un fragment de armură, o piesă de harnașament și pîteni, în timp ce în necropola de la Mihălășeni totul se reduce la trei pumnale și o sabie. Nici celelalte necropole lucrurile nu stau mai bine. La Hănești au fost descoperite doar trei vârfuri de săgeți. Lipsa din morminte a acestei categorii de artefacte se datorează, probabil, existenței unor interdicții, nu atât de ordin religios, cât mai ales din motive economice.

Tot în categoria ritualurilor funerare trebuie încadrată și practica, semnalată în unele morminte, care se referă la depunerea de cărbuni și cenușă pe fundul gropilor sau chiar presărarea înhumaților cu cenușă, în amestec cu cărbune și lemne, cu aspect fibros, rezultate în urma combustiei. Un asemenea obicei a fost remarcat în mai multe morminte din necropola de la Lunca⁵³. În necropola de la Hănești sunt menționate două asemenea cazuri, în M 2 și M 13, în unul din morminte cărbunii aflându-se în jurul capului, iar în celălalt în zona pieptului. Această practică a fost întâlnită în cel puțin 28 de morminte, din marea necropolă de la Bârlad - Valea Seacă. Obiceiul depunerii cărbunilor în groapă, în diverse locuri, sau chiar peste cadavru, avea probabil drept scop, purificarea gropii și a cadavrului.

În inventarul mormintelor, așa cum am mai menționat și atunci când am vorbit de mormintele de incinerație, depunerea de ofrande alimentare ocupă un rol semnificativ, acest lucru reprezentând o dovadă, în plus, că oamenii acelor timpuri erau conștienți de existența unei vieți după moarte, prezența ofrandelor alimentare, a băuturii, nereprezentând altceva decât un mijloc de asigurare a hranei celui decedat. În necropola de la Mihălășeni, obiceiul de

---

⁵³ I. T. Dragomir, *op. cit.* (n 17), p. 77.

a depune ofrande alimentare, formate din carne și ouă, este bine reprezentat. În 123 din cele 429 de morminte de înhumatie, au fost descoperite asemenea ofrande. Acestea constau din oase de ovi caprine, *ovis aries*, *gallus domesticus*, *bos taurus*, sus *scrofa domesticus*, ciprinizi și 10 ouă de *gallus domesticus*. În multe morminte s-a constatat prezența unor părți din scheletul animalelor, din zone lipsite în totalitate de carne. Acest lucru dovedind existența unor practici prin care, pe de-o parte se dorea respectarea obiceiurilor, dar în același timp, dintr-un spirit pur pragmatic, părțile cărnose erau probabil consumate la banchetul funerar, de către participanți.

La Lețcani, în 12 din mormintele de înhumatie, s-au găsit ofrande de carne, respectiv resturi din exemplare tinere de ovi-caprine, păsări, sau chiar un ou de găină. Ca și în cazul altor necropole, în gropi arareori se aflau resturi de oase din părțile cărnose ale animalelor sacrificate, fiind depuse, îndeosebi, fragmente de membre și cranii. Dacă în necropola mai sus prezentată, numărul mormintelor în care a fost descoperită ofrandă este destul de mare, în necropola de Săbăoani doar într-un singur mormânt a fost descoperită ofrandă de carne, respectiv un maxilar de ovi-caprină. În necropola de la Hănești, ofrandă de carne a fost prezentă în 6 din cele 68 de morminte de înhumatie, într-un singur caz ea provenind din interiorul unui vas, în rest se afla pe fundul gropilor, fiind amestecată printre oasele scheletului uman. Ofrandele de carne și ouă nu lipsesc nici din necropola de la Bârlad - Valea Seacă, unde în 78 din cele 547 de morminte a fost semnalată ofrandă de carne, de ovi-caprine tineret, păsări, porcine, bovine, chiar pește și vânat (*cervus elaphus*).

III. Practici funerare specific culturii Tumulilor Carpatici

În încheierea acestei succinte prezentări a practicilor funerare întâlnite în secolul IV d. Chr., îndeosebi în aria culturii Sântana de Mureș - Černjachov, merită a face câteva referiri la o cultură care s-a manifestat aproape paralel cu aceasta, la cea a Tumulilor Carpatici.

Primele cercetări, în teritoriul de la nordul României, au fost făcute la sfârșitul secolului XIX, în schimb la noi acestea vor demara abia în anii '60. Spațiul geografic ocupat de purtătorii acestei culturi, se întindea din vestul Ucrainei, răsăritul Slovaciei și partea de nord a României, adică pe ambii versanți ai Carpaților Nordici și Răsăriteni⁵⁴.

Pe teritoriul României primele cercetări au fost organizate la Botoșana - jud. Suceava, mai apoi în siturile arheologice de la Braniște-Nemțișor, Târzia și Gura Secului, județul Neamț, iar în anul 1982, la Boroaia, județul Suceava. Începând cu anul 1994 cercetările s-au extins și în Transilvania, la Lazuri, județul Satu Mare. În toate aceste puncte au fost în atenție doar necropole, practic până la această dată, pe teritoriul României, nefiind descoperită nicio așezare.

Specific acestei culturi fiind înmormântările în tumuli, de formă rotundă, cu înălțimea de 1-1,50 m și diametrul cuprins între 8 și 14 m. Cu o singură excepție, ritul funerar este cel al incinerăției, în diferite variante. În unele situații resturile cinerare au fost depuse în urne nearse secundar, alteleori în gropi, de multe ori arse, în scopul purificării. O a treia variantă, este aceea în care resturile cinerare au fost depuse pe suprafețe purificate, prin foc. Dacă ritul funerar este unul singur, diversitatea practicilor funerare semnifică o nesiguranță specifică unei noi culturi, alcătuită din elemente diferite⁵⁵. Un mormânt de incineratie, din varianta cu resturile cinerare depuse pe o anumită suprafață, a fost cercetat în tumulul nr. 1 de la Boroaia, județul Suceava, unde se aflau bucăți de pământ ars, cărbune, cenușă, pietre arse, și ici colo fragmente ceramice, oase incinerate, ca și bucăți mărunte de sticlă topită⁵⁶.

⁵⁴ V. Mihăilescu Bîrliba, *Noi date privind cultura tumulilor carpatici în România*, SCIVA, 48, 4, 1977, p. 311.

⁵⁵ V. Mihăilescu-Bîrliba, N. Mirițoiu, M. Șt. Udrescu, *Raport preliminar privind cercetările de la Târzia, com. Brusturi-Drăgănești*, jud. Neamț, Materiale, Tulcea, 1980, p. 246-254.

⁵⁶ M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea culturii tumulilor carpatici. Tumulul 1 din necropola de la Boroaia (jud. Suceava)*, SCIVA, 50, nr.1-2, București, 1999, p.55-56.

În privința ritualului funerar, lucrurile sunt destul de greu de sesizat în necropola de la Boroaia, datorită fragmentării excesive a ceramicii, a arderii puternice a acesteia și a absenței altor artefacte. În alte necropole resturile funerare se găsesc împreună cu un inventar mai bogat, constând din fragmente ceramice, unelte, arme, obiecte de podoabă și vestimentație și uneori ofrande depuse, de la caz la caz, în timpul ceremoniei funerare, alteori înaintea acesteia, sau chiar după ceremonie. Ofrandele de obicei erau aruncate în gropile de sacrificii sau au fost plasate la nivelul de călcarea a suprafeței arse⁵⁷.

Nivelul cunoașterii, din acest moment, nu ne permite să facem prea multe aprecieri legate de practicile funerare întâlnite la purtătorii culturii Tumulilor Carpatici. Cert este că în privința riturilor și ritualurilor funerare, avem de-a face cu un puternic amestec cultural, în care elemente dacice și germanice, de tip Przeworski au intrat, la un moment dat, într-un proces de aculturație.

IV. Concluzii

Conviețuirea timp îndelungat a dacilor liberi cu unele triburi germanice (vandali, bastarni), cu sarmații, la care se vor adăuga influențele gotice, dar mai ales puternicele contribuții romane provinciale, va avea drept consecință pierderea unor caracteristici culturale, definitorii pentru fiecare populație în parte și preluarea altora noi. Unele componente din cultura dacilor liberi se vor păstra, altele suferind modificări, iar unele dintre ele vor dispărea. Practic va avea loc un amplu proces de aculturație care va duce la nașterea unei noi culturi.

Aceste influențe și transformări pot fi observate inclusiv în sensibilul domeniu al practicilor funerare.

Necropolele aparținând culturii Sântana de Mureș-Černjachov au fost birituale, cu unele excepții, despre care am vorbit la momentul potrivit, dominant fiind ritul înhumării.

Dacă dacii liberi din secolele II-III d. Chr. au practicat, cu predilecție, incinerarea, creatorii și purtătorii noii culturi utilizează, în mare majoritate înhumația, care reprezintă, în unele cimitire chiar și 75%, din totalul înmormântărilor. Acest lucru reflectă schimbare esențială față de situațiile întâlnite anterior, ceea ce ilustrează transformările semnificative din domeniul credințelor religioase. Prefacerile fiind în mare parte determinate de amestecului de popoare și culturi, cu practici și credințe diferite.

În privința ritului incinerării, în necropolele de secol IV d. Chr., s-au constatat multe asemănări cu situațiile întâlnite în cimitirele din vremea dacilor liberi. Este vorba de aproximativ aceleași variante de înmormântări, respectiv cu resturile cinerare depuse în urne cu sau fără capac, sau în groapă, amestecate sau nu, cu fragmente ceramic, provenite din unul sau mai multe vase. O diferențiere care merită amintită este legată de categoria de urne cinerare care încep să fie foarte mult utilizate. Este vorba de vasele lucrate la roată din pastă zgrunțuroasă, categorie necunoscută în secolele anterioare. Sigur, continuă folosirea vaselor lucrate la roată din pastă fină, dar și a celor lucrate cu mâna din pastă grosieră.

În secolul IV d. Chr. practica arderii secundare a urnelor, capacelor și a unor fragmente ceramice continuă. Ca și în epoca anterioară, multe din urne au fost ciobite, găurite, sau se reduc la doar câte un fragment ceramic provenit, de obicei, de la partea inferioară a vaselor. Toate acestea vorbesc de păstrarea și în acest secol a unor practici întâlnite cu două secole în urmă. În privința urnelor funerare în secolul IV d. Chr., se întâlnesc, în general, aceleași categorii de vase, respectiv oale de diferite forme, castroane, căni, amfore.

O practică interesantă și destul de greu de explicat, care a cunoscut acum o oarecare răspândire, este cea legată de poziția urnelor în gropi. Marea majoritate a acestora au fost așezate cu gura în sus, însă au fost cazuri, în câteva necropole, de vase depuse cu gura în jos.

---

⁵⁷ V. Mihăilescu Bîrliba, *op. cit.*, p. 314.

De unde a fost preluat acest obicei și care este semnificația lui este greu de explicat, în acest moment. Poate cercetările viitoare vor aduce mai multe clarificări.

Obiceiul, deja întâlnit în secolele anterioare, privitor la depunere unei cantități mici de oase în urne, sau aruncarea unei părți din resturile incinerării în preajma urnelor, este destul de des întâlnit și în secolul IV d. Chr.

Practica depunerii a două sau mai multe urne într-o groapă, s-a dovedit a nu fi străină nici cernjovienilor, aceasta fiind preluată, probabil, tot de la dacii liberi din zonă.

Nu lipsesc din mormintele de incinerație, aparținând culturii Sântana de Mureș - Cernjachov, nici depunerile resturilor cinerare direct în groapă.

În privința formei și adâncimii la care au fost găsite urnele sau resturile incinerate, situația este similară cu ceea ce s-a întâlnit în necropolele dacilor liberi.

Și în privința ritualurilor funerare, specifice mormintelor de incinerație, există multe asemănări cu perioada secolelor II–III d. Chr. Alături de recipientele folosite strict pentru depozitarea resturilor cinerare, în gropi au fost prezente, în unele cazuri și recipiente de lut sau sticlă în care s-au aflat ofrande alimentare, solide și lichide. Această practică demonstrând că vechile credințe religioase, legate de existența unei vieți după moarte nu au dispărut, perpetuându-se peste secole. Din categoria vaselor de ofrandă din lut, cele mai des întâlnite au fost oalele-borcan, castroanele, bolurile și cămile. Ca și în secolele anterioare, numărul mormintelor de incinerație în care s-au găsit vase de ofrandă este destul de mic.

Alături de recipientele din lut se aflau, uneori și vase din sticlă, aproape întotdeauna în stare fragmentară.

Legat de ritualul funerar sunt și obiectele de uz casnic, respectiv fusaiole, cuțitașe de fier, ace de cusut, tuburi de păstrat ace. Este ușor de sesizat că și în această direcție inventarul funerar a rămas, în linii mari același.

În privința ofrandelor de carne, în mormintele de incinerație din secolul al IV-lea d. Chr. obiceiurile s-au păstrat, în urnele funerare sau în preajma acestora fiind descoperite, în general, oase de ovi-caprină și pui. S-a sesizat, de asemenea că, există situații în care resturile de oase de animale aveau, unele, urme de ardere, ceea ce demonstrează perpetuarea a cel puțin două variante de depunere a ofrandei alimentare.

Este lesne de observat că practicile funerare întâlnite în mormintele de incinerație, din necropolele birituale din secolul IV d. Chr., nu reprezintă altceva decât o prelungire, cu mici modificări, a celor întâlnite în lumea dacilor liberi de la est de Carpați, din secolele II-III d. Chr. Sigur, există unele diferențieri în ceea ce privește calitatea și tipologia recipientelor din ceramică, de sticlă a obiectelor de uz casnic, dar în linii mari diferențele sunt neesențiale, vechile practici continuând, se pare, câteva secole la rând. Și în privința prezenței ofrandelor în morminte nu au avut loc schimbări radicale, vechile obiceiuri continuând și în secolul al IV-lea d. Chr.

Lucrurile stau cu totul altfel în privința mormintelor de înhumare. Dacă în vremea dacilor liberi, marea majoritate a acestei categorii de morminte au aparținut unor copii, în general, cu vârstele cuprinse între 1-6 ani, în necropolele din secolul IV d. Chr. mormintele de înhumare aparțin tuturor categoriilor de vârstă și sex, ceea ce denotă transformări semnificative în privința credințelor religioase. Dacă între mormintele de înhumare din secolul IV d. Chr. și cele din secolul II-III d. Chr. aparținând dacilor liberi, asemănările sunt puține, între mormintele purtătorilor culturii Sântana de Mureș-Cernjachov și cele sarmatice există destul de multe similitudini.

Pornind de la forma gropilor, se poate constata că atât la sarmați, cât și la populațiile Sântana de Mureș, din secolul IV d. Chr., forma dominantă este cea dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, arareori ovală sau trapezoidală. Orientarea acestora este frecvent nord-sud, dar nu lipsesc nici orientările vest-est, sau VSV-ENE. Orientare vest-est este mai rar întâlnită în necropolele sarmatice, cu o frecvență destul de mare însă în cele din secolul IV d. Chr. Spre

exemplu la Bârlad - Valea Seacă, 7,3% din gropi au această orientare, iar la Mihălășeni procentul este mult mai mare. În privința amenajării gropilor atât la sarmați, cât și în secolul IV d. Chr., întâlnim destul de multe cazuri în care acestea au fost prevăzute cu praguri, sau nișe. Cel mai elocvent exemplu este necropola de la Bârlad - Valea Seacă, unde aproximativ 20% din mormintele de înhumație sunt prevăzute cu asemenea amenajări.

În gropile sepulcrale cei decedați au fost depuși, în cele mai multe cazuri, atât în necropolele sarmatice cât și în cele din secolul IV d. Chr., în poziție anatomică, cu fața în sus, picioarele întinse, mâinile pe lângă corp. Există însă, în ambele categorii de necropole, și exemple în care decedații au fost așezați în poziție chircită, cu mâinile și picioarele în diverse poziții. La capitolul rituri funerare, trebuie însă amintite situațiile, întâlnite mai frecvent în necropolele de secol IV d. Chr., în care, în gropi au fost depuse două cranii sau două schelete. Nelipsite în marile necropole sunt și cenotafurile, morminte lipsite de oase umane și adeseori chiar de inventar. Interesant este că, în mormintele de secol IV d. Chr., obiceiul sarmatic privind deformarea craniilor apare foarte rar. O altă practică funerară întâlnită atât la sarmați, cât și la populația Sântana de Mureș, este cea legată de deranjarea intenționată a mormintelor. Dacă la sarmații, din secolele II-III d. Chr., acest obicei este mai rar surprins, în secolul al IV-lea el capătă o oarecare amploare, fiind însă întâlnit și la alte populații care au contribuit la formarea culturii Sântana de Mureș - Černjachov.

În privința ritualurilor funerare, necropolele aparținând culturii Sântana de Mureș-Černjachov se caracterizează prin prezența, în morminte, a unui număr apreciabil de artefacte. Sunt depuse recipiente de lut și sticlă, în care probabil s-au aflat ofrande alimentare și băuturi, dar și piese de uz casnic, care vorbesc de preocupările din timpul vieții, a celui decedat. Din această ultimă categorie făcând parte fusaiole, cuțitașe de fier, ace de cusut, tuburi de os pentru păstrat acele.

Se poate constata cu ușurință existența unor asemănări între ritualurile funerare specifice sarmaților și cele întâlnite în mormintele de înhumație din secolul IV d. Chr. O deosebire, care merită menționată, se referă la lipsa, aproape în totalitate, a armelor și pieselor de harnașament din mormintele aparținând secolului IV d. Chr.

Un alt obicei caracteristic celor două categorii de necropole, este cel referitor la arderea rituală a gropilor, atât sarmații cât și cernjahovienii folosind această practică. La fel stau lucrurile și în privința ofrandelor de carne, întâlnite în necropolele sarmatice, dar mult mai prezente în cele din secolul IV d. Chr.

În stadiul actual al cercetărilor legate de complexele aparținând culturii Sântana de Mureș - Černjachov este totuși destul de greu de stabilit o departajare clară, în cadrul necropolelor, a contribuțiilor efective a fiecărei populații la amplul proces de aculturație care a dus în cele din urmă la apariția unei noi culturi. În judecarea acestor contribuții trebuie, însă, să ținem cont și de componenta gotică, care, este adevărat, a fost mai greu de decelat în cadrul necropolelor, dar cu siguranță a avut și ea un rol important în desăvârșirea noii culturi. În judecarea acestei contribuții nu trebuie ignorat faptul că goții au practicat, la un moment dat, pe scară largă incinerarea, cu unele particularități, iar într-o proporție mai redusă, înhumația. Morții erau așezați, de obicei, cu capul la nord și cu picioarele la sud, în poziții foarte diferite (de la poziția întinsă până la cea chircită). Asupra defunctului și în preajma lui se afla un bogat inventar, alcătuit mai ales din accesorii vestimentare, obiecte de podoabă, diverse amulete și multe ofrande alimentare. Frecvent rămășițele defuncțiilor erau deshumate după un anume timp, fiind apoi aruncate din nou în groapă, în totală dezordine. Este lesne de observat că multe elemente legate de practicile funerare specifice secolului al IV-lea, întâlnite la sarmați, le regăsim și la goți, încă din secolele anterioare, ca de altfel și la autohtonii daci. În ce proporții elementele de rit și ritual funerar vin din lumea goților, din cea a sarmaților sau a autohtonilor este destul de greu de stabilit.

Mărturii ale acestor influențe sunt situațiile, oarecum diferite, întâlnite în necropola de la Bârlad – Valea Seacă, unde incinerarea a fost preponderentă, fenomen probabil legat de prezența masivă și posibil chiar majoritară a elementelor autohtone în procesul de aculturație și situația de la Mihălășeni unde se pare că influența străină a fost mai puternică. La Bârlad – Valea Seacă elementele străine, mai bine reprezentate, sunt cele de origine sarmatică, în schimb în cealaltă mare necropolă se pare că elementele gotice sunt dominante, alături evident de cele autohtone.

Cert este că transformările din domeniul practicilor rituale, materializate prin trecerea de la necropolele specifice secolelor II-III d. Chr., în care incinerarea a fost majoritară, la practicile întâlnite în necropolele din secolul următor, în care înhumația devine preponderentă, este cu certitudine legată de amestecul de populații și culturi. La toate aceste influențe trebuie adăugată și cea a civilizației romane, care și-a pus amprenta pe evoluția acestor populații încă înainte ca ele să intre în complexul proces de amestec. Cultura și civilizația romană devenind liantul, care a mijlocit apariția noii culturi, care se va manifesta pe o arie vastă, pe parcursul a mai mult de un secol.

În privința culturii tumulilor carpațici se poate ușor observa că, practicile funerare se diferențiază de cele întâlnite la dacii liberi, sarmați și purtătorii culturii Sântana de Mureș, deși din punct de vedere cronologic sau manifestat aproximativ în aceeași perioadă istorică. Componentele culturale și etnice care au stat la baza acestei culturi au fost într-o oarecare măsură diferite de cele care au intrat în amestec în cadrul culturii Sântana de Mureș – Černjachov. Simbioza dintre autohtonii daci cu purtătorii culturii Przeworsk va duce la apariția unor manifestări, inclusiv în sfera practicilor funerare, diferite de cele specifice în teritoriul cuprins între Munții Carpați și râul Prut.

FUNERAL PRACTICES ENCOUNTERED IN SOME OF THE 4TH CENTURY A. C. NECROPOLES EAST OF THE CARPATHIANS – FUNERAL RITES AND RITUALS

The long-term cohabitation of the free Dacians with some Germanic tribes (Vandals, Bastarnae) and with the Sarmatians, along with the gothic influences and the strong roman provincial contributions, will lead to the loss of some cultural characteristics, defining for each population, and to the takeover of new ones. Some parts of the free Dacians' culture will remain untouched, others will be changed and part will disappear. Basically, there will be a long process of acculturation that will lead to the birth of a new culture.

These influences and changes can be also seen in the sensitive area of funeral practices that can be divided into two major categories, namely, practices in the funeral rites' area (cremation and inhumation, graves' fittings, the disposal of dead body, subsequent interventions), and that in the funeral rituals' area (food offerings, household and multifunctional objects and tools, weapons). However, all of these provides a very rich and diverse information on those buried, including their position in the community to which they belong.

The fact is that the transformations in the funerary practices, evidenced by the switch from the necropolis specific for the II-III centuries A.D., where the cremation was majority, to the practices found in the necropolis of the next century, where the inhumation became predominant, are linked to the blend of populations and cultures.

**DESCOPERIRI ÎNTÂMPLĂTOARE SPECIFICE
CULTURII SÂNTANA DE MUREȘ – CERNEACHOV
ÎN NORD – VESTUL JUDEȚULUI GALAȚI (II)**

Paul CIOBOTARU*

Key words: Galați County, Sântana de Mureș–Cerneachov culture, fortunate discoveries, Rateș, Gohor.

În decursul timpului, în depozitul Muzeului de Istorie „Teodor Cincu”, Tecuci, s-au adunat o serie de bunuri culturale întregi și fragmentare, descoperite întâmplător pe teritoriul orașului Tecuci dar și în localitățile din jurul acestuia. Aceste bunuri au fost descoperite pe parcursul efectuării unor periegeze, cu prilejul realizării unor lucrări edilitare, precum și ca rezultat al unor factori naturali distructivi. Multe dintre aceste descoperiri au rămas inedite până astăzi, nefiind publicate, unele dintre ele au fost doar amintite în diverse repertorii.

Într-un studiu precedent¹ am prezentat descoperirile întâmplătoare de la Brăhășești (punctul „Porcărie”), Malu Alb (comuna Drăgănești), Munteni, Tecuci (punctul „Rateș”) și Valea Mărului, care au rămas inedite, deși au trecut câteva decenii de la intrarea acestora în colecția de arheologie a muzeului tecucean.

În continuare vom prezenta materialele arheologice descoperite în satul Ireasca, comuna Gohor și din orașul Tecuci, punctele „Grădinița nr. 2”, „Cartierul Tecuciul Nou” și „Rateș”. Menționăm că materialele prezentate nu sunt singurele descoperiri arheologice înregistrate în aceste localități, de-a lungul anilor fiind identificate și alte puncte de interes arheologic, cu urme materiale din paleolitic, neolitic, epoca bronzului, epoca fierului, secolele X-XI și perioada medievală².

Comuna Gohor, sat Ireasca

În urma unor alunecări de teren (prăbușirea malului) de pe râpele dintre Ireasca și Gohor, au apărut mai multe fragmente ceramice. Ele au fost aduse la muzeu de către Ion Constantin și provin, după toate probabilitățile, de la două castroane, o cană din pastă cenușie, o cană trilobată de culoare roșie, o fusaiolă, o mărgică îngemănată, un fragment de toartă de amforă și o oală.

Din punct de vedere cultural, ele aparțin culturii carpice. Pe lângă acestea, au mai fost descoperite și fragmente ceramice mai mici ce provin de la oale lucrate cu mâna, din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie și urme de ardere secundară, precum și de la vase din pastă fină de culoare cenușie și cenușiu-negricioasă lucrată la roată (castroane, vase de mari dimensiuni etc.)

---

* Muzeul de Istorie „Teodor Cincu”, Tecuci, strada 1 Decembrie 1918, nr 36, paulciobotaru2008@yahoo.com.

¹ Ciobotaru 2015: 167–181.

² Ilie, Nicu 2002: 21, 33-35; Croitoru 2013: 105, 157-160.

Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

În anul 1991, îndreptându-se malul de vest din spatele Grădiniței nr. 2³, au fost descoperite mai multe fragmente ceramice ce provin de la patru amfore⁴ din care două au putut fi întregite. Pe lângă acestea au mai apărut și fragmente ce provin de la două oale lucrate cu mâna și una lucrată la roată. Este posibil ca aceste fragmente ceramice să fi făcut parte din inventarul unui mormânt, care nu a fost identificat, fiind distrus, probabil, în timpul lucrărilor.

Amforele fac parte din același tip, prima dintre ele (Pl. 3/1) fiind realizată din pastă de culoare albă cu nisip în compoziție, gâtul înalt, cilindric și ușor lărgit spre gură și bază, corpul este piriform, buza îngroșată, are două toarte cu nervură longitudinală, pe gât și pe corp are caneluri, piciorul este scurt și scobit. La baza gâtului se observă o pată de vopsea roșie sub forma unui cerc.

Cea de-a doua amforă (Pl. 3/2) este realizată din pastă de culoare cărămizie cu nisip în compoziție, gâtul este înalt, cilindric și ușor lărgit spre gură și bază, corpul este piriform, buza îngroșată, a avut două toarte, caneluri pe corp, piciorul este tronconic și scobit.

Analogii ale acestor amfore întâlnim în așezarea de la Schela⁵, județul Galați, în Cartierul Tătărași – Iași, la Holboca – Iași și Bărboși⁶, județul Galați.

Tecuci, punct „Rateș”

În partea de est a Tecuciului, la aproximativ 600m de oraș, pe partea stângă a văii Bârladului, la 500 m de șoseaua Tecuci – Matca, s-au constatat resturile unei așezări datate în sec. IV p. Chr. (recunoaștere C. Solomon 1926)⁷. În punctul „Rateș”, situat în fosta albie a Bârladului, la circa 500 m est de oraș, s-a descoperit o așezare din care au fost recoltate fragmente ceramice specifice culturii Sântana de Mureș – Cerneachov. (semnalare Constantin Florea 1958)⁸

În urma acestor recunoașteri au fost recoltate fragmente ceramice ce provin de la vase de uz casnic lucrate din pastă grosieră cu pietricele în compoziție și pastă fină de culoare cenușie dar și de la vase de import realizate din pastă fină de culoare roșie cu calcar în compoziție (oale, castroane, ulcior, toarte amforă, toartă cană).

Având în vedere că fragmentele ceramice menționate mai sus au fost descoperite pe ambele părți ale șoselei Tecuci-Matca, distanța dintre punctele menționate fiind de aproximativ 1000 m, se pare că avem de a face cu o așezare de mari dimensiuni. Totuși în punctul „Rateș”, în „Vie” (care este localizată pe partea dreaptă a șoselei Tecuci-Matca) este menționată și o necropolă specifică aceleiași perioade⁹ (sec. IV p. Chr.) În urma unei periegeze realizate în „Vie”, în anul 2016 am constatat prezența atât a fragmentelor ceramice specifice culturii Sântana de Mureș-Cerneachov cât și a resturilor de locuințe (resturi delipitură cu urme de ardere) și resturi osteologice umane. (fragmente dintr-o cutie craniană)

Tecuci, punct „Cartierul Tecuciul Nou”

În partea de est a cartierului, spre albia veche a Bârladului, au fost descoperite fragmente ceramice specifice culturii Sântana de Mureș-Cerneachov, ce provin de la castroane și oale lucrate la roată din pastă fină de culoare cenușie, precum și toarte de amfore și căni. Aproximativ în aceeași zonă au fost descoperite și câteva „securi de piatră lustruită

³ Actuala Grădinița P. P. nr. 2 Prichindel, strada Gh. Petrașcu nr. 42.

⁴ Ciobotaru, 2014, 75-76, Pl. 2/5, 6, 7; 6/1, 2.

⁵ Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1.

⁶ Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

⁷ Nicu, Ilie, 2002, 35; Croitoru, 2013, 158.

⁸ Nicu, Ilie, 2002, 34; Croitoru, 2013, 157; Petrescu, 2002, 253-254, nr. 838b; Croitoru, 2005, 20, nr. 34.

⁹ Nicu, Ilie, 2002, 35; Croitoru, 2013, 158.

din neolitic, de forme diferite, simple, sub formă de calopod și cu gaură transversală”¹⁰.

Toate aceste puncte cu descoperiri specifice culturii Sântana de Mureș-Cerneachov completează repertoriul descoperirilor arheologice specifice acestei culturi. Așadar, la acest moment, avem documentate pentru orașul Tecuci nu mai puțin de trei necropole specifice acestei perioade¹¹ și două așezări¹², ceea ce presupune o prezență masivă a purtătorilor acestei culturi pe teritoriul orașului Tecuci. Niciunul dintre aceste puncte nu a fost cercetat, excepție făcând necropolele de la F.A.M și Grădina lui Tiron, care au beneficiat de prezența arheologilor în momentul lucrărilor de construcție și care au reușit să salveze puținele descoperiri.

Catalogul descoperirilor

1. Toartă amforă

MITCT**, inv. 3670, pl. /8

Locul descoperirii: com. Gohor, sat Ireasca

Descriere: pastă semifină de culoare cărămizie, cu nisip și mică în compoziție, ovală în secțiune.

Dimensiuni: I = 7,20 cm; Gr = 1,80 cm.

Datare: secolul III p. Chr.

Analogie: Bichir, 1973, 90-91.

2. Mărgică îngemănată

MITCT, inv. 3665, pl. 2/5

Locul descoperirii: com. Gohor, sat Ireasca

Descriere: sticlă de culoare albastră, semicirculară în secțiune, are un orificiu circular longitudinal, formată din două mărgelile lipite.

Dimensiuni: I = 2 cm.

Datare: secolul III p. Chr.

Analogie: Bichir, 1973, 402, pl. CLXXXVI/10.

3. Fusaiolă

MITCT, inv. 3666, pl. 2/6

Locul descoperirii: com. Gohor, sat Ireasca

Descriere: pastă zgrunțuroasă de culoare cărămiziu-cenușie, formă bitronconică, muchie ascuțită, perforare dreaptă în secțiune, fețele laterale drepte, bazele concave.

Dimensiuni: I = 1,80 cm; Dmax = 3,20 cm.

Datare: secolul III p. Chr.

Analogie: Bichir, 1973, 402, pl. XXX.

4. Oală

MITCT, inv. 3667, pl. 2/7

Locul descoperirii: com. Gohor, sat Ireasca

Descriere: stare fragmentară, pastă semifină de culoare cenușie, cu nisip în compoziție, lucrată la roată, fund talpuit, la bază are un inel în relief.

---

¹⁰ Nicu, Ilie, 2002, 34; Croitoru, 2013, 157; Ursulescu, 1984, 81, nr. 27.

¹¹ Ciobotaru 2013, 273-300; Țau, Nicu 2015.

¹² Așezările din Tecuci, punctele „Rateș” și „La Plopi”.

** Muzeul de Istorie „Teodor Cincu”.

Dimensiuni: I = 3,30 cm.
Dată: secolul III p. Chr.
Analogie: Bichir, 1973, 74-76.

5. Castron

MITCT, inv. 3669, pl. 2/4
Locul descoperirii: com. Gohor, sat Ireasca
Descriere: stare fragmentară, pastă fină de culoare cenușie, cu nisip și mică în compoziție, lucrat la roată, fund inelar.
Dimensiuni: I = 2,80 cm; Df = 5,20 cm.
Dată: secolul III p. Chr.
Analogie: Bichir, 1973, 74-76.

6. Cană

MITCT, inv. 3663, pl. 2/1
Locul descoperirii: com. Gohor, sat Ireasca
Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrată la roată, corp bitronconic, gât înalt, cilindric, gura evazată, buza rotunjită și evazată, la baza gâtului are un brâu simplu în relief, pe diametrul maxim are o canelură, toarta este din bandă dreptunghiulară în secțiune, fund tălpuit.
Dimensiuni: I = 12,30 cm; Dmax = 11,30 cm; Dg = 8 cm; Df = 6,80 cm.
Dată: secolul III p. Chr.
Analogie: Bichir, 1973, 339, pl. CXXIII/1.

7. Castron

MITCT, inv. 3668, pl. 2/2
Locul descoperirii: com. Gohor, sat Ireasca
Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrat la roată, gura largă, buza rotunjită și evazată, umăr marcat, o șanțuire largă sub buza îngroșată, fund inelar.
Dimensiuni: I = 5 cm.
Dată: secolul III p. Chr.
Analogie: Bichir, 1973, 74-76.

8. Cană

MITCT, inv. 3664, pl. 2/3
Locul descoperirii: com. Gohor, sat Ireasca
Descriere: pastă fină de culoare roșie-cărămizie, lucrată la roată, corp bitronconic, gura trilobată, o toartă din bandă lată cu o canelură longitudinală, pe corp are două caneluri, fund drept și alveolat.
Dimensiuni: I = 11,70 cm; Dmax = 9 cm; Df = 5,10 cm.
Dată: secolul III p. Chr.
Analogie: Țau, Nicu, 1986, 172-179.

9. Amforă

MITCT, inv. 2786, pl. 3/1
Locul descoperirii: Grădinița nr. 2, Tecuci, jud. Galați.
Descriere: pastă de culoare albă cu nisip în compoziție, gâtul este înalt, cilindric și ușor lărgit spre gură și bază, corp piriform, buza îngroșată, are două toarte cu nervură longitudinală, pe gât și corp are caneluri, piciorul este scurt și scobit. La baza gâtului se observă o pată de vopsea roșie, sub forma unui cerc.

Dimensiuni: $D_{max} = 24,90$ cm; $D_p = 3,90$ cm; $D_g = 8,60$ cm.

Dată: sec. II-III p. Chr.

Analogii: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

10. Amforă

MITCT, inv. 3677 – gâtul amforei și 3679 – corpul amforei, pl. 3/2

Locul descoperirii: : Grădinița nr. 2, Tecuci, jud. Galați.

Descriere: pastă de culoare cărămizie cu nisip în compoziție, gâtul este înalt, cilindric și ușor lărgit spre gură și bază, corp piriform, buza îngroșată, a avut două toarte, caneluri pe corp, picior tronconic scobit.

Dimensiuni: $I = 58,20$ cm; $D_{max} = 23,40$ cm; $D_p = 4,70$ cm.

Dată: sec. II-III p. Chr.

Analogii: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

11. Toartă amforă

MITCT, fără inv., pl. 4/5

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

Descriere: pastă cu nisip și microprundișuri în compoziție, culoare gălbuie, toarta are o nervură longitudinală.

Dimensiuni: $I = 8,10$ cm.

Dată: secolele II - III p. Chr.

Analogie: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

12. Toartă amforă

MITCT, fără inv., pl. 4/6

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

Descriere: pastă cu nisip și microprundișuri în compoziție, culoare gălbuie, toarta are o nervură longitudinală.

Dimensiuni: $L = 9,20$ cm.

Dată: secolele II - III p. Chr.

Analogie: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

13. Toartă amforă

MITCT, fără inv., pl. 4/7

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

Descriere: pastă cu nisip și microprundișuri în compoziție, culoare cărămiziu deschis, toarta are o nervură longitudinală.

Dimensiuni: $L = 8,10$ cm.

Dată: secolele II - III p. Chr.

Analogie: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

14. Toartă amforă

MITCT, fără inv., pl. 4/8

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

Descriere: pastă cu nisip și microprundișuri în compoziție, culoare cărămiziu deschis, toarta are o nervură longitudinală.

Dimensiuni: $L = 5,50$ cm.

Dată: secolele II - III p. Chr.

Analogie: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

15. Gât amforă

MITCT, fără inv., pl. 4/4

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

Descriere: pastă cu nisip în compoziție, culoare gălbuie, pe gât se observă urma unei toarte.

Dimensiuni: I = 10,50 cm.

Datare: secolele II - III p. Chr.

Analogie: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

16. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 4/3

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

Descriere: stare fragmentară, pastă fină de culoare cenușie, lucrată la roată, fund inelar.

Dimensiuni: I = 2,90 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș – Cerneachov.

Analogie: Palade, 2004, 190-192, Fig. 253/3,5; 276/15; Dragomir, 2001, Fig. 38/4.

17. Fragment oală

MITCT, fără inv., pl. 4/2

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

Descriere: pastă grosieră cu ceramică pisată în compoziție, culoare cărămizie, lucrată cu mâna, fund drept.

Dimensiuni: I = 7,60 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Popușoi, 1995-1996, Pl. XVII/345; Dragomir, 2001, Fig. 40/2.

18. Fragment oală

MITCT, fără inv., pl. 4/1

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Grădinița nr. 2”

Descriere: pastă grosieră cu ceramică pisată în compoziție, culoare cărămizie, lucrată cu mâna, fund ușor profilat.

Dimensiuni: I = 6 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Țau, Nicu, Ciobotaru, 2009, 107, nr. 530; 114, nr. 574.

19. Fragment castron

MITCT, fără inv., pl. 5/1

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrat la roată, buza rotunjită și evazată, umăr marcat și rotunjit.

Dimensiuni: I = 6 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Mamalaucă 2011, Fig. 1/4; Ioniță, 1982, Fig. 36/13; Palade, 2004, Fig. 289/8.

20. Toartă cană

MITCT, fără inv., pl. 5/4

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: stare fragmentară, pastă fină cu calcar în compoziție, culoare cenușie, lucrată la roată, toarta are o nervură longitudinală iar pe partea opusă are o canelură longitudinală.

Dimensiuni: I = 7 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Șovan, 2005, Pl. 313.

21. Fragment cupă

MITCT, fără inv., pl. 5/3

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă grosieră cu ceramică pisată în compoziție, culoare cărămiziu-neagră, lucrată cu mâna.

Dimensiuni: I = 7,70 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Palade, 2004, 186; Șovan, 2005, Pl. 311/95; Nicu, Țau, 1980, Fig. 7/4.

22. Toartă amforă

MITCT, fără inv., pl. 5/7

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă cu nisip în compoziție, culoare gălbuie, lucrată la roată, o nervură longitudinală.

Dimensiuni: I = 7,30 cm.

Datare: sec. II-III p. Chr.

Analogie: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

23. Fragment amforă

MITCT, fără inv., pl. 5/2

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă cu nisip în compoziție, culoare roz, angobă gălbuie la exterior, pe corp are caneluri late circulare, lucrată la roată.

Dimensiuni: I = 11,50 cm.

Datare: sec. II-III p. Chr.

Analogie: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

24. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 5/6

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrată la roată, corp globular, fund inelar.

Dimensiuni: I = 4,80 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Nicu, Țau, 1980, Fig. 10/1,2,4.

25. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 5/5

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrată la roată, fund inelar.

Dimensiuni: I = 4,30 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Nicu, Țau, 1980, Fig. 11/8.

26. Fragment oală

MITCT, fără inv., pl. 6/1

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă grosieră cu ceramică pisată în compoziție, culoare cărămizie, buza evazată și tăiată oblic spre exterior, lucrată cu mâna.

Dimensiuni: I = 17,20 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Țau, Nicu, 1986, Fig. 1/4. Dragomir, 2001, Fig. 30/1. Țau, Nicu, Ciobotaru, 2009, 114, nr. 574.

27. Fragment oală

MITCT, fără inv., pl. 6/2

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă grofieră cu ceramică pisată în compoziție, culoare cenușiu închis, buza este evazată și are un brâu crestat oblic la exterior, lucrată cu mâna.

Dimensiuni: I = 9 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Țau, Nicu, 1986, Fig. 1/4. Dragomir, 2001, Fig. 30/1. Țau, Nicu, Ciobotaru, 2009, 114, nr. 574.

28. Fragment oală

MITCT, fără inv., pl. 6/3

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă grosieră cu ceramică pisată în compoziție, culoare cenușie, buza evazată, lucrată cu mâna.

Dimensiuni: I = 8,50 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Țau, Nicu, 1986, Fig. 1/4. Dragomir, 2001, Fig. 30/1. Țau, Nicu, Ciobotaru, 2009, 114, nr. 574.

29. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 7/1

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă grosieră cu microprundișuri în compoziție, culoare cărămiziu-cenușie, fund drept, lucrată la roată.

Dimensiuni: I = 2,80 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Nicu, Țau, 1980, Fig. 8/6,8,9; Țau, Nicu, 1986, Fig. 3/5,7.

30. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 7/2

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrat la roată, baza profilată, caneluri subțiri circulare.

Dimensiuni: I = 3,20 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Nicu, Țau, 1980, Fig. 8/6,8,9; Țau, Nicu, 1986, Fig. 3/5,7.

31. Fragment ulcior

MITCT, fără inv., pl. 7/3

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă fină de roșie cu calcar în compoziție, caneluri circulare pe gât, urma unei toarte, lucrată la roată.

Dimensiuni: I = 5 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Palade, 2004, Fig. 265/12.

32. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 8/1

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrat la roată, fund inelar.

Dimensiuni: I = 5 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Țau, Nicu, Ciobotaru, 2009, 126, nr. 640; Șovan, 2005, Pl. 319/183.

33. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 8/2

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Rateș”

Descriere: pastă grosieră cu microprundișuri în compoziție, culoare cenușie, lucrat la roată, fund drept.

Dimensiuni: I = 6,50 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Mamalaucă, 2009, 85, nr. 420; Mamalaucă, Popușoi, 2009, 60, nr. 284.

34. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 9/5

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Cartierul Tecuciul Nou”

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrat la roată, corp globular, fund inelar.

Dimensiuni: I = 3,30 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Nicu, Țau, 1980, Fig. 11/8.

35. Fund oală

MITCT, fără inv., pl. 9/2

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Cartierul Tecuciul Nou”

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrat la roată, corp globular, fund inelar.

Dimensiuni: I = 3,10 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Nicu, Țau, 1980, Fig. 11/8.

36. Toartă ulcior

MITCT, fără inv., pl. 9/6

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Cartierul Tecuciul Nou”

Descriere: stare fragmentară, pastă cu nisip în compoziție, culoare roșie, lucrat la roată, din bandă lată, are trei caneluri longitudinale.

Dimensiuni: L = 6,50 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Palade, 2004, Fig. 265/12.

37. Fragment ulcior

MITCT, fără inv., pl. 9/3

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Cartierul Tecuciul Nou”

Descriere: pastă fină cu mică în compoziție, culoare roșie, lucrat la roată, caneluri circulare.

Dimensiuni: I = 8,10 cm.

Dată: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Palade, 2004, Fig. 265/12.

38. Toartă

MITCT, fără inv., pl. 9/4

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Cartierul Tecuciul Nou”

Descriere: stare fragmentară, pastă cu nisip în compoziție, culoare albicioasă, lucrată la roată.

Dimensiuni: L = 8,70 cm.

Datare: sec. II-III p. Chr.

Analogie: Brudiu, 1976, 159-163, fig. 1; Sanie, 1981, 135-136, pl. 31/3, 6 și 32/3.

39. Fragment castron

MITCT, fără inv., pl. 9/1

Locul descoperirii: Tecuci, punct „Cartierul Tecuciul Nou”

Descriere: pastă fină de culoare cenușie, lucrat la roată, buza îngroșată și evazată, un inel în relief pe umăr.

Dimensiuni: I = 3,70 cm.

Datare: Cultura Sântana de Mureș - Cerneachov.

Analogie: Mamalaucă 2011, Fig. 1/4; Ioniță, 1982, Fig.36/13; Palade, 2004, Fig. 289/

BIBLIOGRAFIE

- Brudiu 1976: M. Brudiu, *O amforă cu ulei de măsline din sec. II-III e. n. descoperită la Schela, jud. Galați*, în Muzeul Național, III, 159-164.
- Ciobotaru 2013: P. Ciobotaru, *Necropola de la Tecuci, Fabrica de Ambalaje Metalice*, în Studii și Cercetări privind Arheologia Spațiului Nord-Vest Pontic, Danubius XXXI, Supliment 2013, 273-300.
- Ciobotaru 2014: P. Ciobotaru, *Amfore descoperite în tâmplător, aflate în colecția Muzeului de Istorie „Teodor Cincu”, Tecuci*, în Danubius, XXXII, 71-88.
- Ciobotaru 2015: P. Ciobotaru, *Descoperiri în tâmplătoare specifice culturii Sântana de Mureș-Cerneachov în nord-vestul județului Galați (I)*, în AMT, XI, 167-181.
- Croitoru 2005: C. Croitoru, *Considerații privind locuirea civilă în preajma limes-ului nord-dunărean al provinciei Moesia Inferior*, în Danubius, XXIII, 7-24.
- Croitoru 2013: C. Croitoru, *Galați. Repertoriul descoperirilor Arheologice și Numismatice*, Editura Muzeului de Istorie Galați, Galați.
- Dragomir 2001: I. T. Dragomir, *Necropola birituală Sântana de Mureș-Cerneachov (sec. III-IV e. n.), de la Lunca, regiunea de sud a Moldovei*, în Danubius, XIX.
- Ioniță 1982: I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Editura Junimea, Iași.
- Ilie, Nicu 2002: C. Ilie, M. Nicu, *Situri și puncte arheologice din județul Galați*, în Danubius, XX, 5-44.
- Mamalaucă 2009: M. Mamalaucă, *Polocin (com. Pogonești, jud. Vaslui, Români.)* în Antichitatea târzie în Bazinul Prutului, Editura Sfera, Bârlad, 78-89.
- Mamalaucă 2011: M. Mamalaucă, *Săpăturile arheologice din punctul „Islaz” sat Polocin, comuna Pogonești, campania 2009*, în AMT, VI, 77-94.
- Mamalaucă, Popușoi 2009: M. Mamalaucă, E. Popușoi, *Bârlad – Valea Seacă (jud. Vaslui, România)*, în Antichitatea târzie în Bazinul Prutului, Editura Sfera, Bârlad, 53-76.
- Nicu, Țau 1980: M. Nicu, S. Țau, *Necropola birituală din secolul al IV – lea e. n. de la Barcea, jud. Galați*, în MCA, 373-397.
- Palade 2004: V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad – Valea Seacă, secolele III-V*, Editura Arc 2000, București.
- Petrescu 2002: Fl. Petrescu, *Repertoriul monumentelor arheologice de tip Sântana de Mureș-Cerneachov de pe teritoriul României*, București, 2002.
- Popușoi 1995-1996: E. Popușoi, *Rădăcini ale civilizației străromânești în Muntenia de Răsărit, Moldova de Sud și Centrală în sec. III-XI p. Chr.*, Catalog.

- Sanie 1981: S. Sanie, *Civilizația romană la Est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î. e. n. – III e. n.)*, Editura Junimea, Iași.
- Șovan 2005: O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș – Černjachov de la Mihălășeni (Jud. Botoșani)*, Editura Cetatea de Scaun.
- Țau, Nicu, 1986: S. Țau, M. Nicu, *Săpăturile arheologice din necropola birituală din secolul al IV –lea e. n. de la Barcea, jud. Galați*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, București, 172-179.
- Țau, Nicu 2015: S. Țau, N. Mircea, *Noi dovezi ale culturii Sântana de Mureș-Cerneachov în sudul Moldovei. Necropola din Tecuci – punctul „Grădina lui Tiron”*, în *Cultura Sântana de Mureș în sudul Moldovei*.
- Țau, Nicu, Ciobotaru 2009: S. Țau, N. Mircea, P. Ciobotaru, *Barcea (jud. Galați)*, în *Antichitatea târzie în Bazinul Prutului*, Editura Sfera, Bârlad, 105-131.
- Ursulescu 1984: N. Ursulescu, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul României*, Suceava, 1984.

FORTUNATE DISCOVERIES PERTAINING TO SÂNTANA DE MUREȘ-CERNEACHOV CULTURE, IN THE NORTH-WEST OF GALAȚI COUNTY (II)

The archaeological collection of „Teodor Cincu” History Museum of Tecuci comprises many items fortunately discovered in the area of Tecuci and in its surroundings, on the occasion of various building operations, of periegesis or revealed as the result of the action of the destructive natural factors. Many of the archaeological items discovered on such occasions are still unknown, not being published, but, at the most, being only mentioned in various papers.

The present article aims at presenting a part of the archaeological items fortunately discovered in several localities from the North-West of Galați County (Gohor commune – Ireasca village, Tecuci – the points named „Rateș”, „Grădinița nr. 2”, „Cartierul Tecuciul Nou”). The presented items, chronologically belonging to Sântana de Mureș-Cerneachov culture, were found in settlements.

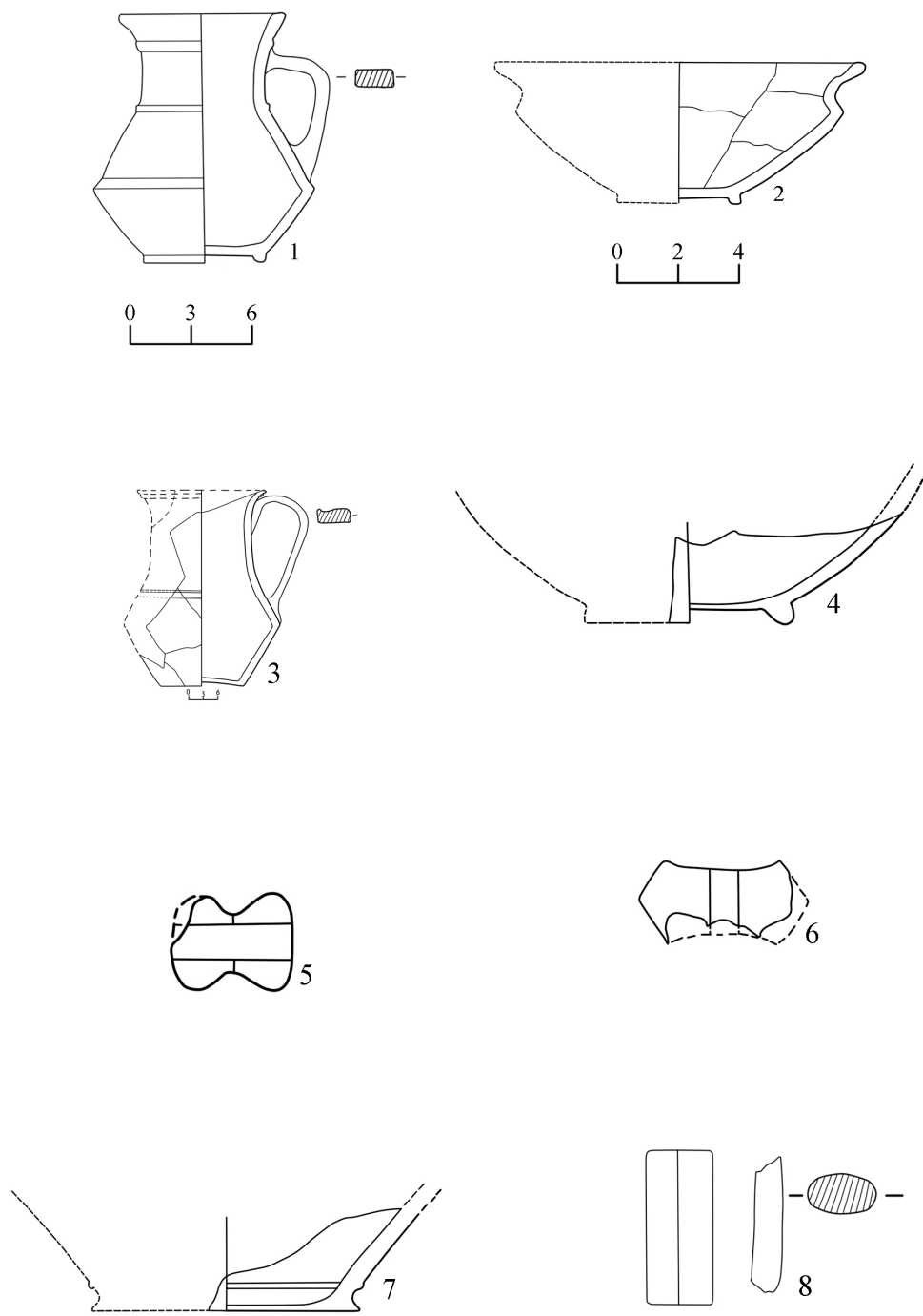
All the fortunate discoveries presented bring a noticeable contribution to the repertory of the archaeological finds belonging to Sântana de Mureș-Cerneachov culture and to the creation of a more accurate map of the area with such finds.

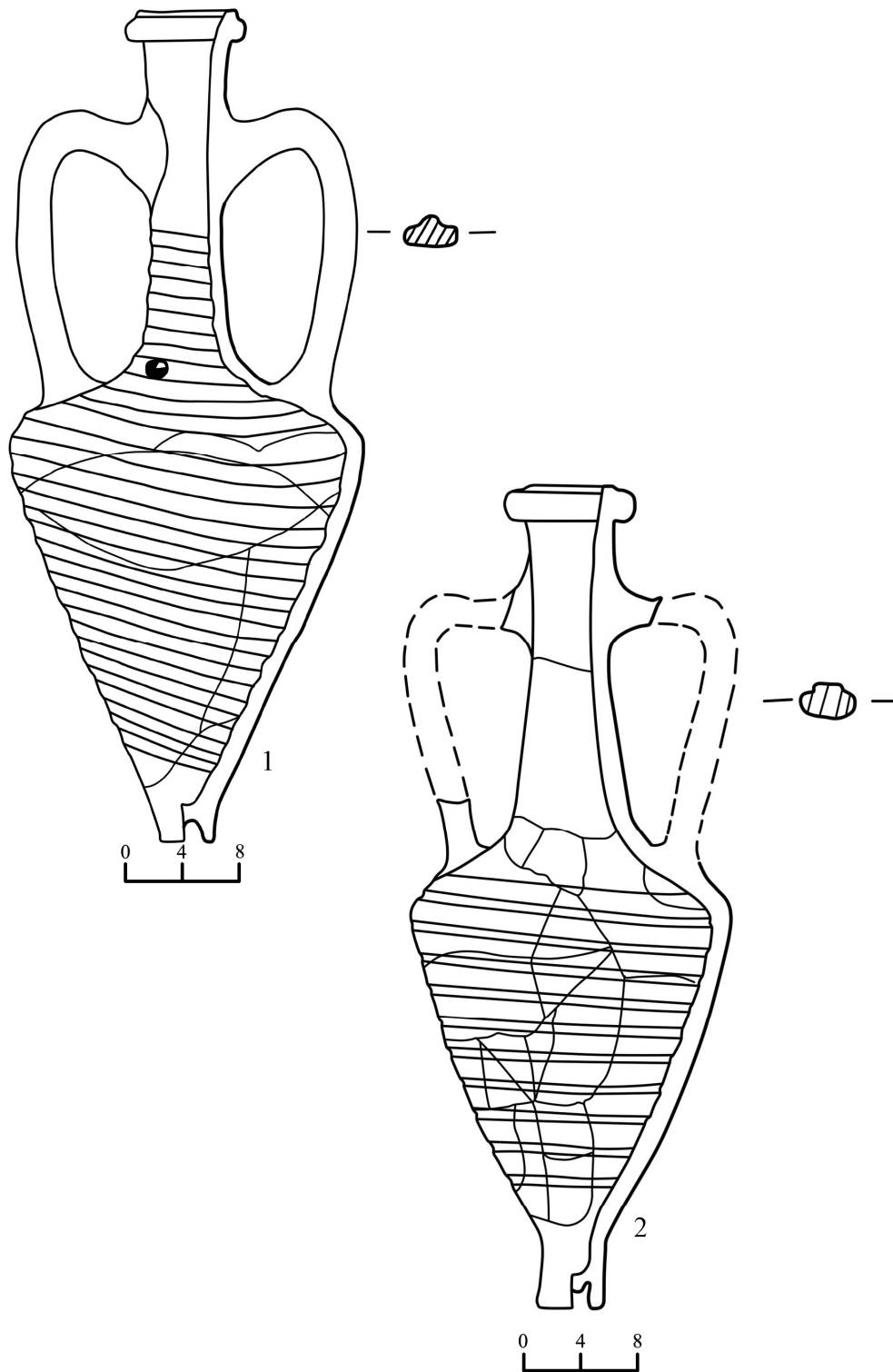
JUDEȚUL VASLUI

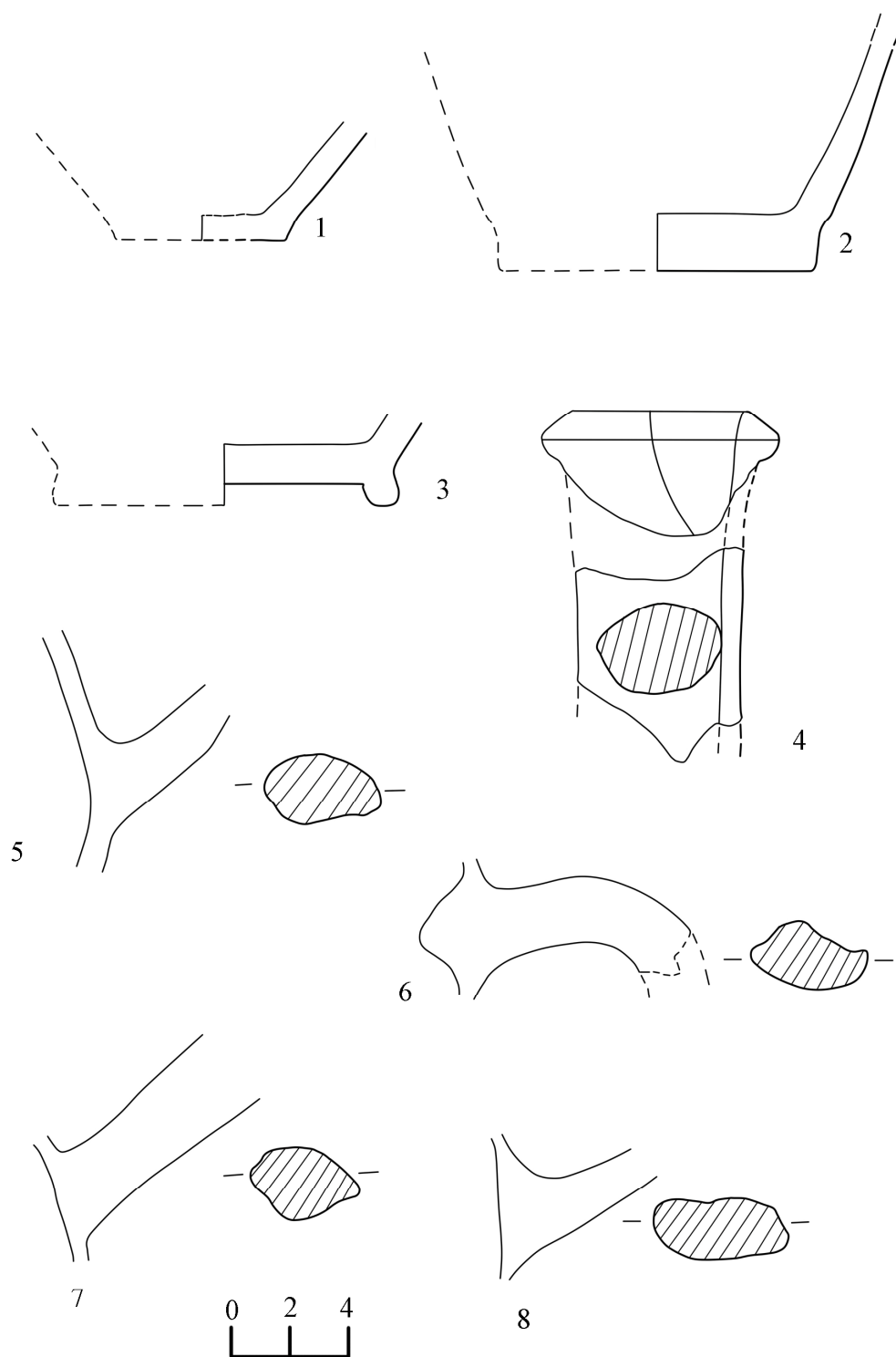
Planșa 1.Descoperiri întâmplătoare specifice Culturii Sântana de Mureș-Cerneachov.

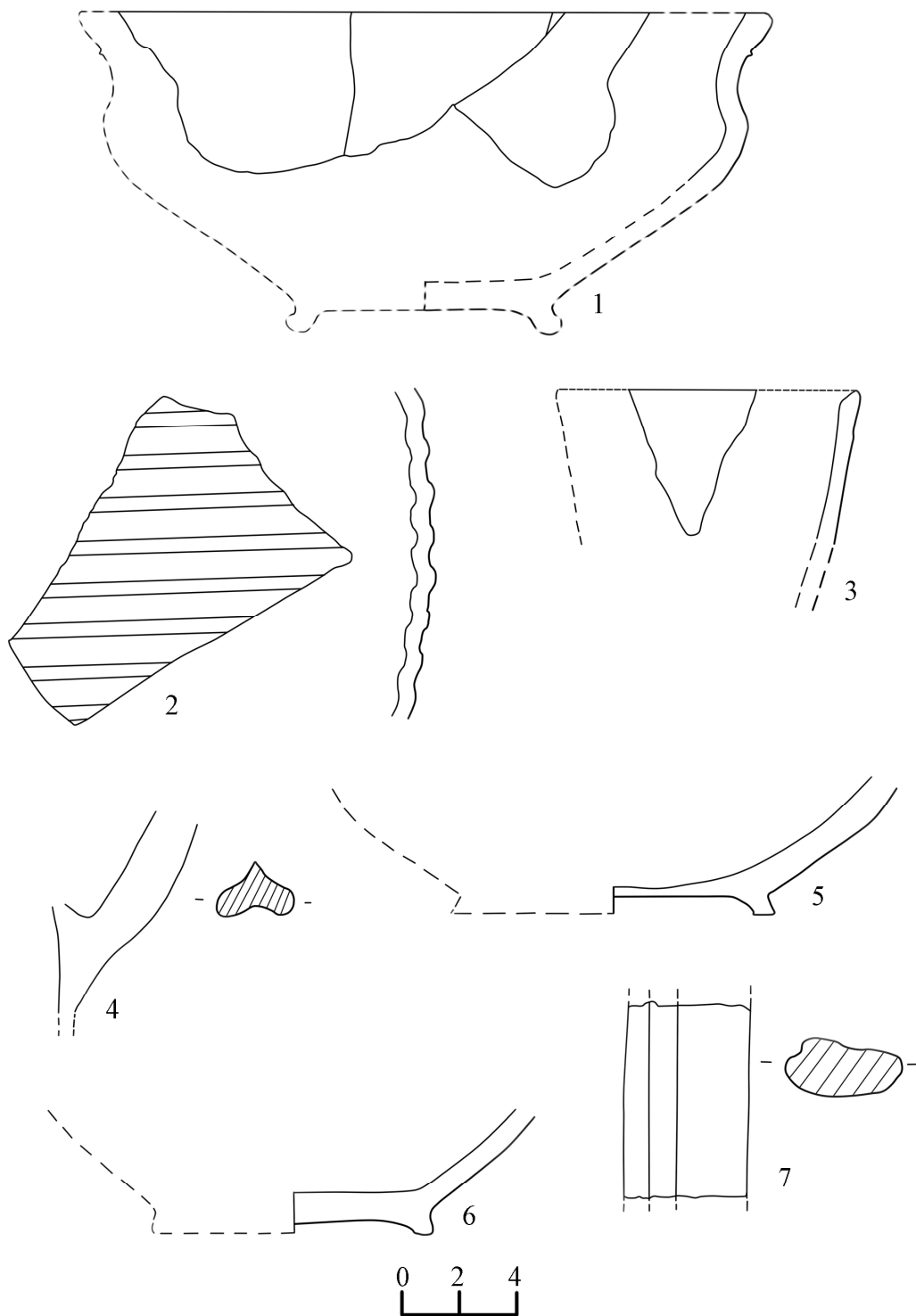
Planșa 2: Comuna Gohor, sat Ireasca

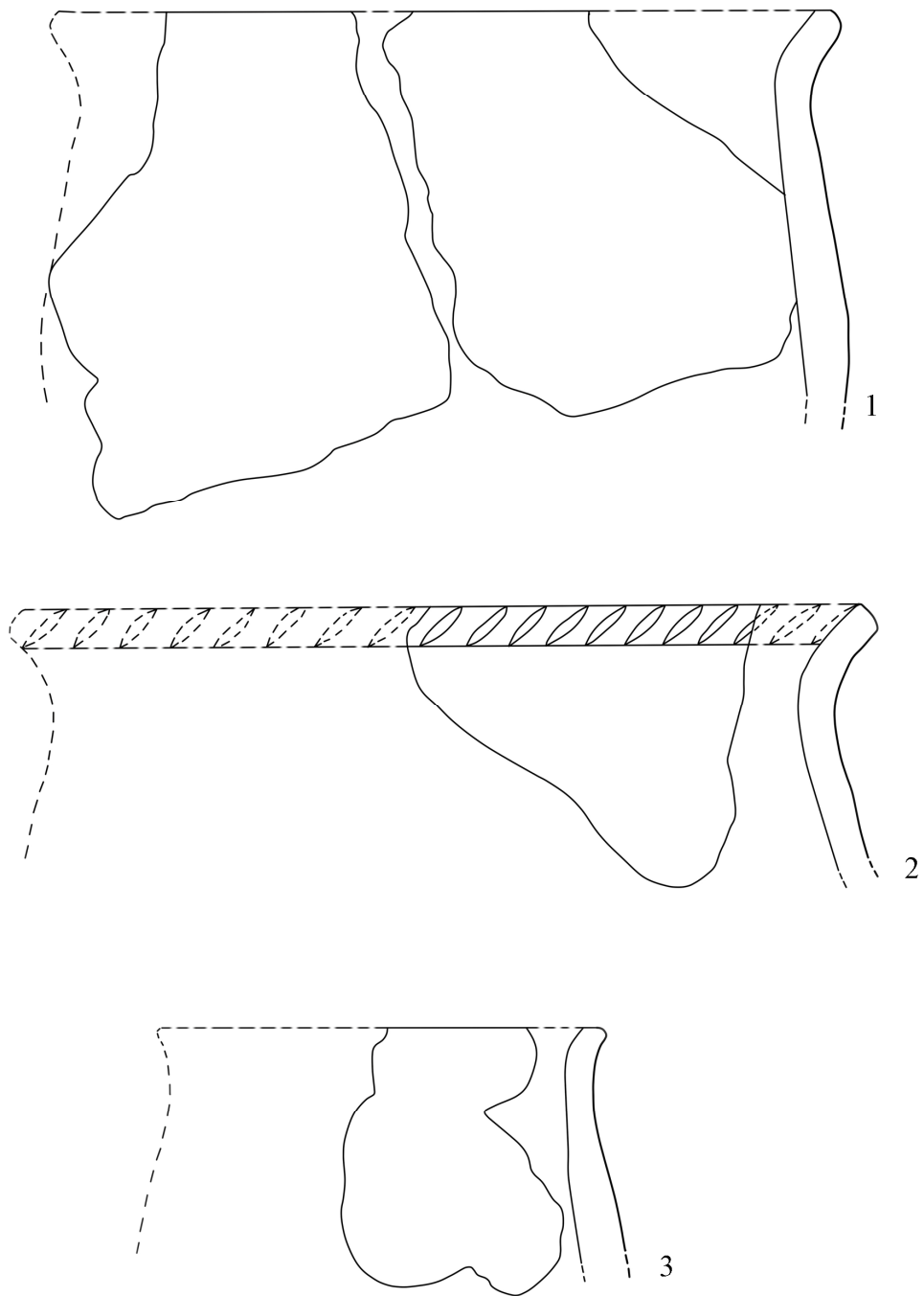
Planșa 3: Tecuci punct "Grădinița nr. 2"

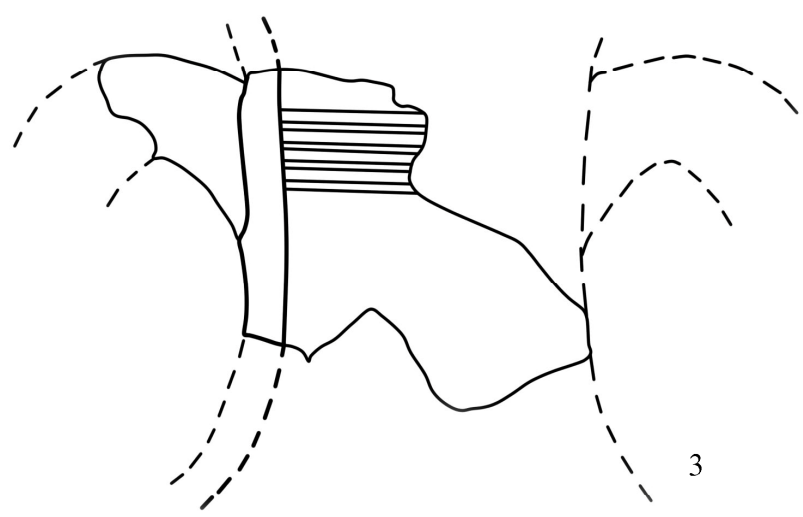
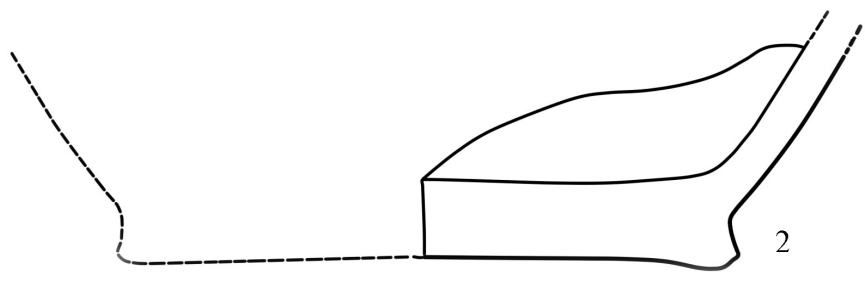
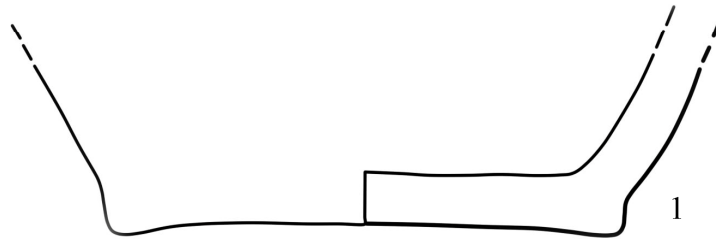
Planșa 4: Tecuci - punct "Grădinița nr. 2"

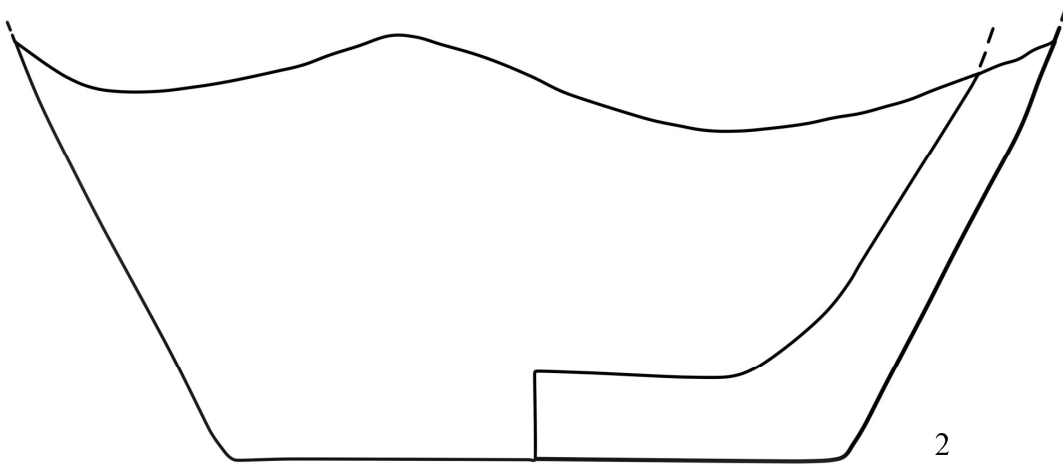
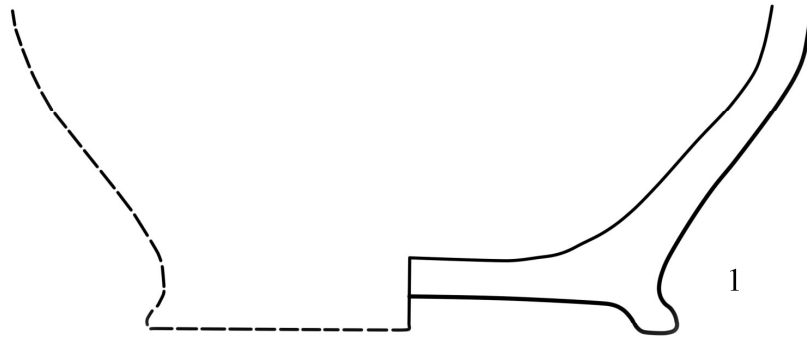
Planșa 5: Tecuci - punct "Rateș"

Planșa 6: Tecuci - punct "Rateș"

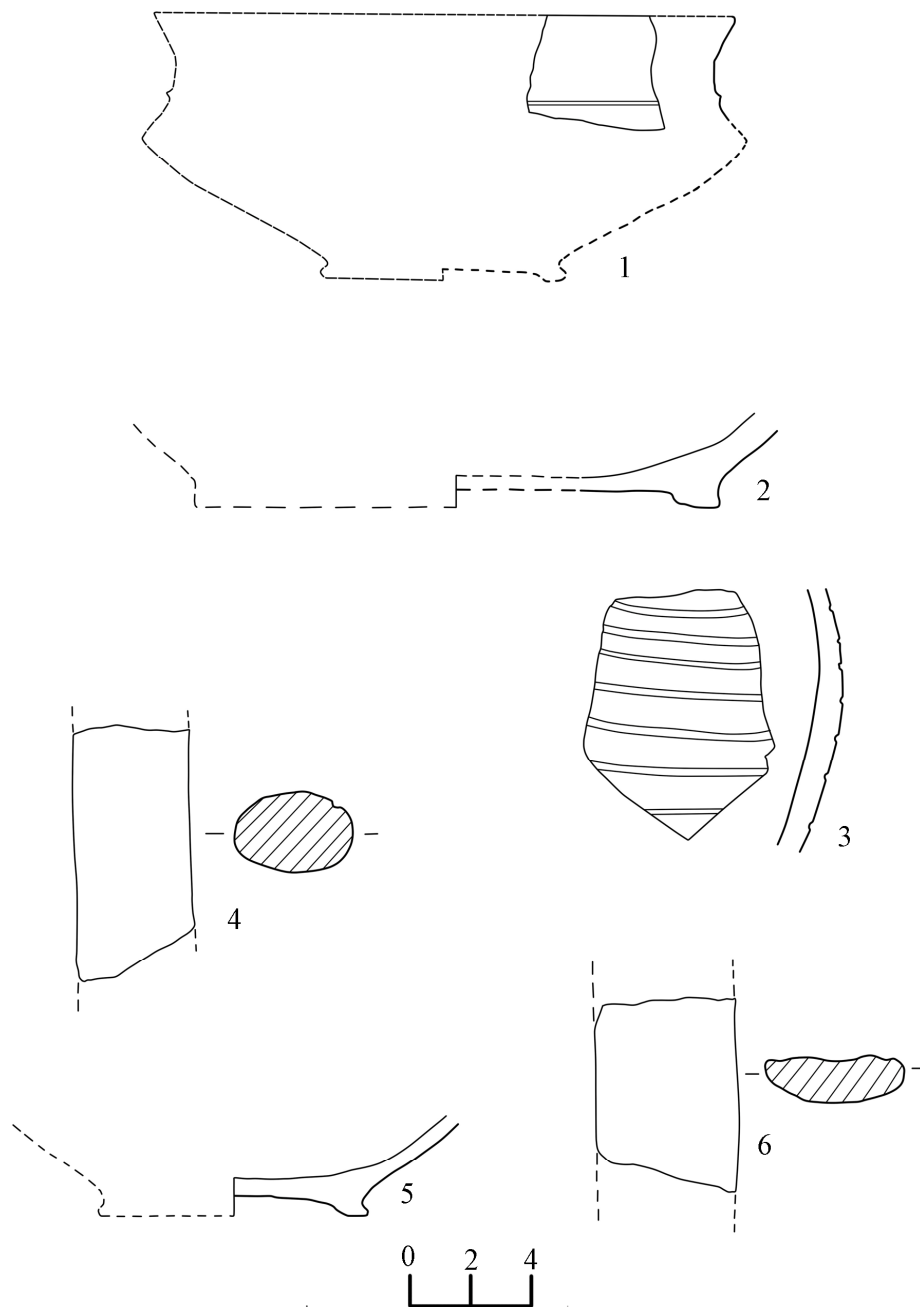

Planşa 7: Tecuci - punct "Rateş"

Planșa 8: Tecuci - punct "Rateș"

Planşa 9: Tecuci - punct "Satu Nou"

OBIECTE VESTIMENTARE MEDIEVALE TIMPURI LA EST DE CARPAȚI

Dan Gh. TEODOR

Key words: clothing objects, Roman-Byzantine fibulae, buckles, buttons, early medieval belt accessories

Reconstituirea unor interesante aspecte ale vieții cotidiene din sânul comunităților sătești medievale timpurii (secolele VI-XI d. Hr.), din regiunile de la est de Carpați, ca și din restul spațiului carpato-dunărean, în general, a putut fi posibilă prin intermediul vestigiilor scoase la iveală ca urmare a cercetărilor arheologice întreprinse pe scară largă în numeroase așezări și necropole datând din perioada menționată.

Din ansamblul multiplelor aspecte privitoare la ocupațiile principale ale populației autohtone sau ale alogenilor pătrunși în regiunile de la est de Carpați, un interes aparte îl prezintă și obiectele utilizate ca piese vestimentare, elemente care pot aduce unele contribuții în ceea ce privește cunoașterea stadiului social-economic și cultural în care se afla societatea locală din zona geografică amintită.

În general, obiectele vestimentare sunt de mici dimensiuni, au fost lucrate din metale, os sau piele, în multe cazuri având și un rol de podoabă atunci când sunt bogat ornamentate. Din punct de vedere al utilizării lor, ele nu sunt prea numeroase fiind atestate diferite tipuri de fibule, catarama și limbi de curea, plăci de centură, găici metalice și nasturi (butoni) sau accesorii de centură, în schimb este de reținut tipologia destul de variată a unor categorii.

Trebuie să menționăm că numărul pieselor referitoare la vestimentație este până în prezent destul de puțin valorificat prin publicații, din nefericire destul de multe descoperiri de acest fel, aflate în muzee sau colecții școlare, fiind încă inedite. De aceea, un repertoriu al descoperirilor și o clasificare tipologică a diferitelor categorii de obiecte vestimentare sunt dificil de realizat în stadiul actual al cercetărilor.

Este necesar de asemenea să arătăm că, alături de obiectele destinate vestimentației, prin intermediul investigațiilor arheologice au fost scoase la iveală numeroase unelte cu ajutorul cărora, în cadrul practicării meșteșugurilor casnice, se prelucrau pieile de animale domestice și sălbatică, se confecționau diferite țesături și încălțăminte, prelucrându-se totodată în mici ateliere și obiectele din metal și os utilizate în vestimentație. Săpăturile arheologice au scos la iveală unelte pentru confecționarea cojoacelor și pieptarelor, pentru curele și opinci sau fusaiole pentru tors și greutate de lut utilizate la războaiele pentru țesut. Dintre cele mai frecvente unelte utilizate în aceste meșteșuguri casnice amintim cuțitele speciale, ciocane, clești, dornuri, pile, dălți, răzuitoare și șlefuitoare din fier, os și piatră, iar pentru producerea obiectelor vestimentare din metale, tiparele din piatră, os sau lut, diferite unelte destinate anume unor astfel de activități, fragmente din materia primă folosită, aramă, plumb, billon sau fier¹. În unele așezări au fost descoperite ateliere specializate pentru făurit obiecte vestimentare, de toaletă, podoabă sau de cult, precum cele atestate de exemplu la Botoșana², Davideni³, Bernașovca⁴, Costești⁵, Lozna⁶ sau Dodești⁷.

¹ D. Gh. Teodor, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. Hr.*, Iași 1996, p. 29-34.

² Idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e. n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*,

Este în parte cunoscut că, de obicei, cele mai numeroase și mai variate obiecte vestimentare (și de podoabă) sunt atestate în complexele funerare, îndeosebi de inhumație, în comparație cu cele aflate în așezările din aceeași perioadă, unde astfel de piese sunt mult mai rar scoase la iveală.

Întrucât în regiunile de la est de Carpați necropolele sau mormintele izolate datând din perioada secolelor VI-XI d. Hr. sunt documentate în număr mult mai mic decât cel al așezărilor contemporane lor, este poate firesc ca descoperirile unor astfel de obiecte în teritoriul de la est de Carpați să fie mai rare în comparație cu acelea atestate în alte zone de la nordul Dunării de Jos, ca de exemplu din Transilvania⁸.

În regiunile de la est de Carpați cele mai numeroase obiecte vestimentare pe care cercetările arheologice întreprinse le-au descoperit sunt fibulele. Lucrate din bronz, fier, mai rar din argint sau billon, asemenea piese au fost folosite pentru prins marginile îmbrăcăminții (rochii, pelerine), unele din exemplare având totodată și un evident rol de podoabă, deoarece multe dintre ele sunt ornamentate. În multe cazuri, unii arheologi atribuie pieselor vestimentare ornamentate în primul rând numai rolul unor obiecte de podoabă, fără să țină cont de utilizarea lor reală.

Dintre piesele menționate o importanță aparte o au fibulele denumite de tip *romano-bizantin*, lucrate manual sau produse prin turnare în tipare⁹. O parte din asemenea piese au fost lucrate din bronz (fig. 1), altele din fier (fig. 2). Până în prezent astfel de exemplare sunt cunoscute la Bacău, Suceava, Bârlălești, Davideni, Hansca, Moldoveni, Botoșana, Codin, Gura Văii, Borosești, Budeni sau Ghelăiești¹⁰.

Este important de reținut că multe din exemplarele de fibule de tipul celor turnate au fost produse în regiunile de la nord de Dunăre, unde au fost descoperite ateliere pentru realizarea lor¹¹. În regiunile de la est de Carpați fibule de tip *romano-bizantin*, turnate sau lucrate manual, au putut fi difuzate pe calea schimburilor comerciale ca urmare a legăturilor cu centrele meșteșugărești din imperiu, dar nu este exclus, așa cum s-a mai menționat, ca unele să fi fost vehiculate chiar de grupurile de populație romanică, pătrunse aici din zonele Dunării de Jos¹². Aceste grupuri care poartă aspectul cultural de tip *Ipotești-Cândești*¹³ au fost

---

București, 1984, p. 56.

³ I. Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, Piatra Neamț, 2001, p. 71, 75, 128-147; D. Gh. Teodor, *Ateliers byzantins des VIe-VIIIe siècles au Nord de Bas Danube*, în *Études Byzantines et Postbyzantines*, V, 2006, p. 198, fig. 6.

⁴ I. S. Vinokur, V. P. Megey, *Juvelira maisternaja rann 'osredn'ovičnich slovjan*, în *Archaeologia*, 3, Kiev, 1992, p. 82-94; I. S. Vinokur, *Iuvelirskii kompleks rann'osredn'ovičnich slovjan*, în *Archaeoslavika*, 3, Krakow 1998, p. 209-226.

⁵ D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele V-XI*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 102, 106, fig. 3, 4, 5.

⁶ Idem, *Un centru meșteșugăresc din evul mediu timpuriu. Cercetările arheologice de la Lozna-Botoșani*, Brăila, 2011, p. 67-68.

⁷ Idem, *Tipare din secolele VI-XI d. Hr. în regiunile carpato-nistrene*, în *ArhMold*, XXVIII, 2005, p. 160, 164, fig. 2/9; 3/8.

⁸ M. Rusu, *Descoperiri arheologice transilvane din sec. IV/V-VIII/IX*, în *Istoria Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1997, p. 396-436.

⁹ D. Gh. Teodor, *Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V-VII e. n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 197-223.

¹⁰ *Ibidem*, p. 198-209.

¹¹ A. Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e. n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 257-272.

¹² D. Gh. Teodor, *Considerații privind unele aspecte ale etnogenezei românești*, în *ArhMold*, XXXIV, 2011, p. 181-182.

¹³ V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cândești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485-499; idem, *O nouă cultură arheologică recent precizată în țara noastră. Cultura*

dislocate de migrațiile slavilor, anților și avarilor care au atacat granița imperiului bizantin de pe Dunăre, infiltrându-se la sud de fluviu. În schimb, avându-se în vedere concentrarea celor mai multe exemplare de fibule de acest tip lucrate din fier în anumite zone ale spațiului est-carpatic, este foarte posibil ca unele să fi fost produse chiar local, încercându-se astfel să se suplinească lipsa sau raritatea pieselor din bronz în vremea când producția atelierelor romano-bizantine încetase, ca urmare a situației economice și politice precare determinate de intensificarea invaziilor slave de la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui următor¹⁴. Multe din fibulele din fier sunt însă de tradiție mai veche, anumite tipuri fiind folosite în zonă încă de la începutul epocii marilor migrații¹⁵. Așa cum am mai amintit, multe din exemplarele de fibule romano-bizantine lucrate din bronz, manual sau produse prin turnare, sunt ornamentate cu motive geometrice sau florale. Un exemplar descoperit la Davideni-Neamț are o semnificație religioasă creștină de o deosebită însemnătate, având figurată în relief imaginea unui sfânt aureolat¹⁶.

Mult mai numeroase sunt fibulele *digitate*, lucrate prin turnare din bronz, mai rar din argint (fig. 3; 4; 5). În categoria acestor piese vestimentare sunt incluse fibule miniaturale, cele de tip *gepidic* (fig. 3/4; 5/9) și cele de tip *niprobian* (*germanice*). Exemplarele descoperite la est de Carpați prezintă o varietate tipologică și ornamentală destul de mare, suscitând un interes aparte, pe deplin justificat¹⁷.

Deosebit de interesante sunt fibulele *digitate* de mici dimensiuni, multe din aceste exemplare fiind produse chiar în atelierile meșteșugărești de la nordul Dunării de Jos, după cum o dovedesc modelele amprentatoare descoperite în Muntenia¹⁸ sau Banat¹⁹. Este posibil ca unele din exemplarele de fibule *digitate* descoperite în regiunile est-carpatică, mai ales cele ornamentate, să fi fost vehiculate aici tot de grupurile romanice venite din zonele Dunării de Jos care au adus cu ele și fibulele de tip *romano-bizantin*, unele obiecte de cult creștin sau olărie specifică regiunilor lor de origine²⁰.

O mai mare diversitate tipologică și ornamentală o prezintă fibulele *digitate* de origine germanică. Unele din exemplare au fost produse, după opinia noastră, în regiunile Crimeii, în atelierile goților târzii și difuzate în spațiul carpato-dunăreano-pontic de unele grupuri de anți, care le-au preluat în urma contactelor cu populația germanică de pe litoralul de nord al Mării Negre²¹. Alte câteva au fost difuzate în regiunile de la est de Carpați ca urmare a legăturilor pe care populația locală le-a avut cu gepizii din Transilvania²².

Exemplarele de fibule *digitate* de tip *germanic*, răsăritean, atestate în număr destul de

---

Ipoțești-Cândești (sec. V-VII), în „Sesiunea de comunicări științifice ale muzeelor de istorie”, II, București 1971, p. 104-131.

¹⁴ D. Gh. Teodor, *op. cit.* în ArhMold, XII, 1988, p. 208-209.

¹⁵ V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă, secolele IV-V*, București, 2000, p. 215-218; O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Târgoviște, 2005, p. 153-154.

¹⁶ I. Mitrea, *op. cit.* p. 139-141, fi. 67/3, 5; 67a.

¹⁷ D. Gh. Teodor, *Fibulele “digitate” din secolele VI-VII în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în ArhMold., XV, 1992, p. 119-152.

¹⁸ D. V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und die völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în „Germania”, 18, 1934, p. 207, fig. 1/4.

¹⁹ N. Fetich, *Das Kunstgewerbe der Avarzeit in Ungarn*, în „Archaeologica Hungarica”, I 1926, p. 32, pl. IV/21; I. Nestor, C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu*, în „Germania”, 22, 1938, p. 37, pl. 9/2.

²⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.* în ArhMold. XXXIV, 2011, p. 181 și bibliografia.

²¹ Idem, *Unele considerații privind fibulele digitate din spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în „Acta Musei Tutovensius”, VI, 2011, p. 123.

²² Idem, *Vestigii germanice din secolele V-VII d. Hr. în regiunile est-carpatică*, în „Acta Musei Tutovensius”, X, 2015, p. 211-219, fig. 1.

mare în regiunile menționate au fost vehiculate aici tot de anți, grupuri de populații care au difuzat și unele elemente culturale de tip *Penkovka*²³, specifice zonelor de silvo-stepă de la nordul Mării Negre.

Descoperirea unui atelier la Bernașovka în zona Nistrului Superior, specializat în făurirea unor obiecte vestimentare și de podoabă, între care și o fibulă digitată, arată că astfel de piese au putut fi produse chiar în teritoriile carpato-nistrene²⁴.

Este necesar să reamintim că fibulele digitate de tipul celor menționate nu au fost făurite de către slavi, deși unii specialiști le-au atribuit în exclusivitate acestei populații²⁵. Faptul că în zonele Niprului Mijlociu nu au fost atestate până acum ateliere specializate pentru producerea unor astfel de obiecte și că asemenea piese sunt frecvent prezente în mormintele de înhumare aparținând goților târzii din Crimeea sau din alte părți evidențiază clar constatarea că fibulele digitate de acest tip nu sunt o creație exclusiv slavă²⁶. Faptul că asemenea obiecte sunt bogat ornamentate, unele fiind lucrate, ca de exemplu piesa de la Iași-Crucea lui Ferent, din bronzaurit²⁷, arată limpede că, în destul de multe cazuri fibulele digitate au fost folosite și ca piese de podoabă, utilizarea lor la unele populații fiind pusă de unii specialiști în legătură și cu destinația acestora ca fiind reprezentative pentru unele grupuri de elită²⁸.

O categorie de obiecte vestimentare, relativ numeroasă din punct de vedere tipologic, o constituie cataramele (fig. 6). Folosite în principal pentru prinderea cingătorilor sau a accesoriilor de curea, încălțăminte etc., cataramele au fost lucrate din bronz și fier, mai rar din metale prețioase (și chiar din os la unele populații nomade), multe fiind ornamentate și în numeroase cazuri fiind utilizate și ca obiecte de podoabă. Sunt cunoscute catarami simple, pătrate sau dreptunghiulare, de formă ovală sau de liră simplă sau dublă, precum și exemplare prevăzute cu placă fixă sau mobilă care se prindeau pe curea cu ajutorul unor nituri. Există tipologic o foarte mare varietate de catarami, cele mai numeroase dintre acestea bine clasificate, atât pentru cele descoperite în regiunile carpato-dunăreano-pontice²⁹, cât și din alte părți ale Europei³⁰ evidențiindu-se constatarea că multe exemplare au fost folosite concomitent, timp îndelungat, de diferite populații.

Anumite tipuri de catarami, ca de exemplu cele de tip *sucidava*, *salona-histria*, *siracuză*, *papa*, *balgota* etc. au fost bogat ornamentate fiind produse prin turnare în ateliere specializate, îndeosebi în centrele meșteșugărești din imperiul bizantin, dar unele au fost imitate și de atelierele de la nordul Dunării de Jos³¹. Dacă pentru multe din exemplarele de cataramă s-a putut stabili originea și perioada în care au fost produse și folosite, constituind astfel criterii relative de încadrare cronologică, pentru piesele cu forme comune de un tip mai

²³ Idem, *op. cit.* în „Acta Musei Tutovensis”, VI, 2011, p. 123.

²⁴ I. S. Vinokur, V. P. Megey, *op. cit.*, p. 83-94.

²⁵ B. A. Râbakov, *Drevnaja Rus'*, în „Sovietskaja Archaeologija”, XVII, 1953, p. 23-104; J. Werner, *Slavische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în „Reinecke Festschrift”, Mainz 1950, p. 150-172; I. Nestor, *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière des quelques découvertes archéologiques récentes*, în „Dacia”, NN, V, 1961, p. 429-448.

²⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.* în ArhMold, XV, 1992, p. 135-136.

²⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Emilia Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în SCȘ-Iași, Istorie, VII, 1956, 2, p. 8, fig. 3.

²⁸ Fl. Curta, *Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, Târgoviște, 2006, p. 199-290.

²⁹ S. Dumitrașcu, *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e. n.* în Crisia, XIII, 1983, p. 33-142; D. Gh. Teodor, *Piese vestimentare bizantine din secolele V-VII în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, în ArhMold, XIV, 1991, p. 117-138; Z. K. Pinter, A. Dragotă, I.M. Țiplic, *Piese de podoabă și vestimentație la grupurile etnice din Transilvania (sec. VII-XIII)*, Alba Iulia, 2006, p. 57, 79-81; A. Dragotă, *Podoabe și accesorii vestimentare din Banat, Crișana și Transilvania*, Cluj-Napoca, 2014, p. 207-218.

³⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 117-136.

³¹ Ana Haralambieva, *Colanni toki ot IV-VII v. ot Dobrični muzei*, în Dobrudja, (10), 1993, 3, p. 32-46; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în „Études byzantines et postbyzantines”, V, 2006, p. 189-206.

simplu încadrarea lor cronologică și culturală este destul de dificilă dacă nu este bine stabilit contextul arheologic din care provin. Ca și în cazul fibulelor, unele exemplare, mai ales cele bogat ornamentate, au fost folosite de numeroase populații și ca obiecte de podoabă, fiind transmise de la o generație la alta, vreme destul de îndelungată³².

Un grup de obiecte vestimentare mai puțin numeros îl constituie nasturii (butonii) și copcile (găicile) lucrate îndeosebi din metale (fig. 7), piese utilizate mai ales către sfârșitul primului mileniu creștin. În general, nasturii sunt de formă plată circulară, dar și globulară sau ovoidală, fiind prevăzuți cu o mică verigă pentru a putea fi prinși de îmbrăcăminte. Cele mai multe exemplare au fost produse prin turnare în tipare, fiind în marea majoritate a cazurilor decorate cu motive geometrice sau vegetale. Pentru producerea lor s-a utilizat bronzul și mai rar argintul sau billonul. În afară de rolul lor practic în vestimentație, multe piese au fost folosite ca podoabe (pandantive) sau cusute pe îmbrăcăminte.

Alături de aceste obiecte vestimentare trebuie menționat și un accesoriu de curea lucrat din bronz găsit la Poiana-Tecuci³³. Piesa a fost obținută prin turnare și a fost bogat ornamentată. Utilizat ca element de ornament al cingătorii, mai ales în vestimentația militarilor, asemenea obiect este singular deocamdată în regiunile de la est de Carpați și poate fi datat în perioada secolelor VII-VIII având analogii în zonele de la nordul Dunării de Jos sau din Pannonia³⁴.

În general, este important de reținut că prin intermediul obiectelor de port s-a putut încerca, în multe cazuri, reconstituirea vestimentației dintr-o anumită perioadă istorică. Aceste reconstituiri au fost posibile mai ales datorită unor complexe funerare în care defuncții au fost înmormântați cu piesele de port folosite de obicei, poziția obiectelor *in situ* indicând limpede funcționalitatea lor. Asemenea reconstituiri pentru perioada evului mediu timpuriu au fost făcute pentru anumite grupuri de populații din Germania³⁵, Ungaria³⁶ sau Crimeea³⁷ de exemplu, utilizându-se situația complexelor funerare de inhumație, care s-au conservat mai bine. Deosebirile atestate de la un complex la altul sau de la o zonă geografică la alta s-au datorat, firește, diferențierilor social-economice existente în cadrul anumitor grupuri de indivizi, bogate sau sărace, oameni simpli sau militari, precum și unor pături sociale de elită.

Studierea atentă și comparativă a obiectelor vestimentare din anumite areale geografice și din diverse perioade istorice, poate contribui, într-o destul de bună măsură, la cunoașterea stadiului social-economic al unor grupuri de populații. În același timp, obiectele vestimentare, ca și cele de podoabă sau alte vestigii, oferă posibilitatea de a atesta practicarea unor meșteșuguri locale, diversitatea tipologică și ornamentală a obiectelor, precum și influențele culturale eterogene receptate ca urmare a contactelor cu alte medii etno-culturale sau conservarea unor elemente tradiționale, locale. De asemenea, s-a constatat că în evoluția lor anumite populații au adoptat tipurile de obiecte vestimentare specifice altor zone culturale, care se produceau în perioada respectivă și care erau difuzate de centrele de producție ale acestora. În cele mai multe cazuri însă, au fost folosite piesele mai elaborate, produse îndeosebi în atelierele romane târzii și bizantine. În felul acesta, pe baza trăsăturilor care

³² V. B. Kovalevskaia, *Pojasnye nabory Evrazii IV-IX vv. prjažki*, Moskva, 1979, *passim*; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *La nécropole de l'âge de bronze de Poiana*, în *Dacia*, V-VI, 1935-1936, p. 164, fig. 15/1.

³³ Gy. Laszló, *Études archaéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, Budapesta, 1955, p. 225-235.

³⁴ K. W. Zeiller, *Tracht Bewaffnung und Schmuck*, în „Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo, 488-788”, München 1988, p. 237-248, fig. 167; 170; M. Martin, *Tracht und Bewaffnungen in Frankischer Zeit*, în „Die Atamanen”, Stuttgart, 1977, p. 349-358, fig. 385 a-b, 388, 390, 394.

³⁵ Gy. Laszló, *op. cit.* p. 221-240.

³⁶ E. A. Chairedinova, *Ženski costium s južnokrimskimi orlinogolovnymi prjažkami*, în „Materjaly po archaeologii, istorii i etnografii Tavrii”, Simferopol, VII, 200, p. 91-133; eadem, *Obuvnje nabory V-VII vv iz jugo-zaoadnogo Kryma*, în „Materialy po archeologii, istorii i etnografii Tavrii”, X, 2003, p. 125-160.

³⁷ Gy. Laszló, *op. cit.* p. 292; Z. K. Pinter, A. Dragotă, I. M. Țiplic, *op. cit.* p. 35-37, 79-82; Fl. Curta, *op. cit.* p. 199-290.

caracterizează anumite categorii de obiecte vestimentare, se poate stabili originea acestora și mediul etno-cultural în care ele au fost de regulă difuzate.

Firește, așa cum am mai menționat, diferențele în ceea ce privește materia primă din care au fost produse (metale comune sau prețioase), ornamentația, dimensiunile, frecvența lor în complexe și altele, oferă o bună modalitate de a atesta, în anumite areale bine delimitate, existența unor grupuri etno-culturale deosebite, putându-se stabili în cadrul lor chiar existența unor diferențieri social-economice.

Alături de aceste aspecte trebuie arătat că unele din obiectele de vestimentație, ca și acelea de podoabă cu destinație specială, au avut la unele populații (mai ales la cele nomade), o anumită semnificație spirituală, ca de exemplu fibulele digitate, accesoriile de curea, centurile unor militari, nasturii etc³⁸. De exemplu, centurile utilizate de militari (mai ales la nomazi), aveau rolul de a-i proteja în lupte, același rol apotropaic avându-l și unele medalioane.

Concluziile reieșite din studierea acestor categorii de vestigii completează într-o apreciabilă măsură cunoașterea stadiului social-economic și cultural în care se aflau locuitorii comunităților sătești din diferite perioade istorice și zone geografice, oferind în același timp o mai largă posibilitate de a preciza elementele esențiale tradiționale locale sau influențele primite ca urmare a contactelor stabilite de autohtoni cu alogeni sau receptate în virtutea legăturilor multiple și continue cu civilizația romană târzie și bizantină.

EARLY MEDIEVAL CLOTHING PIECES EAST OF THE CARPATHIANS

To know the state of socio-economic and cultural development of the local society east of the Carpathians in the Middle Ages (centuries VI-XI AD.), the clothing items made of metal, bone or leather have some importance. Some objects were produced in local handicraft workshops, others were imported from the Byzantine Empire or transmitted by some migratory populations entered into these regions.

The differences about the raw material from which clothing items were produced, ornamentation, size and frequency in some archeological sites from different periods, offers opportunities to establish the limits of the geographical areas in which were spread, the presence of distinct ethno-cultural groups and, within them, the existence of social differences.

Studying clothing objects (fibulae, buckles, buttons, belt accessories, etc.) may be defined the local traditional elements, the influences received as a result of contacts made between local and aliens, and also those perceived under existing links between the communities of the north of the Danube, in general, and late Roman and Byzantine civilization.

List of Illustrations

- Fig. 1 Roman-Byzantine fibulae of bronze: 1, Bacău; 2, 3, 7 Davideni-Neamț; 4, Suceava-Șipot; 5, Hansca-Ialoveni; 6, Bârlălești-Vaslui; 8, Moldoveni-Neamț; 9, Gura-Văii-Vaslui.
- Fig. 2 Roman-Byzantine fibulae of iron. 1,7, Botoșana-Suceava; 2, Borosești-Iași; 3, 5, Codin-Cernăuți; 4, 6, Davideni-Neamț.
- Fig. 3 Radiate fibulae of bronze. 1, Budești-Vaslui; 2, Iași- Crucealui Ferent; 3, Draxini-Botoșani; 4, Vinderei-Vaslui.
- Fig. 4 Radiate fibulae of bronze. 1, Bălteni-Vaslui; 2, 3, 5, Dănceni-Strășeni; 4, Vutcani-Vaslui.
- Fig. 5 Radiate fibulae of bronze. 1, Negulești-Neamț; 2, Hansca-Ialoveni; 3, Cernovka-Cernăuți; 4, Goroșeva-Cernăuți; 5, Rașcov-Hotin; 6, Pașcani; 7, Horga-Vaslui; 8, Suceava-Șipot; 9, Iași-Crucealui Ferent.
- Fig. 6 Types of buckles. 1, Botoșana-Suceava; 2, Răducăneni-Iași; 3, Rașcov-Hotin; 4, Săbăoani-Neamț; 5, Băiceni-Iași; 6, 11, Hlincea-Iași; 7, Dodești-Vaslui; 8, Erbiceni-Iași; 9, Borniș-Neamț; 10, Dănești-Vaslui.
- Fig. 7 Buttons (1-13; 15-20) and belt buckles (14). 1, 2, 12, 13, Hansca-Chetrăria; 3-7, Bârlad; 8-11, 18, 20, Arsura-Vaslui; 14, Botoșana - Suceava; 15, 16, 19, Brănești-Orhei; 17, Davideni-Neamț.

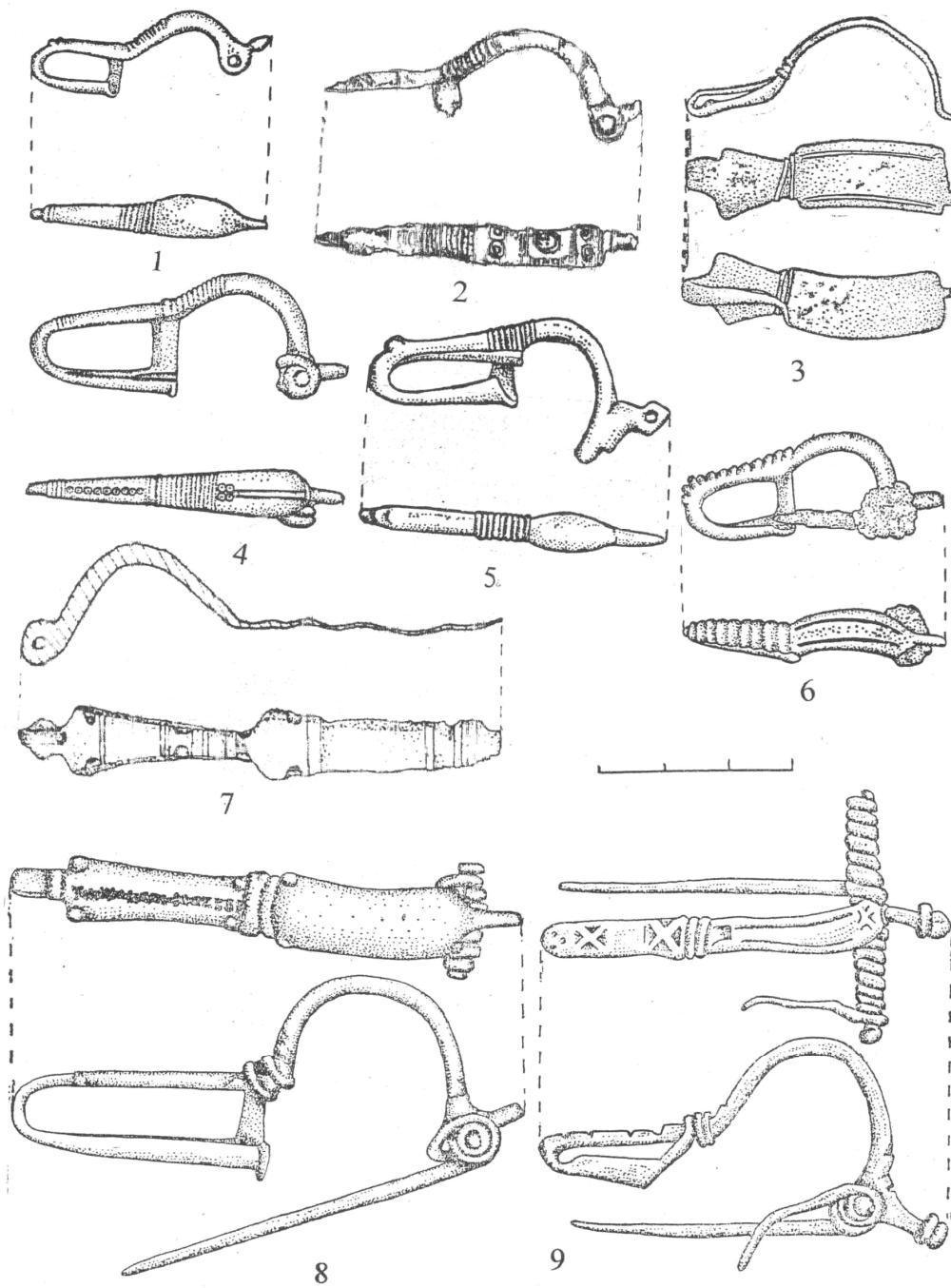

Fig. 1. Fibule romano-bizantine din bronz: 1, Bacău; 2-3, 7 Davideni-Neamț; 4, Suceava-Șipot; 5, Hansca-Ialoveni; 6, Bârlălești-Vaslui; 8, Moldoveni-Neamț; 9, Gura-Văii-Vaslui.

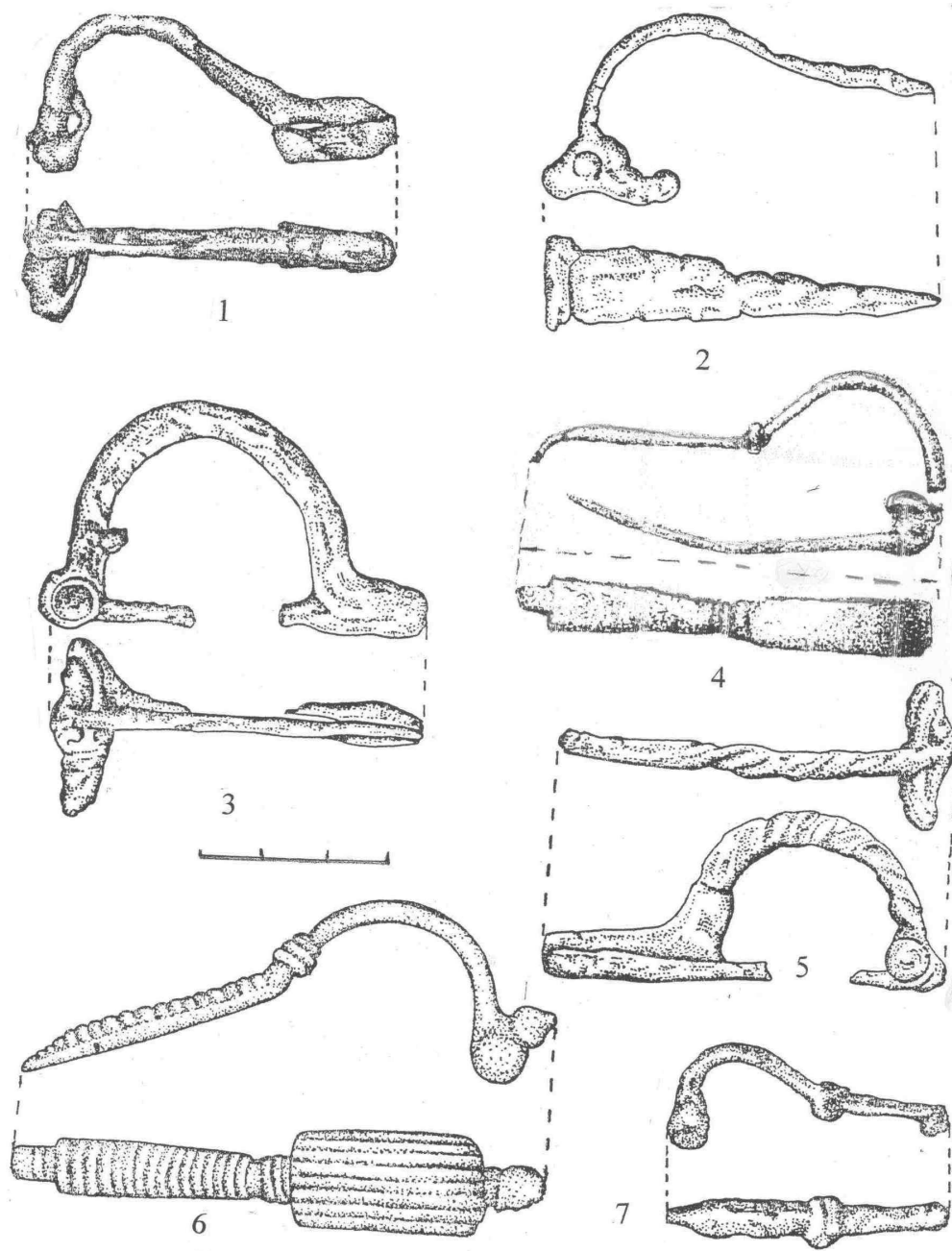

Fig. 2. Fibule romano-bizantine din fier. 1,7, Botoșana-Suceava; 2, Boroșești-Iași;
3, 5, Codin-Cernăuți; 4, 6, Davideni-Neamț.

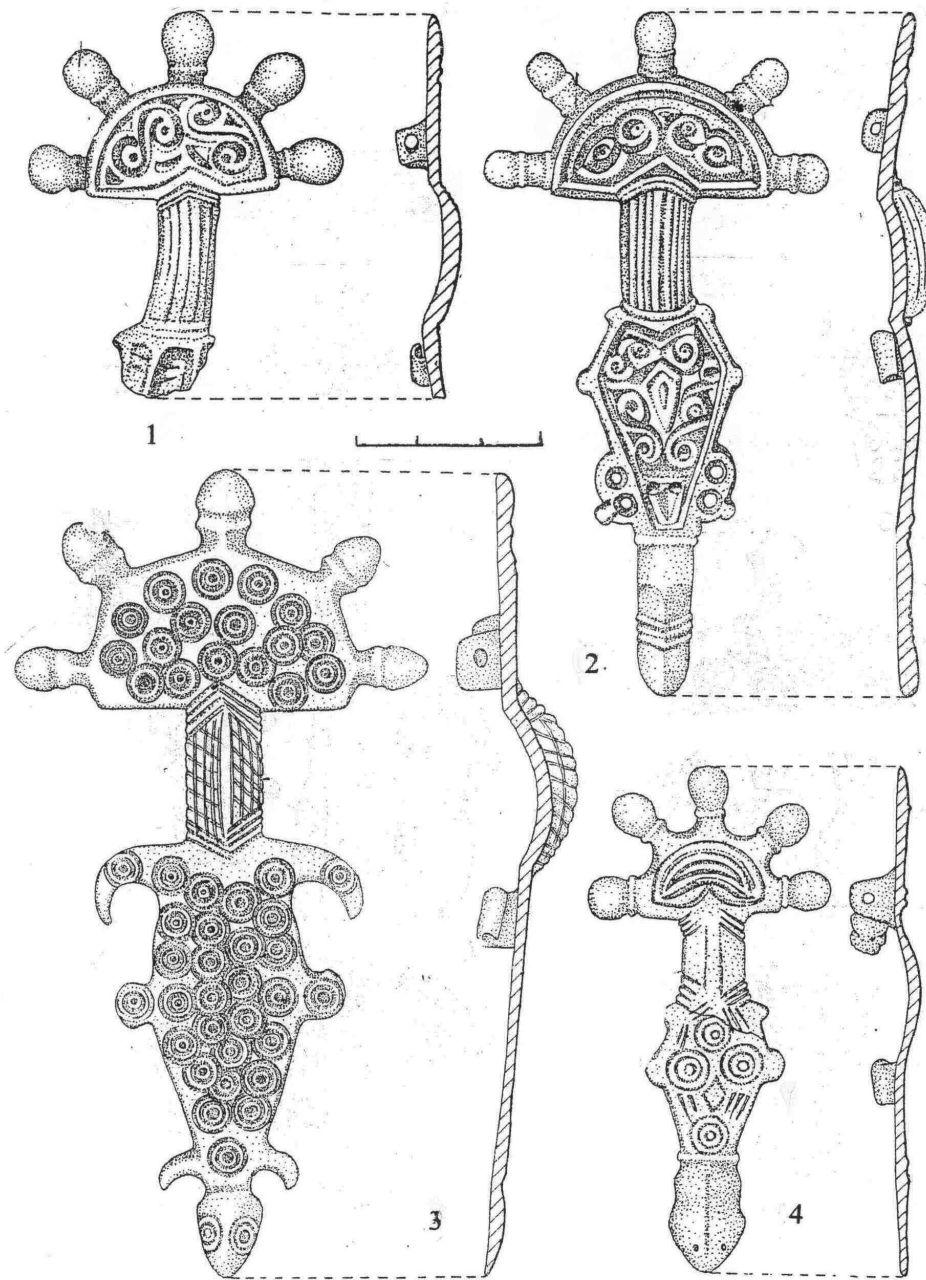

Fig. 3. Fibule digitate din bronz. 1, Budești-Vaslui; 2, Iași- Crucea lui Ferent; 3, Draxini-Botoșani; 4, Vinderei-Vaslui.

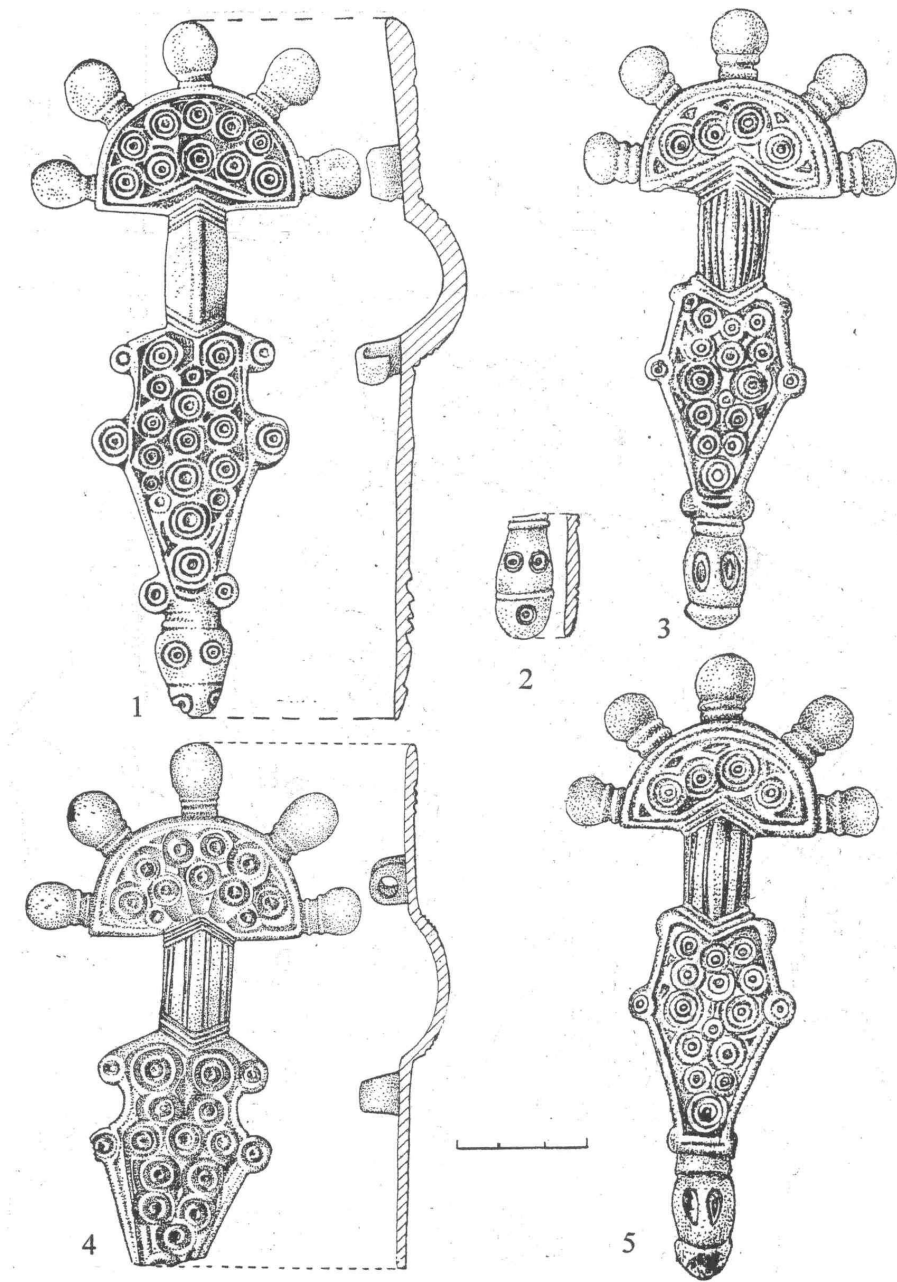

Fig. 4. Fibule digitate din bronz.1, Bălteni-Vaslui; 2-3, 5, Dănceni-Strășeni; 4, Vutcani-Vaslui.

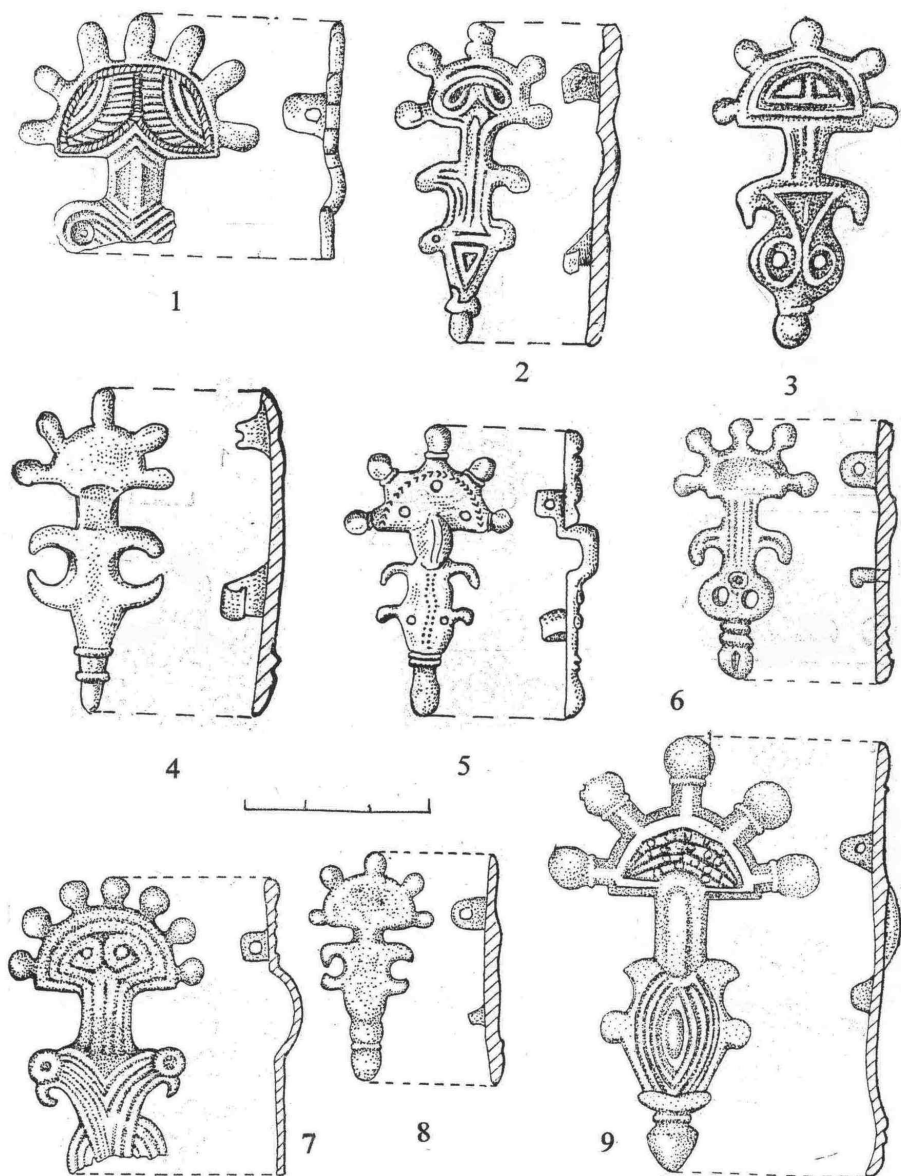

Fig. 5. Fibule digitate din bronz. 1, Negulești-Neamț; 2, Hansca-Ialoveni; 3, Cernovka-Cernăuți; 4, Goroșeva-Cernăuți; 5, Rașcov-Hotin; 6, Pașcani; 7, Horga-Vaslui; 8, Suceava-Șipot; 9, Iași-Crucea lui Ferent.

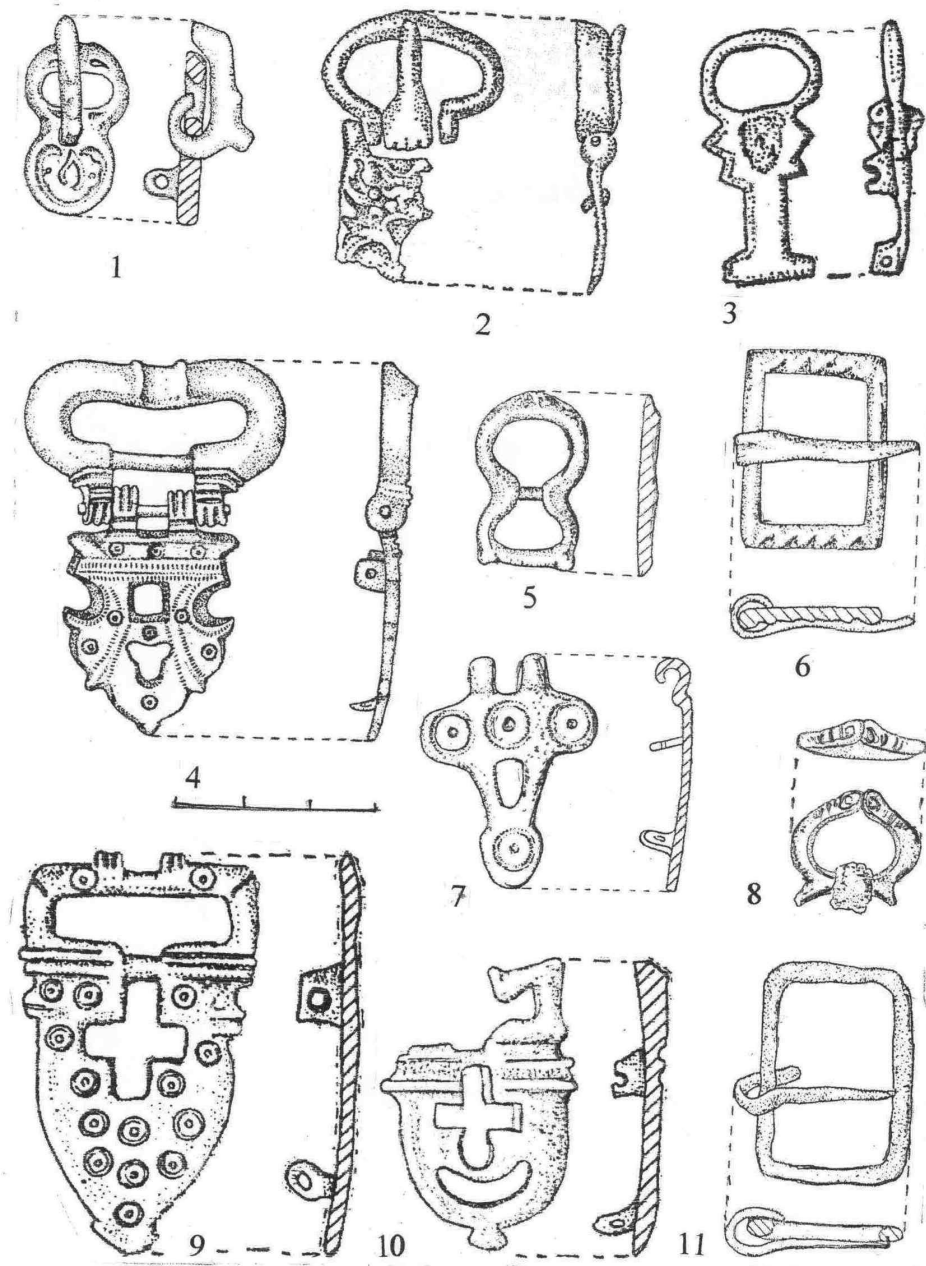

Fig. 6. Tipuri de catarama. 1, Botoșana-Suceava; 2, Răducăneni-Iași; 3, Rașcov-Hotin; 4, Săbăoani-Neamț; 5, Băiceni-Iași; 6, 11, Hlincea-Iași; 7, Dodești-Vaslui; 8, Erbiceni-Iași; 9, Borniș-Neamț; 10, Dănești-Vaslui.

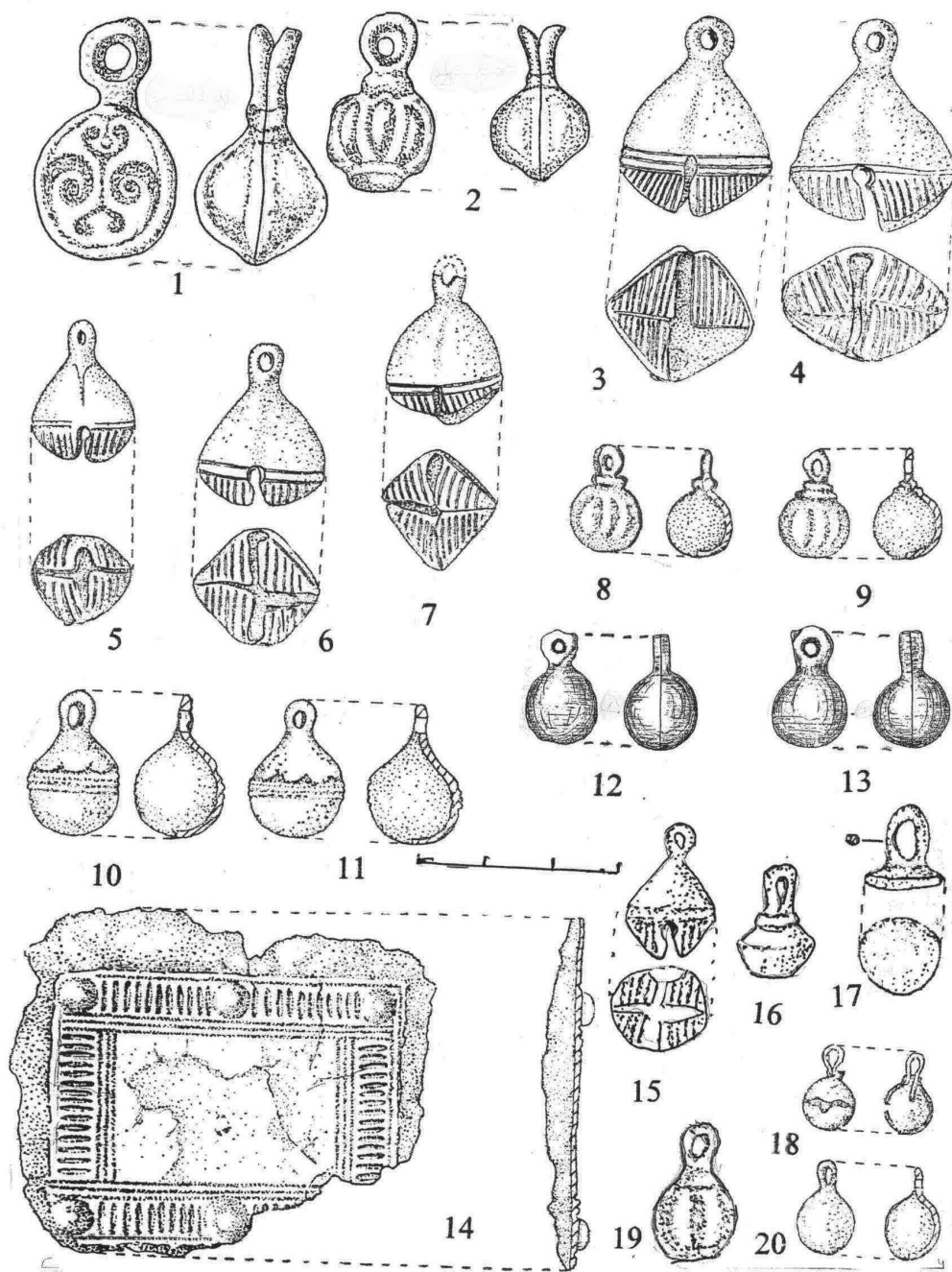

Fig. 7. Nasturi (1-13; 15-20) și pafta de centură (14). 1-2, 12-13, Hansca-Chetrăria; 3-7, Bârlad; 8-11, 18, 20, Arsura-Vaslui; 14, Botoșana-Suceava; 15-16, 19, Brănești-Orhei; 17, Davideni-Neamț.

REALITĂȚI POLITICE ȘI CONEXIUNI NUMISMATICE ÎN SUDUL MOLDOVEI ÎN SECOLELE VIII-X

Sorin LANGU*

Key words: Byzantium, follis, solidus, miliaresion, Bulgarians

Sudul Moldovei a avut mereu o istorie complicată: surse puține, și fragmentare, vecinătatea Dunării și a Dobrogei, prezența neîntreruptă a unor imperii la sud de Dunăre, stepa Bugeacului au făcut din acest areal un spațiu de trecere folosit de populații diverse. În acest articol ne propunem să vedem în ce măsură realitățile politico-militare se suprapun, sunt susținute de cele numismatice.

Primii care influențează decisiv spațiul în discuție sunt bulgarii. Pentru spațiul balcano-carpatic, cea mai importantă formațiune rămâne cea a lui Asparuh, care în scurt timp se va stabili în zona Bugeacului, de unde va întreprinde mai multe expediții la sud de Dunăre¹. Marea expediție a lui Constantin IV Pogonatul va eșua în anul 680², permițând lui Asparuh o contraofensivă prin care va cuceri teritoriile orientale aflate între Dunăre și Munții Balcani³. Triburile slave, majoritare, vor plăti tribut noului conducător, iar Bizanțul va încheia pace în 681 recunoscând noul stat și obligându-se la plata unui tribut anual⁴. În același timp, dominația avară din Muntenia și Oltenia va lua sfârșit, la fel ca și cea din Moldova⁵.

Echilibrul produs va permite ca timp de un secol să fie liniște la nord de Dunăre, neputându-se vorbi de o stăpânire efectivă străină⁶, avînd ca efect o creștere demografică remarcabilă și crearea civilizației de tip Dridu⁷.

De distrugerea kaghanatului avar vor profita bulgarii conduși de Kardam, care îi vor înfrânge dur pe bizantini la Markellai în 792⁸, și își vor extinde dominația și asupra unui

---

* langusorin@yahoo.com

¹ G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, Rutger University Press, 1969, p.125-126; vezi și discuția referitoare la diversele aspecte ale venirii bulgarilor la P. Diaconu, *Despre localizarea Onglos-ului*, în "Peuce", II, 1971, p.191-203, Idem, *Unde trebuie căutat Onglos*, în "Istros", VII, 1994, p.359-361, Racho Rachev, *Quelques remarques sur l'Onglos*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani, volum îngrijit de I. Cîndea, V. Sârbu, M. Neagu, Brăila, 2004*, p. 277-282 (în continuare, *Prinos*).

² G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 127.

³ P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, București, 2002, p. 21.

⁴ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 127, D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500-1453*, trad.C. Dumitriu, postfață de N. Ș. Tanașoca, București, 2002, p. 80; despre armata și tactica bulgară, vezi D. Nicolle, A. McBride, *Romano-Byzantine Armies 4th-9th centuries*, Osprey, London, 1992, p. 23-24, despre pierderile suferite de Imperiul Bizantin, vezi W. Treadgold, *A History of Byzantine State and Society*, Stanford University Press, 1997, p. 371.

⁵ A. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997, p. 150-151.

⁶ A. Madgearu, *op. cit.*, p. 160.

⁷ D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1981, p. 48.

⁸ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 127; despre consecințele expansiunii france în Orientul Europei, N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ediție îngrijită de R. Constantinescu, București, 1985, p. 81-83; în același timp

teritoriu de la nord de Dunăre⁹; dominație legată, probabil, de exploatarea sării¹⁰. Pe de altă parte rămânerea sub dominația bulgară a Bugeacului este mai greu de crezut, odată ce flota bizantină de pe Dunăre acționa încă, iar în zonă ajunseră maghiarii¹¹, cu care, probabil, se și confruntaseră câțiva ani mai înainte¹². Este greu de admis o luare în posesie a teritoriului până la Carpați¹³, odată ce Krum (803-814) lichidase ultimele rămășițe ale khaganatului avar (805) și ajunsese până la Dunărea mijlocie, în Pannonia, adică un teritoriu foarte mare care trebuia organizat repede, francii și moravienii fiind aproape. Probabil că mai multe căpetenii româno-slave de la nordul Dunării au recunoscut autoritatea bulgară plătind tribut, dar o prezență militară, efectivă și regulată, la nordul Dunării cu greu poate fi acceptată pe un spațiu așa de mare. Tot acum începe revirimentul economic al Bizanțului, mai întâi prin reformele economice ale lui Nicephor I¹⁴, apoi prin cea monetară a lui Theophil¹⁵.

Războaiele purtate de urmașii lui Omurtag cu Bizanțul¹⁶, creștinarea bulgarilor în 864¹⁷, atacul varegilor asupra Constantinopolului (860)¹⁸ aduc liniște în teritoriile de la nordul Dunării. Spre sfârșitul sec. IX au loc însă mai multe evenimente care vor afecta teritoriul extracarpatic.

Statul chazar¹⁹, care reprezentase timp de 2 secole (VIII-IX) o barieră în calea nomazilor începe să decadă. Pecenegii încearcă să se elibereze de sub tutela chazară, sunt înfrânți și o parte din ei, la presiunea uzilor, înaintează spre bazinul Niprului, presându-i pe unguri²⁰. Aceștia se stabilesc temporar în Atelkuzu, dar învinși de pecenegi și bulgari trec Carpații și se așează în Pannonia (896)²¹, în locul lor, între Bug și Nistru venind pecenegii²².

Bizanțul suferea din plin în Asia Mică, Warren T. Treadgold, *Notes on the numbers and organisation of the ninth-century Byzantine army*, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 21, 1980, p. 269-288.

⁹ A. Madgearu, *op. cit.*, p. 160; Al. A. Bolșacov-Ghimpu, *Moldova, din vechime până la voievodat. Studii istorice*, București, 1999, p. 106.

¹⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 49.

¹¹ V. Spinei, *Realități etnice și politice în moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 46.

¹² *Ibidem*.

¹³ În schimb, se pare că acum statul bulgar își extinde dominația asupra Dobrogei, A. Madgearu, *op. cit.*, p. 159, O. Damian, *Despre prezența politică bizantină la Dunărea de Jos în secolele VII-X*, în *Prinos*, p. 294.

¹⁴ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 186-200.

¹⁵ Ph. Grierson, *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 1999, p. 14 și 20.

¹⁶ P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *op. cit.*, p. 27; D. Obolensky, *op. cit.*, p. 83.

¹⁷ *Ibidem*, p. 27-30; *Ibidem*, p. 285-286; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 230-231; Al. Madgearu, *România în secolul al IX-lea în lumina scrisorii papei Nicolae I către împăratul Mihail III*, în "SCIV", 37, 1986, 4, p. 319.

¹⁸ G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 228; D. Obolensky, *op. cit.*, p. 100-101.

¹⁹ Despre relațiile dintre chazari și slavi, Oscar Halecki, *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, Fordham University, Digitized by Andrew L. Simon, 1998, <http://historicaltextarchive.com>; despre convertirea lor la mozaism și implicațiile sale, R. Șt. Vergatti, *Populație. Timp. Spațiu. Privire asupra demografiei istorice universale*, Brăila, 2003, p. 105-106, despre încercările bizantine de convertire la creștinism, D. Obolensky, *op. cit.*, p. 194-197.

²⁰ V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Cluj-Napoca, 2003, p. 121-122; N. Iorga, *Chestiunea Dunării*, Iași, 1999, p. 158; ultimele opinii legate de prezența maghiară în Levedia, Constantin Zuckerman, *Les Hongrois au pays de Lebedia: Une nouvelle puissance aux confins de Byzance et de la Khazarie ca 836-889*, în *To empolemo Byzantino - Byzantium at War*, Edited by Nicolas Oikonomides, Athens, Institute for Byzantine Studies, 1997.

²¹ www.hungarian-history.hu/lib/lazar/zar05.htm; despre numărul lor vezi discuția la R. Șt. Vergatti, *Populație. Timp. Spațiu*, p. 106-107; Paul A. Stephenson, *On the need for further studies of medieval Hungary in English*, în *Byzantina et Slavica Cracoviensia III: Byzantium and East Central Europe*, edited by Gunter Prinzing, Maciej Salamon and Paul Stephenson, Krakow, 2001, p. 104.

²² V. Spinei, *Relațiile...*, p. 54; N. Iorga, *op. cit.*, p. 84-89; Al. A. Bolșacov-Ghimpu, *op. cit.*, p. 115-116; referitor la problema prezenței românilor în Pannonia și în Transilvania există o bibliografie imensă în care se

Aceștia sunt chemați în ajutor de bizantini contra lui Simeon al Bulgariei (917)²³. Pecenegii vin, dar neînțelegerile cu bizantinii îi vor determina să se întoarcă la locurile de unde veniseră. Locurile văzute, bogăția orașelor de la sudul Dunării îi determină să se stabilească în Bugeac, sudul Moldovei și estul Munteniei în deceniile următoare²⁴, consecința fiind depopularea Bugeacului și retragerea către zone adăpostite a multor așezări din zona afectată²⁵.

Bizantinii îl cheamă în ajutor pe cneazul Sviatoslav al Kievului în 968, Sviatoslav îi învinge pe pecenegi, și apoi revine la Pereiaslavețul Mic, înaintează și cucerește Preslavul Mare²⁶. Armata lui Ioan Tzimiskes înaintează în 971, cucerește Preslavul Mare, Sviatoslav se retrage la Durostorum unde este asediat timp de 3 luni, fiind obligat să capituleze²⁷ (un an mai târziu moare într-o luptă cu pecenegii pe Nipru)²⁸.

Revenirea Bizanțului la Dunăre înseamnă trecerea Dobrogei și a estului Bulgariei sub stăpânire bizantină²⁹, care va instala în zonă un strateg cu reședința la Durostorum. Una din noile theme se va numi Mesopotamia vestică, și se va întinde până în valea Carasu³⁰. Organizarea themei Paristrion (Paradunavon) va avea repercursiuni extrem de importante

---

dezbat argumentele rossleriene și cele ale continuității, vezi N. Stoicescu, *O falsă problemă istorică-discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoșesc*, București, 1995: www.hungarian-history.hu/lib/lazar/zar05.htm; despre ultimele discuții, vezi recenzia lui Al. Madgearu la András Róna-Tas, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*. New York: Central European University Press, 1999, recenzie apărută în *The Medieval Review*, The Medieval Institute, Western Michigan University, <http://www.hti.umich.edu>; A. Koestler, *The Thirteenth Tribe*, London, Random House, 1976, p. 5 și urm.

²³ Theophanes Continuatus, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, București, II, ed. H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hîncu, VI. Iliescu, V. C. Popescu, 1970, p. 675, (în continuare, *FHDR*, II), Zonaras, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, București, III, ed. Al. Elian, N. Ș. Tanașoca, 1975, p. 213 (în continuare, *FHDR*, III); despre contextul acestui atac, considerat nejustificat, P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans 900-1204*, Cambridge University Press, 2000, p. 22; D. Obolensky, *op. cit.*, p. 126-127.

²⁴ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 51; acest fapt determină o reconsiderare a politicii bulgare, care începe să-i cultive pe nomazi, încercând să-i folosească ca un factor de presiune suplimentar contra bizantinilor, și pentru a nu fi, la rândul lor, atacați de nomazi, P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, p. 31.

²⁵ V. Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, Chișinău, 1994, p. 175-177.

²⁶ Cel mai important izvor la G. Popa-Lisseanu, *Cronica lui Nestor*, traducere și comentarii, în *Izvoarele istoriei românilor*, VII, București, 1935, p. 74-76, traducere reprodușă parțial în *Texte din istoria universală*, București, 1975, p. 157-158; alte izvoare: Leon Diaconu, în *FHDR*, II, p. 679-697, Kedrenos, în *FHDR*, III, p.137-143, Zonaras, în *FHDR*, III, p. 213-219; despre aceste evenimente G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 292; Gh. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Iași, 1999, p. 227; P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *op. cit.*, p. 38; S. B. Dașkov, *Dicționar de împărați bizantini*, București, 1999, p.242; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 53; P. Diaconu, *Une information de Skylitzes-Cedrenos à la lumière de l'archéologie*, în *RESEE*, VII, 1969, 1, p. 43-49; A. Andronic, *Români, bulgari, ruși și bizantini la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al X-lea*, în *MA*, I, 1969, p. 207-212; D. Obolensky, *op. cit.*, p. 80; Ivan Jordanov, *Preslav în The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. Laiou (ed.), Washington, D.C., 2002, II, p. 667 (în continuare, *EHB*); comentarii ample la Stamatina McGrath, *The Battles of Dorostolon (971): Rhetoric and Reality*, în *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of George T. Dennis, S.J.*, 1995, p. 152-164; Walter K. Hanak, *The Infamous Sviatoslav: Master of Duplicity in War and Peace?*, în *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of George T. Dennis, S. J.*, 1995.

²⁷ Acum are loc și cunoscutul episod al închinării unor căpetenii de pe malul stâng al Dunării față de împăratul Ioan I Tzimiskes, *FHDR*, III, p. 16-17, vezi comentarii și bibliografie la I. Bica, *Informații cuprinse în izvoarele bizantine referitoare la situația teritoriilor românești nord-dunărene în ultima treime a secolului al X-lea*, în "Argesis", XI, 2002, p. 131-135.

²⁸ A. Ruzé, *Ukraines et roumains (IXe-XXe siècle). Rivalités carpatho-pontiques*, Paris-Montreal, 1999, p. 33.

²⁹ Tzimiskes reamenajează rapid cetățile dunărene din Dobrogea, P. Diaconu, *Une information de Skylitzes-Cedrenos*, p.49.

³⁰ A. Madgearu, *The restoration of the Byzantine rule on the Danube*, în *RESEE*, XXXVII-XXXVIII, 1999-2000, p. 16-17; despre istoria acestei theme vezi M. Șesan, *Les thèmes byzantins à l'époque des Commènes et des Anges (1081-1204)*, în *RESEE*, XVI, 1978,1, p. 47-48.

pentru teritoriile extracarpătice³¹. Deși aflate sub dominația directă sau indirectă a pecenegilor, ele au cunoscut o dezvoltare evidentă până în primele decenii ale sec.XI, când vor reîncepe invaziile pecenege. În tot această vreme monedele și mărfurile circulă masiv la nordul Dunării³², îndeosebi după cucerirea în totalitate a Bulgariei sub loviturile împăratului Vasile II Bulgaroctonul (1018)³³.

În bazinele superioare ale Nistrului și Prutului românii evoluau în vecinătatea tiverțior (care erau în sfera de influență a Kievului) și a croaților³⁴. În Bugeac se pare că se întindea, pe o parte a lui cel puțin, thema Mesopotamiei occidentale, iar la Durostorum în 971 Tsimiskes primea și vizita unor emisari ai unor cetăți de la nord de Dunăre, probabil de la Slon (jud. Prahova)³⁵.

Situația politico-militară este susținută și de descoperirile numismatice. Pentru perioada 700-829 s-au găsit patru monede: un solidus la Vypaskoe (regiunea Odessa), de la Constantin V (741-775)³⁶, o hexagramma de la Leon IV (775-780)³⁷, descoperită la Tichilești (jud. Brăila)³⁸, un follis de la Tiberiu III Apsimar (698-705), găsit la Berezeni (jud. Vaslui)³⁹, și un follis de la Nicephor I (802-811) la Șirna (jud. Vaslui)⁴⁰, pus în legătură cu datarea culturii Dridu, la limita ei inferioară, la care putem adăuga și un follis de la Leon III (717-741) aflat în colecția Muzeului Național al Bucovinei din Suceava⁴¹. De reținut, pe lângă faptul că marchează legături cu Bizanțul, spațiul în care se găsesc cele patru monede este circumscris la o arie din sudul Moldovei și nord-estul Munteniei, spațiu pe care-l vom mai întâlni. Este spațiul folosit de migratori în drumul lor spre Bizanț. Proveniența monedelor nu este

---

³¹ Despre perioada în care a funcționat această temă, vezi principalele opinii în P. Diaconu, *Despre situația politică la Dunărea de Jos în secolul al XII-lea*, în „SCIVA”, 27, 3, 1976, p. 294; Al. Andronic, *op. cit.*, p. 212; R. Ciobanu, *Puncte de vedere asupra formațiunilor politice din Dobrogea în sec. XI*, în „Peuce”, II, 1971, p. 249; V. Mărculeț, *Asupra funcționării unor guvernatori ai themei Paristrion –Paradunvon din secolul al XI-lea, în România în Europa medievală*, p.175-197.

³¹ Gh. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Iași, 1999, p. 213.

³² Este momentul emiterii unor serii de folliși anonimi, Ph. Grierson, *op. cit.*, p. 21.

³³ Eric McGeer, *Byzantine Siege Warfare in Theory and Practice*, în *The Medieval City Under Siege*, Boydell & Brewer, 1995, p. 123; despre Dunărea ca frontieră, A. Madgearu, *Dunărea în epoca bizantină (secolele X-XII): o frontieră permeabilă*, în RI, 10, 1999, 1-2, p. 41-55.

³⁴ V. Spinei, *Moldova...*, p. 60.

³⁵ *Ibidem*, p. 65.

³⁶ S. Musteață, *Moneda bizantină în teritoriile carpato-nistrene în secolele VI-X*, Chișinău, 2014, p. 68; o monedă similară s-a găsit și în China, în zona orașului Khotan, de pe “Drumul mătăsii”, Thierry François, Cécile Morrisson, *Sur les monnaies byzantines trouvées en Chine*, “Revue numismatique”, 6e série - Tome 36, 1994, p. 116.

³⁷ Pentru situația economică din sec VIII vezi și W. Treadgold, *op. cit.*, p. 407-410.

³⁸ C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, 3, 1972, p. 410; pus în legătură cu o staționare a flotei bizantine în zonă, Ernest Oberländer-Târnoveanu, “*Barbaricum Apropiat*” – populațiile din Muntenia și Imperiul Bizantin (secolele VI-X) – mărturia numismaticii, în „Ialomița”, IV, 2003-2004, 357-358.

³⁹ I. Dimian, *Câteva descoperiri bizantine pe teritoriul R.P.R.*, în SCN, I, 1957, p. 197, Ernest Oberländer-Târnoveanu, *La răscruce de vânturi – tranziția de la Antichitate la Evul Mediu timpuriu în zona Porților de Fier ale Dunării – un punct de vedere numismatic*, în CN, VIII, 2002, p.147; moneda de la Tiberius III Apsimar este destul de rară, de exemplu în colecția muzeului din Zagreb din peste 2100 de monede bizantine doar una figurează de la amintitul împărat, I. Mirnik, A. Šemrov, *Byzantine coins In The Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection Anastasius I (A.D. 497-518) - Anastasius II (A.D. 713-715)*, VAMZ, 3.s., XXX-XXXI129-258 (1997-1998), p. 202.

⁴⁰ Șt. Olteanu, *O monedă de la împăratul Bizanțului Nichifor I descoperită la Șirna, jud.Prahova și importanța ei pentru datarea primei faze a culturii „Dridu”*, în CN, VIII, 2002, 174-175, E. Oberländer-Târnoveanu, E. M. Constantinescu, *Monede romane târzii și bizantine din colecția Muzeului Județean Buzău*, în *Mousaios*, IV/1, 1994, p. 321.

⁴¹ S. Musteață, *Moneda bizantină*, p. 67.

economică ci mai degrabă militară, legată de acțiunile bizantine contra bulgarilor⁴². De altfel și în Balcani circulația monetară se menține la cote foarte mici, înregistrându-se progrese după 813⁴³.

Același areal se păstrează și pentru perioada domniilor lui Mihail III (842-867), un solidus de aur descoperit la Găvănoasa, și Vasile I (867-886), de la care provin două monede argint de tip solidus descoperite la Vaslui⁴⁴ și Suvorovo⁴⁵, plus doi folles din arealul dintre Carpați și Prut⁴⁶. Odată cu venirea lui Leon VI (886-912) situația se schimbă. Circulația monedelor mici începe să crească⁴⁷, și acest lucru se observă și în regiunile extracarpatică⁴⁸. Este prima pătrundere masivă de folles bizantini după 602. Nu e însă vorba de o distribuție uniformă a monedei lui Leon VI, ci mai curând de o concentrare a acesteia: 4 monede la Drobeta⁴⁹, două la Craiova⁵⁰, una pe linia Oltului, la Dobrușa (jud. Vâlcea)⁵¹, două pe linia Dunării, la Călărași⁵² și Comana (jud. Giurgiu)⁵³, una în Prahova⁵⁴, două în localități neprecizate din Basarabia⁵⁵, și câte una la Gugești⁵⁶, Huși⁵⁷, Negrești⁵⁸, Zorleni (jud. Vaslui)⁵⁹ și Satu Nou (jud. Iași)⁶⁰, la care putem adăuga 8 monede din colecția MMB⁶¹ din București și două din colecția MNIM din Chișinău⁶². O situație specială o reprezintă monedele de la

---

⁴² Idem, *Byzantine finds in the Prut – Nistru Space, dating from 8th-9th centuries*, în *Scripta archaeologica. Miscellanea in honorem septagenarii magistri Ion Ioniță oblata*. Ediderunt: Virgil Mihailescu-Bîrliba, Cătălin Hriiban, Lucian Munteanu, Iași, 2006, p. 291.

⁴³ E. Oberländer-Târnoveanu, *La monnaie dans l'espace rural byzantin des Balkans orientaux- un essai de synthèse au commencement du XXIe siècle*, în "Peuce", s.n., I (XIV), 2003, p. 350-351, numărul de monede scade pe fondul diminuării drastice a bugetului imperial, de exemplu bugetul lui Constantin V este de 1,94 milioane nomisme față de 3,7 mil de nomisme al lui Heraclius, W. Treadgold, *op. cit.*, p. 412.

⁴⁴ S. Musteață, *Moneda bizantină*, p. 78.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ D. M. Metcalf, *Coinage in South – Eastern Europe 820 – 1396*, London, 1979, p. 11; idem, *The new bronze coinage of Theophilus and the growth of the Balkan Themes*, în ANSMN, 10, 1961, p. 81-98.

⁴⁸ La fel ca și în nordul Bulgariei, D. M. Metcalf, *Coinage*, p.41-43, Ernest Oberlander-Târnoveanu, "Barbaricum Apropiat", p. 361-362.

⁴⁹ C. Preda, *Circulația*, p. 410; O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud – carpatică (sec. III – XI)*, Craiova, 1976, p. 211; B. Mitrea, în "Dacia", XXI, 1977, p. 381; E. Oberländer-Târnoveanu, *Coins and history. The case of the area of the Iron Gates of the Danube during the 10th-11th centuries*, în "Istros", X, 2000, p. 393.

⁵⁰ Ernest Oberlander-Târnoveanu, *Monedă și societate pe teritoriile de la sud și est de Carpați (secolele VI-XIV)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 73.

⁵¹ O. Toropu, Onoriu Stoica, *Monede bizantine decoperite în Oltenia*, în "Drobeta", I, 1974, p. 165.

⁵² B. Mitrea, în SCIV, 21, 1970, 2, p. 345; C. Preda, *Circulația*, p. 398; O. Iliescu, *Moneda romano-bizantină pe teritoriul României (326-1327)*, *Cultura bizantină în România. La culture byzantine en Roumanie*, București, 1971, p. 185.

⁵³ Poenaru-Bordea Gheorghe, Popa Corneliu, *Noi date numismatice privind prezențele bizantine în Câmpia Româna în sec. IX – XI*, în *Ilfov – File de istorie*, București, 1978, p. 135.

⁵⁴ C. Preda, *Circulația*, p. 412.

⁵⁵ V. Butnaru, *O nouă monedă bizantină de la Gugești (județul Vaslui)*, în CI, XII-XIII, 1981-1982, p. 170.

⁵⁶ G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 88; V. Butnaru, *op. cit.*, p. 169; D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în sec. V – XI*, (în continuare *Descoperiri*), București, 1997, p. 96.

⁵⁷ *Corpus Nummorum Moldaviae-III. Monnaies et parures du Musée Départemental "Ștefan cel Mare" de Vaslui* (éd.V. Butnariu), Iași, 2007, p. 96.

⁵⁸ D. Gh. Teodor, *Descoperiri*, p. 121; Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1997, p. 353.

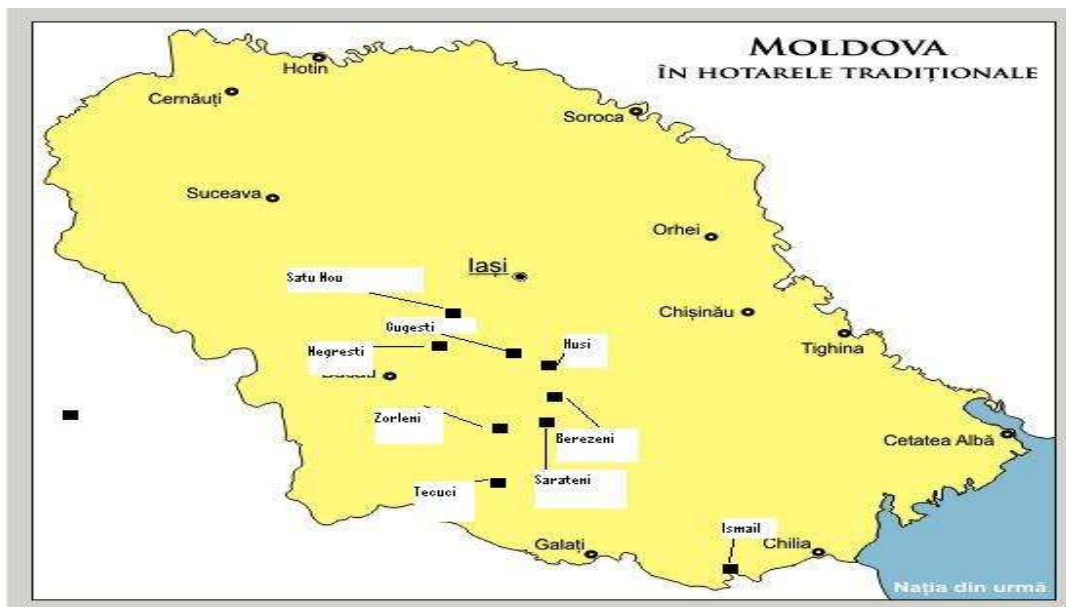
⁵⁹ C. Preda, *Circulația*, p.408; D. Gh. Teodor, *Descoperiri*, p. 142.

⁶⁰ G. Coman, *Statornicie, continuitate*, p. 284; D. Gh. Teodor, *Descoperiri*, p. 171.

⁶¹ S. Musteață, *Moneda bizantină*, p. 81, nota 335.

⁶² *Ibidem*, nota 338.

Negrești și Zorleni. Ele au fost publicate de Ghenuță Coman⁶³, au fost preluate de alți cercetători, dar recent s-a considerat că e vorba de o singură monedă⁶⁴. Sergiu Musteață crede că de fapt informațiile inițiale au fost cele corecte și avem de-a face cu doi folles la Negrești și unul de la Zorleni⁶⁵.

Tabel 1: Monedele din bronz.

Monedele din zona Vaslui-Iași se pot lega de faptul că în această zonă se aflau două grupări „mari” de așezări ale culturii Dridu⁶⁶, grupări care probabil aveau legături cu Dobrogea (erau și mărfuri bizantine importate), și în care începuse și folosirea monedei.

Multe probleme pun și monedele din timpul lui Constantin VII (913-959), o domnie cu mulți asociați⁶⁷. Primele care apar sunt cele din perioada asocierii cu Zoe, doi folles descoperiți în Oltenia⁶⁸. De la Constantin VII, asociat cu Roman I, provin două monede de la Ismail: un miliaresion perforat de argint și un follis⁶⁹. Singulară este moneda de la Roman I descoperită la Sărățeni (jud. Vaslui)⁷⁰, surfrapată peste un follis de la Leon VI, monedă publicată anterior ca fiind de la Roman III sau Mihail IV⁷¹.

Cele mai multe monede aparținând lui Constantin VII provin din timpul asocierii cu fiul său, Roman II (945-959), 5 solidus descoperiți la Alexandria (jud. Teleorman)⁷², Dridu

⁶³ D. Gh. Teodor, *Descoperiri...*, p.121; Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1997, p. 353 (pentru Negrești), G. Coman, *Statornicie, continuitate*, p. 284; D. Gh. Teodor, *Descoperiri*, p. 171 (pentru Zorleni).

⁶⁴ Gh. Mănușu-Adameșteanu, E. Popușoi, *Monede bizantine descoperite la est de Carpați*, în “AM”, XXIII-XXIV, 2003, p. 353.

⁶⁵ S. Musteață, *Moneda bizantină*, p. 83.

⁶⁶ Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în sec. IV –XI. Structuri demo-economice și social-politice*, București, 1997, p. 30-31.

⁶⁷ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 475 și urm.

⁶⁸ E. Oberländer-Târnoveanu, *Coins and history*, p. 394.

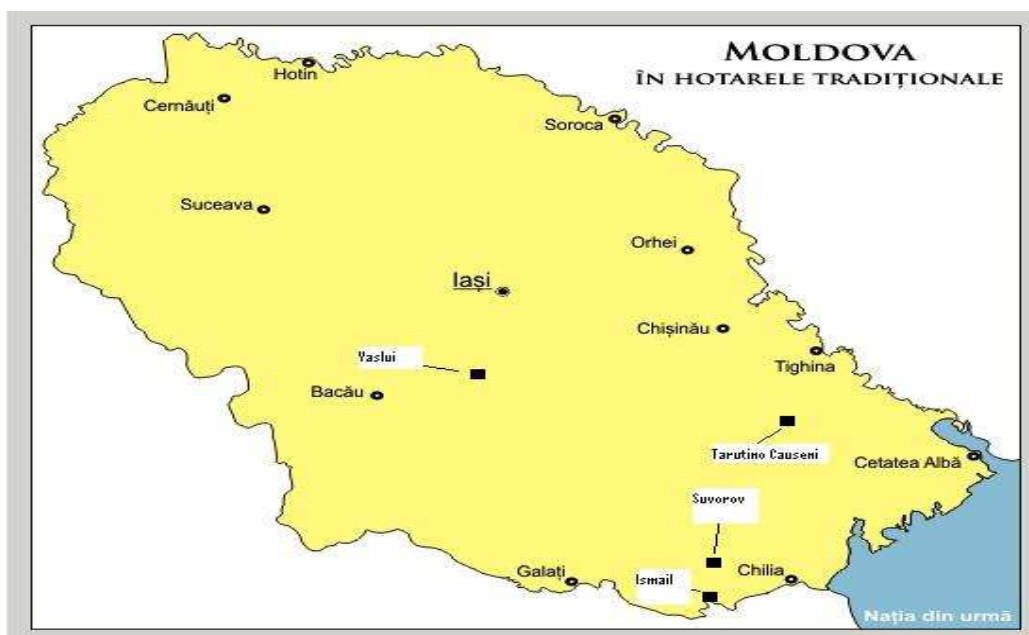
⁶⁹ S. Musteață, *Moneda bizantină*, p. 85.

⁷⁰ *Corpus Nummorum Moldaviae-II. Monnaies et parures du Musée d'Histoire de la Moldavie* (éd.V. Butnariu), Iași, 2001, p. 152.

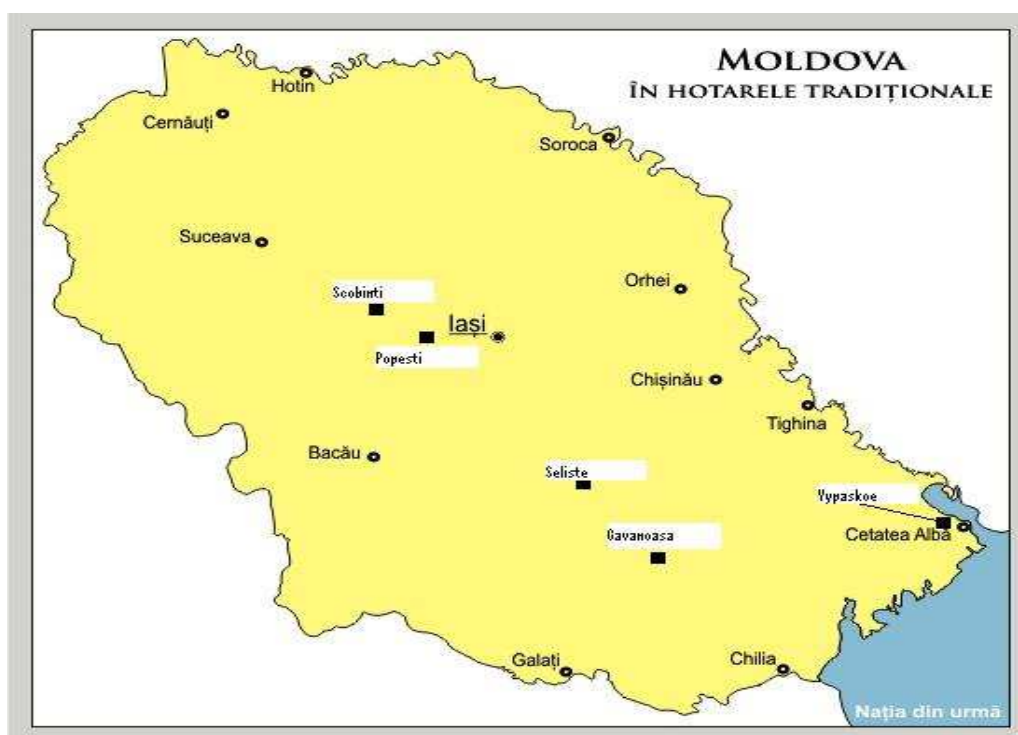
⁷¹ G. Coman, *Statornicie, continuitate*, p. 190; B. Mitrea, în SCIV, 21, 1970, 2, p. 346; C. Preda, *Circulația*, p. 408; V. Spinei, *Moldova*, p. 122; D. Gh. Teodor, *Descoperiri*, p. 144.

⁷² Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 354; C. Beda, *Descoperiri monetare antice și bizantine în județul Teleorman*, în CN, III, 1980, p. 141.

(jud. Ialomița),⁷³ Popești (jud. Iași)⁷⁴, Scobinți (jud. Iași)⁷⁵ și Seliște (raionul Nisporeni)⁷⁶, un miliaresion perforat găsit la Tarutino-Căușeni⁷⁷ și un follis la Tecuci⁷⁸.

Tabel 2: Monedele din argint.

Tabel 3: Monedele din aur.

⁷³ Ernest Oberlander-Târnoaveanu, "Barbaricum Apropiat", p. 364.

⁷⁴ A. Vâlcu, *Monede bizantine de aur descoperite în Dobrogea*, „Peuce”, VII, s.n., 2009, p. 365.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ S. Musteață, *Moneda bizantină*, p. 85.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

Ultimile monede descoperite la nord de Dunăre înainte de crearea themei Paristrion provin de la Nicephor II 3 folles, unul din Basarabia,⁷⁹ altul din Mehedinți⁸⁰ și ultimul de la Drobeta⁸¹.

Monedele din perioada 700-971 se grupează în trei zone geografice: pe de o parte zona Olteniei, pe de altă parte un areal ce cuprinde estul Munteniei, sudul Moldovei și Bugeacul, iar ultima zonă pare a fi arealul Vaslui-Iași.

Zona	Aur ⁸²	Argint	Bronz
Oltenia			18
E Muntenia, S Moldova, Bugeac	4	4	3
Vaslui-Iași	2	1	7

Monedele din Oltenia par a fi rodul unei circulații monetare, limitată e drept, la un areal de-a lungul Dunării. Pledează pentru acest lucru valoarea mică a monedelor cât și distribuția lor aproape neîntreruptă. Monedele din arealul munteano-moldo-basarabeian sunt vehiculate de migratori, 8 monede din 11, 73%, fiind din metal prețios. Zona Vaslui-Iași e, aparent, o combinație având 30% monede din metal prețios, dar moneda din argint de la Vaslui se poate datora unui raid migrator, iar monedele de aur din timpul lui Constantin VII stipendiilor plătite de bizantini pecenegilor. Rămâne problema monedelor din bronz, monede neincluse niciodată în plățile pentru migratori.⁸³ Simpla creștere de masă monetară, așa cum este explicată această prezență, nu explică și situația „receptorului”: cine vehicula aceste monede? Revenim la acele „aglomerări” demografice, poate nucleul unei formațiuni prestatale, poate o simplă „aglomerare”, dar existența ei explică, după noi, prezențele monetare. În sprijinul acestei afirmații pare a veni și distribuția monedelor după 971 din care datează 48 de monede grupate aproape neîntrerupt până în 1204. Probabil că viitoarele descoperiri vor aduce clarificări în ceea ce privește acest lucru.

POLITICAL REALITIES AND NUMISMATIC CONNECTIONS, IN THE SOUTH OF MOLDOVA IN THE 8TH-10TH CENTURIES

The South of Moldavia in the 8th-10th has few historical sources. History of this space is correlated with numismatic finds from this time which are grouped in 3 main areas: one in Oltenia, one in Vaslui-Iași area, and one in the eastern Muntenia, Southern Moldavia and Bugeac. The last one is corridor for the migratory peoples with 8 coins from gold and silver from 11 finds. The most interesting area is Vaslui-Iași zone who can be the center of a demographical cluster, or even a prestatal formation.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 87.

⁸⁰ Ernest Oberlander-Târnoveanu, „*Barbaricum Apropiat*”, p. 364.

⁸¹ Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine din colecțiile Muzeului Municipiului București. Secolele IX-XIII*, București, 2003, p. 238.

⁸² Monedele din aur din sec. VII-VIII mențin conținutul de aur intrisec la cote apropiate între 95,8% și 97,8%, W. A. Oddy, *The Debasement of Provincial Byzantine Gold Coinage from the seventh to ninth centuries*, in *Studies in Byzantine Gold Coinage* (edited by W. Hahn and W. E. Metcalfe), „Numismatic Studies”, 18, 1988, p. 136

⁸³ M. Salamon, M. Woloszyn, *Byzantine Coins from the 6th and the 7th Century Found in Poland and their East-Central European Context*, XIV International Economic History Congress, Helsinki 2006, Session 30, p. 3-4

I. Mitrea, *Așezarea medievală timpurie de la Ștefan cel Mare-Gutinaș, Județul Bacău*, Editura Magic Print, Onești, 2015, 172 p.

În ansamblul cercetărilor arheologice întreprinse cu deosebire în ultima jumătate de secol în regiunile de la est de Carpați privind cunoașterea primului mileniu creștin se înscriu și investigațiile sistematice efectuate în așezarea din secolele VI-VII d. Hr. de la Ștefan cel Mare-Gutinaș din județul Bacău.

Cercetată timp de mai mulți ani de către unul dintre cei mai cunoscuți specialiști ai evului mediu timpuriu de la noi din țară, dr. Ioan Mitrea, așezarea de la Ștefan cel Mare-Gutinaș a oferit vestigii arheologice de o deosebită importanță pentru studiul problemei etnogenezei românești. Aceste vestigii sunt valorificate științific exhaustiv într-o monografie specială menită să completeze prin utile și necesare contribuții cuantumul de informații acumulat până în prezent despre realitățile social-economice și culturale de la est de Carpați din perioada secolelor VI-VII d. Hr.

Monografia săpăturilor arheologice efectuate în așezarea medievală timpurie menționată este judicios structurată în șapte capitole, la care se adaugă o bogată bibliografie de specialitate și o ilustrație corespunzătoare, de foarte bună calitate.

Într-o bine venită introducere autorul face o utilă trecere în revistă a principalelor investigații arheologice întreprinse în ultimile decenii în regiunile de la est de Carpați, subliniind valoarea deosebită a vestigiilor scoase la iveală pe baza cărora au putut fi elaborate concluzii pertinente și deosebit de interesante privind evoluția societății locale din regiunile amintite în perioada marilor migrații din primul mileniu creștin.

În capitolele următoare sunt prezentate cadrul natural al văii Troțușului și cele mai vechi dovezi de locuire umană, completate de un succint istoric al cercetărilor întreprinse în această așezare. În continuarea monografiei sunt descrise pe larg trăsăturile definitorii ale obiectivului investigat, sistemul de construcție al locuințelor și al anexelor gospodărești, sistemul de încălzire, precum și inventarul descoperit în interiorul lor sau în stratul de cultură corespunzător.

Întemeindu-se pe vestigiile scoase la iveală, Ioan Mitrea expune într-un capitol final realitățile arheologice evidențiate de investigațiile arheologice efectuate inserând o serie de concluzii istorice vizând mai ales aportul pe care descoperirile de la Ștefan cel Mare-Gutinaș îl aduc la mai buna cunoaștere a culturii materiale și vieții spirituale din perioada secolelor VI-VII din această zonă de la est de Carpați. Monografia este însoțită de o bogată bibliografie de specialitate, de un indice general, un rezumat în limba franceză și o bună ilustrație. În ansamblu, trebuie remarcată și ținuta grafică a monografiei, tipărită într-o manieră modernă, elegantă. Deși vestigiile scoase la iveală din cele 22 de locuințe cercetate în cele două sectoare în care se situează așezarea nu sunt prea numeroase în comparație cu alte obiective din Moldova datând din aceeași perioadă, ele prezintă fără îndoială un interes aparte prin varietatea lor și mai ales datorită faptului că, deocamdată, sunt printre puținele comunități sătești medievale timpurii din această parte a Văii Troțușului cercetate prin săpături arheologice sistematice.

Este în parte cunoscut faptul că Valea Troțușului a constituit din cele mai vechi timpuri una din importantele căi de legătură dintre Moldova și Transilvania, culoar lesnicios prin care s-au desfășurat schimburile economice și culturale dintre zonele geografice amintite și, într-o anumită măsură, s-au derulat și interacțiuni de ordin etno-demografic. În această parte a Văii Troțușului cercetările arheologice au identificat și alte obiective datând din evul mediu timpuriu, precum cele de la Onești, Gura Văii, Râpile, Valea Seacă, Vișoara, Târgu-Ocna sau Comănești, care nu au fost cercetate sistematic prin săpături.

În ansamblul lor, vestigiile scoase la iveală în așezarea medievală timpurie de la

Ștefan cel Mare-Gutinaș, așa cum a apreciat corect și autorul monografiei, se încadrează în aria culturală denumită de tip *Costișa-Botoșana-Hansca*, documentată prin numeroase descoperiri în întreg teritoriul dintre Carpații Răsăriteni și Nistru.

Locuințele așezării, puțin adâncite în sol, prevăzute cu instalații de încălzit construite din pietre sau cu cuptoare de lut cotlonite în peretele natural al casei, formele principale ale ceramicii lucrate cu mâna și la roată sau unele obiecte casnice, vestimentare și de podoabă își găsesc numeroase analogii în descoperirile datând din aceeași vreme atestate în restul teritoriului carpato-nistrean. În general, vestigiile descoperite în această așezare vădesc clare trăsături locale, de veche tradiție daco-romană și romano-bizantină și într-o mai mică proporție și unele influențe alogene.

Deși așezarea nu a fost investigată în întregime, autorul cercetărilor arheologice a apreciat corect, prin comparație cu alte obiective studiate integral, ca cele de la Botoșana-Suceava, Davideni-Neamț, Suceava-Șipot, Dodești-Vaslui, Hansca-Ialoveni sau Codin-Cernăuți de exemplu, că satul de la Ștefan cel Mare-Gutinaș ar fi putut fi constituit din circa 30-40 de locuințe, încadrându-se astfel firesc în structura specifică comunităților sătești din spațiul carpato-dunărean în perioada marilor migrații.

Revenind la conținutul inventarului descoperit în această așezare este important de reținut constatarea că, alături de unele categorii de vase lucrate cu mâna care prezintă forme relativ comune cu acelea din obiectivele din aceeași vreme sau a unor fragmente de vase lucrate la roată din pastă cenușie, zgrunțuroasă sau fină de mai veche tradiție daco-romană, au fost descoperite și resturi ceramice care își găsesc unele analogii și în olăria specifică aspectului cultural denumit *Ipotești-Cândești*, elemente sesizate de altfel și ca urmare a analizei întreprinse de autorul monografiei. Aceste vestigii ceramice trebuie asociate și cu catarama fragmentară din bronz de tip *Sucidava* și a tiparului lucrat din marnă locală, utilizat pentru obținerea unor obiecte vestimentare, vestigii specifice zonelor dintre Carpații sudici și Dunăre, mai puternic influențate de civilizația bizantină. Alături de acestea pot fi amintite și fragmentele ceramice cu însemne creștine și ele de pus în legătură cu influențele primite din regiunile Dunării de Jos.

În general, numărul redus al vestigiilor ceramice, raritatea evidentă a uneltelor, a obiectelor casnice, vestimentare și de podoabă ar putea sugera ideea că așezarea a fost părăsită intenționat și organizat, ca urmare a strămutării ei în locuri mai propice în vederea obținerii unor noi terenuri pentru practicarea agriculturii extensive, dar nu este exclus ca părăsirea vetrei de sat să se fi datorat și unor pătrunderi de populație slavă, intensificate mai ales în ultimul sfert al secolului al VI-lea.

În pofida acestor situații, vestigiile descoperite la Ștefan cel Mare-Gutinaș prezintă neîndoiește o deosebită importanță, nu numai pentru atestarea potențialului demografic din regiunea Văii Troțușului, ci și pentru cunoașterea conținutului culturii materiale de la est de Carpați, oferind astfel o serie de date extrem de necesare precizării ariei de contact dintre cultura *Ipotești-Cândești* și aceea de tip *Costișa-Botoșana-Hansca*, arie care în stadiul actual al cercetărilor pare să se delimiteze mai clar între Carpații Răsăriteni și bazinul râului Siret.

Publicarea monografiei privitoare la descoperirile arheologice de la Ștefan cel Mare-Gutinaș se înscrie în seria valorificărilor științifice întreprinse constant de-a lungul anilor de dr. Ioan Mitrea. Această valorificare constituie o contribuție importantă la înțelegerea corectă a evoluției societății locale din această parte a spațiului est-carpatic în perioada evului mediu timpuriu. Monografia așezării de la Ștefan cel Mare-Gutinaș este pentru toți specialiștii perioadei respective un instrument de lucru deosebit de util, necesar cu atât mai mult cu cât, în momentul de față, cercetarea evului mediu timpuriu și a aspectelor privitoare la problema etnogenezei românești este extrem de limitată, nu numai în spațiul carpato-nistrean, ci și în multe alte zone ale țării.

Dan Gh. TEODOR

PUBLICAȚII ALE MUZEULUI „VASILE PÂRVAN” BÂRLAD

ACTA MUSEI TUTOVENSIS

VOL. I: 2006
VOL. II: 2007
VOL. III: 2008
VOL. IV: 2009
VOL. V: 2010
VOL. VI: 2011
VOL. VII: 2012
VOL. VIII: 2013
VOL. IX-X: 2014
VOL. XI: 2015

PERSEUS. Revistă de astronomie

nr. 1: 2012
nr. 2: 2013
nr. 3: 2014
nr. 4: 2015

Alte publicații:

A. Seria **Monografii:**

1. Vasile Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă sec. III-IV p. Chr.*, 2004, Editura ARC 2000, București;
2. Eugenia Popușoi, *Trestiana, monografie arheologică*, 2005, Editura Sfera, Bârlad.

B. Seria **Cataloage:**

1. *Rădăcini ale civilizației străromânești în Muntenia de Răsărit, Moldova de Sud și centrală în sec. III-XI p. Chr.*, 1995-1996 (Eugenia Popușoi, redactare-coordonare);
2. Eugenia Popușoi, Nicoleta Arnăutu, *Tezaurul de la Bârlad, Dumbrava Roșie, sec. XVI-XVII*, 1999, S.C.D.I. Bârlad;
3. Mircea Mamalaucă, *2000 de ani de creștinism*, Editura ASA MEDIA GRAFIC, 2000;
4. *Expoziția permanentă de artă românească contemporană din patrimoniul muzeului*, 2001, Editura Serigraf Design SRL, Bârlad;
5. *Catalog Jubileu expozițional simpozion*, 2000, Editura Tiparul SC. Irimpex SRL, Bârlad;
6. Nicolae Mitulescu, *Monumente laice și religioase ale Bârladului*, 2003, Editura Sfera, Bârlad;
7. Mircea Mamalaucă, *Obiceiuri de port în aria culturii Sântana de Mureș*, 2005, Editura ASA;
8. Mircea Mamalaucă, *Antichitatea târzie în Bazinul Prutului*, 2009, Editura Sfera, Bârlad.

C. Seria **Albume:**

Valentin Ciucă, *Album Mitologii subiective Marcel Guguianu*, 2008, Editura Art XXI SRL, Iași.

D. Seria **Memoriale:**

René Duda, *Gânduri răzlețe*, 2010, Editura Opera Magna (Alina Butnaru, îngrijitor de ediție).

E. **Ghid turistic**

Mircea Mamalaucă, Alina Butnaru, *Diversificarea ofertei turistice în zona transfrontalieră Vaslui-Soroca*, 2009, Editura SC. Irimpex SRL, Bârlad.

Recomandări pentru viitorii autori ai articolelor

Pentru a asigura tipărirea volumului într-o grafică unitară, toate lucrările ce urmează a fi publicate în numerele viitoare ale revistei „ACTA MUSEI TUTOVENSIS” trebuie să respecte anumite reguli de tehnoredactare:

- lucrările vor fi tehnoredactate folosind programul Microsoft Word, aliniat bloc Justify, font Times New Roman, caractere de 12, spațiere Single;
- *titlul* comunicării cu majuscule, caracter de 14, bold, centrat;
- *autorul* articolului: la un rând distanță de titlu, prenumele cu litera de început cu majusculă, restul cu litere mici; numele cu majuscule, urmat de footnote „*” ce va conține adresa autorului. Dacă sunt mai mulți autori, se multiplică nota de subsol „*”;
- *Key words*: se atașează după un rând liber, urmat de cinci termeni reprezentativi pentru conținutul articolului;
- *notele* se vor plasa la subsolul paginii și vor conține: numele autorului, titlul articolului sau a cărții, cu italice, numele revistei sau volumul colectiv de studii; între paranteze editorul, anul apariției, paginile și figura sau planșa, dacă este cazul (vă rugăm consultați aparatul critic al numerelor anterioare);
- *bibliografia* se va scrie în ordinea alfabetică: autor, anul publicării lucrării, titlul lucrării cu Italice, publicația, editura, paginile;
- *textele* figurilor, tabelelor și bibliografia vor fi scrise cu mărime font 10;
- *rezumatele* traduse în limba engleză, pe maxim o jumătate de pagină, cu mărime font 10.